

F

F f, antikva el. latinsk stil. **Ff**, kursiv. **ſ ſ**, fraktur el. tysk stil. **F f**, gotisk stil.

F, Af MS. i. Fjärde tonen i diatoniska C-durskalen. — 2. Förkortning för *forte*. — **Fys**. Förkortning för *färad*, för *Fahrenheit* (på termometrar). — **Med**. På recept betyder F. el. f. lat. *fac*, gör, bered, el. *fiat*, *fi'ant*, må beredas. — **Kem**. Kem. tecken för en atom fluor.

Fa, it., musikterm: ton (f) i solmisationen.

Faaborg [få-], stad på Fyns s. kust, Svendborg Amt, Danmark. 4,700 inv. (1946).

Fabel (av lat. *fab'ula*, kort berättelse). 1. Grundrättningen, själva handlingen, i ett episkt el. dramatiskt diktalster. — 2. En kort allegorisk, sedelärande berättelse i bunden el. obunden form, där djur, växter, döda ting med mänskliga egenskaper framföra handlingen. Berömda fabler äro de, som tillskrivits Aisopos, samt La Fontaines fabler.

Fabeldjur, mer el. mindre verklighetsfrämmande djurgestalter, som omtalas i fabler o. sagor, såsom aspis, basilisk, drake, enhörning, fågel Fenix, grip. De härröra mestadels från den orientaliska astrologiska mytologien o. behandlas i ett i Syrien under 300-t. på grekiska författat arbete, *Physiologus*. De ha spelat en stor roll, främst i den medeltida konsten o. litteraturen.

Fabelväsen, av folkfantasiens skapade varelser i människo- el. djurgestalt, såsom skogsrå, älvor, dvärgar, jättar. Till fabel väsen höra äv. antikens o. Orientens biandgestalter, såsom centaure, chimära, sfinx, sirener, vilka ingå som en viktig beståndsdel i den antika o. romanska konsten.

von Fa'ber, Johann Lothar (1817—96), frih., tysk fabriksidkare, ledde från 1839 A. W. Fabers blyertspennfabrik i Stein (grundad av hans farfars far 1761), vars fabrikat under F:s ledning blevo världsberömda.

Faber, Knud, f. 1862, dansk läkare, prof. i Invärtes medicin vid Köpenhamns univ. 1896 —1932. Rektor r916—r17. Med. hed.dr i Uppsala 1927. Memoarer: *Mit universitetsliv* (r943).

Fabian Society [fe"bj'n säsj'iti], britt. socialist. sällskap, stiftat i London 1884 av bl. a. B. Shaw o. S. Webb (lord Passfield) o. uppkallat efter Fabius Cunctator, enär det arbetar för socialismens gradvisa införande utan omstörtningar.

Fabius, rom. patricierätt, som spelat stor roll i Roms historia. Bl. dess medlemmar märkes Quintus F. Maximus, dikta- tor 217 f.Kr., fältherre i kriget mot Hannibal; fick öknamnet »Cunctator» (sölären) för sin försiktiga krigföring.

Fabliau [-liä'] (fr., av *fable*, fabel), kort komisk versberättelse i den franska medeltids- litteraturen. Framställningssättet utmärker sig för naturlighet o. humor men är äv. ofta grov- kornigt o. skabroäst.

Fabre [fabr], Jean Henri (1823—1915), fransk zoolog, förf. till det insektsbiologiska verket *Souvenirs entomologiques* (8 dir, 1879—1903). På sv. bl. a. *Ur insekternas värld* (1911).

Fabre [fabr], Ferdinand (1830—98),

fransk författare. Skildrade i romanerna *Vabbé Tigranes candidate à la papauté* (1873; Abbe Tigranes, 1902), *Mon oncle Célestin* (1881) m. fl. prästernas o. allmogens liv i Cevennerna.

Fabre [fabr], Émile, f. 1869, fransk dra- matiker, 1913—36 chef för Théâtre français.

Fabre d'Eglantine [fabr degla"tinn'], Phi- lippe (1750—94), fransk dramatisk förfat- tare o. politiker, anhängare av Rousseau. F. var under Franska revol. medl. av välfärdsut- skottet, anklagades för förräderi o. avrättades.

Fabri, Johannes, d. 1496, en av de första i Sverige verksamma boktryckarna. Hans upplaga av Joh. Gersons *Off dyafwlsens frästelse* (1495) är den första på svenska tryckta boken.

da Fabria'no, Gentiile (före 1370—1427), ital. målare, en vek, lyrisk representant för över- gången mellan senogotik o. renässans. Huvud- verk: *Konungarnas tillbedjan* (r423, i Offi- zierna, Florens), vars predellabilder äga en sällsynt poetisk charm.

Fabrice'ra (lat. *fabrica'ri*, till *fa'ber*, hant- verkare), tillverka fabriksmässigt, framställa.

Fabri'cius Lu'scinus (den enögd), Gajus, rom. fältherre o. statsman, bekant för sin hederlighet. Nödgade 278 f.Kr. konung Pyrrhos, som angripit Italien, att lämna landet.

Fabri'cius, Knud, f. r875, dansk histo- riker, prof. i Köpenhamn 1916—45. Bl. arb.: *Skaanes Övergång fra Danmark til Sverige* (2 bd, 1906), *Griftenfeld* (1910) o. *Kongeloven* (1920).

Fabricius, Sara, Cora Sandels egentl. namn.

Fabri'eus, Johan, f. 1899, höll. för- fattare. Bl. romaner trilogien *Komedianter drogo förbi*, *Melodi ur fjärran* o. *Dansen kring galgen* (r931—34; sv. övers. 1934—35), *Slottet i Kärrten* (sv. övers. 1940), *Demonernas ö* (sv. övers. 1944) samt *Halvblod* (sv. övers. 1947).

Fabrik (av lat. *fab'ber*, hantverkare), anlägg- ning för maskinmässig tillverkning av varor. — **Fabrikant'**, fabriksägare. — **Fabri- k'at**, fabriksprodukt, fabriksmärke. — **Fa- brikat'ion**, fabriksmässig varuproduktion.

Fabula, lat., kort berättelse; saga, fabel. — **Fa- bu- la do'cet**, lat., fabeln lär. — **Fa- bu- la pa- liä'ta** (lat., av *palVium*, grekisk mantel), rom. komedi med grek. ämne. — **Fa- bu- la to- gä'ta** (lat., av *to'ga*, rom. mantel), rom. komedi med nationellt ämne.

Fabule'ra (lat. *fabula'ri*), prata, överdriva; uppfinna o. utveckla fabeln i ett diktverk. — **Fä- bu- lö's**, fabelaktigt, otroligt, sagolikt.

Fabuleringskonst, uppfinning o. gestaltning, diktarfantasi.

Fach'ingen, by i delstaten Hessen, s.v. Tysk- land (prov. Hessen-Nassau, Preussen), vid fl. Lahn, bekant för sina starkt alkaliska mineral- källor. Vattnet buteljerar o. säljes i stor skala.

Fa'cies, lat., egentl. ansikte; egenskaper hos samtida, fossila avlagringar, som betingas av lokala förhållanden. Ex.: djuphavsavlagring o. strandavlagring; avlagring på ler- o. sandbotten.

Faci'l (fr. *facile*, av lat. *fa'cilis*, lätt), efter- given, förekommande; billig.

Fa'cile prin'ceps, lat., den allra främste. Fa'cit, lat., »det gör»; svar på räkneuppgift. Fack, avdelning av hylla, skåp osv.; yrkes- el. vetenskapsgren.

Fackelblomster, art av växtsläktet *Lythrum*. Fackförening, sammanslutning av löntagare inom ett visst fack el. yrke inom ett begränsat område (kommun arbetsföretag) med uppgift att tillvarata medlemmarnas intressen på arbetsmarknaden. Den första bildades i England i början av 1700-t., de första svenska på 1880-t. De flesta av vårt lands fackföreningar äro inom de olika yrkesgrenarna sammansluta i fackförbund; en Orts olika fackföreningar dessutom till arbetarkommuner, platsorganisationer osv. En centralorganisation för Sveriges fackförbund är Landsorganisationen (LO), som är ansluten till Fackliga världsfederationen (se d. o.). — 1931 bildades i Sverige De anställdas centralorganisation (Daco) för icke-kroppsarbetande privatanställda o. 1937 Tjänstemännens centralorganisation (ICO) för motsv. i offentlig tjänst anställda. De båda sistnämnda sammanslogs 1944.

Fackliga världsfederationen, eng. World Federation of Trade Unions, grundad i Paris okt. 1945, är det samlande organet för den internat. fackföreningsrörelsen. Representerar 65 länder (däribland Ryssland) o. 70 mill. arbetare. De östeuropeiska staternas motstånd mot Marshallplanen har lett till starka slitningar inom organisationen. Jfr Internationaler.

Facklor. Astr. Ljusare partier av den solen omgivande atmosfären, äro av eruptiv art.

Faokskola, skola med undervisning i ett särskilt yrke el. fack, t. ex. handels-, lantbruks- o. husmodersskolor. Fackskolan för huslig ekonomi i Uppsala, grund. 1895, utbildar lärarinnor i huslig ekonomi, i barnavård m. m. samt ekonomiföreständarinnor. Förestöds 1895—1933 av Ida Norrby.

Facktecken bäres av fackutbildad manskap på vapenrockens o. kappans högra underarm samt av personal med officers o. underofficers grad på båda underarmarna.

Fackverk, ett system av raka, för dragning el. tryck utsatta bjälkar, vilka mötas så, att vanligen trekantiga fack bildas. Fackverk användas som bärande byggnadsdelar, ex. i takstolar, broar o. kupoler.

Facon [faså**], fr., form, snitt; sätt. — Sans facon [sa**], utan omständigheter, ogenerat.

Faosimile, äv. faksimil (av lat. *fac si'mile*, gör lika), noggrann avbildning av teckning, handskrift o. dyl.

Fao'ta, Luigi (1861—1930), ital. liberal politiker, konseljpresident febr.—okt. 1922, då han måste ge vika för Mussolini. F. var ordf. vid Genuakonferensen 1922.

Fadd (fr. *tade*), smaklös, duven, intetsägande. Fadd'er, egentl. person, som vid barndop förpliktade sig att i nödfall draga försorg om barnets kristliga uppfostran. Num. liktydigt med dopvitne. — Stå fadd'er åt, vara med om tillkomsten av, gå i god för. Användes ofta skämtsamt vid titlars bortläggande.

Fadermördare, stärkekrage med uppstående, spetsiga snibbar (se bild). Hermod 1830—50-t.

Fadersfixe'ring, dets. som elektrakomplex. Faderskapsbevisning. Jur. Bevisning om faderskap till barn, fött utom äktenskap. Med.

Genom blodgruppsbestämning kan stundom en viss man uteslutas vara fader till ett visst barn, blodundersökningen kan aldrig bevisa ett föregivet faderskap.

Fader vår (lat. *Pa'ler nos'ter*), den bön, som Jesus lärde sina lärjungar bedja enl. I-uk. n: z

ti. o. Matt. 6: 9 ff. Slutorden »ty riket är ditt osv.» äro ett senare tillägg.

Fading [fe'ding], variationer i fältstyrkan från avlägsna radiostationer, beror på olika reflexionsförhållanden i jonosfären. I känsliga radiomottagare finnas ofta anordningar för automatisk utjämning av de ljudstyrkevariationer, som fading framkallar.

Fadä's (fr. *fadaise*), dumhet, platthet.

Fae'es [fe'kes], lat., ekrement.

Faenza [faän'tsa], stad i n.ö. Italien, prov. Ravenna, vid Lamone. 47,000 inv. (1936). Förr berömd för sin lergodstillverkning (fajans). Museum för keramik.

Faerder, väderleksstation o. fyr på västra stranden av Oslofjordens mynning.

Faeton, i grek. myt. son av Helios. F. fick en gång av sin fader låna solspannet men körde för nära jorden o. höll på att förbränna den. Zevs dödade honom då med sin blix.

Fae'ton(g), åkdon med två inbyggda el. sputletförsedda framplatser o. två öppna bakplatser.

Fafner [fa'v-], 1 nord. myt. son av Reimer, dräpte sin fader o. tog hans skatter, över vilka han sedan i ormskepnad ruvade. F. dräptes av Sigurd, som därefter kallades Fafnesbane.

Fäfnismål, eddadikt med inströdda prosastycken, skildrande Sigurds strid med Fafner.

Faga'ceae, växtfamilj, omfattande c:a 400 arter träd o. buskar i tempererade o. varma trakter (i Afrika ej s. om Sahara). Blad fjäder* nerviga, hela el.flikade, stundom övervintrande. Blommor enkönade med enkelt hylle; handblommor i glesa hängen, i långskaftade huvudlika gyttringar el. ock i knippen, samlade i ax. Honblommor i enkla ax el. i 2—3-blommiga knippen. Frukten en nöt utan frövit, ensam el. ock hela frukställningen innesluten i en skål (cupula), en utvidgning av blomaxeln. Hit hör bl. a. släktena *Castanea* (kastanj) *Fagus* (bok) o. *Quercus* (ek).

Fagered, kommun i ö. Halland, Hall 1. (past. adr. Fridhemsberg); Falkenbergs landsf.distr. Hallands mell. doms. 685 inv. (1947).

Fagerholm, Karl August, f. 1901, finl. politiker o. journalist, socialdem. led. av riksd. 1930. Ordf. f. Finlands svenska arbetarförb. 1934—47 o. sed. 1948. Socialism. 1937—43 o. sept.—nov. (Castréns reg.) 1944. Led. av riksdagens utrikesutskott febr. 1944. Riksdagens talman samt ordf. i socialdemokrat. riksdagsgruppen 1945. F. har särsk. verkat för kontakten med de nordiska länderna.

Fagerhult. 1. Kommun i ö. Småland, Kalm 1; Virserums landsf.distr., Aspelands o. Handbörds doms. 2,050 inv. (1947). — 2. Kommun i Skåne, Kristianst. 1. (past. adr. Hishult); Örkellunga landsf.distr., N. Åsbo doms. 1,733 inv. (1947). Mindre flygfält.

Fagerli'n, Ferdinand (1825—1907), målare, en av de mest gedigna av de svenska Diseldorfsmålarerna. Hans bästa arbeten behandla motiv ur den höll. kustbefolkningens liv (*Svartsjuka*, se bild). Monografi av A. Gauffin (1910).

Fagersta, stad i n.ö. Västmanl. vid Kolbäckssån, Västmanl. 1; Västmanl. mell. doms. 10,277 inv. (1947). Stationer vid Västeråsbanan o. KrylboMjölbylinjen. Samrealskola. Säte för F. Bruks A.B., som äger Fagersta verken i F. samt driver järnhantering, gruv- o. jordbruksrörelse, skogs-

hantering o. kraftverk. Under namn av Brukskoncernens AB. genomfördes 1927 en fusion av järnverken F., Kloster, Horndal samt Danne-moraverken i Gitno o. Österby, varvid F. i egenskap av moder-bolag arrenderar de övriga. 1939 anslöt sig Forsbacka till koncernen. Aktiekap. 30 mill. kr. (1948). Verkst. dir. Hj. Aselius (sed. 1942).

Fagervik. 1. Gods i v. Nyland, Finland. Huvudbyggnaden, uppförd 1762—73, har väl bevarad inredning, som felaktigt brukar attri-bueras till Desprez. — 1646—1902 fanns här ett järnbruk. — 2. Sulfitt-, sulfitsprit- o. pappfabrik i ö. Medelpad, Timrå kommun. Ägare Wifsta-varfs AB.

Faggingssystem [fag'g-j] (av eng. *faq*, släpa), ett i högre eng. skolor sed. 1500-t. tillämpat system, enligt vilket yngre skolpojke utför vissa tjänarsysslor åt elev i de högre klasserna.

Faggot [fægg'ot], eng. vikt för stål o. järn = 120 pounds = 54,431 kg.

Fagg'ot, Jakob (1699—1777), överdirektör vid Lantmäterikontoret från 1747. Storskiftets upphovsman. Ekonomisk författare.

Fagocy'ter (av grek. *fagēt'n*, äta, o. *ky'tos*, cell), celler, t. ex. vita blodkroppar, som ha för-mågan att i sig upptaga o. oskadliggöra främmande kroppar, t. ex. bakterier. Företeelsen (f a g o c y t o's) utgör ett av kroppens viktigaste skyddsmedel mot smittämnen.

Fagocy'tum, b o v e t e s l ä k t e t (fam. *Polygonaceae*), 2 från Ostasien härstammande ar-ter. Ettåriga örter med hjärtlika el. pillika blad. Frukten i trekantig nöt med stärliserik frövtia; användes till gryn. *F. esculentum*, med vita el. rödlätta blomsamlingar, sedan korstågens tid odlad i Europa, hos oss nurn. endast i ringa utsträckning i S. Sverige.

Fagott' (it. *fagotto*, egentl. bunt), träbläs-instrument i form av ett dubbelt rör med ljud-hål o. klaffar samt dubbeltungat, S-formigt

böjt munrör. Tonomfång: kontra b till ett-strukna b. De lägre tonerna äro mörka o. all-varliga, de högre mjuka o. milda. — På grund av sin behagliga ton kallades fagotten förr äv. *du'lci'an* (av lat. *dul'cis*, ljuv). — Fa-g o l l i s t', fagottblåsare.

Fagrskinna (»den vackra skinnboken»), äv. Nöreg's konungatal, fornisl. från omkr. 1240 stammande samling av norska konungasagor, trol. för någon norsk hövding's el. konungs räkning. De två ursprungliga skinn-handskrifterna ha gått förlorade. Senast ut-givna av Finnur Jonsson 1904—03.

Faguet [fag'ä], Émile (1847—1916), fransk litteraturhistoriker o. kritiker. Sitt största intresse ägnade han den franska 1600-tals-litteraturen (*Dix-septième siècle*, 1885, m. m.). Dessutom konservativt polemiska inlägg i tids-frågor, ss. *Le eulte de l'incompétence* (1910; In-kompetenskulten, 1916).

Fa'gus, boksläktet (fam. *Fagaceae*), 7 arter träd i de tempererade delarna av n. halv-klotet. Enda art hos oss *F. silvatica* i S. Sverige. Jfr Bok.

Fahlbeck, Pontus (1850—1923), stats-vetenskapsman o. politiker, prof. i Lund 1889—1915; led. av FK 1903—11. Under tullstri-terna uppträdde F. 1887 som ivrig protek-tionist, utrikespolitiskt var han senare före-språkare för ett pangermanskt försvarsförbund. Bl. vetenskapl. arb. *Stånd och klasser* (1892)

o. *Sveriges adel* (1898—1902). Red. för *Stats-vetenskaplig tidskrift* från 1900. För främjande av sv. statsvetenskaplig forskning donerade F. 1918 *Fahlbeck'ska stiftelsen* (ka-pital 280,600 kr. 1947; understödsfond kr. 43,000) till Lunds univ.

1. Fahlcrantz, Carl Johan (1774—1861), landskapsmålare, den romantiska rikt-

ningens huvudrepresentant i Sverige. *Kalmar slott i mänsken*, se bild.

2. Fahlcrantz, Christian Erik (179° —1866), broder till C. J. F., skald, prof. i Upp-sala 1829, biskop i Västerås 1849, led. av Sv. akad. 1842. Förf. till den satiriska hjälte-dikten *Noachs ark* (1825—26).

3. Fahlcrantz, Carl Johan (1849—1915) I son till C. E. F., bokförläggare, grundade firman Fahlcrantz Se Co i Sthlm; romanförf. under namnet Erland Waller (*Kyrkoherden i östervik*, 1906).

4. Fahlorantz, Axel (1851—1925), broder till föreg., landskapsmålare med huvudsakl. romantiskt uppfattade skymningslandskap.

1. Fahnehjelm, Per Georg (1735—1816), krigskommissarie; uppfann ett slags sed-lar, »fahnehjelmare», för uppköp på kredit för hären under Gustav III:s krig mot Ryss-land.

2. Fahnehjelm, Anton Ludvig (1807 —75), son till P. G. F., major vid flottans mek. kår, uppfinnare; anlade mellan Sthlm o. Upp-sala den första telegraflinjen i Sverige 1853.

Fahrenheit [fa'renhajt], Gabriel Dani-el (1686—1736), tysk fysiker, berömd för sina noggranna termometrar, på vilka 0° motsvarar en köldblandning av vatten, is o. salmiak, 32° isens smältpunkt o. 96° normal kroppstemperatur mätt i munhålan. 100° Cel-sius motsvaras av 212° Fahrenheit. Fahrenheit-grader (vilka ännu användas i England o. Ame-rika) förvandlas till Celsiusgrader genom att man subtraherar 32 från temperaturen o. mul-tiplicerar resten med 9/5.

FAI, förkortning för *Federation aéronautique internationale*, internationell sammanslutning av erkända luftfartsföreningar el. aeroklubbar, bildad 1905, med uppgift att utfärda internatio-nella bestämmelser för luftfarten rörande bl. a. tävlingar, sportflygning o. rekord.

Faia'ker, sagofolk, som enl. Homeros levde i lyckas o. rikedom på sagön Skeria. Till dem kom Odysseus på sina irrfärder, mottogs gäst-frött o. fördes sedan på deras skepp till sitt hemland, Itaka.

Faidherbe [fä'därb'], Lucas (1617—94). flaml. bildhuggare o. arkitekt, utförde bl. a. livfulla reliefer i elfenben. Bl. byggnader: *Beginkyrkan* i Bryssel.

Faidherbe [fä'därb'], Louis Leon Cé-sar (1818—89), fransk general, var under senare delen av Fransk-tyska kriget befälhavare för nordarmén.

FäVdon från Elis, grek. filosof på 300-t. f.Kr., Sokrates' lärjunge, grundare av den eliska skolan; bar givit namn åt en av Platons dialoger.

FaVdra, lat. Pha'e'd'ra, i grek. myt. dotter av konung Minos o. maka till Tesevs. F. fattade kärlek till sin styvson Hippolytos, men då denne ej besvarade hennes böjelse, tog hon sitt liv. Ämnet har behandlats bl. a. av Euripides i »Hippolytos» o. av Racine i »Phédre».

Fair [fä'ö], eng., ljus, ren, ärlig. — Fair 1 a y [ple'], rent spel.

Fairbairnpanna [färb'n-], dets. som Lancashireångpanna.

Fairbanks [fä'b'fengks], stad i Alaska. 3,400 inv. (1946). I närh. guld- o. kolgruvor. Ändpunkt för Alaskavägen, utbyggdes 1940 till huvudstation för flyget.

Fairbanks [fä'ba-ngks], Douglas (1883—1939) amerik. filmskådespelare. Framträdde i en mängd äventyrsfilmer. — Sonen Douglas F. jr., f. 1908, går i sin faders fotspår.

Fairfax [fä'fseks], Thomas, baron F. o f Cameron (1612—71), eng. general; besegrade 1645 Karl I vid Naseby.

Fairmont [fä'm'ont], stad i Väst-Virginia, För Stat. 23,105 inv. (1940).

Faisaba'd el. F y 7 a b a d, stad i n. Indien, Förenade prov. Agra o. Oudh. 66,000 inv. (1931) Sockerraffinaderi. Livlig handel; viktig järnvägsknut.

Faisal, dens. som Feisal.

Faiseur [fäsö'r], fr., tillverkare, särsk. om enbart tekniskt skicklig konstnär el. författare. FäVstos, palatsruin på mell. Kreta.

Fait accompli [fät akä'pli'], fr., avgjort sakförhållande, fullbordat faktum.

Faith and order [fä'b 'n äd'], eng., »bekännelse o. kyrkoförfattning», valspråk för ekumeniska mötet i Lausanne 1927. Jfr Life and work.

Fajans' (fr. fatence, efter ital. staden Faenza), brant o. glaserat, ogenomskinligt lergods. Glasysen har ända från antiken utgjorts av blyel. tennglasyr. Godset är vid de egentliga el. s. k. e m a l j e r a d e fajanserna en porös, grå-, gul- el. rödaktig massa av lera, kvarts o. kalk, medan den i den från England härstammande fina fajansen el. flintporslin består av lera, flinta o. fälpstap. Dekoreringen sker antingen med över- el. underglasymålning. Redan under forntiden användes fajans som vägg- o. golvbeklädnad, för husgeråd o. prydnadskärl.

Faju'm el. Fai y u m, en särdeles fruktbar, genom kanalisering bevätnad oas, helt omgiven av Libyska bergen i s. Egypten, v. om Nilen. 1,733 kvkm. 602,000 inv. (1937). Rosenodlingar. Huvudstad: Medinet-el-Fajum (64,000 inv.). — I F., där under forntiden flera städer lågo, ha bl. a. en mängd papyrus samt mumier med påfallande naturtroget målade porträtt (på trä) från den rom. kejsartiden blivit funna (ex. se bild). Några finnas i Nat.mus.

Faki'r (arab., fattig), indiska religiösa självlägare. Genom högt uppträddes självsuggestion uppnå de otroliga resultat i fråga om behärskande av det kroppsliga.

Fakse, gruv- o. industrisamhälle på s. Själland, Danmark. Danmarks största kalkstensbrott. 1,924 inv. (1945)- Hamnplats är Fakse Ladeplats. 1,612 inv. (1945).

Faksimi'1, dets. som facsimile.

Fakta, plur. av faktum.

Faktion (av lat.), anhang, politiskt upprorsparti. — F a k t i ö's, upprorisk.

Faktisk (av lat. fa'cere, göra), verklig, befintlig, påtaglig.

Fakt'or (av lat. fa'cere, göra). 1. Betydelsefull omständighet el. beständsel; (avdelnings-) föreståndare vid tryckeri, grafisk anstalt, faktori m. m. — 2. Mat. Tal, varmed andra tal multipliceras.

Faktori' (eng. factory), större fabrikskomplex (särsk. för gevärstillverkning), större varunederlag i främmande land.

Fakto'tum (av lat. fac to'tum, gör allt), »allt i allom», oundgänglig hjälpreda.

Fakt'um, plur. fakta (lat. fac'tum, av fa'cere, göra), verklig tilldragelse, sakförhållande, avgjord sak.

Faktu'r (fr. facture, av lat. fa'cere, göra), tekniken, utföringssättet av ett konstverk (penselföringen i en målning, ytbehandlingen på en skulptur osv.).

Faktu'ra (it. lattura), räkning på varor, som försålts i parti; inköpsräkning. — Faktu'r e'r a, beräkna i faktura, uppsätta faktura.

Fakultati'v (av lat. lacufas, förmåga), valvalfri. Motsats: obligatorisk.

Fakultati'v, fakultativ parasit, parasit, som äv. kan leva oberoende av värdorganism.

Fakulte't (av lat. facu'Vias, förmåga). 1. Själsförmögenhet, förmåga. — 2. Grupp av besläktade vetenskaper vid ett universitet.

I Sverige finnas fyra: teologiska, juridiska, medicinska o. filosofiska fakulteten. Den sistnämnda är delad i två sektioner: den humanistiska o. den matematisk-naturvetenskapliga. Ordfr. i fakultet el. sektion kallas dekanus.

— 3. Mat. Produkten av alla hela tal i ordning upp till ett visst. Betecknas genom att omkring el. efter detta sätta | resp. |. Ex Faktulet fem är 1 x 2 x 3 x 4 x 5 = 120 o. tecknas |⁵ el. 5! Jfr J-Stirling. — F a k u l t e t s o p p o n e n t', av fakultet utsedd opponent vid doktorsdisputation. Kallas äv. förste opponent.

Falaise [falä's], stad i n.v. Frankrike, dep. Calvados. 6,900 inv. Romanskt slott. Aug. 1944 rasade här hårda strider mellan de allierade o. tyskar, som blevo kringrända mellan F. o. Alencon (Falaisefickan).

Falang' (grek. fa'lanx). Krigsv. Grek. uppställningsform, vilken vann sin fulländning under Alexander den store; bestod vanl. av 16 led (om högst 1,000 man) bakom varandra. — Polit. Avdelning av parti. — Anat. De skilda småben, som finnas i fingrar o. tår. Tumme o. stortå äga två, övriga fingrar tre falanger.

Falang'en, sp. falange española, spansk fascistorganisation, grundad av don José Primo de Rivera jr., som till förutv. diktatorn, o. som har sin förebild i den ital. fascismen. Efter Spanska inbördeskrigets utbrott 1936 stödde f. general Franco. Upphovsmannen själv dog i fängelse i början av kriget. ³⁰/₄ 1937 utfärdade Franco en förordning, varigenom falangisterna o. carlisterna sammanslogos till ett nationellt parti under hans ledning i samb. med upplösningen av andra existerande partier. ⁷/₁₂ 1937 upprättades i Burgos det första nationella rådet för f. Efter inbördeskrigets slut 1939 befäste f. ytterligare sin maktställning o. blev genom dekret av ⁶/₁₆ 1939 den förnämsta polit. faktorn i det nya Spanien. 1943 upplöstes dock f.s maktmedel militären.

Falang'er, namn på olika pungapor av släktena Peitaroides o. Pseudochirus, det förre med flyghud (flygfalanger, pungtaguan), det

senare (ringsvansade pungapor) med en egenomlig grifthand. Arter af detta lämna pålsverket »ringsvansad opossum».

Falangstär (fr. *phalanstère*), den jättebyggnad, som enl. Fouriers samhällssystem skulle utgöra bostad o. arbetslokal för en falang, dvs. en enhet av 400 familjer.

Fal'at, Julian (1855—1929), polsk målare, 1895—1910 rektor för Konstakademien i Kraków, Polens störste akvarellist. De flesta av F:s arb. befinna sig i Nationalmus. i Kraków.

Falbe-Hansen, Ida (1849—1922), dansk pedagog, litteraturhistoriker, främjare av inbrevet för svensk diktning i Danmark.

Falbygden el. Falan (av fsv. *fala*, blekfärgad mark), den s., bördiga delen av Skarab. l., Västergötland, med talrika fornlämningar. I F. ligger staden Falköping.

Falok, Jeremias (omkr. 1610—77), polsk-tysk kopparstickare. F. blev 1650 anställd vid drottning Kristinas hov, där han utförde ett flertal porträtt av dätidens stormän, huvudsakl. efter målningar av D. Beck. Psykologisk skärpa o. teknisk fulländning.

Falck, August (1882—1938), skådespelare, 1907—11 ledare för Intima teatern i Sthlm. Strindbergstolkare. Utgav 1935 *Fem dr med Strindberg*. G. m. skådespelerskan Manda Björfling-Falck, f. Lindroth, f. is/10 1876.

Falcón, stat i Venezuela, vid Karibiska havet. 248,000 kvkm, 233,000 inv. (1941)-Huvudstad: Coro.

Faloonet [-känä], Étienne Maurice (1716—91),

fransk bildhuggare. Bl. hans arbeten märkes främst den djärva, storstilade ryttarstatyn i brons över Peter den store (Leningrad, se bild). F. hade äv. stor betydelse som ledare för Sévres-fabriken, där han modellerade ett flertal graciösa porslinsgrupper.

Fåle Bure, två av 1600-t:s historiker omtalade medeltida hövdingar från Norrland, vilkas historiska existens är mer än osäker. — Behandlade av J. G. De la Gardie i ett hist. skådespel (med dekorationer av f. J. L. Desprez).

Faler'ner el. Faler'erna, lätt vitt el. rött vin från n. v. Kampaniens slättland, som i forntiden kallades Äger Faler'nerus.

Faleron, Atens hamnstad, innan Pireus anlades.

Fal'erts (ty. *Fahlerz*, grå malm), silverförande, grått mineral, huvudsakl. bestående av svavelföreningar av koppar, silver o. antimon.

Falguière [-gjär], Alexandre (1831—1900), fransk bildhuggare. Hans eleganta produktion, huvudsakl. omfattande nakna kvinno-statyer, uppskattades särsk. av hans samtid. Högst nådde han som porträttskulptör (*Rodin*, Ernest Renan).

Falk, fågel, tillhörande släktet falkar.

Falk, Adalbert (1827—1900), preuss. kultusminister, biträde på 1870-t. Bismarck i dennes »kulturkamp» mot katolska kyrkan.

Falk, Hjalmar (1859—1928), norsk språkforskare, prof. i germansk filologi i Kristiania 1897. Har bl. a. tills. med Alf Törp utg. *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog* (2 bd, 1901—06; ty. omarb. uppl. *Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch*, 1910—n).

Falkar, *FaVco*, släkte falkartade dagrovfåglar. Näbben är kort men kraftig, övernåbben med en skarp tand bakom spetsen. I Sverige häcka jaktfalk, pilgrimsfalk, lärkfalk, dvärgfalk o. tornfalk. Fridlysta.

Falkartade dagrovfåglar, *FalconVdae*, familj bland dagrovfågelnas med omkr. 400 arter utbredda över hela världen. Sällv huvud som hals fjäderbekladda, mellantåns klo kraftigast, baktån därnäst. Hit höra kärnhökar, falkar, hökar, bivärk, glada, örnar m. fl.

Falkberget, Johan, f. 1879, norsk författare, urspr. gruvarbetare, senare journalist o. socialistagitator, har skrivit historiska o. sociala samtidsromaner (*Urtidsnat*, 1909, *Brandoffer*, 1917, *Christianus Sextus*, 1927, *Den fjerde Nattevakt*, 1923, *Nattens bröd I: Ann-Margitt*, 1940, o. *II: Piogjernet*, 1946, m. fl.). Flera av F:s arb. ha översatts till sv.

1. von Falke, Jakob (1825—97), tysk konsthistoriker, verksam i Nürnberg o. Wien. Arb. över konstanterverk (bl. a. Karl XV :s saml. i Sverige).

2. von Falke, Otto (1862—1942), son till J. v. F., tysk konsthistoriker o. museiman, 1920—28 generaldirektör för de preussiska statsmuseerna i Berlin. Utg. viktiga arb. om textil- o. guldsmideskonst samt keramik.

Falkenberg, stad på Hallands v. kust, vid Åtrons mynning, Hall. l.; Hall. mell. doms. 7,583 inv. (1947). Betyd. laxfiske (»halmslad-lax»). Samrealskola. Länslasarett. F., som fanns redan på 1200-t., erhöi nuv. stadsrättigheter 1558. Stadsvapen, se bild. — Orten, benämnd *Falkenberg* 1298, är urspr. ett falkläge (dvs. en plats, där man fångat falkar), som lånat namn från det tyska *Falkenberg*.

von Falkenberg, Dietrich, d. 1631, tysk överste i Gustav II Adolfs tjänst, kommandant i Magdeburg 1630; stupade vid stadens stormning av de kejserliga. F. antages ha självantagit början till Magdeburgs förstörelse.

Falkenbergs kontrakt, Göteborgs stift, Hallands l., omfattar 17 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Falkenberg.

Falkene rare, tjemjare av falkar till jakt.

1. von Falkenhausen [-ha's-], Ludwig (1844—1936), tysk general, från april 1917 till Första världskris slut generalguvernör i Belgien.

2. von Falkenhausen, Alexander, f. 1878, tysk general, under Första världsk. generalstabschef i Kaukasus o. Palestina, senare en tid Chiang Kai-sheks milit. rådgivare. Befälh. i Belgien o. Holland 1940 under invasionen samt därefter överkommandant i Belgien till juli 1944-Febr. 1948 utlämnad till Belgien för att ställas inför rätta för krigsförbrytelser.

von Falkenhausen, Erich (1861—1922), tysk general, 1913—15 krigsminister, sept. 1914-aug. 1916 generalstabschef, erövrade tills. m. Mackensen Rumänien, kämpade därefter i Palestina (juli 1917) o. vid Vidna (febr. 1918). Utg. *Die oberste Heeresleitung 1914—1916* (1919).

von Falkenhorst, Nicolaus, f. 1885, tysk generalöverste (1940), ledde okkupationen av Norge april 1940 o. de tyska operationerna mot Ryssland i n. Finland 1941. Jan. 1942—dec. 1944 överbefälh. för de tyska trupperna i Norge därefter befälh. på östfronten. Dömdes aug. 1946 Ull döden för krigsförbrytelser men fick straffet lindrat Ull 20 års fängelse.

Falkirk [få'lkak], stad i mell. Skottland, grevsk. Stirling, vid Forth-Clydekanalen. 37,000 inv. (1946). Stora boskapsmarknader. Betyd. industri (järnverk). I närh. kolgruvor.

Falkland [få'kl'nd], Lucius Cary,

viscount F. (1609—43), eng. politiker, sökte förgäves medla mellan konung Karl I. o. parlamentet. F. stupade i slaget vid Newbury.

Falklandsströmmen [fä'kl'nds-], en från v. kommande kall havsström i Atlanten, som från Falklandsöarna följer Argentinas ö. kust norrut.

Falklandsöarna [fä'kl'nds-], britt. ögrupp i S. Atlanten, utanför s.d. kusten av Patagonien. Består av två större öar, East Falkland [fist-] o. West Falkland [°est-], samt ca 200 mindre, tills. 16,800 kvkm, 2,450 inv. (1943). Fuktigt klimat. Stora hedar o. betesmarker. Huvudnäringar: fåvel o. valfångst. Huvudstad: Stanley (1,200 inv.). F. äro jämte Syd-Georgien m. fl. öar en kronkoloni. — F. tillh. Spanien till 1816 (några öar dock i britt. besittning 1765—1774), därefter Argentina till 1833, då Storbritannien satte sig i besittning av hela ögruppen. Sed. dess föremål för argentinska aspirationer. — Vid F. tillintetgjorde »112 1914 en eng. eskader under amiral Sturdee en underlägsen tysk kryssarseskader (under von Spee).

Falkman, Oscar, f. "1/2 1877, industriman, verkst. dir. för Trollhättans elektr. kraft AB. 1907—I^o chef för Bolidens Gruv AB. 1925—43.

Falkonett', relingskanon på äldre fartyg.

Falköga. *Miner*. Som prydnadssten använd, av fina strålar av krokydolit genomdragen, blågrå, skimrande kvarts.

Falköping, stad i mell. Västergötland, Skarab. l., s.d. om Mösseberg. 10,312 inv. (1947). Hatt-, möss- o. snickerifabriker. Samrealskola. Länslasarett. Stad redan under medeltiden. Romansk kyrka från 1200-t. Stadsvapen, se bild. — Namnet (*Falkeþungi* 1281) av *fala* 'blekfärgad mark' o. *köping* 'handelsplats'.

Falköpings kontrakt, Skara stift, Skaraborgs o. Älvsb. l., omfattar 24 församlingar. Kontraktspstens adr.: Falköping.

Falköpings östra landskommun i ö. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Falköping); Vartofta landsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms. 145 inv. (1947). — Falköpings l a n d s f ö r s a m l i n g omfattar Falköpings ö. landskommun.

Fall, rep. varmed rår o. segel hissas.

Fall, Leo (1873—1925), österrik. operettkompositör skrev bl. a. *Dollarprinsessan* (uppf. i Sthlm 1908), *Kejsarinnan Maria Theresia* (1917), *Stambuls ros* (1919) *Den lille kavaljeren* (1925) o. *Madame Pompadour* (uppf. 1923 o. 1946).

Falla, Svjöv, Svänga fartyget så, att vinden kommer mera akterifrån.

de Falla (fall'ja), Manuel (1876—1946), spansk tonsättare, inpression?>t. Skrev pianostycken, romanser, orkesterverk o. baletter.

FalTada, Ha n s (1893—1947), tysk författare (egentl. Rudolf Ditzgen), slog igenom med *Kleiner Mann* var 1932; *Hur skall det gå med Pinnebergs?*, 1933), en roman om manschettproletariatet i inflationstidens Tyskland. Bl. a. arb. den fränt sakliga, filmatiska *Wolf unter Wölfen* (1937; Varg bland vargar. 1938) o. Berlinskildringen *Der eiserne Gustav* (1938; Hackendahl ger sig aldrig, 1939). I *Damals bet uns daheim* (1942; Jag minns den ljva tiden. s. å.) har F. fritt behandlat sina barndomsminnen.

Fallande lövet, föräldrad benämning för spin (se d. o.).

Fallandesot el. epilepsi', nervsjukdom, i sin typiska form kännetecknad av anfall av medvetelslöshet o. allmän kramp, stundom föregången av egendomliga förkänningar. Fallandesot är dels ett symptom vid vissa hjärnsjukdomar (symtomatisk epilepsi), dels en egenartad, ärftlig sjukdom (idio-

patisk epilepsi). Den senare formen, som kan övergå i verklig sinnessjukdom, är obotlig o. utgör äktenskapshinder. — 1939 upprättades Statens anstalt för fallandesjuka på Vilhelmsro vid Jönköping.

Falle'ra (it. *fallire*), fattas, slå fel.

Fallhorn, övre hörnet av snedsegel, där fallet fastsättes.

Falliéres [fal'jäl', Armand (1841—1931), fransk politiker, tillh. republikanska vänstern. 1906—13 var F. republikens president.

Fallissemang' (av fr. *fallite*), konkurs, betalningsinställelse.

Fallmaskin, apparat för ett noggrant studium av fallrörelsens förlopp, vanl. så att en fallande kropps lägen vid olika tidpunkter registreras. Dyl. ha konstruerats av Hooke, Huygens (båda 1664), Morin (1838) m. fl. I Atwoods fallmaskin (1784) utfördes fallrörelsen icke fritt utan av en kombination av två olika vikter, upphängda i ett över en trissa lagt snöre.

Fall'os, grek., manslemmen, av fortidens egypter, fenicier, greker m. fl. folk dyrkad som sinnebild för fruktbarheten.

Fallrep. 1. Det ställe, där man vanl. stiger ombord på fartyg. — 2. Ledtåg utmed trappor ombord. — 3. Honnrör som gives då officerare m. fl. passera fallrepssätlet. — Fallrepstrappa, på fartygssidan uthängd trappa.

Fall River [fål rivv'], hamnstad i Massachusetts, n.d. För. Stat. 115,000 inv. (1944). Livlig sjöfart o. industri (bomullsfabriker).

Fallrörelse, fria kroppars lodräta rörelse i förhållande till jorden under tyngdens verkan, förlöper i tomrummet lika för alla kroppar, som ha samma utgångshastighet, o. enligt Galilei så, att hastigheten varje sekund ökar med samma belopp, fallrörelsens acceleration, 9,8 m i sek. I luften falla på grund av luftmotståndet lätta kroppar långsammare än tyngre. Jfr Kaströrelse.

Fallskärm, kalottformad, i mitten hålförsedd tygskärm, utrustad med bälrlinor, avsedd att uppbära en fallande kropp o. genom luftmot-

Användes vid språng från flygplan. Medföres hopklad o. utvecklas automatiskt under fallet mot jorden (nedslag, se bild). Under Andra världskr. fingo fallskärmshoppare en avgörande betydelse för krigföringen o. bilda num. ett särskilt truppslag, fallskärmsstrupper.

I mindre omfattning användes de av. under Första världskr. Jfr Lufttrupper o. Caterpillars.

Fallstedt, Ingel (1848—99), bildhuggare, huvudsakligen porträttskulptör.

Fallström, Daniel (1858—1937), författare; har i ett flertal diktsamlingar på klangfull vers besjungit kvinnan o. Sthlms skärgård (urval utg. 1937); teaterkritiker i Sthlmstidn.

Fallverk, dets. som hejare.

Falmouth [fællm'p], stad i s.v. England, grevsk. Cornwall, vid S. kusten. 15,000 inv. (r45). God hamn, dockor. Havskurort.

Fals, omböjd gemensam kant till två intill varandra lagda plåtar, som härigenom bliva hopfästade. Falsningen utföres antingen för hand, varvid stundom till kantens böjning användes en bredkäftad flackstång, falsstång, o. till falsens tillplattning med hammare en med hjärnsgående spår försedd bred mejsel, falsmejsel, el. med maskin, falsmaskin, varvid plåtarna matas fram förbi

trissor, som omböja o. tillplatta falsen. Falsningen användes i st. f. lödning o. nitning till plåtslagerarbeten, där större hållfasthet icke erfordra* (tak, kaminrör o. dyl.).

Falsarium (av lat. *falsarius*, förfalskare), förfalskning, förfalskad urkund.

Falsett' (it. *falsetto*, av lat. *fal'sus*, falsk), toner, som frambringas genom att röstbanden hindras att svänga i hela sin längd, varigenom klangen blir tunn o. flöjtartad.

Falsifika't (av lat. *falsificatus*, förfalskad), förfalskad handling o. dyl. — Falsifikation' o'n, förfalskning.

Falsk angivelse, brott, som består i att falsk-ligen anställa el. föranleda åtal mot någon för brott. Straffas enl. 16 kap. strafflagen.

Falskdeklaration, uppsåtligt lämnande av oriktiga deklara-tionsuppgifter, ägnade att leda till för låg beskattning. Straffas enl. skattestraff-lagen av $\frac{1}{6}$ 1943 med böter el. fängelse el. vid synnerligen försvarande omständigheter med straffarbete i högst 2 år.

Falskmyntning, eftergörande av gångbart mynt. Straffbelagt enl. 12 kap. 12 § strafflagen. Upp-täckandet av f. medför rätt till belöning.

Falstaff [få'lsff], sir J o h n, en av Shaks-peres mest berömda figurer, förekommer i »Henrik IV» o. i »Muntra fruarna i Windsor». F., som är feg o. inställsam samt njutnings-lysten, framstår dock mänsklig tack vare hu-morn i karaktärsteckningen. — Äv. namn på en opera av G. Verdi, med text av A. Boito; uppförd i Sthlm r:a gången 1896.

Falstaff faki'r, författarnamn för Axel Wallengren.

Falster, ö s. om Själland, Maribo Amt, Danmark. 514 kvkm, 46,000 inv. (1945). Bro-förbindelse (Storströmsbron) sed. 1937 med Själland. Städer: Nyköbing, Stubbeköbing.

Falsterbo, ingår i staden Skanör med Falsterbo o. har sitt namn efter de fiske-bodar, som bönder från Falster under medeltiden hade på platsen, då sillfisket o. sillhandeln spe-lade en stor roll. Blev stad på 1300-t. (skrivet *Falsterbode* omkr. 1225). 1754 bildade F. med Skanör en gemensam kommun. Mondän badort.

Falsterbokanalen, en 1941 färdigbyggd kanal genom Falsterbonäset, mellan Höllviken o. Kämpingebukten. Den grävda sträckan utgör 1,600 m. Största djup 72 m, bredd 100 m. Planerna på denna färled voro gamla, men först mineringen av Öresund 1939 framtvang deras förverkligande.

Falsterborev, en bred, 8 km lång sandbank, som från Falsterbo sträcker sig åt s.v. ut i havet. Högsta delen bildar holmen Måkläppen.

Falu domsaga, Kopparb. 1., omfattar 2 tingslag: Norra tingslaget o. Södra tingslaget, med tingsställen i resp. Falun o. Borlänge. 54,425 inv. (1947). Domarens adr.: Falun.

Falu gruva, num. vår förnämsta svavel-gruva, fordrom vår största koppargruva, äv. benämnd Stora Kopparberget, bearbetad sed. 1200-t. Efter ett stort ras 1687, då Stor-stöten väldiga öppning bildades, utrustades den i börj, av 1700-t. genom Polhems insats med utmärkta maskinella anordningar. Gruvan äges num. av Stora Kopparbergs Bergslags AB. Utom koppar o. svavel har gruvan lämnat guld, silver o. vismut.

Falu kontrakt, Västerås stift, Kopparb. 1., omfattar n församlingar. Kontraktsprostens adr.: Falun.

Falun (av fsv. *fala*, 'blekfärgad mark' el. möjl. av ett ännam *fala* 'den bleka än'), stad i ö. Dalarna, residensstad i Kopparb. 1., vid sjön Riiui. 15,555 inv. (1947). F. bildar egen församling: Falu Kristine församling. Mariakyrkan uppfördes 1450—71. Kristine kyrka (1642—55; tornet färdigt omkr. 1659), uppförd av

I Hans Ferster, är en av Dalarnas för-nämsta renässans-byggnader (se bild). H allm. läroverk. Bergsskola. Folksko-leseminarium. Små-skoleseminarium. Kommunal flick-skola. Länslasarett. Fångvårdsanstalt. Museerna Bergslags-museet o. Dalå for-sal. Rundradiosta-tion. Dalregemen-tets (I 13) förlägg-ningsort. Betyd, industri (Falu gruva, mek. verkstäder, svavelsyrefabrik, tegelbruk). Sve-riges största skidbacke (hopp på 75 m). — Redan under medeltiden betyd, handelsplats o. Dalarnas huvudort. Stadsrättigheter 1641. Stadsvapen, se bild.

Farna, i rom. myt. ryktets gu-dinna.

Famagus'ta, hamnstad på ö. Cy-pern. 11,000 inv. (1940). Ruiner av medeltida byggnader i gotik.

Fa'mes, lat., hunger; hos rom. skaldar fram-ställd som ett kvinnligt väsen.

Familia'res, lat., benämning på hantver-kare o. tjänare i medeltidens kloster.

Familistär' (fr. *familistère*), en samhällsorga-nisation vid en fabrik i Guise i Frankrike, upp-rättad efter mönster av falangstären av fabri-kören André Godin (1817—88).

Familj (av lat. *familia*, samtliga tjänarna i ett hus). 1. Social grupp, vanl. bestående av man, hustru o. barn. Brött emot familj, t. ex. tvegitte o. förbytande av barn, straffas enl. 17 kap. strafflagen. — 2. *Biol.* Samman-fattning av en grupp av djur cl. växter med kännetecknande gemensamma egenskaper.

Familjeavdrag, del av kommunalt ortsavdrag (se d. o.) vid beskattning.

Familjebidrag. Under den tid värnplik-tig fullgör sin tjänstgöring i fredstid kunna hans hustru o. minderåriga barn erhålla under-stöd av statsmedel enl. särskilda grunder. En-ligt en särsk. förordning kunna värnpliktiga, som inkallats vid förstärkt försvarsberedskap el. mobilisering, för sin familj erhålla motsv. förmåner. Dessutom kunna för sådana värn-pliktiga utbetalas familjepennning, bostads-, när-rings- samt sjuk- o. begravningsbidrag. Den nya krigsfamiljebidragsförordningen trädde i kraft 1 mars 1943 med ändr. 2 $\frac{1}{3}$ 1946. Enl. denna ut-går familjebidraget efter behovsprövning. Fa-miljebidragsnämnderna äro permanenta kom-munala organ.

Familjefördraget i Åbo, ett mellan Alexan-der I av Ryssland o. sv. kronprinsen Karl Johan •3/8 1812 avslutat fördrag, som avsåg att åt den senare tryggas tronföljden i Sverige.

Familjerätt, den del av civilrätten, som av-handlar rättsreglerna om rättsförhållandena inom familjen.

Familjevård, en numera mycket använd vårdform, varvid lindrigt sinnessjuka, stående under sina respektive anstalters kontroll, utackordas hos familjer på landet, där de få deltaga i löpande arbete. Kostnaden bestrides av det allmänna.

Familj'är, förtrolig; närgången.

Familje rose, familie verte [famij' rås, famij' värt], fr. den rosafärgade resp. gröna familjen, beteckningar för ett par arter kine-siskt porslin, efter deras mest framträdande färg-nyanser. Den grönas blomstängstid var omkr. 1662—1722, den rosafärgades omkr. 1736—96.

Fammarp, flygsandsfält i v. Halland, Söndrums kommun. 367 har.

Famn. 1. Äldre längdmått — 6 fot = 1.7814 m. — 2. Vedmått av växlande rymd; storfamn är 8x6x3 fot el. 377 kbm, skogsfamn är 6x6x3 fot el. 283 kbm, svensk kubikfamn för massaved o. dyl. är 6x6x6 fot el. 565 kbm, engelsk kubikfamn håller samma mått i eng. fot o. motsvarar 6.12 kbm.

Famös [-äs], ty., präktig, storartad. Famös's (fr. *fameux*, av lat. *fa'ma*, rykte), ryktbar, beryktad.

Fan (av fris. *fannen*, fresta), djävulen.

Fan (Upongve), bantufolk i Franska Ekvatorialafrika o. Kamerun. Orakr. 200.000.

Fan kallas i en fågelfäder sammanfattningen av de på spolen sittande strålar, vilka tillsammans bilda fjäderns platta yta.

Fana, en på stång fästad kud, använd som fälttecken, igenkännings- el. samlingstecken för korporationer el. vid processioner m. m. — *Krigsv.* Under 1600-t. funnos kompanifanor, under 1800-t. utbytta mot bataljons- o. senare mot regementsfanor. De utföras sedan Oskar II:s tid i nationalfärgerna, prydas med resp. landskapsvapen o. bära regementets segernamn. — Fana var under medeltiden o. början av nyare tiden äv. benämning på en mindre truppavdelning, till vilken en fana hörde, i Sverige endast om rytteri.

Fana'l (fr., av gr. *fano's*, fackla), fyrbåk, skeppslanterna; namn på en opera av K. Ahterberg (uppl. i Sthlm 1934).

Fanario'ter, benämning på en krets förnäma greker i Konstantinopel (i kvarteret Fä'när), som intill det grekiska uppret på 1820-t. ägde stort inflytande i Turkiet.

Fanatism' (av lat. *fa'num*, helgedom), en ofördragsam, för alla skäl döv o. blind nitälskan för en övertygelse, oftast av religiös el. politisk art. — Fana'ti'ker, ofördragsam svärmare. — Fana'tisk, ofördragsam.

Fanborg, i grupp ställda el. bruna fanor. Fandan'go, andalusisk dans i 3/4 (6/8) takt.

Fane'fjord, gren av Romsdalsfjorden, v. Norge.

Fane'r (av fr. *fournir*, förse med), tunn skiva av äldre träslag, stundom elfenben el. sköldpadd, som limmas på föremål, särsk. möbler av enklare trä, parat betsas o. poleras. — Fane'ra, överdra med ädelt trä.

Faneroga'mer (av grek. *fanero's*, tydlig, o. *ga'mos*, giftermål), fröväxter, den ena huvudavdelningen av växtriket, där individökningen sker genom frön. Indelas i 2 underavdelningar: nakenfröiga (gymnospermer) med öppna fruktblad o. gömfröiga (angiospermer), hos vilka fruktbladen genom sammanväxning omformats till pistill. Jfr Kryptogamer.

Fanerkristall'in säges en faneromer berg-art vara, om den är kristallin.

Fanerome'r (av grek. *fanero's*, tydlig) säges en bergart vara, om dess beståndsdelar kunna urskiljas redan med blotta ögat. Jfr Kryptomer.

Fanfa'r (fr. *fanfare*), kort, smattrande musiksats för trumpet el. horn, oftast byggd endast på treklängens toner.

Fanfa'restilen [fa'nfär-], en bokbandsstil, som uppstod i Frankrike vid slutet av tsou-t.; kännetecknas av rikligt blad- o. linjemönster.

Fang'en, Ronald (1895—1946), norsk författare. F., uppmarksamades först som dramatiker {*Syndafallet*, 1920} o. kritiker. Sin största berömmelse har han dock nått som romanförf. I *Nogen unge mennesker* (1929), *Erik* (1931) o. *Duel* (1932) skildrar han krigs- o. efterkrigstidens intellektuella ungdom i Norge med djup inlevelse o. klarsynt förståelse för ungdomens kriser, problem o. vilshenhet i en förvridd värld. De moraliska o. religiösa

problemen dominera i *Man-nen som elsket rettferdigheten* (1934) o. *På bar bunn* (1936). F. anslöt sig sedan till Oxfordgrupprörelsen, vilken präglade hans senare produktion ss. det expressionistiska dramat *Som det kunde ha gått* (1936) o. romanen. *Allerede nu* (1937) o. *Kvernen som maler langsomt* (2 dir, 1939 o. 1946).

Fan'go, mineralslam från vissa heta källor, särsk. i n. Italien (Battaglia). Användes upphettat till omslag o. inpackningar vid reumatiska åkommor, s. k. f a n g o b a d.

Fanjunkare, näst högsta underofficersgraden inom armén (vid artilleriet styckjunkare) o. flygvapnet.

Fanning Island [feenn'ing a]l'nd], britt, ö i Stilla havet, tillh. Gilbert och Ellice Islands Colony, på 3° 50' n. br. o. 15 9° v. 1. Korallö. 39 kvkm, 255 inv. (1943).

Fa'no, hamnstad i ö. mell. Italien, prov. Pesaro e Urbino (Markerna), nära Metauros mynning i Adriatiska havet. 32.000 inv. (1936). Handel med silke, mandel o. hampa.

Fan-tan, kinesiskt hasardspel med slantar. Fantasi' (av grek. *fantasi'a*, föreställning), inbillningskraft; inbillning, drömsyn. — *Mus.* Musikstycke i fri form, ibland med en känd melodi som huvudmotiv.

Fantasmagori' (av grek. *fan'tasma*, skenbild, o. *agore'in*, framkalla), spök- el. skenbilder, åstadkomna genom att starkt belysta, för åskådaren dolda föremål speglas mot en fram-för åskådaren snett ställd, klar glasskiva; bländverk, gyckelspel.

Fantast', person, som hänger sig åt fantasien o. ger den fria tyglar; överspänd person med smak för det äventyrliga. — Fantasteri', verklighetsfrämmande fantasiliv. — Fantastisk, verklighetsfrämmande, underlig, sällsam.

Fantin-Latour [fa'näs's lato'r], Henri (1836—1904), fransk målare, utförde porträtt, vanl. i fint nyanserade, kalla, dämpade färger. Flera gruppporträtt av konstnärer. Äv. stilleben. Repr. i Göteborgs mus.

Fantise'ra, hängiva sig åt fantasier; yra, (mus.) spela efter ingivelse.

Fantom [-täm] (fr. *fantôme*), skenbild, drömsyn, vålnad. — Anat. För undervisning använd modell (oftast avgjutning) av ett organ el. ett större kroppsparti.

Fa'num, lat., helgedom, tempel.

Fanvakt uppattes vid varje svenskt infanteriregemente o. medför regementets fana. Den utgöres av 2 fanförare o. 12 fansoldater.

Fanö, ö utanför Jyllands v. kust, Danmark. 56 kvkm, 2.700 inv. (1938). Består till stor del av klitter. På F. det mycket besökta F. Nordsöbad.

FAO, förk. för Food and Agriculture Organization, FN:s livsmedels- o. jordbruksorganisation, bildades okt. 1945 o. har bl. a. till uppgift att söka lösa världens försörjningsproblem o. fördela livsmedlen, så att alla nationer bli tillgodosedda efter sina behov. Jfr Internationella livsmedelsrådet o. Orr, sir John.

Fao, hamn i s. Irak, strax n. om Sjatt-el-Arabs mynning i Persiska viken.

Fara'd, förk. F., elektroteknisk enhet för kapacitans. En kondensator på 1 F uppladdad till 1 volt har laddningen 1 coulomb. Så stor kapacitans förekommer aldrig, utan vanl. användes som enhet en milliondels färad, s. k. m i k r o f a r a d (förk. *fF*), el. en biljardens färad, som kallas p i k o f a r a d (förk. *pF*). Äv. den elektrostatiske enheten för kapacitans,

som är lika med längdenheten, användes ofta. En pikofarad = 0,9 cm.

Faraday [fserr^ode], Michael (1791—1867), eng. kemist o. fysiker; utförde 1820—30 en rad betydelsefulla kemiska arbeten samt visade, att de flesta gaser kunna förtätas till vätskor. Genom sitt arbete *Experimental researches in electricity* (1831—56) lade han grunden till den moderna elektricitetsläran. Bland en mängd upptäckter han därvid gjorde kunna nämnas di-elektricitetskonstanten, diamagnetism, magnetisk induktion, magnetfältets vridning av ljusets polarisationsplan, kvantitativa förhållanden vid elektrolys m. m. Efter F. ha fårad o. faradisation uppkallats.

Faraday, jonernas laddning per gramekvivalent = 96,500 coulomb.

Faradisation, behandling av sjukdomar med induktionsström (s. k. faradisk ström).

Fara'fra, egypt. oas i libyska öknen, v. om Siut. Varma källor.

Faran över gives under en halv minut såväl med tyfon som siren. Innebär, att genom föregående flyglarm inträtt larmtillstånd upphört.

Fara'o (av egypt. *pet'a*, det stora huset), benämning på de forntida egyptiska konungarna. De troddes vara söner till solguden Ra o. ägnades redan under sin livstid gudomlig dyrkan.

Faraokatt el. **fa-ra-oräta**, *Herpes-tes ichneu'mon*, märk-lign. skunkdjur, med svansen omkr. 1 m lång. Bottenhären rostgult, stickelhåren svarta med gula ringar o. smutsgula spetsar. Spanien, Mindre Asien, n. Afrika. Hölls av de gamla egypterna för helig, emedan den an-sågs döda t. o. m.

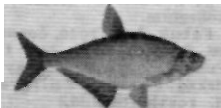
krokodilen. Ytterligt farlig för de smärre husdjuren, förföljes den nu ivrigt.

Fardag, avtalad el. lagstadgad dag, då en person, som med nyttjanderätt innehar fast egendom, är skyldig avträda denna.

Fardbem, kommun på s. Gotland, Gotl. l.; Hemse landsf.distr., Gotl. doms. 352 inv. (1947). Kyrka från 1200-t., koret med skulpturpydd portal från mitten av 1400-t.

Farel [faräll'], Guillaume (1489—1565). Schweiz, reformator, Calvins medhjälpare, ordnade ett kyrkosamfund i Neuchâtel 1538.

Faren, *A'bramis farenus*, en karpfisk med föga framskjutande nos o. med 37—44 strålar i analfenan. Färens utbredning östlig, hos oss företrädesvis i Mälaren o. Vänern jämte däri utfallande vattendrag. Dålig matfisk.

Fa'rensbach, Jörgen (1551—1602), baltisk legoanförare, äv. i svensk tjänst. Hans son Wolmar F. (1596—1633) var en av tidevarvets mest utpräglade äventyrare o. tjänade omväxlande en rad sinsemellan fientliga makter; slutl. avrättad i Tyskland.

Fargo [fa'gå'], stad i Nord-Dakota, För. Stat. 33000 inv. (1940). Lantbrukshögskola.

Farhult, kommun i n.v. Skåne, Malmöh. l.

(past.adr. Mjöhult); Kattarps landsf.distr., Luggude doms. 1,013 inv. (1947).

Fari'n, finkristalliserat råsocker.

Fari'na, Salvatore (1846—1918), i tal. författare. Skrev känslösamt humoristiska borgerliga romaner o. noveller.

Farinaoci [-natts'i] Roberto (1893—1945), ital. politiker o. journalist, radikal fascist, från 1935 led. av fascisomens stora råd. F. grundade tidn. // *Regime Fascista*. Flydde efter Mussolinis fall juli 1943 till Tyskland o. blev sen. den ledande inom neofascistpartiet i n. Italien. F. organiserade den stora razzian (processerna i Ferrara nov. 1943 o. i Verona jan. 1944) mot de f. d. fascister, som efter diktaturens fall för-rådade fascismen. Avrättades av partisanerna.

FarineHi, Carlo, egentl. Carlo Bioschi [bräss'ki] (1705—82), ital. kasträttssångare.

Faringe, kommun i ö. Uppland, Sthms l.; Närdinghundra landsf.distr., N. Roslags doms. 613 inv. (1947).

Fariseér (grek. *farisä'toi*, av aram. *perisjaia'*, de avsöndrade), ett judiskt parti under den senare judendomen, som strängt höll på den mosaiska lagen o. de äldstes stadgar. Ofta framträdde de som motståndare till Jesus, som till dem höll sitt »strafftal», Matt. 23.

Farisei'sm, andligt högmöd; hyckleri, skrymtaktighet, skenhelighet.

Farley [fa'li], James, t. 1888, amerik. politiker, 1932 ordf. i demokraternas riksorganisation. F. ledde valkampanjerna för Roosevelts 1932 o. 1936. Postminister 1933—40. Verksam för samverkan med Sydamerika i försvaret för v. halvklotet. Memoarer: *Behind the ballots* (1938).

Farliga öarna, dets. som Tuamotuöarna.

Farm [eng. uttal fa'mj, arrendegård; lantgård. — Fa'r'm'a're (eng. *farmer*), arrendator; lantbrukare.

Farmaceut' (av grek. *tar'mukon*, läkemedel), den som sysslar med beredning av läkemedel o. har avlagt farmacie kandidatexamen.

Farmaceutiska institutet, av Apotekar-societeten 1837 stiftad, numera statlig, i Sthlm belägen anstalt för utbildning av farmaceuter (farmacie kandidatexamen, 6 mån:s kurs) o. apotekare (apotekarexamen, 2-årig kurs).

Farmac'i' (av grek. *lar'makon*, läkemedel), läran om läkemedels beredning.

Farmakodynamik' (av grek. *jar'makon*, läkemedel, o. *dynamis*, kraft), läran om läkemedlens verkningar på organismen.

Farmakognosi' (av grek. *tar'makon*, läkemedel, o. *gnos*'sis, kunskap), läran om läkemedlens härkomst o. yttre egenskaper.

Farmakokemi' (av grek. *lar'makon*, läkemedel, o. *kemi*), läran om läkemedlens kemiska egenskaper, renhetsgrad m. m.

Farmakologi' (av grek. *lar'makon*, läkemedel, o. *logos*, lära), läkemedelslära i vidsträcktaste mening.

Farmakopé (av grek. *far'makon*, läkemedel, o. *poié'n*, göra), samling av fastställda föreskrifter för beredning, prövning o. förvaring av läkemedel. Varje nation har sin farmakopé. Den svenska f. utges av Medicinalstyrelsen, gillas o. påbjudes av K.M.t. De i f. upptagna läkemedlen betecknas såsom officinella.

Farman [-ma'w'], Henri, f. 1874, o. Maurice, f. 1877, bröder, banbrytande eng-franska flygare o. flygplanskonstruktörer.

Farna'kes, son till konung Mitradates VI Eupator, besegrade denne med rom. hjälp 63 f.K.x. o. fick som belöning det Bosporanska riket.

Farnborough [fa'nb'raj], stad i s. England, grevsk. Hampshire. 21,300 inv. (1936). I F. Napoleon III:s mausoleum o. F. Hill, den franska exkejsarinnan Eugénies (d. 1920) bostad.

Farne'se, ital. furstesläkt, känd. sed. 1400-t.

kom till makt o. rikedom genom Giulia F., som omkr. 1500 var älskarinna åt påven Alexander VI. Släkten utslökade 1731> Giulias broder Alessandro F. (1468-1549) var påve från 1534 under namnet Paul III. o. hans sonsons son Alessandro F. (1545-92), hertig av Parma o. Piacenza, lyckades som ståthållare i Nederländerna bevara dessas sydliga delar åt Spanien.

Farnese Palazzo, högrenässansens märkligaste palats i Rom, uppfört för Alessandro F. (påven Paul III) av Ant. da Sangallo d. y. o. efter dennes död 1546 fullbordat av Michelangelo (den arkadomgivna gårdens tredje vän. o. huvudgesimsen) samt av G. della Porta. Särskilt beaktansvärda äro vestibulen, gården o. byggnadens harmoniska samkomponering med torget. I det inre bl. a. ett galleri med fresker av A. Carracci. Från 1874 franskt ambassadhotell.

Farnesi'na, Villa, renessansbyggnad i Rom, uppförd 1509-11 för A. Chigi, tröf. av B. Pizzurri o. med målningar av Rafael med elever (Psykesagan, Galateas triumf). F. ägdes 1580-1731 av släkten Farnese, därav namnet. Huset inköptes 1927 av den ital. staten för att inrymma Accademia d'Italia.

Farnesiska Herkules, marmorstaty av Glykon, i Museo nazionale i Neapel, funnen 1540 i Caracallas termer i Rom. (Se bild.) Denna skulptur var särsk. populär under barocken. Två kopior på Drottningholm.

Farnesiska samlingen, en av familjen Farnese hopford samling antika skulpturer, som 1786 ärvdes av den neapolitanska kungafamiljen o. nu till största delen finnas i Museo nazionale i Neapel. Särsk. märkas Farnesiska Herkules o. Farnesiska tjuren. Jfr dessa ord.

Farnesiska tjuren, marmorgrupp i Museo nazionale i Neapel, funnen omkr. 1546 i Caracallas termer i Rom, köpta efter ett under 2:a årh. f. Kr. av Apollonios från Tralles o. hans bror Tauriskos utfört original. Gruppen framställer Amfion o. Zetos, som ta hämd på sin moders plågoande Dirke genom att fastbinda henne vid en tjur. (Se bild.) Jfr Farnesiska samlingen.

Farnworth [fa'n°Op], stad i n.v. England, grevsk. Lancashire. 25,000 inv. (1945). Kolgruvor.

Farnöte, fsv., följe, skara. Förekommer i uttrycket flock och farnöte.

Färö, huvudstad i prov. Algarve, s. Portugal. 20,000 inv. (1941).

Färos, liten ö i Alexandria, Egypten. På F. fanns i forntiden ett berömt fyrhorn, ett av »världens sju underverk» (byggd på 200-t. f.Kr.), o. öns namn går igen i fr. o. eng. phare, fyr.

Farragut [fserr°g°t], David Glasgow

(1801-70), amerik. amiral, tillfogade med hjälp av monitorer sydstatsflottan ett nederlag vid Mobile 1864.

Farrar [fa'rr°], Frederick William (1831-1903), eng. teolog, 1895 domprost i Canterbury. Teg. författare o. andlig talare.

Farrar [fserr°], Geraldine, gift Telegen, f. 1882, amerik. sängerska (sopran), 1901-07 i engagerad vid Operan i Berlin, 1907-22 vid Metropolitan Opera i New York.

Farrrel [fa'rr°], James Thomas, f. 1904, amerik. författare. Har skrivit starkt realistiska sociala samtidsromaner, särsk. med ämne från Chicagos irl.-kat. lägre medelklass: Studs Lonigan (1932-35; Studs Lonigan och hans gäng, 1939)> Ellen Rogers (1941; sv. övers. 1947) m. fl. Farrère [fa'r°], Claude, egentl. Charles Bargone [bargann°], f. 1876, fransk författare, sjöofficer, har skrivit färgrika noveller med österländska ämnen: Fumée d'opium (1904; Opium, 1922), La bataille (1909; Drabbningen, 1936) o. halsbrytande äventyrsberättelser (La marche funibre, 1929).

Fars (fr. arce), uppsluppet lustspel. Farsalos, forntida stad i Tessalien, Grekland (nuv. Fer'sala), där Caesar 48 f.Kr. besegrade Pompejus.

Farsista'n el. Fars, provins i mell. Iran, vid Persiska viken. 178,000 kvdym, 750,000 inv. Huvudstad: Shiraz. — F. (fordom Persis) är den kärna, ur vilken nuv. Iran framgätt. Farson [fa's°n], Negley, f. 1890, amerik. journalist o. författare, verksam i England. F. har i flera böcker skildrat sina resor över hela jorden, bl. a. i Going fishing (Med spinnsjö jorden runt, 1943).

Farsot, epidemisk sjukdom med allmän utbredning.

Farstorp, kommun i n. Skåne, Kristianst. l. (past.adr. Hästveda); Verums landsf.distr., V. Göinge doms. 1,277 inv. (1947).

Farthing [fa'ðing], eng., »fjärdedel», eng. bronsmynt = ¼ penny.

Fartyg. Jur. För att ett fartyg skall anses som svenskt fordras enl. sjölagen, att detsamma till minst 2/3 äges av svenska undersåtar el. tillhör aktiebolag, vars säte är här i riket o. vars styrelse består av svenska medborgare. Huvudredare skall alltid vara svensk undersåte, bosatt i Sverige. Jfr Krigsfartyg.

Fartygsinspektion, tillsyn å fartyg för utronande av dess sjövärdighet m. m. Utövas av fartygsinspektörer under överinseende av Kommerskollektion. Gällande lagstiftning är av 31/12 1914 med sen. ändr.

Fartygsintekning, inskrivning i domstols protokoll av upplåtelse av panträtt i fartyg. Meddelas av inskrivningsdomare vid Sthlms rådhusrätt. Gällande lag härom är av 2/6 1901.

Fartygsregister, förteckning å handels- o. passagerarfartyg av minst 20 registertons dräktighet. Föres av Kommerskollektion.

Faruk I, f. 1920, konung av Egypten 1936, son till Fuad I. 1938 g. m. egyptiskan Farida Zulfikar (f. 1921). (Se bild.)

Farukhabad, stad i n. Indien, Förenade prov. Agra o. Oudh, nära Ganges. 60,000 inv. (1931).

Far west [far°est°], eng., »Fjärren västern», v. delen av För. Stat.

Faryngit° (av grek. fa'rynx, svalg), svalgkatarr.

Fas (fr. face), ansikte; framsida, skede. — Astr. Skede i en himlakroppens periodiskt växlande belysning, ex. månens solbelysning

sedd från jorden; fullmåne, halvmåne, nymåne äro olika faser. Liknande fasväxlingar visa planeterna Venus o. Merkurius, övriga planeters fasväxlingar äro icke så utpräglade. — *El. tekn.* När växelspanning verkar mellan två punkter av ett växelströmsmotstånd uppkommer en växelström, som visserligen växlar i takt med spänningen, men dess olika skeden (ex. då den når maximum el. blir noll) äro icke samtidiga med spänningens motsvarande skeden utan fördröjda ett visst tidsmätt, fasförskjutningen, vilken angives i vinkelmått, fasvinkeln, såsom en bråkdelen av en hel period, varvid perioden sättes lika med 360°. Jfr Effektfaktor o. *cos tp*-mätare. — *Kem.* En homogen del av ett heterogent system, dvs. en likartad del i en blandning, där de olika beståndsdelarna kunna iakttagas, I en blandning av vatten o. is finnas alltså två (en flytande o. en fast fas) el., om luften o. vattenångan ovanför vätskan medräknas, tre faser. I ett system (blandning) kunna finnas flera fasta faser, i vissa fall även flera vätskefaser men endast en gasfas, då olika gaser alltid giva en homogen blandning. *Fasregeln* (W. Gibbs) anger, under vilka betingelser faserna i ett system äro i termodynamisk jämvikt med varandra: består ett system exempelvis av endast ett ämne (komponent), så kunna tre faser finnas i jämvikt endast vid en bestämd temperatur o. ett bestämt tryck, t. ex. is, vatten o. vattenånga äro i jämvikt endast vid isens smältpunkt. — *Milit.* Då ett bröstvärn brytes i en el. flera vinklar, kallas två linjer, som omfatta en utåtgående vinkel, för en fas.

Fas [fass], lat. den gudomliga rätten enl. romersk åskådning. — *Per fas et nefas*, med rätt o. orätt, med vilka medel som helst.

Fasa'd (fr. *facade*, av lat. *facies*, ansikte), framsida, en byggnads yttersida, särsk. den som har huvudingången. — *Fasadtegel*, särskilt omsorgsfullt behandlat tegel avsett till fasadbeklädnad utan döljande putslager.

Fasa'ner, *Phasia'nus*, ett släkte fasanfåglar, omfattande ett 50-tal arter o. raser i Asien o. s.ö. Europa. Till Sverige ha införts ädelfasaner, ringfasaner o. mongolisk fasan. Vår jaktfasan är en korsningsprodukt av de två förstnämnda.

Fas'nfåglar, *Phasia'nidae*, familj inom ordn. hönsfåglar. Tarser vanl. utan fjädrar. Tupparna oftast med sporrar. Baktån sitter högre än de andra. Innefattar omkr. 370 arter, de flesta på ö. halvklotet. Hit höra bl. a. rapphöns, vaktlar, fasaner, höns, påfåglar o. kalkoner.

Fasa'nön el. Konferensön, öi Biscayaviken, vid utloppet av Bidassoa. På F. slöts 1659 Pyreneiska freden.

Fas'oës, lat., spöknippen, ofta med instuckna yxor (urspr. straffredskap), vilka buros framför de högre rom. ämbetsmännen som hederstecken. Bärarna kallades liktorer. F. var sinnebild för fascismen. Förekommer i märke till sv. polismössan. (Se bild.)

Fasoh'ing (till ty. *Fastnacht*), fastlagstid; karneval.

Fas'cia, lat., binda; finare el. grövre bindvävshinna, som omsluter en muskel, en muskelgrupp el. en hel kroppsdel. Fasciorna äro på vissa ställen fastade till benstommen.

Fasciation [fasji-j] (av lat. *fas'cia*, band), en missbildning hos växter, yttrande sig i bandlik utplattning o. utbredning av skottaxlarna i förening med stark rubbning i blad- o. knoppställning. Den som prydnadsväxt odlade tupp-kammen, *CeWisia cris'ata* (fam. *Amarantaceae*), lämnar exempel på en årlig fasciation.

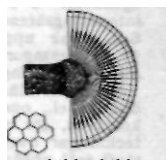
Faseikel el. faskikel [fasji-j] (lat. *fasci-*

culus), bunt, häfte; bunt av trådformiga bildningar i en organisk vävnad, bl. a. nervtrådar. Fascine'ra [fasji-j] (lat. *fascina're*), förtrolla, tjusa.

Fascism [fas3ism'J] (av *jascas*), en nationalistisk, politisk rörelse i Italien, uppkommen 1919 o. organiserad o. ledd av B. Mussolini. F., som var utbildad i fast militärisk form, vände sig särsk. mot kommunistiska o. socialistiska övergrepp, ofta med våldsamma metoder, o. tillvällade sig hösten 1922 på revolutionär väg makten i Italien. F. hävdade samhällsdisciplinen, den offentliga lydnadspliktens o. det sakliga arbetets grundsatser i skarp motsats mot såväl den borgerliga radikalismens individuella frihetskrav som socialismens krav på statens ekonomiska förmyndarskap för den enskilde samt företrädde en imperialistisk utrikespolitik. — Under senare år blev sammansmältningen mellan den fascistiska rörelsen o. det organiserade fascistpartiet samt det ital. samhället o. den ital. staten fullständig. Partioorganisatio-nen vilade på det 1932 utfärdade *Statuto del partito nazionale fascista*. En i viss mån självst. ställning intog den fascistiska milisen. Motsätt. mellan F:s o. kat. kyrkans anspråk på ungdomens uppfostran mildrades efter Lateran-fördraget 1929 mellan Vatikanen o. Italien. F. anammade smärningden den tyska nationalsocialismens raslära o. politiskt kom samarbete till stånd genom bildandet av axeln Rom—Berlin. De svåra motgångarna i Andra världskr. ledde till att Mussolini 25 juli 1943 störtades av fascistiska stora rådet. Partiet upplöstes av regeringen o. milisen inlemmades i den ital. försvarsmakten. — F. gav upphov till ett stort antal likn. rörelser utanför Italien: falangen i Spanien, Järgardet i Rumänien. Eldkorset i Frankrike o. Rexistpartiet i Belgien. Bl. litteraturen om fascismen märkas Bckerath, *Wesen und Werden des fascistischen Staates* (1927), Bonomi, *Dal socialismo al fascismo* (1924), Tingsten, *Från parlamentarism till diktatur* (1930) o. Borgese, *Goliath — the march of fascism* (1940; Svart tidsålder, s. å.). Jfr Mussolini, Farinacci, Ciano, Gentile o. Grandi.

Fasett' (fr. *facette*, dim. av *face*, ansikte), slipad, rutformig yta, särsk. på stenar o. glas. — Fasett'era, slipa i fasetter.

Fasettgöla el. sammansatt öga förekommer hos leddjuren. Varje öga är sammansatt av ett större el. mindre antal enkelögon (ögonkåglor), var o. ett med sin kitinlinj, sina ljuskänsliga celler (retinulaceller). Varje ögonkåglå äro omsluten av ett pigmentlager, som i det ljusomtagande ögat sträcker sig in mellan kåglorna o. i mörker är tillbakadraget. Fasettgötag ger en enda rättvänd bild, vars enskilda bildpunkter lämnas av ögonkåglorna (mosaikbild).

Fasbion [feesj'n], eng., »fason», mod; god ton. — Fashionable [fesj'nObl], modern, elegant. — Fashionable news [njo'sl], societetsnyheter.

Fashoda [fasj'dal], före 1905 benämning på Kodok.

Fashodaaffären, fransk-eng. konflikt 1898—99, framkallad av en fransk truppstyrkas försök att bemäktiga sig staden Fashoda. På Delcassés tillskyndan drogs truppen tillbaka (1899), vilket möjliggjorde ett närmande mellan England o. Frankrike.

Faskikel, dets. som faseikel.

Faskin [-sji'n] (av lat. *fas'cis*, bunt), runt ris-knippe, omkr. 25 cm i diameter o. 2—3 m långt, ombundet med vidjor el. järntråd. Faskiner användas vid befästningsarbeten till bekläd-

nad av brantare jordsluttningar, vid vattenbyggnadsarbeten m. m. — Faskinkniv, egentl. kniv, varmed en åtsmykt faskin avputsas; tung huggkniv.

Faso'n (fr. *facon*), form, snitt; mönster. — Fasoner, åtbörder, oskick. — Fasoner'a, forma. — Fasoner'a d, formad, mönstrad (om tyger o. dyl.).

Fason-, i sammanställningar såsom fasonjärn, fasonerade rör o. dyl., angiver, att materialet genom valsning, gjutning el. dyl. tillverkats i längder med tvärsnitt av bestämd form (fason) såsom I-balkar, sexkantiga rör m. m.

Fasta, avstående under vissa dagar el. tider från starkare födoämnen (särsk. kött) för att vinna Guds välbehag, t. ex. 40-dagarsfastan före påsk i kat. kyrkan. — Jur. Förr stadfästelse å fastighetsförvärf. Beviset härpå kallades fastebrev.

Fastage [-a'sj] (eg. ty. ombildn. av fr. *fastage*), stora fat, laggkärl.

Fast anslag, i statsverkspropositionen upptaget anslag, som avser utgifter, vilkas belopp kan med säkerhet förutses. Får ej överskridas. Uppkommen behållning får i allm. ej användas. Jfr Förslagsanslag o. Reservationsanslag.

Fast anställd kallas vid svenska krigsmakten all personal, som icke jämlikt värnpliktslagen är tjänstgöringsskyldig. Benämningen användes oftast om det fast anställda manskapet, volontärerna.

Fastbom, Ernst (1871—1940), skådespelare, fr. 1892 verksam i Sthlm. Förf. till folkskådespel (*Halta Lena och vindögda Per* m. fl.). Fastebrev, bevis om fasta (se d. o.). Num. ersatt av lagfartsbevis.

Faster'na, kommun i ö. Uppland, Sthlms l. (past.adr. Rånäs); Frötuna landsf.distr., Mell. Roslags doms. 1,079 inv. (t 947).

Fast'i, lat., lovliga; i forntidens Rom de dagar, då rättsskipning var tillåten. Övriga dagar kallades nefast'i (olovliga).

Fastighet, avgränsad del av jorden utan med tillhörande utrymme uppåt o. nedåt så långt mänskligt förfogande kan sträcka sig, jämte därä befintliga byggnader o. anläggningar.

Fastighets-AB. Huldvustaden, Stockholm. Grundat 1915. Aktiekap. 16 mill. kr. (1948).

Fastighetsbok el. grundbok, av myndighet förd bok för inskrivning av rätt till fast egendom. I stad föras sed. 1876 lagfarts- o. inteckningsärendena i gemensam fastighetsbok. Sed. 1932 upplägges gemensam fastighetsbok äv. i domsagor på landet. Tidigare fördes där alltid särsk. lagfarts- o. särsk. inteckningsbok.

Fastighetslängder, två för varje taxeringsdistrikt el., om distrikt består av mer än en kommun, för varje kommun upprättade förteckningar över taxeringen av fastigheter. I stort sett upptar den ena de skattepliktiga fastigheterna, den andra dem som äro befriade från skatteplikt (tillhöriga staten, kommuner etc.).

Fastighetsregister, register ang. fastighetsbildande o. redovisande jämte registerkarta angivande fastighets storlek o. läge, skall föras i stad av särsk. förordnad, sakkunnig person.

Fastighetsregisterkommissionen, till 1936 tillsynsmyndighet över fastighetsregistreringen i städer o. vissa andra statslikn. samhällen, då uppsikten övertogs av Lantmäteristyrelsen.

Fastighetsskatt, enligt gällande svensk rätt en allmän kommunalskatt å fast egendom samt å byggnad, även om denna ej är hänförlig till fast egendom. Jfr Fastighetslängder.

Fastingen el. fastingsmarknaden, en marknad i Kristinehamn, som urspr. hölls under fastan, senare i april. Upphörde 1903.

Fastkäkar, *Plectogna'thi*, grupp bland ben-

fiskarna. Överkäksbenen äro orörligt förenade sinsemellan o. med kraniet. Revben saknas. Hit räknas flera till utseende högst avvikande, huvudsakl. tropiska familjer: koffertfiskar, igelkottfiskar, bollfiskar, fil- o. klumpfiskar.

Fastlagen (av mlty. *vastelaevent*, fasteafon), dagen för fastans inträde före påsk; senare hela fastetiden före påsk.

Fast tlagsmåndag, måndagen före fastan.

Fastlagsris, ris (vanl. björk-), varmed man under fastan, särsk. på fettisdagen, el. vid påsken på lek piskar varandra. Rinsningsleden är förkristen o. vilar på föreställningen, att den i riset inneboende kraften genom beröringen överföres på den risade.

Fastlagsspel, det äldsta folkklustspelet (från 1400-t. till in på 1600-t.) i Tyskland o. Skandinavien. Det spelades under fastlagen o. skämtade ofta grovt med aktuella händelser o. personer.

Fastlagssöndag el. *Quinquagesima*, 50:e dagen före påsk.

Fastlagsveckan, den vecka som inledes av fastlagssöndagen.

Fastmakare, grov kabel för förtöjning (fastgöring) av fartyg.

Fast räkning, förk. / r., handelsterm, som innebär, att köparen av ett varulager icke får ss. vid kommissionsaffärer återsända vad han icke kan sälja.

Fastställetsetalan, talan, som blott avser domstolens fastställelse av en rättighet. Den kan antingen vara positiv (fastställelse att kändan är berättigad) el. negativ (fastställelse att kändan icke är förpliktad). Jfr Fullgörelsetalan.

Fat el. å m, äldre rymdmått för vin o. dyl. = 157 l.

Fatabur el. *fatbur* (av fsv. *fat*, kläder, o. *bur*, bod), byggnad, där man i äldre tider förvarade kläder o. dyrbärheter.

Fataburen, kulturhlst. tidskrift, utg. av Nordiska museet i Sthlm sedan 1906. År sed. 1931 Nord. museets o. Skansens årsbok.

Fataburslän, senmedeltida benämning på bortförlänta sv. landområden, vilkas uppbörd innehavaren hade att redovisa för konungen.

Fata'l (lat. *fatalis*), ödesdiger; olycksbringande; förtretlig.

Fatalier el. *fatalitid* (av lat. *fatalis*, ödesbestämd, öaterkallelig), i lag bestämd tid, inom vilken något skall fullgöras. — *Fataliedag*, i sena tiden i en fatalitid. — *Fataliehandlingar*, handlingar, som inkomma före fatalitiens utgång.

Fatalism' (av lat. *fatum*, öde), åsikten, att allt, som sker, öaterkallelig en är förutbestämt. — *Fatalist*, anhängare av fatalismen.

Fatalite't, förtretlighet, obehaglig händelse. Fa'ta Morga'na, namn på en fe i Artursagan; hägring; drömbild.

Father Divine [fa'ö divajn'], »den gudomlige fadern», amerik. negerpredikant (eg. George Baker), som 1915 startade en religiös negersekt, där rättensöret är kroppsligt o. andligt välmående. Sekten har sin förnämsta »himmel» i Harlem, New York.

Fa'tima, d. 632, Muhammeds dotter, g. m. Ali.

Fatimi'derna, arabisk dynasti i Nordafrika o. Egypten 910—1171, som ansåg sig härstamma från Ali o. Muhammeds dotter Fa'ti ma. Fatimiderna gjorde förgäves anspråk på kalifatet. Nuv. sultanen av Marocko räknar sig till dem.

Fatjano'vo, ort n. om Jaroslavl, Ryssland, viktig fyndplats från yngre stenåldern med typiska stridsyxor, besläktade med de nordiska bätvxorerna. Den i F. representerade kulturen

(Fatjanovo-kulturen) har utbredd sig runt Öka o. mellersta Volga.

Fatshan el. Fushan, stad i s. Kina, prov. Kuangtung, vid Si-kiangs delta. Omkr. 500,000 inv. Livlig handel. Smidesindustri.

Fatsia, växtsläkte (fam. *Araliaceae*). Enda art *F. japonica* (Japan), ett litet träd med stora, djupt handflikade blad, rosettlitk anordnade i grenspetsarna. Krukväxt (»aralia»).

Fattigmansvinter, mild vinter.

Fattigvård, underhåll o. vård (beträffande minderåriga av. uppfostran) genom kommuns försorg åt personer, som till följd av minderårighet (t. o. m. 15 år), ålderdom, sjukdom, lyte el. annan orsak äro oförmögna att försörja sig själva o. ej få annan hjälp (obligatorisk fattigvård). Äv. i andra fall kan hjälp beviljas (frivillig fattigvård). Gällande lag om fattigvården är av 1918 med senare ändringar.

Fattigvårdsinspektör, ämbetsman inom Socialstyrelsen (chefen för socialvårdsbyrån), som utövar den högsta statliga inspektionen rörande fattigvårdsväsendet.

Fattigvårdskonsulent, tjänsteman, som inom sitt distrikt, omfattande ett el. flera län, biträder KB vid övervakningen av fattigvården.

Fauigvårdsnamnd kallas i Sthlm den kommunala myndighet, som handhar fattigvårdsärendena.

Fattigvårdsreglemente, reglemente för fattigvårdssamhälle. Antages av samhället efter förslag av fattigvårdsstyrelsen samt skall för att vara gällande underställas KB.

Fattigvårdssamhälle. Varje kommun på landet samt varje stad el. köping, som har egen kommunalförvaltning, utgör ett fattigvårdssamhälle. Efter ansökan kunna två el. flera landskommuner förena sig att tills. bilda ett fattigvårdssamhälle.

Fattigvårdsstyrelse, myndighet, som har att ombesörja ett fattigvårdssamhälles fattigvårdsangelägenheter. Skall å landet utgöras av minst 3 o. i stad av minst 5 ledamöter.

Fa'tum, lat., det utsagda, siarord; öde.

Faubourg [fåbo'r] (fr., av lat. *foris*, utom, o. *burgus*, borg), förstad; ingår i ortnamn, t. ex. Faubourg S:t-Germain [så'k sjär-må'ä'n] o. Faubourg S:t-Honoré [så'k-tånå're'], stadsdelar (förr förstader) i Paris.

Fauka'ler (av lat. *fau'ces*, svalg), explosiva nasala språklyd, som ansättas mot svalgväggen, t. ex. vid övergången från *d* till *n* i *vördnad*, från *b* till *m* i *nåbbums*.

Fau'lensee [-se], bad- o. brunnsort i mell. Schweiz, kantonen Bern, vid Thunsjön.

von Faulhaber [fa'f-], Michael, f. 1869, tysk kardinal o. teolog. Arkkebiskop i Miinchen 1917 o. kardinal sed. 1921. Spelade som en av de främsta motståndarna till nazistregimens kyrkopolitik en betyd. polit. roll i Bayern.

Fau'lhorn [-håra], topp i Bernalperna, mell. Schweiz, s. om Brienzjön, 2,683 m ö. h.

Fau'kner [få'kn-], William, f. 1897, amerik. författare, skildrar med praktfullt språk bl. a. klass- o. rasmotsättningar i Sydstaterna under framhävande av de brutala o. makabra momenten. Bl. hans romaner märkas *Soldiers pay* (1926), *Sartoris* (1929), *As I lay dy ing* (1930); Medan jag låg o. dog, (1948), *Light in August* (1932); Ljus i augusti, (1944), *Pylon* (1935) o. *The wild palms* (1939).

Faun, se nedan Faunus.

Fauna. Myt. Faunus' maka el. dotter. — Zool. Sammanfattningen av de inom ett visst område — land, världsdel, vattenområde osv. — förekommande djurarterna. — Faunistisk, som avser faunan.

Fau'nus (av lat. *fave're*, gynna, »den välvillig»), forntalisk skogs- o. fruktbarnhetsgud, sammanställd med skogsguden Silvanus o. sedermera med grekernas Pan. Stundom tänkte man sig flera fauner, som deltaga i Dionysos' följe. Hellenistisk, vilande faun, den s. k. *Barberinis faun* (Glyptoteket, Miinchen), se bild.

Faure [får], Jean Baptiste (1830—1914), fransk operasångare (baryton) o. tonsättare, vid Stora operan i Paris 1861—76. Skrev sånger (*Crucifix* m. fl.).

Faure [får], Felix (1841—99), fransk politiker, urspr. skeppsredare. F. blev deputerad 1881 o. var Frankrikes president 1895—99; arbetade som sådan med framgång på att befästa vänskapen med Ryssland.

Fauré [få're], Gabriel (1845—1924), fransk tonsättare, dir. för Paris' konservatorium 1905—20. Skrev orkestersviter, kammarmusik, sånger o. körverk (*La naissance de Venus*).

Faurås härad, Hall. l., omfattar 15 kommuner: Gunnarp, Fagerred, Källsjö, Ullared, Gällared, Okome, Svarträ, Köinge, Dagsås, Sibbarp, Ljungby, Alfshög, Vinberg, Stafsinge, Morup. 14,488 inv. (1947). Hall:s mell.doms.

Faust, Johaaa el. Georg (d. omkr. 1539) ryktbar tysk astrolog o. svartkostaär, avlade teol. ex. i Heidelberg o. skall ha blivit dr i Kraków. Förde ea ambulerande tillvaro o. då haa dog blev haa enl. folkfantasin hämtad av djävulen, med vilken haa jagätt förbud. Dea första folkboken om haas liv utkom redan 1587, bearbetades 1589 i dramatisk form av Marlowe, vars tragedi i Tyskland omarbetades för marloaetteatera. I deaaa form lärde Goethe tidigast känna ämnet. Hans omändning i *Faust* (2 dir, 1808 o. 1832) blev den mest ryktbara. — Faustsagan har behandlats i musiken av bl. a. Gounod (operan *Faust*, 1859; uppf. i Sthlm i:a ggn 1862), Berlioz (*La Damnation de Faust*; för soli, kör o. orkester), Boito (*Mejistofeles*) o. Busoni (*Doktor Faust*).

Faustman, Mo11ie, f. »s 1883, författariaaa o. målarkinna, medarb. i Dag. Nyh. o. i Idun (sign. *Vagabonde*). Barnskildringar (bilderboken *Tuttans och Puttes äventyr*) m. m.

Faustulus, i dea rom. sagaa en herde, som omhändertog de utsatta kuagabaraen Romulus o. Remus. Jfr Romulus.

Faute [fåt], fr., fel, misstag, dumhet.

Fautrakt [fåt-], dea ersättaal, som en skeppare har att fordra för betingat men ej begagaa utrymme å fartyget.

Fauvism [fåvis'm], ea modernistisk riktning inom den nyare fraaska konsten, av fr. *les fauves*, vildjdjurea. Detta namn gavs åt en grupp målare med antiakademiskt program, som 1906 sammaaslöto sig i Saloa des Artistes indépendents. Fauvismen var en omedelbar föregångare till kubismea. Den centrala persoa-ligheten var matisbea.

Fava'ra, stad på s. Sicilien, prov. Agrigento, Italien. 22,000 iav. I aårh. svavelgruvor.

Fåvén, Yrjö Antti, f. 1882, finsk konstnär, har utfört porträtt o. karikatyrer i elegant stil o. med säker människoskildring.

Favignana [-vinja'na], den största av Egadiska åarna.

Fawkes [få'ks], Guy (1570—1606), eng. katolsk politiker, en av ledarna för »Krutkonspirationen» 1605; avrättad.

Favorise'ra (lat. *fave're*), gynna. — **F a v o r i't**, gunstling.

Favre (favr), **J u l e s** (1809—80), fransk politiker, jurist. Motståndare till krigsförklaringen 1870 blev F. efter kejsardömet fall utrikesminister 1870—71 o. sökte förgäves förmå Bismarck att sluta fred utan landavträdelse.

Favre [favr], **L o u i s** (1826—79), schweiz. ingenjör, skaparen av S:t Gotthardstunneln.

Fa'vus, lat., o n d s k o r v, av en mikroskopisk svamp (*Acho'ri'on schoenle'i'ni*) orsakad, särsk. på den härbevuxna delen av huvudet uppträdande hudsjukdom, kännetecknad av omkring de enskilda håren uppkommande, egenomliga, skålförmiga, gula krustor. Vid behandlingen måste de angripna hårrötterna utryckas (epileras).

Favö'r (lat. *favor*), gunst, ynnest.

Faxafjord, havsvik på Islands v. kust.

Faxe, **V i l h e l m** (1767—1854), biskop i Lund från 1818, vän till Esaias Tegnér.

Faxe fjäll, i n.v. Dalarna, på gränsen till Norge, äv. kallat »Kölens slutpunkt». Högsta punkt: Näsfjället. 904 m ö. h.

Faxekalk, fossilrik kalk, till stor del bildad av koraller (däremot saknas flinta); tillhör yngsta kritformationen i Skåne o. Danmark.

Faxälven, Ångermanälvens största biflod, upptrinner i Norge o. utmynnar 5 km ovanför Sollefteå. 340 km. F. står genom bifurkation i förbindelse med Fjällsjöälven o. Namsen.

Fay [fe'], **C h a r l e s R y l e**, eng. national-ekonom o. författare. Prof. i Toronto 1921—30, därefter i Cambridge. Hans mest kända arb.: *Great Britain from Adam Smith to the present day* (1928) samt *English economic history since 1700* (1939), essäer om det industriella genombröttet i England.

Fayal [fajall'], ö. bl. Azorerna. 179 kvkm, 22,000 inv. Vulkanisk, fruktbar. Huvudstad: Horta (7,000 inv.).

Fayetteville (fe'tetvil), stad i n.v. Arkansas, B. För. Stat. 5,400 inv. Statsuniversitet.

Fayolle [fajäll'], **M a r i e É m i l e** (1852—1928), fransk marskalk, utmärkte sig 5 Första världskr., särsk. under Sommeslaget 1916 o. offensiven hösten 1918.

Fayu'm, dets. som Fajum.

FBO, förkortning för *Forskningens beredskapsorganisation*.

FBS, förkortning för *Flygvapnets bomb- och skjutskola*.

F-båten kallades efter sin konstruktionstyp (»F-typen») den på frivillig insamling (1912) byggda pansarbåten Sverige, innan den ännu döps.

Fco, förkortning för *franco*. Jfr Franko.

FCS, förkortning för *Flygvapnets centrala skolor*.

F dur, durtonart med f till grundton o. ett |>, för h; parallelltonart till d moll.

Fe, kemiskt tecken för en atom järn.

Fe (fr. *fé*), kvinnligt väsen, utrustat med övernaturlig makt o. besläktat med älvarna; tillhör urspr. den keltiska o. romanska folksagan. — **F e e r i**, trolleri, sagospel.

Fearnley [färn'lij], **T h o m a s** (1802—42), norsk målare. Han förde ett kringflackande liv. I sina norska, schweiz., tyska, ital. o. eng. landskap står han J. C. Dahl nära men är mera vek o. idealiserande. Repr. i Nat.mus.

Feber (lat. *fe'bris*), genom ökad förbränning uppkomman onormal stegring av kroppstemperaturen. Vid feber äro puls- o. andningsfrekvens stegrade. Den utgör en kroppens reaktion bl. a. mot infektion.

Feberträd, en art av trädsläktet *Eucalyptus*.

Febrilite'ra, visa lätta feberstegringar.

Febri'1 (lat. *fe'brilis*), feberaktig, hetsig.

Februa'ri, årets 2:a månad, i den äldre rom. kalendern 12:e månaden, under vilken romarna höllo en stor renings- o. försörningsfest (*fe'brua*). 28 dagar, under skottår 29. Svenskt namn g ö j e m å n a d.

Februarimanifestet, det av tsar Nikolaus II 1917 1899 utfärdade manifest, varigenom lagstiftningen för Finland överflyttades till ryska myndigheter. Tillkommet i olaglig form framkallade det i Finland en masspettition med krav på dess upphävande, vilket dock ej inträffade förrän hösten 1905.

Februarirevolutionen, det uppror, som i febr. 1848 störtade Ludvig Filips konungadöme i Frankrike o. först syntes utmynna i arbetarvälde men därpå ledde till upprättande av en demokratisk republik. Efter detta föredöme uppstod flestades i Europa folkrörelser, vilka avsågo att införa konstitutionell författning o. genomdriva liberala reformer men äv. att frigöra nationaliteterna från utländskt beroende (så i Preussen, Österrike, de ital. o. tyska småstaterna). Dyringar jämväl i Sverige.

Fe'bus, försv. form av lat. *P h o e b u s*, grek. *F o i b o s* u. s., binamn på Apollon.

Fec, förkortning av lat. *fecit* (se d. o.).

Fécamp [feka'a'], stad i n. Frankrike, dep. Seine-inférieure, vid Engelska kanalen. 18,000 inv. (1936). Tillverkning av benedikтинlikör. Betyd. fiske. Havsbad.

Fe'es (lat. *faex*, det orena), tarmtömning.

Fechner [fär'-], **G u s t a f T h e o d o r** (1801—87), tysk filosof, psykolog o. fysiker, prof. i Leipzig 1840. Grundare av psykofysiken, läran om förhållandet mellan det psykiska o. det fysiska. Förf. till *Vom Leben nach dem Tode* (1836), *Zendavesta öder über die Dinge des Himmels und des Jenseits* (1851).

Fecht [fätjt], **P e t r u s M i c h a e l i s**, d. 1576, Johan III:a sekreterare o. främste medhjälpare i hans kyrkliga strävanden.

Fe'cit, lat., »har gjort det», vanlig inskrift efter konstnärns namn på konstverk; förk. *fec*. Fedd'ersens försök, en av den tyske fysikern Wilhelm Fedd'ersens (1832—1918) utförd prövning av Thomsons formel för svängningstalet till en elektrisk svängningskrets. Härvid iaktogs urladdningssnignans periodiska tändning o. släckning medelst en roterande spegel.

Federa'l (av lat. *foe'dus*, förbund), som hör till en förbundsstat el. federation. — **F e d e r a l i s m**, politiskt system, enl. vilket självständiga stater i gemensamt intresse uppgå i en förbundsstat el. federation med bibehållande av sin ursprungliga självständiga statsmakt i vissa hänseenden men i andra (vanligtvis utrikespolitik, krigsväsen, handelslagstiftning m. m.) avstå densamma till förbundsstaten. Ex.: Schweiz, Amerikas Förenta stater, Australiska statsförbundet m. fl. — **F e d e r a l i s t**er, anhängare av federalismen; äv. historisk benämning på vissa partier, av vilka det mest kända var ett för unionens bestånd irvrande parti i För. Stat. under tiden 1787 till ungefär 1820 (senare kallat *whigpartiet*, vilket blivit upphövet till det nuv. republikanska partiet).

Federal Reserve Bank [fedd'eri riso'v bsengk], centralbank i För. Stat. Inalles finnas tolv sådana banker (med var sitt distrikt), vilka stå under gemensam organisation o. ledning, kallad *Federal reserve board* [bård], med säte i Washington.

Federation n (av lat. *foe'dus*, förbund), sammanlutning (särsk. mellan stater). — **F e d e r a t i o n s l a g**, tillfälligt idrottslag, utvalt från olika idrottsförbund el. -föreningar. — **F e d e r a t i o n s m a t c h**, match mellan federationslag.

Federativ, förbunds-, som har avseende på federation. — **Federerad**, ansluten till en federation.

Federer, Heinrich (1866—1928), schweiz. författare. Romaner o. noveller med skildringar av folkliv o. natur i Schweiz o. Italien. Fe'din, Konstantin, f. 1852, rysk författare, skildrar i sin roman *Städer o. år* (1924) den ryska intelligensens öde under revolutionen. Bl. övr. arb.: *Transvaal* (1926).

Fedo'tov, Pavel Andrejevitj (1815—51) ryska genremåleriets grundare.

Fe'hlings **lösning**, kopparsulfatlösning, försatt med vinsyra o. kalilut; användes bl. a. för prövning av sockerarter (somliga ästadkomma en röd fällning av kopparoxid i den eljest blå lösningen). Uppkallad efter tyske kemisten Hermann von Fehling (1812—85).

Fe'hmar, tyska namnet på Femern.

1. Fehr, Fredrik (1849—95), teolog, andlig talare, pastor primarius från 1884. In- tog en liberal teol. ståndpunkt, särskilt på- verkad av Ritschl. Utgav från 1891 skrift- serien / *religiösa och kyrkliga frågor*.

2. Fehr, Martin (1885—1938), son till F. F., jurist, prof. vid Handelshögskolan i Sthlm 1919, rektor 1929—36; liberal led. av FK 1923—30.

Fehrbelli'n, stad i n. Tyskland, delstaten Brandenburg, vid en biflod till Havel, 1,300 inv. Här vann kurfursten Fredrik Vilhelm (den store kurfursten) en seger över svenskarna under K. G. Wrangel 1675.

Fehrenbach [fe'-], Konstantin (1852—1926), tysk politiker. Ledamot av tyska riks- dagen från 1903 (centerpartiets vänstra flygel- grupp). F. spelade en betydande roll vid till- komsten av tyska riksdagens fredsresolution i juli 1917. Han utsågs febr. 1919 till nationalfö- rsamlingens i Weimar president o. blev jan. 1920 rikskansler o. chef för en borgerlig samlings- ministär; avgick maj 1921.

1. Fehrman, Daniel (171°—80), medalj- gravör, Hedlingers lärjunge o. efterträdare som kungl. medalj grävör.

2. Fehrman, Carl Gustaf (1746—98), son till D. F., kungl. medalj gravör; prof. vid Konstakad.

Fé'dias (lat. Ph'idias), grek. bildhuggare, f. i Aten omkr. 490 f.Kr. Hans monumentala, självfulla arbeten ansågos av forntiden som det högsta bildhuggarkonsten kunde ge. F. ledde skulpturarbetena på Partenon. I templet uppställdes 438 *Atena parte'nos* med ytorna av guld o. elfenben (se bild till art. Atena). I samma teknik utförde han senare en väldig *Zevssta-ty* i Olympia. Bl. övriga arb. märkas brons- statyerna *Atena pro'makos* o. *Atena lemni'a* (rekonstruktion, se bild), båda en gång upp- ställda på Atens Akropolis. Monografi av H. Schrader (1924).

Feif, Kasten (1661—1739), frih., ämbetsman, statssekre- tär vid Karl XII:s inrikes- expedition i Turkiet. 1723 president i Stats- kontoret.

Feilberg, Henning Frederik (1831—1921), dansk språkman o. folklorist, urspr. präst. Förutom en stor *Ordbog over de jydsk Almuesmaal* (1887—1914) utgav F. banbrytande folkloristiska arb., bl. a. *Jul* (1904).

Feilberg, Ludvig (1849—1912), dansk skriftställare, ingenjör. Utgav arb. rörande intuitionen m. fl. psykologiska problem (*Om størst Udbytte af Sjæleevner*, 1881).

Fei'ling, Keith, f. 1884, eng. historiker, professor i Oxford sed. 1946. F., som särskilt skildrat torypartiets historia, har bl. a. utgivit biografien *The life of Neville Chamberlain* (1946).

von Feilitzen, Urban 1834—1913), kap- ten, skriftställare (författarnamn Robin- son). Genom sina arb. *Ibsen och äktenskaps- frågan* (1882) o. *Realister och idealister* (1885) intog F. en mellanställning mellan den libe- rala idealismen (Emerson, Geijer, Viktor Ryd- berg) o. 1880-t:s radikala samhällskritik.

Feisal I (Faisal) (1885—1933) **konung av Irak** (Mesopotamien), yngre son till konung Hussein av Hedjas. Efter Första världs- krigs utbrott bröt F. jämte sin fader, som då var emir över Mecka, o. sina bröder med turkarna o. sökte i samförstånd med Eng- land upprätta ett arabiskt rike. Strävandena strandade dock på franskt mot- stånd, o. sedan F. i mars 1920 lät utropa sig till konung av Syrien, blev han besegrad av franska trupper o. driven i landsflykt. I aug. 1921 konung i den britt. mandatstaten Irak. 1927 utverkade F. Englands erkännande av Iraks oavhängighet. Efterträddes av sonen Ghazi (1912—1939). — Feisal II, f. 1935, sonson till F. I, konung av Irak 1939.

Fejan, liten ö i Östersjön, s. om Norrtälje- viken. Tidigare karantänplats.

Feka'l (lat. *faecalis*, av *faex*, det orena), avförings-. — **Fekal'ier**, tarmuttömningar.

Fe'la, dets. som fiddel.

Felande länken, antagen övergångsform mellan de människoliknande aporna o. männi- skosläktet.

Feldberg [fält-]. 1. Högsta toppen i Schwarzwald, 1,493 m. — 2. De två högsta topparna på Taunus, Grosser F. (880 m) o. Klei- ner F. (827 m, observatorium).

Félegyháza [fe'ledjha'sa] el. Kiskunféle- gyháza, stad i Ungern på Theiss-slätten, s.ö. om Budapest. 39,000 inv. (1941). Frukt- o. vinodling.

Felestad, kommun i v. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Svalöv); Rönnebergs landsf.distr., Rönnebergs, Onsiö o. Harjagers doms. 212 inv. (1947). därav i del av Svalövs municipalsam- hälle 99.

Félibien [felibjå'']. André (1619—95), fransk arkitekt o. konsthistoriker, »den franske Vasari». Huvudverk som förf.: *Entretiens sur les vies et les ouvrages des plus excellents peintres anciens et modernes* (1666—88).

Feli'breförbundet, ett 1854 stiftat förbund för vidmakthållande o. nyskapande av den provensalska litteraturen. Dess främste medlem var F. Mistral.

Feli'citas, i rom. myt. lyckans gudinna.

Felicit'ra (fr. *félicité*), lyckönska.

Felix, namn på 5 påvar. — **Felix III**, påve 483—492, bekämpade östromerska kejsa- rens försök att upphöja monofysitismen (äskten att Kristus endast ägde en natur).

Fella'h, arab., »jordbrukare», benämning på den åkerbrukande befolkningen i Egypten o. Palestina till skillnad från stadsinvånarna. Muhammedaner. Ca 90 % av Egyptens o. 50 % av Palestinas invånare.

Felli'n, estn. Vi'ljandi, stad i s.v. Est- land, SSSR, vid Embachs övre lopp. 13,000 inv. (1938). Svenskt 1621—1703.

Felling'ing, stad i n. England, grevsk. Dur- ham. 23,000 inv. (1942). Kolgruvor.

Fellingsbro, kommun i s. Västmanland, öre-

bro 1.; Fellingsbro landsf.distr., Lindes doms. 5,703 inv. (1947), därav i Fellingsbro församling 4,119 inv., varav i Fellingsbro municipalsamhälle 820 o. i Fellingsbro n. församling (past.adr. Spännarboda) 1,584. Folkhögskola (grundad 1955)-

Fellingsbro härad, Örebro l., omfattar 3 kommuner: Ervalla, Näsby o. Fellingsbro. 9,547 inv. (1947). Lindes domsaga.

Fellingsbro kontrakt, Västerås stift, Örebro l., omfattar 8 församlingar. Kontraktsprestens adr.: Frövi.

Fellog'e'n (av grek. *jitlo's*, kork, o. *ge'nein*, föda), korkkambium, en sekundär delningsvävnad hos växterna, som vanl. uppstår i det omedelbart under huden liggande cellskiktet el. ock djupare inne i de levande barkvävnaderna. Fellogenet bildar kork.

Fellow [feH'å], eng. kamrat, medlem; lärare vid o. styrelsemedlem av ett college.

Felräkningsspengar, dets. som misräkningspengar.

Felsit', eruptiv, hård o. tät bergart, vilken dels ingår som grundmassa i felsitporfyr (jämte strökor av fältspat o. glimmer), dels förefinnes i ren form som hälleflinta.

Feluck', mindre, i Medelhavet vanlig fartygstyp med föröfver lutande master o. latinsgel.

Femdagarsfeber, dets. som skyttegravsfeber.

Femdomstolar, femdomstolar (ty. *Fehmgerichte*, av mhty. *Veme*, straff), folkliga brottmålsdomstolar i det medeltida Tyskland. — Under 1920-t. förekommo i Tyskland flera mord på politiskt förhatliga personer (M. Erzberger f. fl.), vilka mord tillskrivits hemliga, privata femdomstolar o. gå under benämningen fememord.

Fe'mern, ty. *Fehmarn*, tysk ö i Östersjön, utanför Holstein. 185 kvkm. Vid F. utkämpades två svensk-danska sjöslag 1644.

Fem farliga F, dikt av Karlfeldt om fogden, fjärdingsmannen, flaskan, flickan o. fan.

Fe'mina, lat., kvinna.

Femini'n (lat. *feminVnus*), kvinnlig, vek. — Fe'mininum, genus; honkön. ♀ Feminism', strävan att förbättra kvinnans ställning. Jfr Kvinnorörelsen.

Femkamp (grek. *penfatlon*), kombinerad idrottsgren, bestående av löpning 200 m, spjutkastning, längdhopp, diskuskastning o. löpning 1,500 m. I antik femkamp ersätter brottnings sistnämnda löpning. S. k. »modern femkamp» är en militär idrottstävling, omfattande fäktning, ridning, terränglöpning, simning o. pistolskjutning. Båda formerna förekomma vid de moderna olympiska spelen. Den s. k. vinterfemkampen, som ej är olympisk gren, omfattar fäktning, ridning, utförslöpning o. längdloppning på skidor samt pistolskjutning.

Femlingarna, fem systrar Dionne födda 1935 i Québec, Canada, vilka trots 2 män, för tidig födsel o. en sammanlagd födelsevikt av blott 59 kg alla fort. befinna sig i livet. 1943 föddes femlingar äv. i Argentina, 1947 i Mongoliet o. 1948 i Grekland.

Femmänningar kallades under Karl XII.* krig de nybildade regementen, som uppsattes så, att fem rotar el. rusthåll anskaffade en karl o. rusthållaren dessutom häst.

Femsjö, kommun i v. Småland, Jönk. l.; Långaryds landsf.distr., östbo o. Västbo doms. 451 inv. (1947).

Femte aveny'n, *The Fifth Avenue*, New Yorks förnåma gata.

Femte kolonnen, urspr. en beteckning som den spanske nationalistiske generalen Queipo de Llano hösten 1936 gav den grupp Francosympatisörer i Madrid, som voro redo att hjälpa de utanför staden stående fyra reguljära

Francokolonnerna. Sedermera benämn. på sabotör o. landsförrädare i allmänhet.

Femte monarkiens män, eng. *Fifth monarchy men*, puritansk sekt i England på 1600-t., trodde att Cromwell skulle förbereda det tusenåriga riket el. »femte monarkien» (Dan. 2: 21—45).

Femuddakors, dets. som pentagram.

Femårsplan, av Sovjetunionen införd benämning på en plan på lång sikt för landets ekonom. o. sociala utveckling. Den första femårsplanen avsåg tiden 1 okt. 1928—1 okt. 1933. Mönster för senare ekon. planer i bl. a. Tyskland o. Jugoslavien.

Fena, benämning på fiskarnas simorgan, bestående av hudveck, stödda av fenstrålar. Fenorna äro dels pariga (de till buk- o. bröstfenor utbildade extremiteterna), dels opariga (en el. fleraryggfenor, anal-o. stjärtfenor). Fenstrålarna äro antingen ledade, i spetsen vanl. kluvna (mjukstrålar), el. oledade, vassa o. styva (taggstrålar). Hos vissa fiskar finnes dessutom bakom ryggfenan en liten oparig, mjuk s. k. *felfena*. — Flygv. Ett på stjärtpartiet fast lodrätt plan, som håller flygplanet i rätt längdläge. Bakom f. sitter sidodredet.

Fenaceti'n, läkemedel, som verkar feberned-sättande o. smärtstillande.

Fenant're'n, $C_{14}H_{10}$, aromatiskt kolväte, en isomer till antracen. Finns i stenkolstjära.

Fen'dert (eng. *tender*, till *fend*, hålla borta), stor, med flätverk av tagvirke el. stältråd spunnen korkdyna, som användes för att skydda fartygssidan mot skamfilning.

Fenedri'n, dets. som benzedrin.

Fenelon [fenlä'w], Francois de Salignac de la Mötte (1651—1715), fransk författare, ärkebiskop i Cambrai 1695. Som lärare åt Ludvig XIV:s sonson hertigen av Bourgogne skrev F. den moraliserande romanen *Télémaque*. (Se bild.)

Fenema'l, dets. som luminal.

Fenfotingar, *Pteropoda*, ordning av för öppna havsytan tillpassade, glasklara snäckdjur. Foten ombildad till två fenlika utskott. Skalet ofta tillbakabildat. Samkönade. Somliga med lysförmåga. En art massvis i N. Ishavet; viktig föda för bardvalarna.

Feng-tien, dets. som Shengkiang.

Feng-tien-fu, kinesiskt namn på Mukden. Fenicien, benämning på det syriska kustlandet mellan Libanon o. Medelhavet i fortiden. Hit invandrade i börj. av 2000-t. f.Kr. fenicierna, ett med hebreerna nära besläktat folk. De erhöilo sin kultur från Babylonien o. Egypten o. lydde merendels under de omkringliggande staternas väld. Omkr. 1000 f.Kr. förenades de feniciska städerna Tyrus o. Sidon för en tid till en mäktig stat. Fenicierna, som voro ett handelsfolk, grundlade kolonier på Cypern, Sicilien o. Sardinien, i Nordafrika (Kartago), Spanien, S. Frankrike. De färdades ända till Britannien o. lära ha kringseglat Afrika. Deras förnämsta handelsvara var purpurtyger. — Det feniciska Medelhavsväldet började på 700-t. f.Kr. gå tillbaka o. övergick snart till andra folk.

Feniernas brödraskap, ett 1858 i New York bildat sällskap, som arbetade för Irlands frigörelse o. bl. a. förberedde en resning 1865, som dock ej kom till utförande.

Fe'nix, försv. form av grek. *Foinix*.

Fenja och Menja, i nord. myt. två jättemör, som åt konung Prode i Danmark malde guld.

fred o. lycka på jättekvarnen Grotte. Men då Frode ej unnade dem vila, malde de oförd.

Fenknöt el. k n o t, dets. som knorrhane.

Fenköl, en på fartygsbottens undersida fäst plåt för styvhetsens ökande.

Fennek el. stor-örönräv, *Megaloitis zer'da*, ett synnerl. sirligt byggt rävarat djur med utomordentligt stora öron. Den minsta av alla rävar, med svansen 65 cm lång. N. Afrikas öknar.

Fenn'ia, nylat., Finland.

Fennoman (av nylat. *fenn'i*, finnar, o. grek. *man'ia*, vurm, iver), finskhetssivrare, anhängare av *fennoman'ien*, en målmedveten förfinskingsrörelse i Finland, väckt till liv av J. V. Snellman på 1840-t. Som reaktion uppkom en svenskhetrörelse (*svekomani'ien*).

Fennoskan'dia, i geologien vedertagen benämning för Finland o. Skandinaviska halvön, Skåne undantaget.

Fenoler [*-ål-1*, kemiska föreningar, som innehålla en el. flera kydroxylgrupper, —OH, bundna direkt vid kolatomer i bensolkärnor. Formellt likna de tertiära alkoholer men ha helt andra kemiska egenskaper. — Vanlig fenol el. karbolsyra, C₆H₅OH (monooxibensol), utgör färglösa kristaller med karakteristisk lukt, smält. 43°. Erhålls ur stenkolsjära o. har stor teknisk betydelse, bl. a. för framställning av bakelit, många färgämnen, vissa läkemedel o. sprängämnen. Användes för som antiseptiskt medel. — Andra viktiga fenoler äro kresoler, resorcin, hydrokinon, pyrogallol, naftol m. fl.

Fenofltalein framställs av fenol o. ftalsyreanhydrid (jfr Ftaleiner). Användes som färgindikator vid titrering o. som avfärande medel.

Fenologi' (av grek. *fäl'nestai*, visa sig, o. *logos*, lära), vetenskapen om livsföreteelsers växlingar med årstiderna i anslutning till klimatets. Hit räknas ex. undersökningar över växters knoppknäppnings- o. blomningstider, flyttfågelsträcket osv.

Fenomen (av grek. *faino'menon*, det som visar sig), syn, företeelse, märklig händelse, underverk. — *Fil.* Verkligheten sådan den ter sig för våra sinnen el. för vårt medvetande. Människotanken vill sedan gammalt »bakom» fenomenet söka »den sanna verkligheten», tingen sådana de äro »i sig», varandets »väsen». *Fenomenal! sm'en* (motsats: *objektivism*) opponerar sig mot detta sökande, i det den förnekar varje möjlighet till kunskap om annat än fenomenen. Repr.: Kant, Spencer m. fl. — *Fenomenal*, häpnadsväckande, oerhörd, underbar.

Fenomobi'l, äldre trehjulig automobiltyp. Fenosafrani'n, rött färgämne, användes till desensibilisering (se d. o.) av fotogr. plåtar.

Fenotyp'p. *Kasbiol*. Resultat av arvsanlag (genotyp) o. miljö för en individs vidkommande.

Fenrisulven el. Fen'ris, i nord. myt. en av Lokes söner med jättinnan Gullveig. Han ansågs ligga fångslad i en håla i underjorden ända till Ragnarök, då han skulle uppsluka Oden men själv dödas av Vidar.

Fe'nsalar, i nord. myt. gudinnan Friggs borg.

Fenvalar, *Balaenopteridae*, familj bland bardvalarna, med ryggfena samt kroppens undersida framtill försedd med talrika veck o. fåror. Barder korta, grovtrådiga. Hit höra vik val, sej val, sill val, blå val m. fl.

Fenyl'l, den i bensol, fenol, anilin m. m. ingående envärda atomgruppen C₆H₅.

Fenylalani'n, en viktig aminosyra, som ingår

i många äggviteämnen, dock ej i protaminer. Jfr Tyrosin.

Fenylami'n, dets. som anilin.

Fenylhydrazi'n C₆H₅NHNH₂, färglösa kristaller, smält. 23°, ett viktigt reagens på aldehyder, ketoner o. sockerarter.

Feoda'l (av lat. *leu'dum*, län), som avser el. hyllar feoda'l väsen, ett förhållande mellan furste o. undersåtar, som grundar sig på att den förre till de senare upplåter jordagods o. till gengäld mottager löfte om trohet. Oftast erhåller undersåten godset med årligt rätt. Feodalväsendet, som äv. benämnes länsväsen, uppstod i Europa i frankernas rike på 800-t. o. utbredde sig därefter så småningom till de flesta civiliserade länder. Det upphörde i den nyare tiden genom den absoluta furstemaktens uppkomst.

Feodo'sija el. K e f e, stad i förvaltningsområdet Krim, Ryssland, vid Svarta havet. Isfri hamn. 35,000 inv. Under 1200—1400-t. genuesisk fästning under namnet Kaffa. Ingångs 1475 av turkarna. Ryskt 1783, då dess forngrek. namn återupplivades. Staden urspr. grundad av greker på 500-t. f.Kr. Under Andra världskr. häftigt omstritt var F. hösten 1941—april 1944 ockuperat av tyskarna.

de Feraudy ld'o feradi', Mautice (1859—1932), fransk skådespelare (vid Théâtre français), framstående klassikertolkare (främst Molière).

Ferber [färbe], Ferdinand (1862—1909), fransk officer, en av flygningens banbrytare.

Ferber [fo'b'], Edna, f. 1887, amerik. författarinna, skildrar livet i mellersta Amerika. Bl. arb. romanerna *Show boat* (1926; Teaterbåten, 1927, dramatiserad av O. Hammerstein med musik av Jerome Kern o. uppf. i Sthlm 1942; äv. filmatiserad) o. *Cimarron* (1930; sv. övers. 1931) samt *Saratoga trunk* (1941; Högt spel i Saratoga, 1942; äv. filmatiserad). Lustspel fört. tills. med George Kaufman (*Dinner at eight*, 1932, m. fl.). 1939 utgav F. självbiografien *A peculiar treasure*.

Ferdinand (1721—92), hertig av Braunschweig, utmärkte sig som preuss. general i Österrik, tronföljdskriget o. Sjuåriga kriget.

Ferdinand I (1861—1945), *furste av Bulgarien* 1887—1908, *konung* (tsar) 1908—18 (av huset Sachsen-Koburg och Gotha). F. bidrog i hög grad till det diplomatiska förberedandet av det för Bulgarien segerrika första Balkankriget 1912—13. Till stor del för att gottgöra förlusterna i andra Balkankriget 1913 beslöt sig F. hösten 1915 för deltagande i Första världskr. på centralmakternas sida. Genom Tysklands slutliga nederlag såg sig F. tvungen att avsäga sig tronen i okt. 1918 till förmån för sin son Boris o. var sedan bostatt i sin hemort Koburg.

Ferdinand I (i75*—1825), *konung av Bägge Sicilierna* 1759. Blev 1798 o. 1806 för en tid fördriven från Neapel av fransmännen.

Ferdinand I (1865—1927), *konung av Rumänien* 1914 (av huset Hohenzollern-Sigmaringen) efter sin farbror Karl I. F., som under Första världskr. sympatiserade med västmakterna, lät aug. 1916 förmå sig att utfärda krigsförklaring mot Österrike-Ungern (se vidare Rumäniens historia). F. var från 1893 förmäl med Maria, prinsessa av Storbritannien (1875—1938).

Ferdinand, *spanska konungar*. Ferdinand V (1452—1516), kallad den katolske, 1469 g. m. Isabella av Kastilien, 1479 konung av Aragonien, antog s. å. titeln konung av Spanien. Härigenom samt genom framgångsrika erövringar (Granada 1492, Neapel 1503, Kavarra 1512) o. de amerik. upptäckterna blev Spanien ett polit. helt o. en stormakt. — Ferdinand VII (1784—1833), konung 1808, tvangs s. å. av Napoleon att avsäga sig tronen men återvände efter dennes fall. Hans despotism framtvang 1820 ett uppror, som först 1823 genom fransk medverkan kvävdes, var efter F. fortsatte sitt absolutistiska styrelsesätt.

Ferdinand, *tysk-romerska kejsare*. Ferdinand I (953—64), Karl V:s yngre broder. 1531 rom. konung o. vid Karl V:s tronavsägelse 1556 tysk-rom. kejsare. Sedan 1521 styresman för de österrik. arvländerna efterträdde F. 1526 svågern Ludvig som konung över Ungern o. Böhmen, varigenom den österrik.-ungerska monarkien kom till stånd. Förde en försönlig religionspolitik (religionsfreden i Augsburg 1555). — Ferdinand II (1578—1637), son till F. I, hertig av Steiermark 1596, vald till konung av Böhmen 1617 o. Ungern

1618, tysk-rom. kejsare 1619. Fanatisk katolik av sattes F. i Böhmen 1618 av de protestantiska ständerna, vilket gav signalen till trettioåriga kriget. Dock kuvades resningen snabbt (1620), o. efter segern över Danmark (fred 1629) innehade F., stödd på Wallenstein, en enastående maktställning. Hans planer omintetgjordes emellertid av Gustav II Adolfs inträde i kriget. (Se bild.) — Ferdinand III (1608—57), son till F. II, kejsare 1636.

Ferdinand I (1793—1875), *kejsare av Österrike* 1835—48, son till Frans I o. Maria Teresia. Till följd av F:s oförmåga att regera styrdes landet av en »Staatsconferenz» med Metternich i spetsen. Avsade sig tronen.

Ferga'na, stad i sovjetrepubl. Usbekistan, SSSR. 40,000 inv. (1939). Textilindustri.

Ferie, plur. ferier (av lat. *feriae*, helgdag), viss tids ledighet från el. uppehåll i bestämd verksamhet (särsk. från skolarbete).

Feringe, flygfält i Vittaryd, Kronob. 1.

Ferli'n, Nils, f. »/2 1898, författare. Hans improvisatoriska, på en gång folkliga o. självständiga lyrik i gatusångarmaner tolkar bitterhet, ensamhet o. medlidande: *En döddansares visor* (1930), *Barfotabarn* (1933), *Goggles* (1938), *Med många kulörta lyktor* (1944).

Ferm (fr. *jérme*, av lat. *fír'mus*, fast), rask, snabb. — Fermite't, raskhet, snabbhet.

Fermanagh [fömsenn"], grevskap i Nord-Irland. 1,691 kvkm, 55,000 inv. (1937). Huvudstad: Enniskillen.

Ferma't (av it. *jérma'ta*, stillestånd), vilotecken (?), som sättes över en not el. paus, varigenom denna erhåller större tidsvärde än den efter taktindelningen egentl. bör ha; över ett taktstreck är det liktydigt med en paus.

de Fermat'd *Pierre* (1601—65), fransk matematiker, föregångsman inom den högre analysen o. talteorien.

Ferment' (av lat. *fermentum*, jäst), äldre benämning på enzym; pådrivande faktor.

Fer'mi, Enrico, f. 1901, ital. fysiker prof. vid Univ. i Rom 1927—38 o. vid Columbia univ. i New York sed. 1939. Erhöll 1938 nobelpriset i fysik för genomförandet av ett stort antal atomsprängningar av även tyngre grundämnen med hjälp av neutronstrålar. Jfr Elementomvandling o. Neutroner.

Fer'mo, stad i ö. mell. Italien, prov. Ascoli Piceno (Marche). 23,000 inv. Årkebiskop.

Fernan'dez [-dep] Alvaro (f. omkr. 1420, dödsår okänt), portug. upptäcktsresande, sändes av Henrik Sjöfaren att utforska Afrikas v. kust o. uppnådde 1446 Sierra Leone.

Fernan'dez [-dep], Juan (1538—1602), spansk upptäcktsresande, upptäckte 1563 Juan Fernandezöarna v. om Sydamerika.

Fernar'do Noronha [näränn'n"], brasiliansk, vulkanisk ögrupp i Atlanten, 500 km n.ö. om Natal. 1,200 inv. (1945). Förbrytarkoloni.

Fernan'do Poo [pa'ä], spansk ö i Guineabukten, på Afrikas v. kust. 2,100 kvkm, 34,000 inv. Vulkanisk; fuktigt, osunt klimat; mycket fruktbar. Huvudstad: Santa Isabél.

Ferney [färnä"] (F-V o 11 a 1 re), köping i ö. Frankrike, dep. Ain, nära Schweiz, gränsen. Voltaires vistelseort 1759—78.

Ferniss'a (fr. *verniss*), vätska, avsedd att efter påstrykning o. torkning på föremål ge dessa ett genomskinligt, hårt, skyddande överdrag. Oljefernissor beredas vanl. av linolja, som upphettas med mangan- el. blyarter, varigenom oljan efter påstrykning lättare oxideras i luften till en seg hinna; användes till färgtryck o. trycksårta. Terpentinoljefernissor beredas genom att sätta smält kopal el. bärnsten till oljefernissa o. terpentin, varefter de lagras, tills de bli klara; användas till trä o. metaller. Spritfernissor av olika slag erhållas genom upplösning i alkohol av olika slags hartser såsom gummlacka, mastix, sandarak o. schellack; i st. f. sprit användas stundom andra lösningsmedel såsom aceton o. petroleumeter. I måleri användas sådana fernissor för att återställa färgens klarhet, dvs. upphäva s. k. inslagning samt till skydd för färgytan.

Feroce r-råts'e], it., musikterm: vilt, häftigt. Fero'n (av lat. *ferre'*, bära), dets. som apoenzym.

Ferozepore [firä'spo^o], stad i n.v. Indien, prov. Öst-Punjab. 65,000 inv. (1931). Fort; järnvägsknut; stor spannmålshandel.

Ferra'ra. 1. Fordom hertigdöme, nu provins i n. Italien, Emilien, s. om nedre Po, 2,629 kvkm, 381,000 inv. (1936).

2. Huvudstad i F. 1. 131,000 inv. (1946). Under 1400- o. 1500-t. var furstestaden Estes hov i F. en av renässans-kulturens medelpunkter (Ariosto, Tasso). Märklig borg, anlagd i slutet av 1300-t., ombyggd under 1500-t. (se bild). Domkyrka med rikt skulpturprydd västfasad från 1100- o. 1200-t. Årkebiskopssäte, Univ., gr. 1391. F. tillhörde Kyrkostaten 1597—1859.

Ferra'ra-Flo'renskonsiliet, kyrkomöte mellan ortodoxa o. rom.-kat. kyrkorna, utlyst av påven Eugenius IV 1437 o. hållet i Florens 1439—72. Dess försök att ena kyrkorna strandade.

Ferra'ri, Paolo (1822—89), ital. drama-

tiker. Högst skattas hans komedier med historiska ämnen, *Goldoni* (1851) m. fl.

Ferrari, Philippe la Rénotière von Ferrari (omkr. 1848—1917), ital.-österrik. frimärkssamlare. F:s frimärkssamling, världens hittills största o. dyrbaraste, donerades till postmuseet i Berlin; beslagstogs av Frankrike o. såldes 1921—23 för att räknas det tyska krigsskadeståndet till godo.

Ferre'ro, Guglielmo (1871—1942), ital. historiker, från 1930 prof. i Genève, särskilt bekant för sitt verk *Grandezza e decadenza di Roma* (5 bd, 1902—07; Rom, dess storhet o. förfall, 1921—25). F. företrädde en pessimistisk uppfattning av Italiens o. Europas framtidsutsikter. Måste 1930 lämna Italien till följd av sin oppositionella inställning till fascismen.

Ferret, Col du Grand [kall dy gra'« färrä], pass i Alperna, mellan Mout Blanc o. St Bernhard. 2,492 m ö. h.

Ferr'i, Enrico (1856—1929) »ital. jurist, prof. i Rom. Har jämte Lombroso grundat den s. k. kriminalantropologien. Tidigare red. för tidningen *Avanti!*, spelade F. en framträdande roll bland Italiens socialister.

Ferriföreningar (av lat. *ferrum*, järn), äldre namn på föreningar med tre värt järn.

Ferr'is, Daniel (Dan), f. 1889, amerik. idrottsledare.

Ferr'it (av lat. *ferrum*, järn), rent järn. Jfr Perlit.

Ferr'o, port., Hierro, sp. »järn», den västligaste av Kanarieöarna. 276 kvkm, 6,500 inv. Ansedd som den västligaste punkten av Gamla världen, togs den 1634 till utgångspunkt för bestämmande av noll-meridianen; sedan merendels ersatt av Greenwich.

Ferr'oföreningar (av lat. *ferrum*, järn), äldre namn på föreningar med tvåvärt järn.

Ferrol [-äl], E. I, befäst sjöstad i n.v. Spanien, prov. La Coruña (Galicien), vid Atlanten. 64,000 inv. (1945). Krigsshamn, sjökrigsskola. Dockor. Utförelse av vin. trä o. sardiner.

Ferromagnetiska ämnen äro sådana, som i likhet med järn ha stor, av fältstyrkan beroende permeabilitet, dvs. ett starkt magnetfält kan i sådana ämnen inducera en stor magnetisk flödestäthet. Ex. nickel Jfr Diamagnetiska ämnen o. Paramagnetiska ämnen.

Ferr'um, lat., järn.

Ferry [fä'ri], Jules (1832—93), fransk statsman. Bekämpade som undervisningsminister 1879—83 det katolska inflytandet; utvidgade som konseljpresident o. utrikesminister 1883—85 Frankrikes kolonialväldet (Annam, Tonking, Madagaskar men störtades på grund av det härigenom framkallade kriget med Kina.

von Fersen, svensk adlig ätt (grevlig 1712) från Estland, utslöcknad 1839

1. von Fersen, Axel, d. ä. (1719—94), greve, lantmarskalk, riksråd, memoärförfattare. Från 1751 hattarnas ledare bidrog F. till att nedslä det monarkiska statsuppförsöket 1756. Som oppositionens ledare mot Gustav III häktades han av denne för en kort tid på 1789 års riksdag. En av partitidevarvets mest lysande adelsövningar. (Se bild.)

2. von Fersen, Axel, d. y. (1755—1810), son; till A. v. F. d. ä., greve, ge-

neral, riksmarskalk. Gustav III:s agent vid franska hovet, där han gynnades av drottning Marie-Antoinette, som vars riddare han in i det sista uppträdde. Det var F., som organiserade kungaparets flyktförsök. På grund av ett rykte, att F:s syster lärt förgifta kronprins Karl August, mördades F. av pöbeln vid dennes begravning i Stlmh (Fersenska mordet).

Fer'slew, Jean Christian (1836—191°), dansk boktryckare o. tidningsägare (Aftenposten, Nationaltidende, Dagens Nyheder o. Dagbladet).

von Fer'stel, Heinrich (1828—83), österrik. arkitekt, uppförde bl. a. *Votivkyrkan* (i nygotik) o. *universitetet* (i ungrenässans) i Wien.

Fer'ster el. Freester, Hans, tysk arkitekt, verksam i Sverige under 1600-t:s andra fjärdedel. Huvudarb.: *Tyresö kyrka* o. *Kristine kyrka* i Falun (se bild å Falun).

Ferti'l (lat. *fer'tilis*), fruktbar, bördig, frukt-sam. — Bot. Som bär frön, sporer, konidier el. dyl. förökningskroppar. Subst.: *ferti'lite't*.

— Motsats: *ster'il*.
Fe'rula, växtsläkte (fam. *Umbelliferae*), 60 Medelhavsområdet o. Centralasien tillhörande örter, av vilka några nå ända till 5 m:s höjd. Innehålla mjölksaft, som stelnar till ett stinkande gummiarts. Av *F. nar'thex*, *F. joe'tid%* o. *F. asa loe'tida* erhålles dyvelsträck, *F. gal-bani* (lun) lämnar galbanum.

Fes el. Fez, en av Marockos huvudstäder, vid en biflod till Sebu på en fruktbar slätt. 221,000 inv. (1946). Från sin storhetstid under medeltiden, då det var en mycket blomstrande stad, berömd för prakt o. bildning, äger F. ännu många moskéer. Arab. universitet. Marockos främsta industristad; karavan-handel.

Fes el. fez, en på Balkanhalvön, i Orienten o. flerstädes i Afrika använd rund mössa utan skärm, vanl. av rött ylletyg o. med svart tofs. (Se bild.) Förbjuden i Turkiet sed. 1926.

Fess, den medelst ett > en halv ton sänkta tonen f.

Fessa'n, landskap i s. delen av f. d. ital. Libyen. Består av en högslett, genomdragen av bergskedjor samt uppylld av sand- o. sten-öknar. 70,000 inv. (araber, tuareger, berber m. fl.). Besattes av fria franska styrkor jan. 1943. Huvudstad: Mursuk.

Fessess, den medelst dubbelbe ft>«») två halv-toner sänkta tonen f.

Festi'na lente, lat., skynda långsamt!
Festi'vitas, lat., festlig glans. — Festi-vite't, festlig tillställning.

Festi'vo el. con festivitå, it., festligt, högtidligt.

Feston f-äng'l (fr., trol. av lat. *fes'tus*, festlig), flätat band av lövverk, blommor o. frukter samt den konstnärliga avbildningen av ett dylikt. Förekommer särsk. ofta i senantik o. klassicistisk konst.

Festrullarna el. de fem rullarna, de fem skrifter, som judarna föredraga vid olika högtider: Höga visan vid påsk, Rut vid pingst, Klagovisan på årsdagen av Jerusalems förstörelse, Predikaren vid lövhyddohögtiden o. Ester vid purim.

Festuca, s v i n g e l, grässläkte, 110 arter.

Småax i ensidig vippa. *F. elatior*, ängssvingel, ett bredbladigt, stundom oödlad vallgräs; *F. ovina*, fårsvingel, starkt tuvad med trådfina blad.

Fet [fett], Afanasij Afanasevltj (1820–92) (fick 1876 rätt att bära faderns namn Sjensjinn'), rysk skald, en av Rysslands finaste lyriker. Äv. känd som övers, av antikens klassiker, Goethe, Schopenhauer m. fl.

Feta **liebröder**, vitaliebröder el. vitalianer, namn på de sjöförore, som i slut. av 1300- o. börj. av 1400-t. massvis uppträdde i Östersjön o. Nordsjön, o. särsk. på dem som under förevändning att hjälpa konung Albrekt av Mecklenburg mot drottning Margareta under 1390-t. utrustades av hansestäderna o. härjade i Östersjön med tillhåll särsk. på Gotland.

Fete [fät], fr., fest. — *Fete'r'a*, fira (någon).

Fetia'l (av lat.), medlem av ett rom. prästkollegium, som utförde offerceremonier vid viktiga statshandlingar.

Fetis [fetiss'], Francois (1784–1871), belg.-fransk musikschriftställare. Utg. *Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique* (8 bd, 1835–44) o. *Histoire générale de la musique* (5 bd, 1869–76). Grundlade 1827 musiktidningen *Revue musicale*.

Fetisch' (port. *fetifo*, av lat. *factitius*, konstgjord) kallas hos lågt stående folk ett oöarbetat föremål, i vilket en gudomlig makt anses verksam o. ägnas ett slags dyrkan. — *Fetischism'*, väckande av sexuell åtrå genom döda föremål ss. klädespersedlar, tillhörande individ av motsatt kön.

Fetknopp, art av örtsläktet *Sedum*.

Fetstil, benämning på tryckstilar med grova staplar. Ex.: **fetstil**. Jfr Stil.

Fett är med hänsyn till fasthetsgraden dels fasta fettarter, såsom de ur djurriket erhållna talg, ister o. smör samt växtprodukterna palmolja o. kakaosmör, dels flytande fettarter el. feta oljor, såsom tran o. oliv-, mandel-, rovo- o. scsamolja, vilka icke torka i luften, samt de torkande oljorna hamp-, lin-, nöt- o. ricinolja. Petter äro olösliga i vatten men lösliga i bl. a. eter o. kolsavla. I kemiskt hänseende utgöras de av glycerinstrar av fettsyror. Jfr Fetthårdning, Fettsyror o. Förtvålning.

Fett, Harry, f. 1875, norsk konst- o. kulturhistoriker, riksantikvarie 1913–46. Bl. arb.: *Norges malerkunst i middelalderen* (1917) o. *Hellig Olav, Norges evige konge* (1938). Essäförfattare.

Fettdegeneration, uppträdande av fett i form av fina droppar i skadade celler, samtidigt som cellkärnan försvinner o. cellens funktionsförmåga nedsättes. Förekommer vid vissa sjukdomar o. förgiftningar.

Fettemboli', tillstängning av blodkärl genom att fett droppar, t. ex. från benmärgen vid ett benbrott, kommit in i blodbanan. Förlöper i svåra fall ofta dödligt.

Fettfena, en särskilt hos laxfiskar förekommande liten, bakre ryggfena, vilken saknar benstrålar o. blott stödes av svaga hornstrålar.

Fettfågel el. *guacharo* [g'atsja'ra], *Steatornis caripensis*, en nattskärrova närstående fågel, som har fått sitt namn av ett mäktigt fettlager under huden. Av detta beredes guacharofett eller guacharoolja, vilket användes i matlagningen el. som lampolja. Bor i grottor. Centralamerika.

Fetthjärta, term, övergiven av den medicinska vetenskapen. Avsäg en anhopning av fett utanpå hjärtat, som ibland förekommer hos allmänt feta individer. Medicinskt mera betydelsefulla äro de fina fett droppar, som kunna uppstå inom hjärtcellerna själva i samband med vissa förgiftningar, svåra infektionssjukdomar

o. svåra anemier, enär de kunna vålla en avsevärd hjärtsvaghet.

Fetthårdning, överförande av feta oljor till fasta fett genom hydrering, dvs. kemisk anlagring av väte vid dubbelbindningar i den el. de omättade syror (oljesyra m. fl.), som ingå i oljorna. Utföres genom upphettning av renad olja o. vätgas med finfördelad nickel som katalysator. Billiga växtoljor o. tran överförs sålunda till fasta fett, som användas vid tillverkning av margarin o. tvål.

Fettisdag, tisdagen efter fastlagssöndagen, så kallad, emedan det var sista dagen före fastan, som man fick äta fet o. kraftig mat. Äv. vit tisdag, pannkake- el. stenkaketisdag.

Fettistel, art av örtsläktet *Sonchus*.

Fettlever, lever, vars celler visa en riklig avlagring av fett droppar. Förekommer vid vissa sjukdomar o. förgiftningar, t. ex. med fosfor samt vid alkoholmissbruk som första stadiet till skrumplever.

Fettsamlare, kärl, genom vilket avloppsvatten o. dyl. får passera så långsamt, att förefintligt fett hinner avsätta sig o. tillvaratagas.

Fettsot, *adipositas*, korpulens; abnormt riklig fettbildning i kroppen. Beror endera på medfött anlag (konstitutionell fettsot), rubbningar i inre sekretionen el. för riklig kost vid otillräckligt muskelarbete (alimentär fettsot). Behandlas med avmagringskur.

Fettsvansfår, en grupp tamfår, huvudsakl. i Afrika o. Asien. Ha fått sin benämning på grund av betydande fettavlagringar i svansen, som kan väga ända till 10 kg. Hit höra persianfåret o. astrakanfåret.

Fettsvult el. *lipom*, av vanlig fettvävnad bestående, rundad, mjuk, elastisk tumör, oftast belägen i underhudens fettlager. Kan nå betyd. storlek men är godartad o. avlägsnas lätt operativt.

Fettsyror. Kem. Enbasiska, mättade karbonsyror med öppen kolkedja, som inneh. 1–35 kolatomer (C). Viktigast äro: myr-, ättik-, propion-, smör-, valerin- o. kapronsyra (med 1–6 C) o. av de högre främst palmitin- o. stearinsyra (16 resp. 18 C). Förekomma allmänt i växt- o. djurriket, vanl. i form av estrar, ss. eteriska oljor, fett- o. vaxarter. — *Tekn.* De syror, som ingå i fett i form av glycerinestrar. Viktigast äro dels de mättade palmitin- o. stearinsyror, dels vissa omättade, enbasiska karbonsyror, främst oljesyra (o. i torkande oljor linoljesyra m. fl.). Ingå i tvål o. såpa o. framställas i fri form (för ljusstilverkning) ur fett ant. genom upphettning. (ca 170°) under tryck med vatten o. litet zinkoxid el. genom katalytisk spjälkning med enzym ur ricinusfrön el. med en sulfonsyreblandning, framställd av oljesyra o. naftalin.

Fettvävnad, lucker bindväv, som innehåller talrika stora med fett droppar fyllda celler, s. k. **fettceller**. Förekommer i underhuden (underhudsfettet) o. omkring inre organ. Den utgör en näringsdepå men har i vissa fall en mekanisk betydelse; fettvävnaden i ögonhålan bildar sålunda en ledpanna för ögongloben vid dess rörelser.

Fetus (lat. *feta're*, befruktning), foster.

Feuchtwanger [fajtj'-]. Lion, f. 1884, tysk författare (av jud. börd), sed. 1940 i För. Stat. Psykologiska romaner om historiska personligheter: *Die hässliche Herzogin* (1923; Den fula hertiginnan, 1928), *Jud Suss* (1925; Makt, 1927), *Proud destiny* (1947; Frihetens soldater, 1947). *Erfolg* (1930; Framgång, s. å.) är en tidskritisk roman, behandlande Bayern efter

Första världskr., till vilken *Die Brüder Lautensack* (1944) tidshistoriskt anknyter. *The Devil in France* (1941; Ett oblikt öde, 1943) behandlar hans öden under kriget o. flykten från Frankrike. (Se bild.)

1. **von Feuerbach** [faj'er-], Paul Johann Anselm (1775—1833), tysk rättslärare, prof. i Jena, Kiel o. Landshut; straffrättsteoretiker. Författade på offentligt uppdrag ny strafflag för Bayern.

2. **Feuerbach**, Ludwig (1804—72), son till P. J. A. v. F., tysk filosof, tolkade själsvärksamheten som funktioner av det kroppsliga. F. är särsk. känd genom arbetet *Das Wesen des Christentums* (1841), vari han söker påvisa, att gudsbegreppet är människans egen skapelse utan motsvarighet i den objektiva verkligheten.

3- **Feuerbach**, Anselm (1829—80), brorson till L. F., tysk målare. Efter studier bl. a. i Italien utbildade han en idealiserande, klassicistisk stil, ej säll. m. romantiska o. tragiska motiv.

Feuillant'er [föj-], fr. feuillants, en reformkongregation inom cistercienserorden, uppkallad efter ett kloster nära Toulouse (*Notre-Dame-des-Feuillants*). Stadfästes på påven 1589 o. upplöstes under Franska revolutionen.

Feuillant-klubben [föja'«-j], en fransk politisk sammanslutning 1791—92, bildad för att upprätthålla 1791 års författning.

Feuillet [föja'], Octave (1821—90), fransk författare, vars romaner, *Le roman d'un jeune homme pauvre* (1858; En fattig ädlingens historia, 1909), *Monsieur de Camors* (1867; Greve de Camors, flera sv. övers.) m. fl., förskaffade honom stor popularitet. (Se bild.)

Feuquières [fökjä'r], franska krigare o. diplomater. 1. Massanés de Pas, markis de F. (1590—1640), underhandlade 1633 med Axel Oxenstierna. — 2. Isaac de Pas, markis de F. (1618—88), son till M. de P., utverkade ss. ambassadör Sveriges deltagande i Frankrikes krig med Brandenburg på 1670-t.

Fey [faj], Emil (1886—1938), österrik militär o. politiker. Deltog med utmärkelse i Första världskr. Skapade jämte furst Starhemberg efter fredsslutet den österrik, hemvärnsrörelsen (*Heimwehr*). Vicekansler 1933—34. En av nationalsocialismens mest aktiva motståndare i Österrike. Säkerhetsminister i Schuschnigg ministär till 1935. Begick självmord efter Anschluss 1938.

x. **Feydeau** [fädä'], Ernest (1821—73), fransk författare, en av naturalismens första representanter genom romanen *Fanny* (1858).

2. **Feydeau**, Georges (1862—1921), son till E. F., fransk författare, skrev uppslupna farsor (*Spökhottet m. fl.*).

Feyder [fädä'r], Jacques, f. 1893, fransk filmregissör. Bl. filmer *Hertigen önskar nattkvarter* (1934). F. är gift med Françoise Rosay.

Fez, dets. som Fes.

FF, förkortning för *Flygförvaltningen*.

ff., förkortning för *fortissimo* och för flera följande, ex.: sid. 12 ff. = sidan 12 o. följande.

fff., förkortning för *forte fortissimo*.

FFI, förkortning för *Forces françaises de Vintérieur* [färrs fra'ssä's dö lä'Bteriör], gemensam beteckning på de franska hemliga inrikesar-

märna AS o. FTP, som 1940—44 organiserade motståndet mot den tyska ockupationen. Efter Frankrikes befrielse har FFI ingått i den reguljära krigsmakten. Chef var general Koenig.

F-hål kallas på grund av sin form ljudhålen i resonansbottnen på vissa stränginstrument.

Fiacre [fiak'r], fr., droska.

Fia'l, torn i miniatyr, brukat som dekoration i gotisk byggnadskonst, i sht som krön på stråvpelare. (Se bild.)

Fias'ko (it. *fiasco*, flaska; härledning i övrigt oviss), misslyckande. — Göra fiasco, grundligt misslyckas.

Fi'at, lat., det må ske. — *Fi at justit'ia, pe'reat mund'us*, rättvisan måste ha sin gång, även om världen därvid skulle gå under. Valspråk, som tillskrives den habsburgska monarkins grundare Ferdinand I. — *Fi at volun'tas tu'a*, ske din vilja. På recept betyder fi a t, fi a n t, förk. F. el. /., må beredas.

Fi'at, industribolag i Turin, Italien, för tillv. av bilar, flygplan, järnvägsagnar, lokomotiv m. m. Grundades 1906 genom övertagande av det bolag, vars initialer bilda namnet *Fiat: Fabbrica Italiana di Automobili* (i Turin). Dotterbolag i Sverige.

Fiber (lat. *fib'ra*). *Histol*. Tråd, trådlik el. trådformig bildning i en vävnad el. ett organ. — *Bot*. Beteckning för tågor, utvunna ur växtvävnader för textilt bruk. Inom cellulosa-industrin menas med fiber de ur barrveden isolerade trakeiderna.

Fi'bioh [-itj], Zdenko (1850—1900), tjock, tonsättare, komponerade operor, symfonier, sånger, piano- o. körverk.

Fi'biger, Johannes (1867—X928), dansk läkare, prof. i patologi i Köpenhamn 1900. Genom framkallande av kräfta experimentellt hos råttor, vilka förtärt kackerlackor, som i sin tur härbärgerade en parasit, ledde han kräftforskningen in på nya, om än ej definitiva banor; erhöi 1926 nobelpriset i fysiologi o. medicin.

Fibla, namn på arter av örtsläkta *Amica*, *Crepis*, *Hypochaeris*, *Leontodon* o. *Scorzonera*.

Fibrill'er (av lat. *fib'ra*, tråd), de finaste trådlika bildningarna i en cell el. vävnad (ex. muskel-, nerv- o. bindvävsfibriller).

Fibrin', se Fibrinogen.

Fibrinoge'n (av lat. *fib'ra*, tråd, o. grek. *genesis*, ursprung), ett äggviteämne, som finnes upplöst i blodplasma o. vid blodets levande övergår i ett fast, trådbildande äggviteämne, *fibrin'*. Jfr Blodkaka o. Protrobrin.

Fibrinö's, innehållande fibrin. — *Fibrinö's inflammation*, inflammation, vid vilken uppkommer en fibrinrik, stelnande avsnöring.

Fibro'i'11 (av lat. *fib'ra*, tråd), det äggviteämne, som utgör huvudbeståndsdelen i silke.

Fibrom [-äm] el. fibroma, av ren bindväv bestående, fast, godartad svulst.

Fibro's, bestående av fast, tradig bindväv.

Fi'bula, lat., vadben. — *Arkeol*. En vanl. fjädrande nål, ofta liknande säkerhetsnålen, i bruk under brons- o. järnåldern till sammanfästande av klädedräkten. På grund av sin utsmyckning, som ofta förändrades, har den utnyttjats för bestämning av den relativa åldern mellan olika fornynd. Fibula från bronsåldern, se bild.

Fiby urskog, barrskog vid Fibysjön, 15 km v. om Uppsala.

Fica'ria, örtsläkte (fam. *Ranunculaceae*).

Fiohte [firj'te], **Johann Gottlieb** (1762—1814), tysk filosof, prof. i Jena 1794. *799 anklagad för gudsförnekelse o. avskedad, 1809 prof. i Berlin. F. utvecklade på grundval av Kants lära den s. k. transcendental idealismen, vari han ur jaget som grundprincip sökte härleda all verklighet. Berömda äro hans *Reden an dit deutsche Nation* (1807—08; Tal till tyska nationen), vari han under landets dåv. yttre betryck med kraft hävdade nationalitetssin.

Fichtelgebir'ge [firj'tel-], skogbevuxen bergsgrupp i n.v. Bayern (högsta punkten Schneeb'erg, 1,051 m). Fyra bergskedjor utgå från F.: åt n.v. Thüringerwald, åt s.v. Fränkiska Jura, åt s.ö. Böhmerwald, åt n.ö. Ersgebirge. P. F. upprinna Nab (till Donau), Main, Eger o. Saale.

Fioinus, **Marsilius** (1433—99). »tal. renässansfilosof, ivrade för upplivandet av den platonska filosofien.

Fick, **August** (1833—1916), tysk språkforskare, indogermanist, prof. i Göttingen 1876, i Breslau 1887—91. Utgav jämte medarbetare *Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* (1868; 4:e uppl. 1890—1909).

Fi'ous, växtsläkte (fam. *Moraceae*), ca 600 arter, huvudsakl. tropiska träd o. buskar med mjölksaft. Blommor små, enkönade, i stort antal beklädande insidan av en ihålig, klotrund el. omvänt åggrund, i toppen öppen axel. *F. elastica* (Ostindien) lämnar kautschuk (hos oss vanlig rumsväxt: »fikuss»); *F. bengalen'sis*, banyan (Ostindien), har stamlika luftrotter från grenarna; *F. religio'sa* o. *F. laccifera* (Ostindien) ge schellack; *F. sycamor'us*, sykomor (Östafrika), lämnade virke till egypternas mumiekistor; *F. car'ica* (Medelhavsområdet) lämnar fikon.

Fidd'el, **f'e'la**, folklig benämning på violinen. — **Fid'la** el **fi'la**, spela violin. — **Fid'lare**, bondspelman.

Fide, kommun på s. Gotland, Gotl. 1. (past.-adr. Grötlingbo); Hemse landsf.distr., Gotlands doms. 286 inv. (1947).

Fideikommiss' (av lat. *judeicommiss'um*, det som anförtrötts åt någons tro el. heder), stiftelse, som enl. testamentet skall i viss ordning besittas av vissa personer (**fideikommissarier**). Fideikommiss kan utgöras antingen av fast el. lös egendom. Nya fideikommiss ej inrättas.

Fide'I (lat. *fide'lis*), trogen. — **Fid'e'l'ita** s, lat., trohet. — **Fid'e'l'itet**, trohet; ljudtrohet (i radiomottagare).

Fide'l'io (urspr. *Leonore*), opera av L. van Beethoven med text av J. N. Bouilly; uppf. i Sthlm i:a ggn 1832.

FTdes, lat., tro, trohet. — **In fid'em**, till bestyrkande av trovärdigheten.

Fid'ias (lat. *Phid'ias*), dens. som Feidias. Fidjiöarna, dets. som Fijiöarna.

Fido, eng., anordning vid flygfält för att upplösa dimma. Består av ett rörsystem kring landningsbanan med talrika utströmningshål för olja, som antändes.

Fidra, en segelyacht, med vilken S. Tamm m. fl. 1920—22 företog en världsomsegling. von Fieandt [fi'ant], Otto (1762—1823), finl. överste, deltog i 1808—09 års finska krig. Skildrad i Runebergs »Fänrik Ståls sägner».

Fiedler [fi'd-j], **Max** (1859—1939) tysk dirigent o. tonsättare, 1903 direktör för konservatoriet i Hamburg, 1908—12 ledare av symfonikonserter i Boston. Gästade äv. Sthlm.

Fiedler [fi'd-], **Arthur**, f. 1894, amerik. dirigent, violinist i Bostons symfoniorkester 1915 o. ledare för dess populärkonserter sed. 1930.

Field [fi'ld], **John** (1782—1837), irl. tonsättare o. pianovirtuos, elev av Clementi, blev berömd genom nocturner.

Field [fi'ld], **Cyrus** (1819—92), amerik. affärsman, upphovsman till den första atlantkabeln (1854—66). Jfr Kelvin.

Field [fi'ld], **Rachel** (1894—1942), amerik. författarinna. Utg. barnböcker, sagosamlingar och succéromanen *All this, and heaven too* (1938; Allt detta och himlen därtill, 1939). filmatiserad, samt *And now tomorrow* (1942; Redo för morgondagen, 1943).

Fielding [fi'l-], **Henry** (1707—54), eng. författare, skrev 1749 *Tom Jones* (sv. övers. 1925), en av världslitteraturens märkligaste romaner. Jämte Richardson är F. skaparen av den borgerliga eng. romanen o. framstår med sina djärvt realistiska skildringar av samtidens liv som en föregångare till Dickens.

Fieras'fer, en långsmal, mjukfenig benfisk, som anträffas i kloaken o. vattenlungorna hos sjögrurkor. Förekommer äv. hos vissa stora sjöstjärnor.

Fierlinger [f'e-r-], **Zdeněk**, f. 1891, tjeck, socialistisk politiker, under Andra världskr. envoyé i Moskva, konsejpresident 1945—46, industriminister sed. febr. 1948.

Fieschi [fiä's'ki], **Giovanni Luigi** (1523—47), genuesisk adelsman, som omkom under ett försök att störta familjen Doria; hjälte i Schillers tragedi »Fiesco».

Fie'sole, stad i mell. Italien, prov. Florens, 7 km n. om staden Florens, 10,000 inv. Katedral från 1028, restaur. 1883—87. Ruiner av romersk teater o. termer.

da **Fie'sole**, **Mino** (1431—84), ital. bildhuggare, elev av Desiderio da Settignano o. en av quattrocentos mest betydande marmorplastiker. Mest gravmonument o. porträtt.

Fife [fajf], grevsk. i Skottland, vid Nordsjön, mellan vikarna Tay o. Forth 1,305 kvkm, 290,000 inv. (1946). Guvudstad: Cupar.

Fifth avenue, The [ðe fift a:v'v'ino], eng., Femte avenyn, New Yorks förnåma gata.

Fifty-fifty [fiftti], eng., »femtio (mot) femtio», hälften var, lika; på ett ut.

Figaleia, forntida stad i Arkadien, Grekland, med berömt Apollontempel, num. utgrävt.

Fig'aro, den listige o. förslagne huvudfiguren i »Barberaren i Sevilla» (komedi av Beaumarchais, opera av Rossini) o. »Figaros bröllop» (komedi av Beaumarchais, opera av Mozart).

Fig'aro, boulevardtidning i Sthlm 1878—1926. Bl. red.: C. F. Lundström (Jörgen) 1888—1903.

Figaro, he [f' figarå'], polit. tidning i Paris, urspr. monarkistisk, grundad 1854, som tidigare särsk. lade an på pikanta nyheter o. var inblandad i många skandaler. Upplaga (1947) 385,000 ex. Jfr G. Calmette o. F. Coty.

Figaros bröllop, opera av Mozart med text av L. Da Ponte; uppf. i Sthlm i:a ggn 1821.

Figeholm, köping i ö. Småland, vid Östersjön, Kalmar l.; Tunalåns landsf.distr., Sevede o. Tunalåns doms. 751 inv. (1947).

Fight [fajt], eng., kamp, strid. — **Fighting spirit** [faj'ting spirr'it], kampanda, stridshumör.

Figig, **Figuig**, oas på gränsen mellan Marocko o. Algeriet, s. om Atlas. 14 kvkm, 15,000 inv. Huvudort: Sengga.

Fi'gl, **Leopold**, f. 1902, österrikisk politi-

ker, ledare för folkpartiet o. förbundskansler sed. dec. 1945.

Figur' (lat. *figu'ra*, kropp, form), gestalt, form, skapnad; bild, förtydligande illustration. — **Mus.** Notgrupp, uppkommen genom delning av en not i flera mindre. Av. en med binoter utsmyskad huvudnot. — **Figur** e'r ad kallas den musik, vars melodinoter upplösas i figurer.

Figuralmusik, dets. som mensuralmusik. **Figurant'** (av lat. *figur a're*, dana, forma), balettansör, som ej uppträder ensam. Fem.: *figu r a n t'ska*. — **Figur** e'r a, utföra vissa danssteg; förekomma, synas.

Figuri'n (av it.), liten figur, statyett.

Figur'lig, bildlig.

Fiholm. 1. Gods i s.ö. Västmanland, Rytterne kommun, vid fjärden Blacken av Mälaren.

Fideikommiss sed. 1779 inom åttan Ridderstolpe. Huvudbyggn. uppfördes 1772—73. Betyd, arkiv o. porträttsaml. — 2. Gods i n. Södermanland, Jäders kommun, vid Söderfjärden av Mälaren, omnämnd sed. 1275. Axel Oxenstierna lät 1640—42 uppföra de två flyglarna (själva slottet blev aldrig byggt) efter ritningar av Nic. Tessin d. ä. (Se bild.)

Fijiöarna [fids'i-], britt. ögrupp i Polyne-sien. Stilla havet, består av ca 250 öar, varav 80 bebodda, dels vulkaniska, dels korallöar, tills. 18,344 kvkm, 255,000 inv. (1946). Rik växt- och djurvärld. Den största ön är Viti Levu med huvudstaden Suva. 16,000 inv. (1936).

Fikon, de päronformade, ihåliga, välsmakande, vid mognaden starkt sockerhaltiga skenfrukterna (fruktställningarna) av *Ficus carica*, ett intill 10 m högt träd med handnerviga, hjärtlika, hela el. flikade blad. Härstammar från ö. Medelhavsområdet o. sedan urminnes tid

därstädes, num. äv. 1 Indien, Kina o. andra delar av Asien samt i Amerika.

Fikonkaktus, art av växtsläktet *Opuntia*.

Fiktio'n (av lat. *fin'gere*, föreställa sig), inbillning, påhitt. — **Filos.** Ett i praktiskt syfte gjort antagande, att någon är så el. så, ehuru man vet, att detta ej är fallet. — **Fikti'v**, inbillad, uppdiiktad, blott antagen.

Fil (fr. *filé*, av lat. *filum*, tråd), rad.

Fil, verktyg för bearbetning, filning, av ytan på föremål av metall, sten m. m., består av ett skafftörsett hårdat stålstycke med en el. flera plana el. rundade ytor, vilka genom huggning med mejsl tätt besatts med ett rutnat av skarptkantade färör, skär. Då filen tryckes mot ytan o. föres fram o. tillbaka avskrapas materialet i fint fördelat form. Filar med grövre el. finare skär ge mer el. mindre slät yta.

Filadelfia. 1. Forntida stad i ö. Lydien, v. Mindre Asien, uppkallad efter sin grundläggare konung Attalos II Filadelfos (159—138 f.Kr.). Ruiner av F. vid det nuv. Alasjeher. — 2. Se-nare namn på ammoniternas gamla huvudstad

Rabat i Peréen, ö. om Jordan. Återuppbyggdes av den egypt. konungen Ptolemaios II Filadelfos. — 3. Efter lydiska staden Filadelfia taget namn på kretsar inom den s. k. pingströrelsen. Jfr Philadelphia.

Pilantrop [-äp] (av grek. *fil'os*, vän, o. *an'tropos*, människa), människovän, person, som verkar för att hjälpa vanlottade. — **Filantropi'**, människokärlek. — **Filantrop'isk**, människokälskande, »välgörande».

Filantropinis'men, en pedagogisk reformrörelse, grundad av J. B. Basedow. Enl. denne skulle undervisningen göras så åskådlig som möjligt, utanläsningen avskaffas o. intresse för samtiden o. nyttiga kunskaper väckas hos eleverna. 1774 grundades i Dessau den första skolan med detta program, kallad Philanthropinum.

Filaret' (1555—1638), rysk patriark, fader till Mikael, förste tsaren av huset Romanov. Till följd av dennes svaghet var F. ändå till sin död faktisk riksföreståndare.

Filare'te, Antonio, egentl. Antonio di Pietro Averlino (omkr. 1400—omkr. 1469), i tal. bildhuggare o. arkitekt. Huvudverk: bronsport för huvudingången till Petersbasilikan, Rom (senare använd för den nuv. Peterskyrkan), o. *Ospedale Maggiore* i Milano med utsökta detaljer i tegel o. terrakotta. F. författade en starkt antikpåverkad skrift om byggnadskonsten,

Fila'ria, trädmaskar, rundmaskarna tillhörande, mycket smala, långa maskar, som parasitera på människor o. djur. Förekomma särskilt i tropikerna. Överföras av myggor o. kunna föranleda allvarliga sjukdomstillstånd.

Filateli' (av grek. *fil'os*, vän, o. *ate'leia*, skattefrihet), samlandet o. studiet av frimärken. — **Filatelist'**, frimärkssamlare.

Filbertnötter, **lambertnötter**, frukterna av den i 9. Europa o. Orienten inhemska *Co'rylus max'ima*. Nötterna helt innesluta i ett rörligt utdraget, i spetsen uppfransat svep.

Filbåge, dets. som bägil.

Filé, dets. som Philae.

Filé (fr. *filet*). 1. Smalt, benfritt köttstycke mellan njurarna o. revbenen på slaktdjur. Äv. benfria stycken av fisk (jfr Filera). — 2. **Textil**. Knutet nätverk med kvadratiska maskor, vilka med fram- o. återgående trådar fyllas till mönster, filégipyr.

Fil'e'f o, Francesco (1398—1481), i tal. lärd, överförde grek. handskrifter till Florens, varigenom han gjorde Italien bekant med den grek. litteraturen på originalspråket o. banade väg för renässansen.

File'mon och **Bav'is**, lat. *Phile'mon o. *Baucis*, enl. en grek. saga ett gammalt fygiskt par, som gästväntligt mottog Zevs o. Hermes. Till belöning fingo de dö samtidigt, i det de förvandlades till träd.*

File'mon, d. 263 f.Kr., grek. komediförfattare, repr. för den nyare attiska komedien.

File'mon, mottagaren av ett av Pauli brev, sannolikt avfattat omkr. 63 e.Kr. från Rom.

File'ra, dela fisk i filer.

File'ra tonen (it. *filare il tuono*, egentl. utspinna tonen), låta en sångton strömma ut jämnt o. uthålligt.

Filet [filé], fr., dets. som filé.

Filfiskar, **Balis'tes**, ett släkte fastkär. Kroppen tilltryckt från sidorna o. täckt med skrovliga fjäll. Den främre fentaggen i ryggen skrovlig som en fil. Talrika, grant färgade arter i varmare hav.

Filfras 'ty. F*' «/rass, storätare), namn på järv
Filharmonisk (av grek. *fil'os*, vän, o.
harmonia, samklang), musikälskande.

Filbello'n (av grek. *fil'os*, vän, o. *heWen*
 grek), grekvän (särsk. under Grek. frihets
 kriget 1821—30).

Fil'ia, lat., dotter.

Filial' (av lat. *fil'ius*, son), egentl. sonlig,
 härstammande från; självständig underavdel-
 ning av affär o. dvl.

Filibus'ter, annat ord för maratontalare.

da Filicaj'a, **V i n c e n z o** (1642—1707), ital.
 skald, som i fosterländska sånger gav uttryck
 åt sin sorg över Italiens politiska förnedring.

Filica'les el. **Filices**, ormbunkar,
 klass av kärlkryptogamerna. Bladen nästan
 alltid kraftigare än stammen, som unga spiral-
 formigt inrullade, de med sporgömmen (spo-
 rangier) ej samlade i toppställt ax. Sporgömmen
 gruppviss på bladundersidorna el. i bladkanterna.
 Den ur sporena framgånga könliga genera-
 tionen består av fritt levande prothallier.

Filigran' (av lat. *filum*, tråd, o. *gra'num*,
 korn). 1. Dekorering på guldsmidsarbeten,
 utförd av guld- el. silvertråd, som anordnats
 i olika mönster o. fastlöts. Även självstän-
 diga dylika filigransarbeten förekomma. — 2.
 Dekorering av glas med massan genomdragen
 ett system färgade, oftast vita trådar. Särsk. van-
 lig i venetianska fabriker. — 3. Vattenstämpel.

Filip, d. 1118, **svensk konung**, son till Halsten,
 samkonung med brodern Inge d. y.; gift med
 Ingegärd av Norge.

Filip, fr. **Filipppe**, **franska konungar**. **Filip**
 II August (1165—1223), konung 1180;
 bemäktigade sig sin eng. vasall Rikard lejon-
 hjärtas franska län, besegrade de uppstudsiga
 stormännen vid Bouvines 1214 o. gjorde slut på
 deras självsväld. F. var en kraftfull o. duglig
 regent, ordnade förvaltningen o. organiserade
 Paris' universitet. — **Filip IV** den sköne
 (1268—1314), sons sonson av F. II A., kon-
 ung 1285; betvingade påvemakten o. lät välja
 en av sina anhängare till påve, vilken bosatte
 sig i Avignon. Krossade Tempelherorden o.
 bemäktigade sig dess jordegendomar 1312. —
Filip V den långa (1294—1322), konung
 1316, genomdrev 1317 Saliska lagen, varigenom
 kvinnor uteslöts från tronföljden. — **Filip**
 VI av Valois (1293—1350), konung 1328,
 invecklades 1337 i tronföljdskrig med Edvard
 III av England. Införde gabeln (saltskatten).

Filip den ädelmodige (1504—67),
lantgreve av Hessen, en av Luthers ivrigaste
 anhängare; verksam för de tyska protestanter-
 nas polit. sammanslutningar. F. var en av sin
 tids utmärktaste furstar. En fläck på hans
 minne utgör dock hans tvegitte.

Filip II (382—336 f.Kr.), **konung av Makedonien**, grundlade det makedoniska inflytandet
 i Grekland. Alexander den stores fader.

Filip, sp. **Felipe**, **spanska konungar**.
Filip I den sköne (1478—1506), ko-
 nung av Kastilien 1506, erhöill genom arv
 Burgund o. genom gifte Spanien; fader till
 Karl V. — **Filip II** (1527—98), konung 1556; mot-
 reformationens fanatiska an-
 hängare; sin tids mäktigaste
 furste. F. bekämpade med
 framgång Frankrike men
 misslyckades i sina försök
 att nedslå upprorsrörelse i
 de n. nederländska provin-
 serna. Hans stora flotta,
 larmadan, förstördes år
 1588 vid sitt försök att
 erövra England. 1580 för-
 enade F. Portugal med Spanien. (Se bild.) —
Filip III (1578—1621), son till F. II, konung

1598; viljelöst redskap i händerna på gunstlingar.
 — **Filip IV** (1605—65), son till F. III, ko-
 nung 1621, leddes av sina rådgivare, bl. a.
 Olivarez. — **Filip V** (1683—1746), dotter-
 sons son till F. II o. sonson till Ludvig XIV,
 konung 1700 o. (efter Spanska tronföljdskri-
 get) 1744 erkänd av stormakterna; grundlade
 den bourbonska dynastien.

Filip Araben, d. 249 e.Kr., egentl. Mar-
 cus Julius Philippus, **romersk kejsare**
 244; stupade i strid mot Decius.

Filip av Schwaben, ty. **Philipp**,
 d. 1208, **tyisk konung** 1198, invecklades i 10-
 årigt tronföljdskrig med Otto (IV); mördades.

Filipe'pi, **Alessandro**, Sandro Botti-
 cellis egentliga namn.

Filipes'cu, **Nicolae** (1862—1916), ru-
 mänsk konservativ politiker. 1914—16 ivrigt
 verksam för Rumäniens ingripande i Första
 världskr. på ententens sida.

Filippa, **svensk drottning**, d. 1430, dotter
 till Henrik IV av England o. g. m. Erik av
 Pommern (1406). Begraven i Vadstena.

Filipp'erbrevet, Pauli brev till församlingen
 i Filippi; daterat sig trol. från 63, då han var
 fänge i Rom.

Filipp'i (grek. **Filipp'o'i**), forntida stad i
 Trakien, nära Egeiska havet, anlagd av Filip
 II av Makedonien. Vid F. besegrade Antio-
 nius 42 f.Kr. Brutus o. Cassius.

Filippi'ker el. **filippiska tal**, urspr.
 benämning på atenaren Demostenes' tal mot
 Filip II av Makedonien. Num. våldsamt
 angrepp i tal el. skrift.

Filippin' (fr. *philippine*, möjl. av ty. *Vi-
 liebchen*, käresta), nöt (vanl. krakmandel) med
 två kärnor. — **Spela filippin**, ett vad,
 varvid den, som efter viss översenskommen tid
 först säger ordet filippin till den andra,
 får vinnare. Vadet bekräftas genom att de vad-
 slående åta upp var sin av kärnorna.

Filippin'erna, eng. **Philippine Is-
 lands**, utgöras av den nordligaste gruppen av
 Ostindiska öarna, omgiven i v. av Syd kinesiska
 havet, i s. av Celebessjön o. i ö. av
 Stilla havet. 296,285 kvkm, 180 milj. inv.
 (1946). Ca 7,000 öar.
 av vilka de största
 äro Luzon i n., Min-
 danao i s. samt Sa-
 mar, Negros, Pala-
 wan, Panay, Min-
 doro, Leyte, Cebu,
 Bohol o. Masbate.
 Skogrika, bergiga,
 ofta vulkaniska,

rika på mineraler
 (guld, järn, silver,
 koppar, kol). Vik-
 tigaste produkter
 äro ris, sockerrör,
 manilahampa, kop-
 ia, kokosnötja, tobak,
 gummi, rotting, bambu
 o. färgträ. Næderbörden är betydande
 (2,000—4,000 mm), årmedeltemperaturerna
 ca 26°. Befolkningen till största delen
 malajer (tagalar);
 dessutom 118,000 kineser o.
 9,000 amerikanare.
 F. är sed. 1946 en självständig
 republik med en president
 (till 1951 E. Quirino) o. en
 genom allmänna val utsedd
 kongress, bestående av en
 senat med 24 o. en deputeradekam-
 mare med 98 medl. Huvudstad:
 Manila (på Luzon). — **Hist.**
 F. upptäcktes 1521 av Magalhães
 o. togs i besittning av spanjorerna
 under Filip II, efter vilken
 de uppkallats. Avträdades efter
 Spansk-amerik. kriget 1898 till
 För. Stat. 1935 fick F.
 viss autonomi. F., som är av
 stor betydelse för behärskan-
 det av Stilla havet, var fr. o. m.
 1940

föremål för stora armcrik. försvarsgårder. Angreps av japanerna 10 dec. 1941. Febr. 1942 hade de ockuperat öarna Luzon (Manilla föll *j). Mindanao o. Masbate. På Bataanhalvön pågick våldsamma strider till 9 april. Öarna Cebu o. Panay intogs s. m. o. $\frac{6}{3}$ kapitulerade Corregidor. Rensningsaktioner pågingo därefter hela året. Okt. 1943 förklarade Japan F. för oavhängig stat. 20 okt. 1944 inledde de allierade under general MacArthur, som äv. ledde försvaret 1941—42, återtagandet av F. Japanerna fördrevs slutgiltigt från F. juli 1945. För. Stat. slöt 1947 ett avtal med F., enl. vilket För. Stat. under 99 år får behålla ett flertal flottbaser på öarna. I gengäld har F. erhållit stora lån för återuppbyggnaden o. tillförsäkrats preferensrättigheter i handeln med För. Stat. Medl. av FN:s förvaltningsråd sed. 1947.

Filippo'pel, dets. som Plovdiv.

Filipp'us, en av Jesu 12 lärjungar (Matt. 10: 3), bördig från Betsaida (Joh. 1: 44). Predikade enl. traditionen i Mindre Asien.

Filipp'us, d. 34 e.Kr., judisk furste, som till Herodes den store, erhöill vid faderns död (4 f.Kr.) n. delen av landet ö. om Jordan.

Filipp'us, enl. Apg. 6 en evangelist, verksam i Jerusalem, därefter i Samarien o. slutl. i Caesarea vid havet. Förväxlas ofta med lärjungen F.

Filipstad, stad i ö. Värmland, Värml. l. 6.000 inv. (1947). Filipstads länsls.distr., Östersysslets doms. Bergsskola o. högre allm. läroverk. Länslasarett. På kyrkogården John Ericssons mau-söleum. Stad 1611—95 o. efter 1835. Stadsvapen, se bild. — Staden är uppkallad efter Karl IX:s yngste son, hertigen av Värmland Karl Filip (lat. *Carolus Philippus*), o. hette urspr. *Philippstads* (1611).

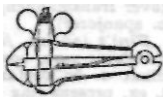

Filistée, grannfolk till Israel, bosatt s. om Jaffa o. behärskande Gasa, Askalon, Asdod, Ekron o. Gat. Dess övermakt bröts redan av David, varefter dess nationella självständighet så småningom upphörde.

Filist'er (ty. *Philister*, filisté), icke-student; källborgare, bräcka.

Fil'ius, lat., son.

Fililove, mindre skruv-stycke, avsett att hållas i handen o. vari småre föremål fastsätts i o. för be-arbetning med fil. (Se bild.)

Fillér, ungerskt skiljemynt = 1/100 korona.

Fillmore [fil'l'må°], Millard (1800—74), president i För. Stat. 1850—52.

Film, kommun i n. Uppland, Tjpps. l. (past.-adr. Dannemora); l. övsta länsls.distr., Upps. l. s. doms. 2.583 inv. (1947). — Medeltida kyrka med kalkmålningar från 1400-t.

Film, tunna blad i avpassade storlekar, pianfilm, el. band med avpassad bredd, rullfilm, förfärdigade av celluloid o. på ena sidan övergjutna med en bromsilveremulsion, varigenom de bli ljuskänsliga o. användbara i st. f. de tyngre o. mera obekväma fotografplåtarna. I inkränkt bemärkelse menas med film kinematografisk film. Jfr Smalfilm.

Filmatis'e'ra, bearbeta för filmen.

Filmkamera, dets. som kinokamera.

Filmkammare, i vissa länder upprättade centralorganisationer för filmbranschen. I Sverige finnes *Sveriges biograf- o. filmkammare* (Stihl 1917).

Filmstudio, förening för studium av filmens konstnärliga o. tekniska problem genom studie-cirklar o. filmvisningar.

Filolte'tes, i grek. sagan en av de grek. hjäl-tarna i Trojanska kriget; fällde Paris med

Herakles' pilar. F. har behandlats i ett drama av Sofokles.

Filolog [-låg] (av grek. *filos*, vän, o. *lo'gos*, ord, lära), person, som bedriver filologi. — Filolo'gi, språk- o. litteraturforskning (främst textkritik o. tolkning av språkminnes-märkena); äv. språkvetenskap el. lingvistik. — Filolo'gisk, som avser filologi.

Filon från Alexandria (omkr. 20 f.Kr.—40 e.Kr.), judisk filosof, sökte genom allegorisk tolkning av de gammalttestamentliga skrifterna bringa deras lära i överensstämmelse med grek. filosofi.

FilopöTmen, d. 183 f.Kr., grek. fältherre. Som ledare av det s. k. akaiska förbundet bekämpade F. segerrikt spartanerna, tills dessa inkallade romarna, vilka betvingo F.

Filosof [-säf] (av grek. *filos*, vän, o. *soji'a*, vishet), tänkare, forskare i filosofien; person, som med jämnmöd möter livets öden. — Filoso'fi, filosofiskt system, filosofisk sats. — Filoso'fer, tänka djupsinigt, grubbla, göra slutsatser ur förnuftsgrunder. — Filoso'fi, världs- o. livsåskådning, den vetenskap, som söker klargöra tillvarons o. livets ursprung, väsen, mening o. mål. Filosofien omfattade urspr. all vetenskap, först under den kulturella utvecklingens gång avsnödrade sig så småningom specialvetenskaperna o. blevo självständiga. Indelas vanl. i teoretisk o. praktisk filosofi, behandlande resp. vad som är o. vad som bör vara. — Filoso'fisk, som hör till filosofien; förnuftsenlig, djuptänt, levnadsvis.

Filoso'fiska fakulteten, universitetsfakultet, i Sverige fördelad på 2 sektioner, den humanistiska o. den matematisk-naturvetenskapliga. Inom fakulteten kunna avläggas kandidat-, ämbets- o. licentiatexamen o. förvärfvas doktorsgrad.

Filosofisk ämbetsexamen, akademisk examen, medförande kompetens till adjunktbe-fattning vid allm. läroverk. Examen skall om-fatta en efter bestämda grunder sammanställd grupp av ämnen samt en kurs i psykologi o. pedagogikens historia o. teori. 7 betygsenheter erfordras. Från ämnesgruppen gives ofta dis-pens. Den som avlagt examen förklaras för filosofie magister.

Filotas, d. 329 f.Kr., son till Alexander den stores fältherre Parmenion, ledare för oppositionen mot Alexander; avrättad.

Fi'lov, Bogdan (X883—X945), bulg. arkeolog o. politiker, prof. i Sofia, presid. i bulg. vetenskapskad. 1937. Som regeringschef från 1940 genomdrev F. med tysk stöd S. Dobrudzjas införlivande med Bulgarien 1940 o. underteck-nade 1941 Bulgariens anslutning till Tremakts-pakten. Avgick efter den ryska inmarschen i Bulgarien sept. 1944 o. avrättades.

Fils [fiss], fr., son; efter släktnamn = den yngre, t. ex. Dumas fi ls = Dumas d. y. (Dumas p ère = Dumas d. ä.).

Filt, tyg, erhållet av ull o. nöthår genom sammanpressning, klappning o. dyl. under ång-behandling. Här, som sakna naturlig benägen-het att filta samman, förberedas genom bet-ning, vanl. i kvicksilvernitratlösning.

Filt'er el. firtrum, 1. Poröst material, som släpper igenom vätskor el. gaser men kvar-håller i dem förekommande fasta partiklar. För rening av vatten användas i stor skala sandfilter o. i mindre skala filterkroppar av poröst lergods el. kol. Vid kem. arbeten an-vändes vanl. fill're'papper, dvs. olimt-mat papper, som för vissa ändamål dessutom befriats från askbeständelar genom behan-dling med saltsyra o. fluorvätesyra. Till frätande vätskor användas filtra av glasull o. dyl. På senare tid ha filterdegär o. trattar med

fastsmält filterskiva av poröst porslin el. kornigt Jenaglas fått vidsträckt användning. För avskiljande av mycket finfördelade partiklar, även vissa bakterier, användas ultrafilter av kolloidum m. m. Jfr Filterring. Gasfilter av olika slag användas för att rena luft från damm o. dyl. Jfr Gasmask. — 2. I överförd betydelse, fysikalisk anordning för borttagande av en del av ett frekvensområde, ex. färgfilter, för att ur (vitt) ljus avskilja ett begränsat våglängdsområde (t. ex. vid fotografiering); elektriska filter el. spärretsar för att dämpa el. helt bortskära vissa frekvensområden. Jfr Bandfilter o. Färgfilter.

Filtera't, en genom ett filter passerad vätska. Filter'ring, avskiljandet av fasta partiklar ur en vätska medelst ett filter. Den grumliga vätskan får antingen självrinna el. pressas genom filtret, därigenom att luften suges bort ur det kärn, i vilket filteratet samlas.

Filu'r (fr. *filou*, bedragare), skojare, skälm. Fim'bulvinter, i nord. myt. en treårig vinter, som skall föregå Ragnarök.

Fimmelstäng el. fim'merstång, skakel, vagnsskalm.

Final', final- (it. *finale*, av lat. *finis*, slut). Mus. Sista satsen av en sonat el. symfoni; i en opera avslutningssatsen i varje akt. — Sprdkv. Avsikts-, ändamåls-. — lär. Sluttävling. — Final'ist', tävlande, som är med i finalen.

Finalite't (av lat. *finis*, ändamål), ändamålsbestämthet.

Finans'betänkande, statsutskottets utlåtande ang. den verkställda statsregleringen.

Finansdepartementet, statsdepartementet, som handlägger ärenden rörande den allmänna förvaltningen o. redovisningen av statsmedlen, det statliga o. kommunala skatteväsendet, myntväsendet, tullväsendet, bank- o. fondväsendet, pensionsväsendet m. m. — Departementetschefen kallas i dagligt tal finansminister.

Finanser (av fr. *finance*), förmögenhetsställning.

Finansiell', finans-, penning-, ekonomisk.

Finansiera, skaffa de nödiga penningmedlen för, ekonomiskt möjliggöra.

Finansrätt, sammanfattningen av de rättsregler, som angå anskaffandet av statens o. kommunernas inkomster o. dessas disponerande.

Finanstull, tull, som enbart avser att bereda staten inkomster, till skillnad från skyddstull.

Findley [finsj'li], förstadi n. v. till London. 61,000 inv. (1945).

Find, Ludvig (1869—1945), dansk porträtt- o. genremålare. Fin barnskildrare.

Fin de siècle [fa'n d' siäk'li], fr., sekelslut. Ordet uppkom i Frankrike i slutet av 1800-t. som beteckning för det urartade o. överdrivna i konsten o. litteraturen.

Findlay [find'li], stad i Ohio, För. Stat. 21,000 inv. (1945).

Fine, it., slut; ett tonstyckes avslutning.

Fines herbes [finsärb'], fr., »fina örter», kallas en finhackad, med smör tillsatt blandning av persilja, schalottenlök, koriär, timjan, svamp m. m.

Finess' (fr. *finesse*, av /n, prydlig, fulländad), finhet, fint handlag, fin nyans; knep.

Fin'gal el. Find Mac Cumail, »vite Finn», hjältefigur i de irl. Ossiansångerna.

Fingalsgrötta, stor grötta på ön Staffa utanför Skottlands v. kust, bildad därigenom att vågorna urholkat berget. Väggarna utgöras av sexkantiga basaltpelare. Längd 114 m, bredd 6—12 m o. höjd 21—36 m.

Finge'ra (av lat. *fin'gere*, dana), uppdikta, låtsa.

Fingeravtryck. De på fingertopparnas insida befintliga linjerna (papillarlinjerna) bilda vissa för varje individ säregna figurer, som förbli lika under hela livet. Därigenom blir fingeravtrycket ett igenkänningsmedel. Det kändes som sådant redan i forntiden av kineser m. fl. folk; sattes i system (daktyskopi) o. infördes för igenkänning av o. som bevis mot brottslingar av E. R. Henry (senare polischef i London) på 1890-t. — I Sverige infördes systemet 1906. Bestämnelser om tagande av fingeravtryck infördes 1920 o. skärptes 1938. Nuv. bestämmelser i 28 kap. 14 § rättegångsbalken. Avtrycken registreras sed. 1939 av Statens kriminaltekn. anstalt.

Fingerborgsblomma, art av släktet *Digitalis*.

Fingerdu'ret, annat namn på ai-ai.

Finger'ringoffice'r leder under stridsmässiga övningar på örlogsfartyg fingeringen av haverier.

Fingerring, bult, varmed rodet hakas på de i akterstaven fastade öglorna.

Fingersvamp, arter av släktet *Clavaria*.

Fingersättning el. applikatu'r, fingrarnas ändamålsenliga begagnande vid spelandet av ett instrument. Finnes för klaviaturinstrument angiven i notskriften från senare delen av 1500-t. Fingrarna betecknas i ordningsföljd från tummen med x, 2, 3, 4, 5.

Fingertång, art av brunalssläktet *Laminaria*.

Fingerört, arter av växtsläktet *Potentilla*.

Fingrat blad, handnervigt blad, vars skiva är uppdelad i småblad kring huvudnerverna (ex. klöver, hästkastanj).

Fi'nis, lat., slut. — Finis malo'r'um, slut på det onda.

Fin'ish [-s], eng., slut, avslutning, slutkamp.

Fi'nis Polo'n'iae, lat., »slut med Polen!», ett utrop, som en obekräftad tradition tillskriver Kościuszko efter slaget vid Maciejowice 1794.

Finistère [-stär], västligaste dep. i Frankrike (Bretagne). 7,029 kvkm, 724,000 inv. (1946). Huvudstad: Quimper.

Finisterr'e, Kap, udde på Spaniens n.v. kust. Vid F. segrade engelska flottan 1/5 1747 (över fransmännen) o. 2/2, 1805 (över fransmän o. spanjorer).

Fin'i't (av lat. *fini'tum*, begränsad) säges en verbform vara, som endast användes som predikat o. är bestämd till person o. numerus, t. ex. presens (jag går), imperfektum (vi gingo) o. imperativ (gå!). Motsats: i n'finit.

Finja, kommun i n. Skåne, Kristianst. l.; Brönneåstads landsf.distr., V. Gönge doms. 4,119 inv. (1947), därav 2,764 i del av Tyringe municipalsamhälle.

Finjasjön, sjö i n. Skåne, 4 km s.v. om Hässelholm. 13 kvkm. Avflyter till Helgeån.

Finka, populär benämning på 1) enklare järnvägsvagn (ex. godsfinka), 2) polishäkte.

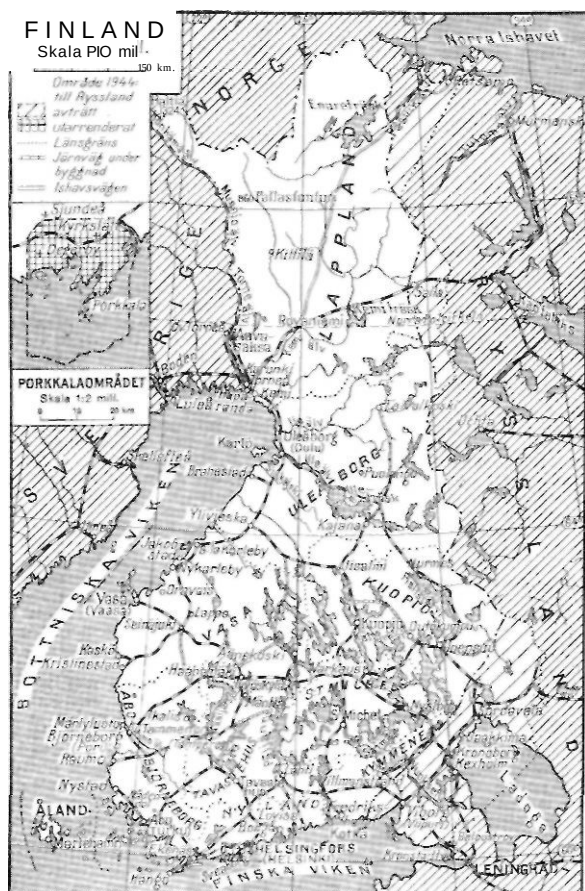
Fin kanon, en tryckstilsgrad, mellan dubbelmitten o. kanon; kägel (höjd) 32 punkter = 1/4 petit = 12,030 mm. Se ex.

Finkar, *Fringillinae*, underfamilj bland finkfåglarna, innefattande många olika släkten med hög, kort, kraftig fröätarnäbb, hos oss utom bofink, bergfink, pilfink, grönfink osv. även korsnäbbar, domherre, siskor, hämplingar, steglitsa m. fl.

Fink'el, brännvin, förorenat av finkelolja. Finkel'olja, en i orenat brännvin ingående, illaluktande, oljearta t. beståndsdel, som huvudsakl. utgöres av amyalkohol.

Finkfåglar, *Fringillidae*, en med talrika släkten o. omkr. 600 arter över nästan hela jorden spridd familj av tättingar. Leva av

Fg

fors, Uleåborgs, Sankt Michels o. Kuopio stift). Dessutom finnes ett icke territoriellt stift, Borgå stift, som omfattar församl. med övervägande svensk befolkning, oavsett geografiska läget. Statskyrkan är evangelisk-luthersk.

Folkundervisningen är ordnad efter svenskt mönster med skolplikt för barn mellan 70. 15 års ålder. För den högre undervisningen finnas Helsingfors universitet (dubbelspråkigt, dock övervägande finskt), Åbo akademi (svensk), Åbo finska universitet o. Tekn. högskolan i Helsingfors. — Rättsväsen. Underrätterna utgöras liksom i Sverige av häradsrätt (på landet) o. rådstuvurätt (i stad); dessutom finnas tre hovrätter: Åbo, Vasa o. Östra Finlands hovrätt. Högsta instans äro Högsta domstolen samt (i besvärsmål rörande förvaltningsfrågor) Högsta förvaltningsdomstolen. — Viktigare d.ä. *tidningar* äro Huvudstadsbladet, Uusi Suomi, Helsingin Sanomat, Suomen Sosialidemokraati o. Nya Pressen. *Mynt*: Finsk

mark (fmk) å 100 penni. — *Försv.* Enl. fredsfördraget 1947 begränsas armén till 34,000 man, flottan till högst 10,000 ton o. flytet till 60 plan. Flyddskåren, en frivillig organisation under statskontroll, upplöstes efter vapenstillståndet med Ryssland 1944. *Handelsflottan* (1947): 330.000 brutton. — *Hist.* Den sv. befolkningen i F:s kustland torde till sin kärna vara uråldrig, ehuru den starkt ökades genom kolonisation på 1100—1300-t., då landet, vars hu-

vuddelar århundradena e.Kr. tagits i besittning av från ö. och s.ö. invandrande finska stammar, i olika omgångar underlades sv. kronan (Erik den heliges, Birger Jarls o. Karl Knuts-sons korståg) samt kristnades o. erhöll sv. samhällsskick. Gränsen mot Ryssland, som vid överföringsperiodens slut (freden i Nöteborg 1323) utgick från Systerbäck vid Finska viken o. därifrån löpte mot n. och n.v., överskreds senare i stor utsträckning genom nyodlingar o. var länge omstridd, tills genom freden i Teusina 1595 ny gränsläggning skedde. Sin största utbredning vann F. genom freden i Stolbova 1617. Många gånger krigsskådeplats under Sveriges strider med Ryssland kom F., vartill ännu fram på 1600-t. Österbotten icke räknades, att efter stormaktsväldets fall i tre omgångar avträdades till Ryssland: Viborgs län i Nystadsfreden 1721, landet intill Kymmene älv i Åbofreden 1743, övriga Finland jämte Åland o. delar av Västerbotten i Fredrikshamn-freden 1809 (jfr Finska kriget). Under hela denna tid ingick F. som en med de gamla sv. landskapen likvärdig del av det sv. väldet med stiftsstad Åbo som medelpunkt (hovrätt 1623, universitet 1640); förvaltningens

knoppar, frön o. insekter. I allm. små fåglar. Hos oss finkar o. sparvar.

Finland, fi. *S u o m i*, republik i n. Europa, ö. om Bottniska viken. 340.901 kvkm (41.900 avträdades till Ryssland 1940), 4.053.000 inv. (1947). Kuperat skogland, rikt på sjöar o. floder. Befolkningens huvudmassa tillhör finsk-ugriska folkfamiljen. De3utom bo i städerna, i s. Österbotten o. Nyland samt på Åland o. öarna utanför Åbo omkr. 340.000 svenskar, i n. ca 2.000 lappar. *Närings*: jordbruk, boskaps-skötsel, skogsbruk. Exportvaror: trävaror, papper, pappersmassa, tändstickor, hudar, textilier. Huvudstad: Helsingfors. — *Författning*. F. styres av en president, vald för 6 år, jämte en riksdag med 200 medl., valda för 3 år. *Administrativt* indelas F. i 10 av landshövdingar styrda län: Nylands, Kymmenne (bildat 1945 av återstoden av Viborgs l.), Åbo o. Björneborgs, Ålands, 'favastehus, Sankt Michels, Kuopio, Vasa, Uleåborgs, Lapplands (förslag om ny länsindelning behandlades vid 1948 års riksdag), historiskt i 9 landskap (Karelen, Savolaks, Tavastland, Nyland, Egentliga Finland, Satakunta, Österbotten, Lappland, Åland), kyrkligt i 5 biskopsstift (Åbo ärkestift, Tammer-

o. den högre bildningens språk var svenska o. fortsatte att vara det långt fram under den ryska tiden (1809—1917). Borgå lantdag 1809 gav det med Ryssland förenade *storfurstendömet* F. det statsskick, på vilket dess folk under senare brytningar sökte stöja sin rätt. Folkrepresentationen utgjordes av lantdagen (från 1863), länge byggande på den gamla sv. fyrståndsrepresentationen (till 1906). I spetsen för styrelsen stodo ryska generalguvernörer, vilkas makt utövades än despotiskt, än i halvt konstitutionella former. Någon egentlig opposition mot den ryska styrelsen gjorde sig först mot 1800-t:s slut gällande. En »förryskningspolitik» framträdde från omkr. 1890 allt tydligare, åsyftande F:s assimilerande med tsardömet o. kulminerande under Bobrikovs generalguvernörstid (1898—1904). Händelser i samband med Rysk-japanska kriget (storstrejk i F. hösten 1905) framtvungo lättnader, som dock endast visade sig vara tillfälliga, o. efter Första världskris utbrott stadfäste tsaren ett program för F:s fullständiga sammanglutning med Ryssland. En »aktivistisk» riktning, särsk. företrädd av jägarörelsen (jfr d. o.), arbetade nu för landets frigörelse. Sedan revolution utbrutit i Ryssland, proklamerade lantdagen F:s självständighet (dec. 1917). Kort därpå utbröt ett »rött uppror», igångsatt av med bolsjevikerna samarbetande ytterlighetsselement (jan. 1918); det nedslags efter blodiga strider av de »vita» under general Mannerheim i förening med en tysk hjälpkår (april). I maj valdes p. E. Svinhufvud till riksföreståndare; sedan ett på hösten s. å. företaget konungaval (prins Karl av Hessen) förhindrats genom Tysklands nederlag, blev Mannerheim riksföreståndare (dec. 1918). En republikansk statsform antogs av lantdagen i juli 1919 (enkammarssystem råddande från 1906, nu radikaliserat). Förste president blev K. J. Ståhlberg; de följ. ha varit L. K. Relander (1925—31), P. Svinhufvud (1931—37), K. Kallio (1937—40), Rytö (1940—44), G. Mannerheim (1944—46), J. Paasikivi (sed. mars 1946). Jämsides med de konstitutionella brytningarna framträdde under senare delen av 1800-t. skarpa motsättningar mellan svenskarna o. den nationella finshetsrörelsens förespråkare »fennomaner». Sedan 1863, då finskans användande vid domstolar o. ämbetsverket tilläts, ha dess rättigheter ofantligt utvidgats, o. det är numera landets förhärskande språk, ehuru svenskan tillerkänts ställningen som statens andra språk. För F:s fullständiga förfinskning har den »äktfiska» rörelsen verkat. I början av 1930-t. vållades stor oro av den s. k. Lapporörelsen, som med ädsö-sättande av lagliga former sökte utrota kommunismen i landet, vilket såtillvida lyckades som det kommunistiska partiet helt förbjöds (tilläts åter 1944). Ip35 proklamerade finska riksdagen F:s orientering mot den nord. statsgruppen. Den äktfinska agitationen ledde till att genom 1937 års universitetslag den svenskspråkiga undervisningen vid Helsingfors universitet starkt begränsades. (1940 bilade de svenska o. finska studenterna sina tvister o. förenades i en gemensam studentkår.) Hösten 1939 framställde Sovjetunionen bl. a. krav på gränsförskjutningar på Karelska näset ävensom upplåtande av en flottbas i Hangö. Då Finland ej tillmötesgick sistnämnda krav, anföll Sovjetunionen utan krigsförklaring. I det krig som följde försvarade sig Finland med utomordentlig tapperhet men måste dock inför övermakten slutligen gå med på freden i Moskva 13 mars 1940, varigenom större delen av Viborgs län avträdades o. Hangö uppläts till rvsf flottbas. Gränsen mellan Finland o. Ryssland blev i stort sett densamma som efter freden i Nystad

1721. I slutet av juni 1941 gingo finsk-tyska trupper till anfall mot Ryssland. Dec. s. å. hade F. återtagit de i freden i Moskva 1940 avträdta områdena, vilka (s. 12) åter förklarades införlivade med F., samt nått fram till Onega. — Då F. i nov. s. å. icke gick med på Storbritanniens krav på utrymning av områdena bortom 1939 års gräns samt avslutande av kriget med Ryssland, förklarade Storbritannien F. krig ¹/₁₂. F. anslöt sig ²/₁₂ 1941 till Antikominternpakt. P. gjorde under det fortsatta kriget gällande, att dess kamp var en från Andra världskr. avskild försvarskamp för att säkerställa framtida frihet o. oberoende, trots att tyska trupper voro förlagda i F. För. Stat. vädjade febr. 1944 till F. att draga sig ut ur kriget. Sovjetunionen offentliggjorde 1 mars 1944 stillståndsvillkor, vilka i stort sett gingo ut på återställande av 1940 års gränser samt internering av de tyska trupperna i F. Finnarna avsgo emellertid ²/₁₃ dessa villkor o. i april s. å. äv. de något modifierade ståndpunkter, som sovjetreg. framlade. Ryssarna genombröto fronten på Karelska näset juni 1944 o. intogo Viborg, vilket föranledde tyskarna att utlova ökad hjälp («/»). För. Stat. avbröt de diplom. förbind. med F. ²/₁₆ 1944. President Rytö avgick 2 aug. s. å., vilket löste F. från den av honom till Tyskland, utan riksdagens el. regeringens medgivande, avgivna förbindelsen att icke söka separatfred med Sovjetunionen, vilken därefter kom till stånd i Moskva ¹/₁₇. 1944 (ratificerad sept. 1947), varvid 1040 års gränser återställdes. F. avträdde dessutom Petsamo-området o. upplät Porkkala odd till rvsf flygbas. Hangö behölls av finnarna. Under vintern 1944—45 ägde strider rum i n. F. mellan finska trupper o. de tyska styrkor, som ännu funnos kvar i landet. Riksdagsval hölls mars 1945, varvid vänstern gick starkt fram men ej lyckades erövrva majoriteten. Nov. s. å. ställdes de för anslutningen till Tyskland ansvariga politikerna (däribland Rytö o. Tanuer) inför rätta o. dömdes febr. 1946 till fängelsestraff. En samlingsreg. under folkdemokraten Pekkala utsattes på grund av motsättningen mellan vänsterblocket o. agrarerna för svåra slitningar. Vid riksdagsvalet juli 1948 noterade agrarerna o. socialdemokraterna vinster, medan folkdemokraterna gjorde betydande förluster. Sed. försöken att få till stånd en samlingsregering misslyckats, bildade K. A. Fagerholm en rent socialdem. ministär. April 1948 slöt F. en 10-årig militärpakt med Sovjetunionen. Jfr Andra världskr., Karelen, Mannerheim o. Paasikivi.

Fin'an'dia, tonkdikt av Sibdius (1899).
Finlandism', för finlandssvenskan karaktéristiskt uttryck el. ord.

Finnlands akademii, ett 1947 grundat samfund för främjande av naturvetenskaperna? o. de sköna konsterna; 12 medl.

Finnlands konstakademii, bildad 1922 efter Finska konstföreningens omorganisation, består av högst 20 av föreningen på livstid valda medlemmar.

Finnlands nationalmuseum, Helsingfors, finska statens centralmuseum för arkeologiska o. kulturhistoriska samlingar. Byggnaden uppfördes 1906—10.

Finnlands Vita Ros, en av Finlands civila ordnar. Instift. 1919.

Finlay Lfnn'H], George (1799—1875). eng. historieskrivare. Har särsk. behandlat Grekl. historia [A history of Greece, 7 bd, 1877-].

Finn, enl. folksågen en jätte, som byggde Lunds domkyrka. I raseri över att man lyckats få veta hans namn, grep han tag i en pelare för att störta kyrkan men förvandlades till sten; Sågen, som härleder sig från Island, är knuten till en skulptur av en man (antagligen Simson),

som famnar en pelare i kryptan (se bild). Liknande sägner förekomma äv. rörande vissa andra nord. kyrkor.

Finnar, folk tillhörande den finsk-ugriska språkstammen, företrädesvis bosatta i Finland. Ca 35 000 finnar bo på svenskt område längs gränsen till Finland.

Finnberg, Gustaf Wilhelm (1784—r833), finl. målare. Utförde porträtt (M. E. Lundgren, Göteborg, mus.) o. religiösa motiv.

Finnboda, ett r873 anlagt skeppsvärv med mek. verkst. i Nacka kommun vid inloppet till Sthlm med stapelbäddar för upp till 10 000 ton. Drives av AB. Finnboda Varf (grundat rgi6; aktiekap. 2.1 mill. kr. r948, dotterbolag till Stockholm Rederi AB. Svea sed. 1937), som äv. arrenderar Beckhohnsdockorna.

Finne el. furu n'ke l, en från en härsäck el. talgkörtel utgående begränsad inflammation i huden, varvid en liten hård, röd knuta med varpropp i mitten uppkommer. Utbredd furunkelbildning kallas furunculosis o. är ofta mycket svår att bota.

Finnekumla, kommun i ö. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Tvärred); Tranemo landsf.distr., Kinds o. Redvägs doms. 434 inv. (1947). — I kyrkan medeltida dopfont, sign. av Anders stenmästare.

Finnerödja, kommun i n. Västergötland, Skarab. l.; Hova landsf.distr., Vadsbo doms. 1876 inv. (1947).

Finnmarken, den urspr. av lappar (no. finner) befolkade nordligaste delen av Norge (ung. Finnmark fylke). Åganderätten till F. var under 1500-t. ett tvisteämne mellan Sverige o. Norge, som båda utkrävde skatt av de i F. kringvandrande lapparna. Tvisten löstes genom Kalmarkriget 1611—r3, då Sverige i freden avsåg sig alla anspråk på F.

Finnmarker, benämning på skogsmarker i mell. Sverige, vilka koloniserats av på 1500- o. r600-t. inflyttade finnar (Orsa finnmark m. fl.).

Finnmark fylke, Norges största o. nordligaste fylke. 48 690 kvkm, 54 000 inv. (1946), därav r0 000 lappar o. 5 500 finnar. Städer: Hammerfest, Vardö, Vadsö (residensstad).

Finnoxel, art av trädsläktet *Sorbus*.

Finnveden, ett av »smäländen», omfattande Sunnerbo, Östbo o. Västbo hd i Småland.

Finnvåv, dubbelvävnad i ylle, för allmän i Sverige, nu mest känd i Bohuslän o. Jämtland. Jfr Dubbelvävnad.

Finse, den högst belägna järnvägsstationen på Bergensbanan. 1 222 m ö. h., 302 km från Oslo. rgo km från Bergen. Vintersportort.

Finsen, Niels Ryberg (r860—1904), dansk läkare, berömd för sin behandling av hudsjukdomar, särsk. lupus (hudtuberkulos), med elektrisk båglys (Finsenbehandling). Erhöll 1903 nobelpriset i fysiologi o. medicin, vilken han till större delen låt gå till det ljus-institut i Köpenhamn, som bär hans namn.

Finska församlingen, Sthlm (icke territoriell), 2 664 inv. (r947). — Kyrkan i Gamla staden är sed. r725 inrymd det s. k. Lilla Bollhuset, uppfört r627.

Finska kriget, hävdvunnet namn på svensk-ryska kriget febr. r808—sept. 1809. Efter Tilsit-freden 7/7-1807 hänvisade Napoleon Ryssland att göra övervinningar på Sveriges bekostnad. 2/2 1808 överskred o. också ryssarna under v. Buxhe-

dens befäl Finlands gränser. Sedan de under våren segerrikt framträngt till landets n. delar o. i maj genom fördröeri bemäktigat sig Sveaborg, vunno svenskarna under befäl av C. J. Adlercreutz, J. A. Sandels o. G. K. v. Döbeln på sommaren flera framgångar. I sept. besegrades de dock o. återtogade därpå till Sverige enligt ett i nov. ingånget stillestånd. Ryssarna tvungo i mars 1809 i Kalix denna svenska här att kapitulera o. besegrade vid Sävar o. Ratan en annan, som landstigit i deras rygg. Fred slöts den 7/g r809 i Fredrikshamn, där Finland jämte Åland o. Västerbotten ö. om Torne o. Muonio älvar avträdades till Ryssland. — I Runebergs »Fänrik Ståls sägner» ha Finska krigets hjältar besjungits.

Finska notisbyrån, förk. FNB, officiös nyhetsbyrå i Helsingfors, grundad 1887.

Finska viken, fi. Suomen lahti, vik av Östersjön, mellan Finland i n. samt Estland o. Ryssland i s. Längd 427 km, bredd T20 km. Finsk bastu, badform med het, fuktig luft, som åstadkommes genom att slå vatten på upphettade stenar (på rosten över en eldstad).

Finsk-ugriska språk, språkfamilj tillhörande den uraliska språkstammen; uppdelas i 2 huvudgrenar: den finskperiska o. den ugriska. Till den förra räknas finska (talat av omkr. 3.1 mill. människor), Karelska (omkr. 220 000), estniska (något över 1 mill.), tjeremissiska (375 000), mordviniska (r.a. mill.), syrjäniska (250 000), votjakiska (425 000), lapiska (33 000) m. fl.; till den senare höra ungerska (över 10 mill.), voguliska (5 000) o. ostjakiska (20 000), de 2 sista i utdöende.

Finsmide, förr bruklig benämning på föremål av smitt järn el. stål med blank yta.

Finspång, köping i n. östergöt., Östergötlands l.; Finspångs landsf.distr., Bråbygdens o. Finspångs l.s. domsaga. Ingår i Risinge församl. r2,089 inv. (1947), därav i Risinge kyrkobokföringsdistr. 3 451 o. i Finspångs kyrkobokföringsdistr. 8 638. Samrealskola. Länslasarett. Uppvxet kring egendomen F. r570 anlades där ett järnbruk, som 1647 såldes till Louis De Geer, i vars släkt det förblev till 1856. Den så småningom betydligt utökade rörelsen (järnverk, kanonverkstäder, sågar m. m.) delades omkr. 1900 på flera bolag. F:s två stora industriföretag äro num. Finspångs Metallverks AB. (grundat 1913; arrenderas sed. 1943 av AB. Svenska Metallverken) o. Svenska Turbinfabriks AB.

Ljungström (STAL) (se d. o.). — Slottet grundlades 1668 av Louis De Geer d. y. Det upptas nu av kontorslokaler. Förr fanns där ett omfattande bibliotek (nu i Norrköpings stadsbibliotek) o. en betyd. tavelsamling.

Finspångs läns härad, Östergöt. l., omfattar 6 kommuner: Hällestad, Vånga, Regna, Skedevi o. Finspångs köping i Bråbygdens o. Finspångs l.s. doms., samt Godegård o. Tjällmo i Aska, Dals o. Bobergs doms. 26,125 ^{kv} (r947).

Finstad el. Finsta, säteri i ö. Uppland, Skederids kommun; heliga Birgittas födelseort. Finsteraarhorn [-a'rårn], högsta toppen i Bernalperna. 4 275 m.

Fint (it. *finta*), list, knep; låtsad stöt.

Finvikt, vikten av ädelmetall i ett mynt.

Fiol, populär benämning på violin.

Fiolblock, blocktyg med två olika stora skivor i samma plan; blockhuset har form av en fiol.

Fioravanti, Valentino (1764—1837), ital. tonsättare, skrev 77 komiska operor.

Fiorelli, Giuseppe (1823—96), ital. arkeolog. Som ledare av utgrävningarna i Pompeji från 1845 var han den förste, som planmässigt o. efter vetenskapliga grunder bedrev detta arbete.

Fioritu'r (av it. *fiorire*, smycka med blom-mor), utsmyckning av en melodi genom binoter.

Fira. Sjö». Gradviss giva efter på ett rep, så att däri hängande föremål, såsom båtar, rår m. m., av sin egen tyngd sänka sig.

FirdaiTsi, A b u l K a s i m (omkr. 935—omkr. 1020), pers. skald, författare till persernas nationalepos *Sjahnâme* (Konungaboken).

Firen'ze, i tal. namnet på Florens.

Fir'ma (av it. *firma*, namnunderskrift), det registrerade namn, under vilket affärsrörelse bedrivs; äv. handelshus o. dyl. Lag av 13/12-1887.

Firmament', (av lat. *firmamen'tum*, stöd, fäste), himlafäste, himlavalv.

Firminy [-ni'], stad i s. Frankrike, dep. Loire. 2r,000 inv. (1931). Stenkolsgruvor, järn- o. glasindustri.

Firn, gammal snö, vars kristaller smält ihop till små iskorn under inverkan av sol o. värma vindar. Bildar i alper o. högländ stora områden, ovanför den egentliga snö- el. firngränsen, o. giver upphov till glaciärer.

First day cover [föst de' kavv⁰], eng., be-nämning på frimärke, stämplat dess första dag i marknaden.

First Lord of the Admiralty [föst låd ävv öi a:dd'mir⁰liti], eng., »förste amiralitetslord», titel för den britt. sjöministern.

First Lord of the Treasury [föst låd ävv öo tresj⁰ri], eng., »förste skattkammarlord», den britt. premierministerns officiella titel.

First Sea Lord [föst si'låd], eng., »förste sjölord», titel för den britt. marinståbschefen.

Firth [fob], eng., fjord, vik. — F. of Clyde [ävv klajd], stor vik på Skottlands v. kust, i vilken fl. Clyde mynnar. — F. of Forth [fåb], stor vik på Skottlands ö. kust, i vilken fl. Forth mynnar. I viken den viktiga krigshamnen Rosyth. — F. of Lorne [lån], stor vik på Skottlands v. kust; fortsätter inåt landet genom fjorden Loch Linnhe. — F. of Tay [te'], lång, smal vik på Skottlands ö. kust, i vilken floderna Earn o. Tay mynna.

F. I. S., förk. för *Federation internationale de ski*. Internationella skidförbundet.

Fischart, J o h a n n, tysk författare från 1500-t:s senare hälft, skrev satirer mot katolicismen o. bearbetade Rabelais' »Gargantua». F:s verk äro ypperliga källor för studiet av 1500-t:s kulturhistoria.

Fisoher, Ernst, f. 1890, museiman, konsthistoriker, intendent vid Malmö mus. sed. 1923. Arb. om Västergötlands romanska sten-konst, om möbler o. silver.

Fischer, Kuno (1824—1907), tysk filosof, prof. i Jena 1856, i Heidelberg 1872. Bl. arb. *Geschichte der neueren Philosophie* (jubileums-uppl., 9 bd, 1897—1903).

Fischer, Emil (1852—1919), tysk kemist, prof. i Erlangen, Würzburg o. Berlin. F. utförde grundläggande arbeten på den organiska syntensens område samt konstitutionsbestämningar av en mängd viktiga ämnen. Erhöll 1902 nobelpris i kemi.

Fischer, Hans (1881—1945), tysk kemist, prof. i Innsbruck 1916, i München 1921. Erhöll 1930 nobelpriset i kemi för undersökn. av blad- o. blodfärgämnenas konstitution o. för syntetisk framställning av hemin.

Fischer, Adam, f. 1888, dansk bildhuggare, vars klart plastiska stil röjer beröringspunkter med såväl samtida fransk (Mailloil m. fl.) som fornegyptisk skulptur. Både gruppkompositioner o. porträtt.

Fischer, Leck, f. 1904, dansk författare, har med stor formtalang skrivit romaner: *En Kvinde paa Fyrre* (»940. prisbelönt; En kvinna på 40 år, 1940), *Kaptajnen* (1941), *Karriere* (1943), *Sidste Sommer* (1943) o. *Feberdans* (1946), samt skådespel; *Barnet* (1936; uppf. i Gbg 1944).

Fischer, Edwin, f. 1886, tysk pianist av schweizisk börd; framstående tolkare av Beet-hoven, Bach o. Brahms.

Fischer, Annie, f. 1915, framstående ungorsk pianist. F. har konserterat äv. i Sverige.

Fischerström, J o h a n (1735—96), nationalekonomisk författare, en av stiftarna av sällskapet »Utile Dulcis»; F. är bekant genom sin förbindelse med fru Nordenflycht.

Fischer von Erlach, J o h a n n Bern-hard (1656—1723), österrikt, arkitekt. Uppfostrad i Prag o. vidareutbildad i Italien, där han tog starka intryck av Borromini. F. om-satte på ett per-sonligt sätt sen-barockens måle-riska ideal i ett flertal monu-mentala byggnader. Bl. arb.

Schönbrunn, delar av *Hofburg* (biblioteket, se bild; rikskansliet), *Palais Schwarzenberg*, *Karlskyrkan* i Wien. I Salzburg bl. a. *Kollegienkirche*. F. var en av Europas främsta arkitekter under sin tid. Vid flera byggen assisterades han av sin son J o s e p h E m a n u e l F. v. E. (1693—1742).

Fisohier, Per (1852—1934), teolog o. peda-gog, rektor vid Grævesmihlska skolan i Sthlm 1880—1928 o. vid Stockholms Borgarskola 1880—1925, vilken senare under hans ledning (till 1931) uppgauiserades till ett betydande folkbildningsinstrument.

Fischy' (fr. *fichu*), mindre schal av tyll, spets el. dyl., som bäres över axlarna o. fästes på bröstet.

Fis'cus, lat., egentl. korg; penningkassa, statskassa; staten som förmögenhetsrättslig person, kronan.

Fisher [fisj⁰], John, baron F. of K ilver-Sto ne (1841—1920), britt, amiral, marin-stabschef 1904—10 o. nov. 1914—maj 1915, skapare av den moderna britt. flottan. F. lät bygga de första dreadnoughtslagskeppen.

Fisher [fisj⁰], Andrew (T862—1928), austral. politiker, 1907 ledare för arbetarpartiet, 1908—09, 1910—13 o. 1914—15 premierminis-ter; 1915—21 austral. »high commissioner» i London.

Fisher [fisj⁰], Herbert (1865—1940), britt, politiker o. historiker, genomförde som undervisningsminister 1916—22 en omfattande skolreform. Som delegerad hos N. F. verkade han för en fredsvänlig, utjämmande politik.

Fisher [fisj⁰], Irving (1867—1947), amerik. nationalekonom, prof. vid Yale University 1898—1935. Hans huvudarb. behandla kapitalrätan (*The nature of capital and income*, 1906) o. penningväsendet (*The purchasing power of mo-ney*, 1911).

Fisher [fisj⁰], Geoffrey, f. 1887, eng. teol.-biskop av London 1939—45, därefter ärke-biskop av Canterbury.

Fiskal (lat. *fiscalis*, av *fis'cus*, statskassa), tjänsteman, som i egenskap av åklagare har att beivra lagars o. förordningars överträdelse. Sådana tjänstemän äro landfiskal, stadsfiskal, krigsfiskal, tullfiskal, advokatfiskal m. fl.

Fiskal i h o v r ä t t utövar ingen åklagare-makt utan är allenast föredragande i brottmåll.

Fiskalisk aktion, åtal mot ämbets- el. tjänsteman för fel el. försummelse i ämbetet el. tjänsten.

Fiskar, *Pis'ces*, en klass i vatten levande, gälalande, kallblodiga ryggradsdjur med 2-rummigt hjärta. De första fiskarna upp-

trädde såvitt man vet mot slutet av silurperioden o. voro mycket ursprungliga pansarfiskar. Under devonperioden ökades fiskfaunan med antiarchier, pansarhajar, hajar, acanthodier, crossopterygier, lungfiskar o. ganoider. Av dessa ha antiarchier, pansarhajar o. acanthodier helt dött ut, medan av de övriga endast hajarna ännu någorlunda befinna sig i blomstring. Under juraperioden tillkommo benfiskarna, vilka f. n. befinna sig i full blomstring.

Fiskarhalvön, halvö vid N. Ishavet, ö. om Varanger fjord. V. delen, som tillhörde Finland, utträdde till Ryssland 1940 o. 1944. Halvön tillhör num. administrativt förvaltningsområdet Murmansk, RSFSR. Isfria fiskehamnar.

Fiskarna, stjärnbild i djurkretsen, består endast av svagare stjärnor. Vårdagjänningspunkten befinner sig i denna stjärnbild.

Fiskarringen (lat. *anriulus piscato'ris* el. *piscato'rius*), pävens sigillring, med vilken vissa pävliga skrivelser (»breve») försäglas. Ringen bär en bild av Petrus' fiskafänge (Luk. 5) o. däröver den regerande pävens namn. Den döde pävens ring sönderbrytes o. efterträddaren får av staden Rom en ny.

Fiskars, fi. Fi's'ka'ri, järnbruk i Nylands l., Finland, från 1649. Huvudbyggnaden uppfördes efter ritn. av C. L. Engel.

Fiskartorpet, plats på N. Djurgården, Sthlm, med Karl XI:s fiskarstuga. Vid F. har uppförts en skidbacke (1904, ombyggd 1927—28).

Fiskblåsa. *Konsth.* F. förekommer som ornamentalt motiv i sengotiskens rosverk. Det övergår ofta i flamliknande former. Jfr Flamboyant.

Fiske, fångst av fisk; regleras bl. a. av lagen $2/8$ 1896 om rätt till fiske o. lagen $su/6$ 1913 om gemensamhetsfiske.

Fiskeby Fabriks-AB., Norrköping, grundat 1871, äger pappersbruk, sulfitt- o. sulfatfabriker, träsliperi, sågverk, pappfabrik o. tegelbruk. Aktiekap. 15 mill. kr. (1948). Tillhör sed. 1942 Kooperativa förbundet.

Fiskebäckskil, kommun, fiskläge o. mycket besökt badort i s.v. Bohuslän, s. om inloppet till Gulmarsfjorden, mitt emot Lysekil. Orusts landsfiskalsdistr., Orusts o. Tjörns domsaga. 389 inv. (1947). Vid F. ligger den zoologiska stationen Kristineberg o. Klubbans biologiska station.

Fiskegräns, gräns, inom vilken endast landets egna undersåtar få bedriva fiske.

Fiskekort, av fiskerättsinnehavaren utfärdat tillståndsbevis för fiske.

Fiskeriförvaltningen handhaves centralt av fiskeristyrelsen med statens fiskeriförsök. Statens lokala fiskeridministration med instruktion av $2/8$ 1930 med sen. ändr. handhaves av 7 fiskeridintender samt en fiskeridnjör för tekn. frågor. Den lokala verksamheten utövas av hushållningssällskapen genom fiskeridnämnder cl. särsk. fiskeridammanslutningar.

Fiskerikonulent, fiskeridinspektör, fiskeridinspektör, tjänsteman hos hushållningssällskapet för tillsyn av fiske.

Fiskeristadga, förordning, som innehåller allm. ordningsföreskrifter ang. fiske. Gällande stadga är av $1/10$ 1900 med sen. ändr.

Fiskeristyrelsen med statens fiskeriförsök, centralt ämbetsverk för fiskerifrågor, inrättat $1/7$ 1948 o. förlagt till GJteborg. F. handhar ärenden, som tidigare handlagts av lantbruksstyrelsens fiskeridbyrå. Därjämte finnes en tillsyningsmyndighet (motsv. den tidigare fiskeritillsyningsmyndigheten) med uppgift att övervaka vattnets beskaffenhet ur fiskets synpunkt. De uppgifter, som tidigare tillhört svenska hydrografisk-biologiska kommissionen, ha

övertagits av en under fiskeristyrelsen inrättad försöksanstalt för havsfisket.

Fisk(foder)mjöl, av färskt fiskavfall berett fodermjöl (för svin, nötboskap, höns) el. gödselmjöl (fiskgüano).

Fiskguse, *Pandi'on halia'etus*, falkartad dagrovfågel, ovan mörkbrun, undertill vit (se bild). Längd 55—64 cm. Lever nästan enbart av fisk. Hos oss sparsamt över hela landet, vid kusten o. insjöar. Flytt-

Fiskleverolja, fiskolja el. torsklevertran, på A- o. D-vitaminer rik olja, som erhålles ur färsk lever från torskarter (*Gadus callaris* m. fl.) genom uppvärmning med ånga. Viktigt läkemedel, särsk. vid engelska sjukan.

Fisklim, lim, berett av fiskars simblåsa, skinn, tarmar o. dyl.

Fisklus cl. karp1us, *Argulus folia'ceus*, bred, platt hinnkräfta med ett slags sugmun, lever på allehanda fiskar. Äv. andra kräftdjur benämnas fisklöss.

Fiskläge, samhälle, bebott av yrkesfiskare.

Fiskmäsk, *Larus canus*, tillhör familjen mäsar. Har liksom gråtrutten rygg o. vingar askblå. Allmän i Sverige upp till n. Lappland såväl vid kusterna som i många insjöar. Lever av småfisk, insekter, mask osv. Utbredd över n. Europa o. Asien.

Fiskolja, dets. som fiskleverolja.

Fisktärna, *Sier'na hirundo*, vår vanligaste tärnart, tillhör familjen mäsar. Fötter o. näbb röda, näbben med svart spets. Vidsträckt utbredning över n. halvklotets tempererade länder. Flyttar till Indien, Afrika o. Brasilien. Störtdyrkare.

Fisk University [joniv0'siti], negeruniversitet i Nashville, Tennessee, För. Stat., grundat 1866 av nordamerik. filantropen Clinton Bowen Fisk (1828—90). 809 stud. (1947).

Fiskutter, annat namn för utter.

Fiskväg, anläggning att underlätta vandrande fiskars färd förbi fall o. forsar (laxtrappor, ålyngelledare).

Fisködlor, *Ichthyosau'ridae*, utdöda, för vattenliv anpassade, valliknande kräldjur. De största uppnådde 10—13 m längd. I Harz i Tyskland anträffades 1941 fossil av en 5.1 m lång fisködlor från omkr. 180 mill. år sedan.

Fiss, den medelst ett/en halv ton höjda tonen f. Fiss **dur**, durtonart med fiss till grundton o. 6], för f, c, g, d, a och e; parallelltonart till diss moll.

Fississ, den medelst ett dubbelkors (x) två halvtoner höjda tonen f.

Fiss moll, molltonart med fiss till grundton o. tre i, för f, c och g; parallelltonart till a dur.

Fissu'r (lat. *lissu'ra*, spricka). *Med.* Sår, som har formen av en smal spricka; förekommer i huden särsk. vid kanterna av naturliga öppningar (mun-, näs- o. ändtarmsöppningen osv.). — *Anat.* Beteckning för fåra (särsk. å hjärnan o. ryggmärgen), ävensom för springa mellan två ben i skallen.

Fistel (av lat. *fistula*, rör), en antingen medfödd el. genom sårbildning (varbildning) uppkommen el. med konst anlagd Örformig förbindelse mellan kroppsytan o. en naturlig hålighet (t. ex. lungsäcken, tarmkanalen, en körtelut-

försång) el. en på djupet liggande varbildning. Fistlar äro ofta svåråtkäda, då innehåll (var, körtelsafter, exkrementer osv.) från utgångshåligheterna ständigt passera genom dem.

Fistuli'na, svampsläkte (fam. *Polyporaceae* av *Hymenomycetes*), 6 arter. *F. hepatica*, oxungsamp, mussellik, tjock o. köttig, ovan rödbrun o. i väta slemmig, köttet invändigt flammigt i rött o. vitt. Rör gulaktiga, fina, inbördes fria. Lever på stammar o. rötter av gamla ekar. Ätlig.

Fitchburg [fitj/bag], stad i Massachusetts, n.ö. För. Stat. 42,000 inv. (1940). Bomulls- o. pappersindustri.

Fittja. 1. Kommun i s. Uppland, Tjpps. 1. (past.adr. Hjälstaby); Häbo landsf.distr., Upps. l:s södra doms. 183 inv. (1947). Ödekyrka, uppförd i romansk stil på 1200-t., ombyggd i gotik på 1400-t. — 2. Egendom i Botkyrka kommun, Södermanland. Huvudbyggnad i Karl Johan-stil. Vid F., som har medeltida ursprung, låg förr en känd gästgivargård. Det närbelägna sundet mellan Mälaren o. Albsjön vid Fittja bro befästes av Erik Dahlbergh 1677.

Fitz (av lat. *filius*, son), normandiskt ord, som betyder son. Ingår i flera britt, släktnamn, såsom Fitzgerald, Fitzwalter.

Fitzgerald [fitsdsjerr^old], lord Edward (1763—98), irl. frihetskämpe; företog 1796—98 ett misslyckat försök att med fransk hjälp befria Irland från det eng. väldet.

Fitzgerald [fitsdsjerr^old], Edward (1809—83), eng. författare. Vann berömmelse genom sin översättning *The Rubdyt* (1859; sv. övers. 1919) av perserskalden Omar Khayyams dikter.

Fitzmaurice [fitsmärr^{is}], familjenamn för markiserna av Lansdowne.

Fiu'me, jugosl. Rijeka. 1. Jugosl. provins vid Adriatiska havet. 1,121 kvkm, 109,000 inv. (1936). — 2. Huvudort i F. r. vid Fiumaras utlopp. 54,000 inv. (1936). Sedan Ungern i Trianonfreden 1920 avträtt F., blev staden tvisteämne mellan Italien o. Jugoslavien; tillföll Italien i jan. 1924. Hamnstaden Baros o. förstaden Susak tillerkändes Jugoslavien. Dessa tillföll åter Italien 1941 men erövrades ånyo av jugoslaverna under Tito 7/5 1945. I freden med Italien 10/2 1947 erhöj Jugoslavien F. Jfr d'Annunzio.

Fivelstad, kommun i n.v. Östergötland, Östergöt. l. (past.adr. Vadstena); Vadstena landsf.distr., Aska, Dals o. Bobergs doms. 683 inv. (1947).

Five o'clock tea [fajv 'klåkk' ti], eng., »te klockan 5», eftermiddagste.

Fivlered, kommun i ö. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Kölingared); Redvägs landsf.distr., Kinds o. Redvägs doms. 248 inv. (1947).

Fix (fr. *fixe*, av lat. *fixus*, fast, bestämd. — *Fixativ*, medel (vanl. gummilösning) att skydda blyerts- el. kritteckningar mot utsuddning. — *Fixer*a, fästa; fastställa; skarpt beakta.

Fixering kallas inom fotografien den process, varigenom den framkallade bilden göres ljusbeständig. Vid f. användes ett *fixerbad*, vanl. en lösning av natriumtiosulfat (*fixernatron*).

Fixeringsbild (till ty. *vxieren*, narra), teckning, i vilken döljer sig figur att uppsåkas.

Fixersalt, natriumtiosulfat, Na₂S₂O₅, fordom även benämnt natriumhyposulfat. Jfr Fixering.

Fix idé, envist, oftast sjukligt fasthållande vid en orgrundad mening.

Fixpunkt, geodetiskt uppmätt o. avvägd punkt, utmärkt med järndubb i berg el. dyl.

Fixstjärnor, äldre benämning på stjärnor avseende att genom hänsyftning på deras förmenta inbördes orrlighet skilja dem från pla-

netter o. kometer, vilka förr benämndes *van der rings*, resp. *härstjärnor*.

Pixtu'r (av lat. *fixus*, fast), anordning för snabb inspanning o. fasthållande av ett arbetsstycke i ett bestämt läge i förhållande till en arbetsmaskin, varigenom inpassningen underlättas vid masstillverkning. Utgöres vanl. av ett slags skruvstycke med särskilt formade käftar el. med andra anordningar för noggrann inpassning. Jfr Jigg.

Pizeau [fiså], Armand Hippolyte Louis (1819—96), fransk fysiker, lyckades för första gången experimentellt mäta ljusets hastighet. Utförde äv. flera betydsfulla optiska undersökningar med hjälp av ljusvågors interferens samt angav 1848 (före Doppler) den num. så betydsfulla spektrometriska metoden för uppmätning av stjärnornas radialhastigheter.

Fjaestad, Gustaf (1868—1948), målare; målade företeelser i snö o. rimfrost i en särregt förklarad, dekorativ stil (ex. se bild).

Hans hustru Maja F., f. Hallén, f. 1873, är målarinna o. konstväverska.

Fjalar. 1. I nord. myt. namn på flera jättar o. dvärgar. — 2. Kung Fjalar, hjälten i en episk dikt av J. L. Runeberg. — 3. Författarnamn för K. L. Östergren.

Fjelie, koramun i v. Skåne, Malmö. l. Lunds landsf.distr., Torna o. Bara doms. 943 inv. (1947). Vålbyggd absidkyrka från mitten av 1900-t. med bevarade tre medeltidsaltaren. Resten av romanska målningar i absiden o. värdefulla målningar i kor o. långhus fr. 1300-t:s andra hälft.

Fjellbu, Arne, f. 1890, norsk präst, domprost i Trondheim 1937. Som en av ledarna i den norska kyrkostriden under tyska ockupationen avsatte F. av Quislingregimen 1943. Biskop i Nidaros' stift sed. 1946. Främst, talore, religiös författare. (Se bild.)

Fjellstedt, Peter (1802—81), missionär, från 1843 verksam i hemlandet, där han 1846—56 ledde ett missionsinstitut i Lund (num. Fjellstedtska skolan i Uppsala). F. utgav en mycket spridd förklaring till Bibelns böcker (»F:s bibel»).

Fjellstedtska skolan i Uppsala, 7-klassig läroanstalt med dimissionsrätt för blivande präster, missionärer o. kristendoms lärare. Skolan har uppstått ur P. Fjellstedts missionsinstitut i Lund 1859.

Fjo'dor, ryska tsarer. 1. F. I. *vanovitj* (1557—98), som av Ivan den förskräcklige, siste tsaren av Ruriks ätt (från 1584). Gift med Irina, syster till Boris Godunov, i vars hand regeringen på grund av F:s sjuklighet faktiskt låg. Under hans regering lågfästes 1592 böndernas livenskap o. grundades 1589 patriarkatet. — 2. F. III *Aleksejevitch* (1661—82), som av tsar Aleksej, besteg tronen 1676 o. förde en mild regering. F. var den siste tsaren under moskovitiska perioden i Rysslands historia.

Fjolner, mytisk sveakonung av Ynglingaätten, son av Fröj. Enl. Ynglingasagan drunknade P. i ett mjödkar.

Fjolsvinnsnål, en eddadikt, som handlar om Svipdagrs ankomst till sin älskade. Då han är den rätte friaren, öppnas dörrarna av sig själva, när han nämner sitt namn.

Fjord (isl. *fjörðr*), urspr. norskt o. västsvenskt ord för lång, smal havsvik, som begränsas av höga, branta bergväggar o. är djup i de inre delarna men grund vid mynningen.

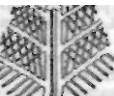
Fjo'rgyn, i nord. myt. Tors moder.

Fjögusta, municipalsamhälle i mell. Närke, Knista kommun, Örebro l. 952 inv. (1947).

Fjun, fin o. mjuk hår- el. fjäderbeklådnad; fina hår (i ansiktet osv.).

Fjäder, 200L Hornbildning hos fåglarna, motsvarande ödlornas fjäll, består av den i huden nedsänkta spolen, det vanl. fyrkantiga skaftet o. det därpå fastade s. k. fanet. Detta består dels av strålar, dels av på varje stråle sittande två rader bistrålar, varav den främre bär fina hakar, vilka gripa om den framför liggande radens bakre bistrålar (se bild). Fjädern får härigenom sin städa o. bildar en enda sammanhängande skiva.

— Tekn. Kropp av elastiskt material, som genom sin blad- el. spiralform, blad- resp. spiral- fjäder, undergår relativt stora formförändringar vid böjnings-, resp. drag- o. tryckpåkänning. Bladfjäderna, vilka ofta göras i en trave av växande längder, användas t. ex. som vagnsfjäder för att befördra en mjuk gång på ojämnt underlag. Spiralfjäderna göras av tråd el. band o. äga vidsträckt användning (buffertfjäder, hästskyddare, i dynametrar m. m.). Trärfjäder är flata spiraler av stålband, vilka hoprullas i ett därtill avsett med kuggar försett hölje, fjäderhus, som av fjäderns benägenhet att rulla ut sig kommer i rörelse, varvid kuggarna medelst en kugghjulsväxling sätta verket i gång.

Fjäderborstgräs, art av grässläktet *Stipa*.

Fjäderhamn, fjäderskrud, som i sagor o. myter anlägges av gudar el. människor, varigenom de förvandlas till fåglar (t. ex. i Eddas Trymskväde, där Loke lånar Frejas fjäderhamn o. förvandlas till falk).

Fjäderholmarna, två små holmar i Trilla Värten vid inloppet till Sthlm; förr avstjälpningsplats för stadens latrin.

Fjäderlöss el. fågellöss, till familjen pålsätare (*Mallophaga*) hörande, med boklöss besläktade vinglösa, lusliknande insekter med bitande mundelar, vilka allmänt förekomma på fåglar, där de äta av fjäderna.

Fjädermott, *Pterophoridae*, en familj små nattfjärilar, vilkas vingar är uppluvna till över mitten i ett antal fjäderlika delar. Hos oss ett 30-tal arter.

Fjädermyggor, *Tendipedidae* el. *Chironomyidae*, en familj myggor med hos hanarna fjäderformiga, hos honorna trådlika antenner. Hit hör talrika släkten, bland vilka *Tendipes* (*Chironomus*) är det mest bekanta. Tendipes-larverna leva i vatten. De är ofta ett par cm långa, till färgen röda, masklika.

Fjädernerviga kallas sådana blad, vilkas skiva från basen till spetsen genomlöpes av en kraftigare huvudnerv, från vilken åt sidorna utgå svagare sidonerv (liksom fanet på en fjäder). (Se bild.)

Fjäderpensel, en samling pensellik artanade, fjäderlikt grenade hår på frukter, som spridas med vinden. Förekommer bl. a. hos *Ka/«ria»*-arter o. många korgblomstriga (ex. *Cirsium*, *Tragopogon*).

Fjädertoffsspinnare, *Orgyia*, ett släkte spinnare. Vanligast är *O. anWaua*, aprikosspinnaren. Fjäderkast, vikkläss i boxning, 53,5—57 kg vid amatörboxning o. 53,5—55,4 vid professionell boxning, i brottnings 57—62 kg

Fjädrundaland, dets som Fjärdhundraland. Fjälje, dets. som Fjelie.

Fjälkestad, kommun i n.ö. Skåne, Kristianst. l.; Fjälkinge landsf. distr., Villands doms. 1,230 inv. (1947).

Fjälkinge, kommun i n.ö. Skåne, Kristianst. l.; Fjälkinge landsf. distr., Villands doms. 1,376 inv. (1947). Stor tobaksodling.

Fjäll. Zool. Hårda, platta hudbildningar hos djur. 1) Hos maskar: hudveck av kitin, vilka täcka ryggsidan av djuret. 2) Hos insekter: omformade utplattade kitinbildningar, t. ex. fjällen på fjärlvingarna. 3) Hos fiskar: av ett slemlager övertäckta benplattor. 4) Hos kräldjur: hornplattor i överhuden. Liknande fjäll äv. hos fåglar (på benen) o. däggdjur (t. ex. på svansen hos råttan). — Geogr. Berg, som når över trädgränsen; når det över snögränsen, kallas det högfjäll, i annat fall lågfjäll. Äv. mycket låga berg (ca 150 m), som är kala, ofruktbara o. svårtillgängliga, kallas stundom fjäll.

Fjällabb, *Stercorarius longicaudus*, den minsta av våra labbar, med gråa tarser o. tår, från alla nordl. polarhav. Häckar hos oss i fjäll-trakterna.

Fjällbacka, municipalsamhälle i Kville kommun, Göteborg l. Fiskläge, badort. 809 inv. (1947).

Fjällborstsvansar, *Thysanura*, ordning av vinglösa insekter, med förkrympta extremiteter på bakkroppen. De är klädda med metalliskt skimrande fjäll. Hit hör t. ex. nattsmyggen.

Fjällboskap, fjällras el. nordsvensk nötboskap, svensk nötkreatursras, till färgen övervägande vit, saknar horn. Är på grund av sin hårdighet o. förnöjsamhet vanlig i n. Sverige.

Fjällbrud, art av örtsläktet *Saxifraga*.

Fjällflora, sammanfattande beteckning för de växter, som förekomma i fjälltrakterna ovan barrskogarna. Utgöres av ett stort antal »fjällväxter», vilka helt el. huvudsakl. är begränsade till dessa trakter, däribland arter av släktena *Astragalus*, *Cassiope*, *Dryas*, *Gentiana*, *Ranunculus*, *Saxifraga* m. fl.

Fjällgå, *Anser erythropus*, liten gåsfågel. Har en vit fläck i pannan, som sträcker sig upp mellan ögonen. Förekommer i Lappland o. Nordsibirien. Flyttfågel.

Fjällhare, en ras av vår vanliga hare.

Fjällhare, gemensam beteckning för en rad i de högre fjälltrakterna allmänt förekommande växtsamhällen, i vilka ris o. lavar förhärskar, bland de förra dvärgbjörk, kräkris men dessutom vissa för nordligare breddgrader utmärkande ljungväxter, tillhörande släktena *Cassiope*, *Phyllocladus*, *Rhododendron*, *Loiseleuria* o. *Arctostaphylos* (i Dalafällen *Calluna*). Bland lavar är renlav o. isländslav allmänast. Örtar o. gräs spela vanl. en underordnad roll.

Fjällklöver, art av växtsläktet *Sibbaldia*.

Fjällnäs, högfjällspensionat o. sanatorium i v. Härjedalen, Tännäs kommun.

Fjällpipare, *Eudromias*

morineWus, en brockfågel, som förekommer i n. Europa o. Asien, hos oss i fjälltrakterna till Jämtland. Övan

enfrågad fjäderdräkt, tarsen framtill beklädd med två rader plåtar.

Fjällras, dets. som fjällboskap.

Fjällregion, det växtbälte i fjälltrakter, som från trädgränsen utbreder sig upp mot kalfjället.

Fjällripa, *Lago'pus mit'-tus*, tillhör familjen orrfåg-
lar. Skiljer sig från dalripan
genom en vid basen 8—9
mm hög, mot spetsen hop-
tryckt näbb. Förekommer
i Skandinaviens o. andra
europeiska kalfjäll samt i
högnordiska trakter. Om
sommaren spräcklig, om vintern snövit.

Fjällros, art av växtsläktet *Rhododendron*.
Fjällräv, polarräv, isräv el. fjäll-
racka, *Canis lagopus*, en
liten, högnordisk räv med korta,
rundade öron. Under som-
maren jordfärgad, om vintern
snövit el. mörkfärgad. Fjäll-
rävar, som om vintern bli
blå-rödaktigt bruna, benämns
b l ä r v ä r. Deras skinn är
mycket dyrbart. Fridlyst.

Fjällsippa, art av örtsläktet *Dryas*.
Fjällsjö, kommun i n. Ångermanland, Väster-
norrl. 1, (past.adr. Backe); Hotings landsf.-
distri., Ångermaul. v. doms. 2,555 inv. (1947).

Fjällsjöälven, en av Ångermanälvens kall-
floder, upprinner i n. Jämtland o. sammanfaller
med Ångermanälven vid Liden. Längd 250 km.

Fjällskivling, namn på arter av skivsvamp-
släktet *Lepiota*.

Fjällskåra, art av örtsläktet *Saussurea*.

Fjällsyra, art av örtsläktet
Oxyria.

Fjälluggla, *Nyc'tea scan-
di'aca*, en övervägande vid
stor uggle. Den gamla hanei.
är helvit med strödda, svart
grå fläckar (se bild), honai.
med svartbruna tvärband. Al
la högnordiska länder. Häckar
hos oss i fjällen.

Fjällvallmo, art av örtsläk-
tet *Papaver*.

Fjällvippa, art av örtsläktet *Dryas*

Fjällvråk, *Archibu'teo
lago'pus*, en stor dagrovfågel
utan tandutskott på näbben.
Tarser framtill helt fjäderbe-
klädda, baktill med tvärplåtar,
Nordligaste delarna av Europa
o. Sibirien. Hos oss allmän
i fjälltrakterna. Flyttfågel.

Fjälllämmel, *Lemm'us
lemm'us*, en svart o. rödgul
lämmel, allmän på Norr-
lands fjäll, varifrån den vis-
sa är, »lämmelår», massvis
vandrar ned till odlade
trakter.

Fjärd, en täml. stor öppen del av insjö el.
skärgård, omgiven av fastland el. holmar o. öar.

Fjärde könssjukdomen, *lymfogranu'Wma in-
quina'-le*, en sannolikt av ett filtrcbarb virus
framkallad, i vårt land sällsynt sjukdom, som
överföres vid könsmgänge o. som karakterise-
ras av kraftig ansvällning av ljumsklymfkört-
larna, ev. med abscessbildning i dessa. Behand-
las operativt.

Fjärdepartsräfsten, en under Karl X Gus-
tavs regering (1655) beslutad indragning av
en fjärdedel av vissa kronogods, som adeln
på senare tid erhölet i gåva, ävensom alla för
hovet, krigsmakten o. bergverken »omistliga»
kronogods, som den förvärvat. Avstannade
på grund av kriget o. Karl X Gustavs död.

Fjärde ståndet, en på 1800-t. gängse beteck-
ning för de kroppsarbetande klasserna.

Fjärdhundra kontrakt, Uppsala ärkestift,
Västmanl. 1, omfattar 15 församlingar. Kon-
traktsprostens adr.: Hcby.

Fjärdhundraland, *Fjärd unda land* el.
Fjärd unda l a n d, ett av de s. k. folklan-
den, omfattade s. v. Uppland. Namnet härrör
av att området urspr. bestått av fyra hundaren.

Fjärding, fjärdedel. — Äldre rymdmått =
1/4 tunna våta varor (31.4 l) el. »g tunna fast
i mål (18.3 l). — Fordom underavdelning av
härad, skeppslag, socken o. äv. stad (t. ex. Fjär-
dinecn i Uppsala).

Fjärdingsman, polisman på landsbygden.
Väljcs av kommunala organ efter yttrande av
vederbörande landsfiskal o. förordnas av K. B.

Fjärdingsväg, 1/1 av gammal svensk mil =
9,000 fot el. 2,672 m.
Fjäre härad, Hall. 1, omfattar 14 kommu-
ner: Frillesås, Landa, Olmevalla, Gällinge, Ida-
la, Förlanda, Fjärås, Hanhals, Onsala, Valida,
Släp, Tolö, Älvsåker, Lindome. 16,619 inv.
(1947). Hall. n. domsaga.

Fjäre och Viske kontrakt, Göteborgs stift,
Hall. 1, omfattar 20 församlingar. Kontrakts-
prostens adr.: Kungsbacka.

Fjärestad, kommun i v. Skåne. Malmöh. 1.
(past.adr. Gantofta); Mörrups landsf.distr.,
Luggude doms. 504 inv. (1947).

Fjärilar, *Lepidopt'era*, en insektordning. Ut-
vecklingen är fullständig förvandling. Fjär-
ilarna ha fyra oftast helt fjälltäckta vingar
samt en spiralformigt inrullbar sugtung, bildad
av undre käkparet (maxillerna). F. indelas
i storfjärilar (*Macrolepidopt'era*) o. småfjärilar
(*Microlepidopt'era*), vilka grupper sedan indelas
i tills. 16 underavdelningar.

Fjärilsblommor, blommor, vilkas frömjöl
överföres av fjärilar. Honungen, i botten av
en lång kronpip el. i spetsen av en lång sporre,
näs endast av en fjärils snabel. F.x. *Crocus*,
Lonicera caprifolium, *Platanter-a'-tter* o. a.

Fjärilsim, bröstsim, varvid armarna göra
en vingslagsliknande rörelse.

Fjärralarmering, larmmeddelanden, som
sändas telefonleds från luftbevakningscentra-
ler till telefonstationer, alarmeringscentraler m.
fl. Allmänheten beröres ej av fjärralarmeringen.

Fjärran östern. 1. Sammanfattande benäm-
ning på Östasien med Japan. — 2. F. d. förvalt-
ningsområde i RSFSR, 1938 uppdelat i Primore
(Havsterritoriet) o. labarovsk (se d. o.). *

Fjärrkarelen, se Karelen.

Fjärrorgel, fj ä r r v e r k, dets. som ekoverk.

Fjärrpunkt, den längst bort belägna punkt,
som ögat kan inställas på vid fullständig akko-
modationsvila.

Fjärrverkan, dets. som avståndsverkan.

Fjärsing, *Trachi'nus dra'co*, en vid Sveriges
västkust icke sällsynt, giftig, taggfenig fisk.
Lever på grunt vatten på sandbotten, i vilken
den gräver ned sig.

Fjärås, kommun i n. Halland, Hall. 1; Kungs-
backa landsf.distr., Hall. n. doms. 2,609 inv.
(1947). I F. ligger Tjölöholm.

Fjätälven, vänsterbiflod till Österdalälven.

FKHS, förkortning för *Flygkrigshögskolan*.

F-klav, dets. som basklav.

FKO, förk. för *Forskarnas Kontaktorgan*.

f. Kr., förkortning för *före Kristi födelse*.

Fl, kemiskt tecken för en atom fluor, nume-
ra oftast ersatt av F.

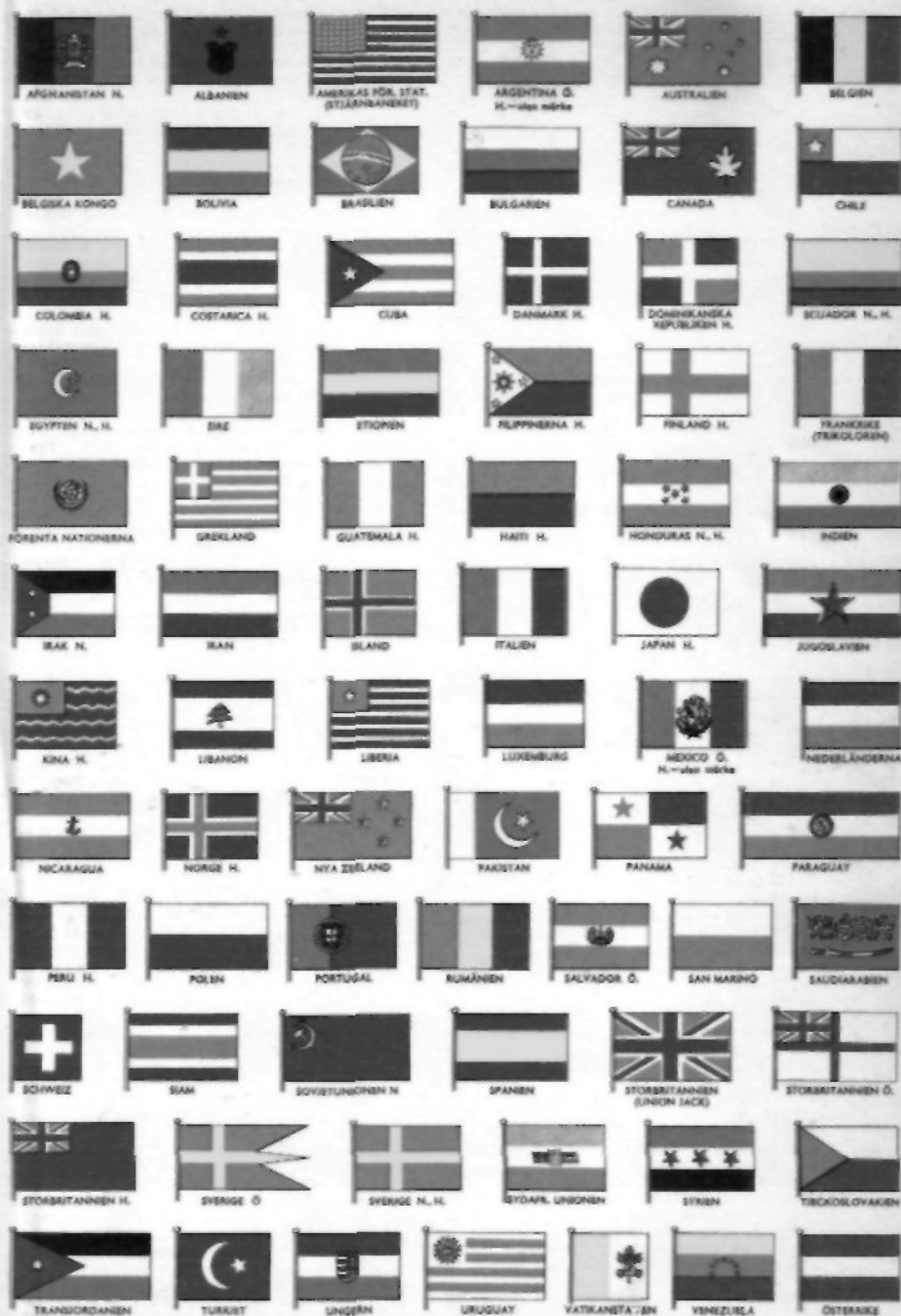
fl., förkortning för *florin*.

Fla, förkortning för *Florida*.

Fla'cius, Matthias I l l y'ricus (illy-
riern) (1520—75), luthersk teolog från Istrien,
1544—49 prof. i hebreiska i Wittenberg, 1557
—62 i teologi i Jena. Deltog ivrigt i de lutherska
lärostriderna mot bl. a. synergismen. Utg. av
det bekanta kyrkohist. verk, som kallas »Mag-
deburgcenturierna».

Flackarp, kommun i v. Skåne. Malmöh. 1.
(past.adr. Uppåkra); Ärlövs landsf.distr., Torna
o. Bara doms. 198 inv. (1947).

FLAGGKARTA

H. = Handelsflagga N. = Nationalflagga Ö. = Örnflagga

Flackeld, skjutning med eldvapen, så att projektilen stryker efter markytan.

Flacon [flakå'k'], fr., flaska.

Fladdermöss, fläddermöss el. läderlappar, *Chiroptera*, ordning av flygande däggdjur med vingar av tunna hudveck utspända mellan kroppen, frambenen o. de starkt förlängda fingrarna samt bakbenen o. vanl. av svansen. Bröstben med kam. Klättra o. hänga med hjälp av baktår o. tumme, som äro fria från flyghuden, korta o. klobårade. Indelas i *Microchiroptera* (små, insektätande, i några fall blodlugande former) o. *Macrochiroptera* (stora, fruktätande). Till de förra höra våra 12 arter, till de senare flygande hundar m. fl.

Flagellanten (av lat. *flagella're*, gissla), gisslare, brödraskap under medeltiden, som dogo land o. rike omkring, gisslande sig själva o. andra för att fördriva synden. Rörelsen bannlystes 1349.

Flagella'ter (av lat. *flagellum*, gissel), en avdelning encelliga, stundom kolonibildande, mycket lågt stående organismer, från vilka både växter o. djur kunna härledas. De äro rörliga genom ett el. flera i främre ändan fastade gissel. Förökning genom längsdelning; hos flera motståndskraftiga vilsorer. Många livnära sig som djur (intaga fast föda), andra leva saprotytiskt o. åter andra parasitiskt; de gröna assimilera som vanliga, gröna växter. Hit hör bl. a. *Trypanosoma gambiense*, den afrikanska sömn sjukans upphov. Genom massuppträdande ge många arter vatten en viss färg: *Euglena viridis* gör det grönt o. *E. sanguinea* blodrött.

Flageolet [flasjälät] (fr. *flageolet*, liten flöjt), liten långflöjt med 6—7 hål, näbbförmigt munstycke o. omkr. två oktavers tonomfång (se

bild). — Flageolet-ton, mjuk, flöjtljudande ton, som frambringas på stråkinstrument.

Flagga, duk av bestämda färger o. proportioner, utgörande antingen nationell lagga (tecken för visst land; jfr flaggkartan), befälstecken el. signaltecken.

Flaggjunkare, högsta gradens underofficer vid kustartilleriet, vid artilleri-, min-, ekonomio. musikavdelningen.

Flagglagen, den efter unionsbrottet tillkomna lagen om rikets flagga av 22/6 1906. Brott mot flagglagen är bötesbelagt.

Flaggman, amiralsperson.

Flaggskepp, fartyg, vara sjöstyrkebefälhavare befinner sig.

Flaggspel. 1. Stång akterut på fartyg, på vilken nationalflaggan hissas. — 2. Signalflaggor, hissade från för till akter över masten.

Flaggsylfer, *Steganurus*, ett släkte synnerl. vackra kolbrifåglar från n. Sydamerika. (Se bild.)

Flaggunderofficer, ge mensam benämning för högsta gradens underofficerare vid flottan.

Flagning, färgens avfallande i äldre el. i oriktig teknik framställda målning-

Flagranti' (avlat, *flagrans*, brinnande), tydlig, uppenbar. — In flagranti' (*crimine*), lat., en flagrant delit [a* flagra* deli'], fr., på bar gärning.

Flagstad, Kirsten, f. 1895, norsk operasångerska (sopran), sjöng 1928—30 vid Stora teatern i Göteborg o. 1935—41 vid Metropolitan Opera i New York. Främst Wagnerroller (Brynild, Isöide).

Flahult, Sveriges äldsta, av Svenska mosskulturföreningen 1890 anlagda, försöksgård i Barnars kommun, 12 km s. om Jönköping. Hör num. till Lantbrukshögskolan.

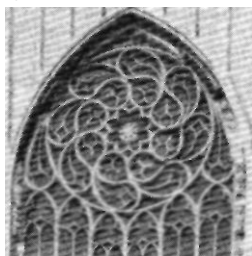
Flakeberg, kommun i n.v. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Gråstorp); Gråstorps landsf.distr., Åse, Viste, Barne o. I, aske doms. 571 inv. (1947)-

Flak'stadöy, en av Lofotens öar, Norge. 106 kvkm, 1,073 'nv.

Flambe ra (av fr. *flamber*, hålla över elden), sterilisera instrument o. dyl. genom upphettning i fri låga.

Flamboyant [fla'bajant], fr., flammande;

benämning på den franska o. flamländska sen-gotiken på grund av stavverkets utbildning i form av spetsovaler, påminnande om lågor el. fiskblåsor. Rosettföns-ter i flamboyantstil, se bild. Jfr Fiskblåsa.

Fla'men, rom. offerpräst åt enskilda gudar.

Flamin'goer, *Phoenicopte'ridae*, en familj av stora vadare med lång hals, långa ben o. en på mitten tvärt krökt näbb. Framtar förenade med simhud. Bo kolonivis vid havsstränder o. insjöar. S. Europa, Asien, Afrika o. Sydamerika.

Flami'nus, Gajus, d. 217 f.Kr., rom. konsul o. fältherre; anlade *Via tiami'nia*, en militärväg, som förband Nord-o. Mellanitalien.

Flamländare, invånare av keltisk-germansk ras i s. Holland, n. och v. Belgien samt n.ö. Frankrike. Deras språk, flamländskan, är nära besläktat med holländskan. Talas av omkr. 4 mill. Jfr Flandern.

Flammario[n] [-lã's], Camille (1842—1925), fransk astronom, som bl. a. utgav flera populärastronomiska arb. (*Astronomie populaire*, 1880; *Populär astronomi*, 1897) o. romaner med astronomiskt o. spiritistiskt inslag, såsom *La pluralité des tnondes habités* (1862); *Bebodda världar*, 1868) o. *Uranie* (1889; *Urania*, 1890).

Flampunkt, den lägsta temperatur, vid vilken från ett flytande bränsle avdunstar antändbar gas.

Flamsk vävnad, benämning på i den svenska textila hemsjöden ofta förekommande alster i gobelängteknik.

Flamsteed [flfemm'stid], John (1646—1719), eng. astronom, berömd för sina med stor noggrannhet gjorda iakttagelser o. mätningar, vilka utnyttjades av Newton vid uppställandet av tyngdlagen.

Flandern, den del av Belgien samt angränsande delar av Frankrike o. Holland, som bebos av flamländare. Under medeltidens lopp uppbomstrade landets städer, främst Gent, Brugge o. Ypern, i vilka en vllleindustri utvecklades med från England infört råmaterial. Införlivades 1384 med hertigdömet Burgund o.

uppgick senare i Spanska Nederländerna. Under en rad av krig, senast Första o. Andra världskr., har F. varit skådeplats för förödande strider.

Flandin [fla^l*da^l*J], Pierre Étienne, f. 1889, fransk politiker, deputerad från 1924, nov. 1934—juni 1935 konseljpresident i en centerregering, som undertecknade en fransk-rysk pakt a maj 1935. F. förordade ett samförstånd med Tyskland o. efterträdde i dec. 1940 Laval som utrikesminister i Pétaíns regering. Avgick jan. 1941. Dömdes 1946 till fem års fästhus av de medborgerliga rättigheterna. Har försvarat sin politik i *Politique française* ii/ig—40 (1947).

Flandrin [fla^ldräns^l], Jean Hippolyte (1809—64), fransk målare, lärjunge till Ingres. Utförde monumentala kyrkomålningar samt porträtt (*Napoleon III*)

Flanell (fr. *lanelle*), mjukt bomulls- el. ulltyg med ullig yta.

Flane'ra (fr. *flâner*), promenera, gå o. driva.

Flank (av fr. *lanc*, sida), *Krigsv.* En truppavdelnings sida i förhållande till marschriktningen. — *Flankera*, betäcka el. begränsa (ngt) på sidan.

Flanör'r (fr. *flâneur*), person, som promenerar i sakta mak (flanerar); dagdrivare.

Flapper [fleapp^l], amerik. uttryck för backfisch. — *Flapper vote* [vå^lot], spenamn på den eng. rösträttsreformen 1929, då kvinnor vid 21 års ålderingo rösträtt.

Flaskgas, på flyttbara stälcyllindrar (flaskor) under högt tryck distribuerad stadsgas. I Sverige numera ersatt av flytande gas (se d. o.). Särskilt för bildrift förekommer äv. på vissa håll rötgas el. ren metan på flaskor.

Flaskpost, meddelande mlagi 1 flaska, utkastad i sjön, oftast för att tillkänna en olycka.

Flaskräd, *BrachychVton rupesfris* (fam. *Sterculiaceae*), ett i Australien växande träd med tjock, flaskformad stam.

Flat [flätt], eng., tecknet >, anger, att en ton skall sänkas ett halvt steg; ♭ = A-flat = A. Flatenbadet, friluftsbad 1 mil s. om Sthlm, vid sjön Flaten. Invigdes 1934.

Flatholmen, fiskläge i Klädesholmens kommun, Göteborg. 1., på en holme ö. om Tjörn. 72 inv. (194r).

Flatul el. f l a t b a g g e, *Phthirius pubis*, lusart, som lever parasitiskt på de hårbeklädda delarna av människokroppen, särsk. kring könsdelarna, o. orsakar svår klåda.

Flatte'ra (fr. *flatter*), smickra, försköna.

Flatöboken, isländska handskrift från 1380-t., innehållande norska konungasagor m. m. Tillhörde vid i600-t:s mitt en bonde på Flatöy på Island. Förvaras sed. 1662 i Köpenhamn. Utgavs av C. R. Unger o. G. Vigfusson 1860—68 (3 bd) samt 1930 i fotolitografi.

Flau [fla^l], ty., kraftlös. En börs säges vara flau, då omsättningen är trög o. olustig.

Flaubert [fläbä'r], Gustave (1821—80), fransk romanförfattare. F:s första roman, *Madame Bovary* (1856; sv. övers. 1921; en dramatisering av Gaston Baty uppfördes i Sthlm 1939), betecknar naturalismens genombrott i litteraturen. Bl. hans övriga arbeten märkas främst *Salammö* (1862; sv. övers. 1885 o. 1925), *V education sentimentale* (1869) o. *La tentation de Saint-Antoine* (1874). (Se bild.)

Flautando, it., musikterm som anger, att stråkdraget bör föras nära gripbrädet, varigenom tonen blir flöjtartad.

Flau'to, it., flöjt.

Flavin [fl^l*vvin], Martin, f. 1883, amerik. författare, som skrivit skådespel o. romaner. Bl. de senare *Journey in the dark* (1943; Resa i mörkret, 1944), beöad med Pulitzerpriset.

Flavi'ner (av lat. *flavus*, gul), en grupp gula färgämnen i djurvärlden, förekomma vanl. i stor utspänd. Ex. laktoflavin, som isolerats ur vassla, o. hepaflavin ur lever. Ha utforskats främst av nobelpristagarna P. Karrer o. R. Kuhn. Jfr i.laktoflavin.

Flav'ius, romersk släkt, till vilken kejsarna Vespasianus, Titus o. Domitianus hörde.

Flavo'ner (av lat. *flavus*, gul), en grupp gula färgämnen i växterna, närbesläktade med antocyanerna men av helt annan byggnad än karotinoiderna.

Flaxman [fl8eks'm'n], John (1753—1826), eng. bildhuggare, nyklassicismens främste representant i England. Utmärkta konturteckningar för reliefer med ämne ur Homeros, Aiskylos, Dante m. fl. Han utförde äv. teckningar o. modeller för konstindustri (Wedgwoods fabrik). Hans *Lectures on sculpture* utgavs r829 o. hans anatomiska teckningar 1833.

Fl'e'bile, it., musikterm: klagande.

Flebi't (av grek. *Hets*, blodår), f l e b i ' t i a, inflammation i blodåder.

Flecker [flek'k'], James Elroy (1884—1915), eng. författare, skrev lyriska dikter (*Collected poems*, utgavs 1916) i en förfädd form. Vann berömmelse efter sin död med sagodramat *Hassan* (1922; sv. övers. av prins Wilhelm, 1923; uppf. i Sthlm 1925).

Fleet-in-being [flit-in-bi'ing], eng., »en flotta, som finnes till», aktar sig för att bli slagen men är handlingskraftig o. begagnar varje tillfälle att skada fienden o. genom sin tillvaro utgör ett allvarligt hot. Begreppet uppkom 1690 genom eng. amiralen Torringtons sätt att genom undvikande manövrer binda franska flottan.

Fleet Street [flit strit], gata i Londons City, är pressens högkvarter.

Fle'geton el. Pyrifl1e'geton, i grek. myt. en brinnande flod i underjorden.

Fleg'ma, grek., »slemmighet»; tröghet, sävlighet. — Flegma'tisk, trög, senfärdig, liknöjd. En flegmatisk person kallas flegma'tiker.

Fleischer [flaj'sjer], Max, f. 1891, tysk tilttecknare, verksam i Hollywood, slog tidigt igenom med sina *bläckhornfantasier* o. har senare kraftigt bidragit till utvecklandet av den konst, som den tecknade ljudfilmen utgör (*Gullivers resor*, 1940).

Fleisher [flaj'sj^l], Wilfrid, f. 1897, amerik. journalist, verksam i Tokio under r30-t. Kännare av asiatiska problem har F. särsk. behandlat Japans in- o. utrikespolitik före Andra världskr. i bl. a. *Volcanic isle* (1942; Vulkanen Japan, s. å.), *Japan, our enemy* (1942; Japan, världserövaren, s. å.) o. *What to do with Japan* (1945; Vad skall man göra med Japan, s. å.).

Flekkefjord, hamnstad i s. Norge, Vest-Agder fylke, vid Listerfjord. 2,752 inv. (1946).

Flekte'rande språk (av lat. *lectere*, böja), språk, i vilka ordens förhållande till varandra i en sats uttryckas genom till ordstammarna fogade förstavelser, ändelser o. dyl., vilka ej ha någon självständig betydelse. Sådana språk äro t. ex. de indoeuropeiska o. semitiska språken. Jfr Agglutinerande språk.

Flémallemästaren [fl'emall^l], trol. identisk med Robert Campin.

Fleming, adlig ätt i Sverige o. Finland, känd redan på r300-t., med flera grenar, av vilka blott friherrl. ätten F. af Ljebelitz fortlever.

1. Fleming, Erik Joakimsson, d. 1548, riksråd, en av Gustav Vasas medhjälpare i befrielsekriget; lagman i Finland.

2. Fleming, Klas Eriksson (omkr.

1535—97). frih. till Vik, riksmarsk. I striden mellan hertig Karl o. konungi? Sigismund anslöt sig P. till den senare o. höll såsom hans hövitsman allmogem i Finland hårt i tygeln («Klubbekriget»).

3. Fleming, Klas Ivarsson (1592—1644), riksråd, amiral; utvecklade en ytterst betydelsefull verksamhet som St hl ms förste överståthållare. Anförde 1644 flottan mot danskarna i det oavgjorda slaget vid Femern.

4. Fleming, Herman Klasson (1619—73), son till K. I. F., frih. till Liebelitz, riksråd, president, generalguvernör i Finland. Medverkade vid fjärdepartsråfstens verkställande såsom ordf. i Reduktionskollegium.

5. Fleming, Klas Hermansson (1649—85), son till H. K. F., frih., lantmarskalk, kungl. råd, president i Reduktionskollegium, Karl XI:s förtroende. En av enväldets o. reduktionens flitigaste förberedare o. främjare.

6. Fleming, Erik, f. 2de 1894, frih., konstnär, hovsilversmed sed. 1942, grundare (1921) o. ledare av Atelier Borgila i Sthlm. Har lanserat ytterst sobra typer av kvalitets-silver. Bl. arb. servis för 36 personer, som ingick i riksbrollopsgåvan till prinsparet Gustaf Adolf o. Sibylla 1930 (mer än 800 pjäser).

Fleming, Hans (omkr. 1545—1623), flaml. arkitekt, verksam i Sverige från 1570-t., där han bl. a. fullbordat Vadstena slott. Ett antal gravmonument i Vadstena, Strängnäs m. fl.

Flem'ing, sir Ambrose (1849—1945), eng. elektrotekniker, prof. vid Londons univ. 1885—1926. Gjorde banbrytande uppfinningar inom radiotekniken (elektronröret, 1904). Memoarer.

Flem'ing, sir Alexander, t. 1884, eng. bakteriolog, prof. vid univ. i London sed. 1942. Upp-täckare av penicillin. Erhöll tills. m. E. Chain o. H. W. Florey 1945 års nobelpris i fysiologi o. medicin.

vonFlemming, Jakob Heinrich (1667—1728), greve, sachsisk statsminister o. fältmarskalk. Som August II:s rådgivare medverkade F. vid dennes anslag mot Sverige.

Flen, kommun i mell. Södermanland, Södermani. 1; Villåttinge landsf.distr., Oppunda o. Villåttinge doms. 4,185 inv. (1947), därav i Flens m u n i c i p a l s a m h ä l l e 3,539. Järnvägs-knut. Samrealskola. Länslasarett.

Flen, art av grassläktet *Phytans*.

Fleninee, kommun i n.v. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Odåkra); Kattarpas landsf.distr., Luggude doms. 1,649 inv. (1947).

Fleninge Sö, det. som Arreskov Sö.

Flens'burg, da. Flensburg, stad i n.v. Tyskland, delstaten Schleswig-Holstein, nära gränsen till Danmark, vid Flensburgfjorden, en 30 km lång vik av Östersjön. 100,000 inv. (1946). Skeppsvarv, järnverk, margarin- o. cigarrfabr. Livlig handel o. sjöfart; frihamn. — F. tillhörde Danmark före 1864.

Flensburg, Vilhelm (1819—97), teolog, prof. i Lund 1858, biskop där 1865. Redigerade i högkyrklig anda jämte E. G. Bring o. A. N. Sundberg *Svensk kyrkotidning* (1855—63).

Flenört, art av örtsläktet *Scrophularia*.

Fleringe, kommun på n. Gotland, Gotl. 1. (past.adr. Rute); Slite landsf.distr., Gotlands doms. 384 inv. (1947).

de Flers [d^o flär], Robert (1872—1927), markis, fransk lustspelsförfattare, samarbetade med A. de Caillavet o. F. de Croisset. Led. av Fr. akad. 1921. Bl. skådespel *Gröna fracken*, en satir över Fr. akad., *Äventyret o. Kungen*. F. var från 1914 red. för Le Figaro.

Fletcher [ilets]°j, John (1579—1625), eng. författare, skrev tekniskt väglednda dramer, som högt uppskattades av samtiden, bl. a. *Rule a wife and have a wife* (1624; ofta spelad i Sverige under 1800-t.). Samarbetade en tid med Fr. Beaumont.

Fletseh'horn [-hårn], bergstopp i Wallisalp-perna, s.v. om Simplonpasset. 4,001 m ö. h.

Fletfner, Anton, f. 1885, tysk ingenjör, under Första världskr. flygruppernas vetenskapl. ledare. Uppfinnare av fletfnerrotret o. fletfnerrotorn. Det förra består av ett litet handdrivet roder, som påverkar ett större, varigenom mycket liten kraft erfordras för styrning. Fletfnerrotorn består av en el. flera höga plätacylindrar på ett fartyg, vilka av en jämförelsevis svag motor hållas i rotation. På grund av den vid blåst ojämn luftströmsfördelningen kring cylindern komma tryckkrifter att påverka denna o. framdriva fartyget.

Fleur de lis [flor d^o liss], fr-, lilja; fransk lilja. Jfr Fransk lilja.

Fleurier [flör'ie], köping i Schweiz, kant. Neuchâtel. 4,100 inv. Stor urindustri; spetsknyppleri.

Fleurist [flör'isf] (fr. *fleuriste*), blomsterhandlare, blomsterodlare.

Fleuron [flörä°], S v e n d, f. 1874, dansk författare, bekant för sina djurskildringar: *Tipp Fidelius Adeltand* (1917) m. fl.

de Fleury [d^o flör'j], André Hercule (1653—1743), fransk statsman, kardinal. Såsom statsminister från 1726 förde F. en i det hela för landet gynnsam, ehuru utrikespolitiskt vacklande kurs.

Flexibel (lat. *flexibilis*), böjlig. — F l e x i b i l i t e t, böjlighet.

Flexio'n (lat. *flex'io*), böjning; ordböjning. Jfr Flect'orande språk.

Flex'or, muskel som medverkar vid en böj-rörelse i en led.

Flex'u'r (av lat. *flec'tere*, böja), böjning i ett bergslags, vanl. därigenom att en del sänkt sig i förhållande till återstoden.

Flibustia'rer (fr. *flibustier*, av boll. *vrijbuiten*, fribytare), sjöförare, som på 1600-t. plundrade i Västindien o. på Amerikas v. kust.

Flicksländor, *AgrionVdae*, en familj spensligt byggda sländor med smala, glasklara vingar, vilka under vilan hållas slagna bakåt, hoptryckta o. något utspärrade. Larverna leva i vatten. Besläktade med trollsländorna.

Fliedner [flid°], Theodor (1800—64), tysk präst, pastor i Kaiserwerth vid Dusseldorf 1822—49, grundare av den protestantiska diakonissverksamheten.

Fliedende Blåttér [flig°], ty.-, »flygande blad», tysk skämttidning, utgiven i Mfinchen från 1844.

Flimmer, hjärtflimmer, rubbning i hjärtats slagrytm med mycket hastiga (300—600 i minuten) o. svaga sammandragningar av hjärtmuskulaturen. Kan vara begränsad till förmaksmuskulaturen o. leder då till en oregelbunden slagföljd i kammaren. En utbredning av flimmer till kammarmuskulaturen medför döden. Orsakas av sjukdomar i hjärtats kranskärl, giftverkan, starkström vid elektriska olycksfall.

Flimmerepite' 1, epitelavvnad, vars ytceller bära flimmerhår el. cilier. Flimmerhåren äro i ständig rörelse o. föra det epitelets yta täckande slemmet med däri befintliga partiklar i en bestämd riktning från näsan o. lufttrören till svalget (slemmet svaljes el. utspottas) från äggledarna till livmodern (transport av äggen).

Flimmerskotom [-ämj], en synfältet upp-trädande dunkel fläck, som, omgiven av en sicksackformad, lysande, fladdrande linje, börjar i synfältets mitt o. sedan breder ut sig åt sidorna över detta. Åtföljes ofta av huvudvärk o. kräkningar, s. k. migrän.

Flinck, Govaert (1615—60), höll. målare, lärjunge till Rembrandt, som han i sina tidigare arbeten står mycket nära. Bäst äro hans porträtt. Bl. arb. *Skytseft med anledning av Westfaliska freden 1648* (Amsterdams mus.).

Flin'ders [-d°s], Matthew (1774—1814),

eng. upptäcktsresande, företog 1790—1803 flera resor längs Australiens kuster, varvid han upptäckte Bass' sund, kartlade kusten vid Carpentariaviken m. m.

Flin'ders River [*-d's rivv*⁰], stor fl. i Queens-land, Australien; utfaller i Carpentariabukten.

Flint. i. F. el. Flintshire [flint'sj⁰], grevskap i n. Wales. 660 kvkm, 113,000 inv. (1931). — 2. Huvudstad i F. 1, vid Dee. 12,400 inv. (1942). — 3. Stad i Michigan, n. För. Stat., vid fl. F. 152,000 inv. (1944). Stark utveckling (1900: 13,000 inv.) på grund av automobilindustri (Durant).

Flinta, grått till svartgrått, tät mineral tillhörande kvartsgruppen. Består av kiselsyra, förenad av organiska ämnen. Flintan användes under stenåldern till vapen.

Flintläsgevärd, äldre handelsvapen, i vilka tändningen skedde genom slag av flinta mot stål.

Flintoe, Johan (1786—1870), i Holstein född norsk landskapsmålare.

Flintporlin, lergods, tillverkat av plastisk lera med målen flinta el. kvarts, stundom äv. kaolin. Den vita massan överdrages med en genomskinlig, ofta gulaktig glasyr.

Flintrännan, segelled i s. Öresund, mellan Saltholm o. skånska kusten. 7 m djup.

Flintskallighet, kal hjässa till följd av starkt hårfall; förekommer 1. som naturlig åldersföreteelse; kan då endast föga påverkas; 2. i samb. med ärftliga anlag; dåliga utsikter till förbättring; 3. vid seborré (oljigt fjälligt hårbotten); kan fördelaktigt påverkas; 4. efter infektionssjukd. som influensa o. tyfus; håret återväxer i regel av sig själv; 5. ett mera fläckigt hårfall, som uppkommer i samb. med vissa nervösa (trofiska) rubbningar; håret återväxer i regel men blir ofta vitt.

Flirt [flört], eng. slang, försvenskat flört, låtsad förälskelse. — **Flirta**, flörta, leka förälskad, kurtisera.

Flisby, kommun i n. Småland. Jönk. 1.: Eksjö landsf.distr. N. o. S. Vedbo doms. 1,442 inv. (1947). Fliserby, kommun i o. Småland, Kalm. 1.: Högsby landsf.distr., Aspelands o. Handbörds doms. 2,393 inv. (1947).

Flistad. 1. Kommun i n. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Tidan); Tidans landsf.distr., Vadsbo doms. 381 inv. (1947). — 2. Kommun i v. Östergötland, Östergötl. 1. (past.adr. Maspelösa); Gullbergs landsf.distr., Linköpings doms. 559 inv. (1947).

Flitseh, it. Plezzo, stad i n.v. Jugoslavien, vid fl. Isonzo. 2,000 inv.

Flo, kommun i n.v. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Salstad); Grästorps landsf.distr., Åse, Viste, Barne o. Laske doms. 942 inv. (1947).

Flo, gödselgang i stall el. ladgård.

Floby, 1. Kommun i ö. Västergötland, Skarab. 1.: Vilske landsf.distr., Skarabygdens doms. 1,348 inv. (1947). — 2. Municipalsamhälle i Floby o. Sörby kommuner. 614 inv. (1947).

Flock, blomställning: en axel uppbär på sin topp en samling skatade blommor (se bild). Enkla flockar sammansätts stundom flocklikt (sammansatt flock).

Flocken är den viktigaste blomställningen hos flockblomstriga (fam. Umbelliferae).

Flock oob farnöte, i medeltida svenskt lagspråk uttryck för följ: skara. — »Gå i flock o. farnöte», handla osjälvtändigt.

Flood. 1. Större vattendrag, älv. — 2. Vattenets höjning under ebb o. flood (se d. o.).

Flöda. 1. Kommun i n.v. Södermanland, Södermani. 1. (past.adr. Floodafors); Vallå landsf.distr., Öppunda o. Villatüge doms. 2,639 inv. (1947). Medeltida kyrka (delvis ombyggd

på 1880-t.) med kalkmålningar från 1400-t. I ars Kaggas gravkor av Erik Dahlbergh, uppförd på 1660-t. med praktfull stuckdekorerad av Carlo Carove. — 2. Kommun i s. Dalarna, Kopparb. 1. (past.adr. Holsåker); Näs landsf.distr., Näs o. Malungs doms. 2,607 inv. (1947).

Flodhästar, *tivpopota midae*, en familj icke idisslande, partåiga hovdjur, omfattande 2 släkten med var sin art, dvärgflodhästen, *Choeropsis liberien-*sis från trop. Västafrika, o. vanliga flodhästen, *Hippopotamus amphibius*, stora klumpiga djur (den senare 2,500 kg; se bild), anpassade för liv i vatten; leva av vattenväxter. De voro förr spridda över hela Afrika, nu huvudsakl. blott i de mell. delarna.

Flodiller el. menk, *Mustela lutreola*, ett litet (50 cm långt), i vatten levande mårddjur, vars skinn går i handeln under namn av europeisk uerz. Kinns i Finland o. mell. Europa. Jfr Mink o. Bisamråtta.

Flodin, Karl (1858—1925), finl. tonsättare o. musikskriftställare. 1908—21 bosatt i Buenos Aires. Skrev pianostycken o. sånger. Utg. 1900 *Finska musiker*.

Floding, Per Gustaf (1731—91), Sveriges främste kopparstickare. En av uppfinnarna av akvatintagryvnen. Hans mest kända blad äro:

Adolf Fredrik om-given av riksstånden och de sköna konsterna (se bild) samt bröstbild av *Gustav III*. F. inrättade med statsmedel en gravryskola. Monografi av G. V. I. Lundberg (Paris, 1942).

Flodmark, Johan (1837—1927), skriftställare, arkivman; har bl. a. utg. arb. i teaterhistoria samt om de bellmanska gestalterna o. melodierna.

Flodpärlmussla, *Margarita'na margariWjera*, en med damusslan besläktad, i rinnande vatten förekommande mussla, från vilken de s. k. svenska pärlorna erhållas.

Flodspruta, maskindrivet fartyg med kraftiga brandpumpar o. ofta äv. med vattenkanon för eldsläckningsändamål.

Flodsvin, *Potamochoerus*, ett släkte svin-djur, med medellångt, fint byggt tryne, långa, smala, tillspetsade öron med en hårtofs i spetsen. Afrika s. om Sahara o. på Madagaskar.

Flögiston (av grek. *flox*, låga), eldämne, det ämne man tänkte sig frigöras vid förbränning. Den flögistiska kemien övergavs först på 1800-t., sed. Lavoisier9 upptäckte (1772). att förbränning bestod i att ett ämne förenades med syre, blivit allmänt känd.

Flöki Vilgerdarsen, norsk viking, som i slutet av 800-t. gav Island dess namn efter den myckna drivisen.

Flolägrig, dets. som lagrad (om bergarter).

Floquet [fläka'], Charles Thomas (1828—96), iransk politiker, medverkade vid andra kejsardömetts störtande i sept. 1870 o. var senare en av ledarna för republikanska centern. 1888—89 konseljpresident, motarbetade han kraftigt general Boulangers inflytande. F:s ställning försvagades av hans senare inblandning i Panamaaffären.

Flor (lty. *flår*), tunt, genomskinligt tyg av bomull el. silke; slöja.

Flor (av lat. *flos*, blomma), blomstring. — Verb: *f1 o r e a*.

Flora (av lat. *flos*, blomma). *Bot.* Sammanfattande beteckning för växterna inom ett begränsat område. Ev. benämning på systematiska beskrivningar av ett områdes växtvärld. — *Rom. tinv.* Ungdomens o. blomstringens gudinna. — *Aslr.* En av smäplaneterna.

Flora *danica*, ett 1761—1883 utgivet verk över Danmarks växter, återgivna i handmålade kopparstick. Dessa användes som dekorationsmotiv vid en servis, *Flora danica* servisen, som för kronprins Fredrik (Fredrik VI) utfördes vid Den kongelige Porcelainsfabrik i Köpenhamn 1790—1802. Tillverkas ännu.

Flora (av lat. *flos*, blomma) säges en sådan växtknopp vara, som endast innehåller anlag till blommor.

Floralé [flåreal'], fr., »blomstermånad», 8:e månaden i franska revolutionskalendern, raotsv. slutet av april o. börj. av maj.

Flora's, lat., må du blomstra! — *F1 o r e a* t, må han (hon, det) blomstra!

Flora's, it. Firenze, »den blomstrande».

1. Provins i mell. Italien (Toscana). 3,879 kvkm, 853,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i F. 1, vid Arno. 375,000 inv. (1947). Stor siden- o. konstindustri. En av världens främsta konststäder med märkliga museer (Uffizierna m. fl.), bibliotek o. byggnadsverk, de senare särsk. från ungränssansen, som uppstod o. utvecklades här: bl. a. domkyrkan (påbörjad 1296 av Arnolfo di Cambio o. fortsatt av Francesco Talenti; kupolen från 1420—30-t. av Brunelleschi; se bild) med kampanil (klocktorn) o. baptisterium (med bronsportar av Andrea Pisano o. Ghiberti), kyrkan San Lorenzo (uppförd av Brunelleschi) med

Michelangelos
medicéergrovar,
Palazzo Vecchio

(1298—1314).
num. rådhus,
Palazzo Medici,
Palazzo Pitti,
Palazzo Strozzi.

— *Hist.* F:s storhetstid inföll under senare medeltiden. Efter häftiga inbördes strider på 1200- o. 1300-t. kom under förra hälften av 1400-t. släkten Medici till makten; F. styrdes från 1434 enväldigt ehuru alltjämt i republikanska former. Uppgick 1569 i storkertigdomet Toscana, som 1860 införlivades med det enade Italien, vars huvudstad F. var 1865—67. En stor del av den medeltida bebyggelsen längs Arno o. samtliga broar utom Ponte Vecchio blevo förstörda under Andra världskr.

Florentinsk, horande till Florens.

Flora (lat. *flor'e*), blomstra.

Flores. 1. Den näst största av Små Sundöarna, Indonesien, s. om Celebes. 15,176 kvkm, 250,000 inv. Huvudort: Larantuka. — 2. Den västligaste av Azorerna. 141 kvkm, 8,200 inv. — 3. Förstad till Buenos Aires.

Flores och Blanzeflor, berömt kärlekspar i den medeltida litteraturen, vars öden bl. a. utgöra handlingen i en av Eufemiavisorna.

Florett' (fr. *fleuret*, av it. *fioretto*), böjlig fäktvärja, vars klingspets är försedd med en skyddande, knopplig lindning.

Floreys [flår'i], Howard Walter, f. 1898, eng. läkare, prof. i patologi vid univ. i Oxford sed. 1935. F. har särsk. utvecklat penicillinets terapeutiska användning. Erhöll tills, med A. Fleming o. E. Chain 1945 års nobelpris i fysiologi o. medicin.

de Florian [d° flåria°], Jean Pierre Claris (1755—94), fransk författare. Hans *Fables* (1792; Fabler, 1824—25) skattades högt av samtiden; äv. komedier o. hjältebiter.

Florianopolis, förr Desterro, huvudstad i staten S:t Catharina, Brasilien, på ön S:t Catharina. 53,000 inv. (1939). God hamn o. livlig utförelse av landets produkter.

Flori'd (av lat. *flor'idus*, blomstrande), starkt uttalad, fullt utvecklad.

Florida [flår'id°], förk. *Fla*, en av Amerikas Förenta Stater (sed. 1845), i s.ö., omfattande halvön F. o. en lång kuststräcka längs Mexikanska bukten. 151,668 kvkm, 2,250,000 inv. (1945), varav 41 % färgade. Lågland till 2/3 täckt av skog. Subtropiskt klimat. Halvöns s. del utgöres av sumpmarker; där ligger F:s största sjö, Lake Okeechobee (2,600 kvkm), som avrinner genom Caloosahatchee. Närliggande jordbruk (bomull, citrusfrukter, tobak, ris o. majs), fiske, bergsbruk (fosforit). Betyd. tobaksindustri. Livligt besökt av turister, särsk. vintertid. Viktigaste städer: Jacksonville, Tampa, Pensacola, Miami, West Palm Beach (med badorten Palm Beach) o. huvudstaden Tallahassee. — F. var spansk besittning 1513—1819 (britt. 1763—81), köptes av För. Stat. 1819.

Floridablan ca, Francisco Antonio (1730—1808), greve, spansk statsman. Som ledande minister 1777—92 styrde F. Spanien i den upplösta despotismens anda.

Floridastrommen, varm havsström, som går genom Floridasundet längs För. Stats ö. kust o. fortsätter i Golfströmmen.

Floridasundet, brett sund, som skiljer halvön Florida från Cuba o. Bahamaöarna.

Floridéer, en klass av rödalger (*Rhodophyceae*). De flesta hithörande leva i havet o. äga röd, i många nyanser skiftande färg. Bål skorplik, korallik o. starkt kalkinlagrad, bandlik o. rikt grenad el. stamlik med bladlika sidogrenar. Hos många regelrätt generationsväxling. Över 300 släkten kända, hos oss närmare 60.

Florilegium (mlat., av lat. *flor'es*, blommor, o. *le'ger e*, samla), blomstersamling; utvald samling skaldestycken, anekdoter el. dyl.

Flori'n, urspr. ett guldmünt, som från 1252 präglades i Florens, sedermera mynt, som efterbildade detta. På många håll utträngdes namnet florin av det tyska gulden. — I Engl. är florin [flår'in] ett silvermynt = 2 shillings. — Höll. mynt, äv. kallat gulden.

Florina [flå'-], stad i n. Grekland, Makedonien. 10,600 inv. (1938). Centrum för tobaksodling.

1. Floris [flå'-], Cornelis, egen tit. Cornelis de Vriendt [fri'nt] (1514—75), nederl. arkitekt, skulptör o. ornamenttecknare. Med rådhuset i Antwerpen (1561—65, se bild å nästa sida) o. andra byggnader blev han den främste skaparen av den nederländska renässansstilen. Bl. skulpturverk märkas flera gravmonument, bl. a. över danska kungarna Fredrik I (Schleswig) o. Kristian III (Roskilde). Genom F:s gravyrer spreds grottesken över n. Europa.

2. Floris, Frans (omkr. 1516—70), den föreg. bror, målare. Påverkad bl. a. av Michelangelo utbildade han i Antwerpen en utpräglad manieristisk stil. Repr. i Nat.mus.

Flori'st, växtkåunare.

Floristik (av lat. */os*, blomma), den gren av växtgeografien, som behandlar flororna.

Rådhuset i Antwerpen.

Florman, Carl, f. ¹², 1886, kapten, stift, av AB. Aerotransport 1924 o. dess verkst. direktör.

Florogluci'n, en fenol, som löst i utspädd saltsyra användes till undersökning av trähalt i papper. Innehåller papperet trä (lignin), färgas det nämligen brunrött.

Florshuva, lindrigt rus.

Florsikt, sikt med botten av gas.

Florsländor, *HemeroWidae*, en familj smärre sländor med ofta glasklara, genom de mörka tvärribborna brunfläckiga vingar. Larverna leva av bladlöss, med vilkas ursugna o. sammanpackade skinn de täcka sin bakkropp.

Florsk'ler (av lat. *flosculus*, liten blomma), våltalighetsblomster, svulstigheter, tomma ord. — F l o s k u l ö s, svulstlg.

Flossa (av mlt. *vlus*, färsinn med kvarsittande ull), vävnad, på ena sidan försedd med ludd antingen därigenom att korta tofsar vänl. av yllegrarn inknyttas på varptrådarna el. inläggs o. bindas genom 2 å 3 bindeskott el. därigenom att inslagstrådar plockas upp till öglor mellan varptrådarna. Jfr Mattor.

Flotation [-sjo'n], dets. som flytprocess.

von Flotow [flå'tå], Friedrich (1812—83), tysk tonsättare, utbildad i Paris. Komiska operor: *Stradella* (1844) o. *Martha* (1847) m. fl.

Flottgräs, art av grässläktet *Glyceria*.

Flottholmar, av torv bestående smärre holmar, som förekomma i sjöar, på vars botten finnes ett torvlager. Uppståt genom gasbildning i torven, som tidvis förmår lyfta partier av denna till vattenytan.

Flottlilj' (fr. *flotille*). 1. örthgsv. Utomlands använd beteckning för taktiskt förband av smärre fartyg såsom jagare, ubåtar, minsvepare o. motortorpedbåtar. Flottliljen är som regel indelad i divisioner. — 2. Flygv. Dets. som flygflottlilj.

Flottliljadjutant, officer direkt underställd flottliljchef för att biträda med planläggning av flygflottliljens verksamhet. Äldste flottliljadjutanten är chef för flottliljestabens stabssavd.

Flottliljchef, chef för en flygflottlilj. Är överste el. överstelöjtnant vid flygvapnet.

Flottliljintendent, intendent vid en flygflottlilj.

Flottkonferenser höllos flera gånger mellan Första o. Andra världskr. i syfte att begränsa flottutrustningarna. Den första var Washingtonkonferensen 1921—22. Om dess förlopp se d. o. Mellan England, Frankrike o. För. Stat. hölls i London 1936 en femte flottkonferens, som resulterade i en kvantitativ begränsning av olika typer av krigsfartyg. Separat träffade Tyskland o. England 1935 en flottöverenskommelse, varigenom tyska flottans storlek fastställdes till högst 35 % av den brittiska, vilket avtal våren 1939 dock uppsades av Hitler.

Flottningsförening, sammanslutning av flottningsägare i allmän flottled för ombesörjande av den allmänna flottningen, handhavande o. vidmakthållande av flottleden

samt uppbärande o. redovisande av flottledsavgifterna. Lag ¹³/₆ 1919 om flottning i allm. flottled.

Flottsund, Fyrisåns utlopp i Mälarfjärden Ekoln, 8 km s. om Uppsala.

Flotty'r, smält, upphettat fett, avsett till brunstekning av fisk, potatisskivor o. dyl. samt till gräddning av vissa bakverk.

Flottö'r (av fr. *lotter*, flyta), flytkropp, vilken höjer o. sänker sig med den vätska, på vilken den flyter, så att rörelsen kan utnyttjas till signalering, reglering av vätskestånd o. dyl.

Flox, namn på arter av växtsläktet *Phlox*.

Fluo'tuat neo mer'gitur, lat., »drives hit o. dit men sjunker icke», valspråk för Paris, vars vapen föreställer ett gungande skepp.

Flugbagg el. mjukbagg, familj av långsträckt skalbaggar med mjuka täckvingar. Uppträda under våren ofta massvis i trädgårdar o. åstadkomma skador på fruktblommorna. Larverna äro svarta el. bruna, sammetsludna. De övervintra o. uppträda vid töväder ofta på snön (ett slags »maskregn»).

Flugblommor, beteckning för sådana blommor, vilkas frömlö överföres av flugor; deras honung ligger direkt åtkomlig såsom hos fam. *Umbelliferae*. Många flugblommor äga ett verkamt lockmedel i sin asliknande lukt (»asblommor»).

Flugblomster, art av örtsläktet *Ophrys*.

Flugfiske, fiske med konstgjord fluga.

Flugfälla, art av örtsläktet *Dionaea*.

Flugor, gemensam beteckning på samtliga till ordn. tvåvingar (*Diptera*) hörande insekter, med undantag av gruppen *Nemocera* (myggor o. harkrankar).

Flugsnappare, *Muscicapidae*, familj bland tättingarna. I Sverige släktet *Muscivora* med tre arter, svart- o. -vita (se färgplansch), gråsam samt halsbandsflugsnappare. Den sistn endast på Gotland. Livnära sig av insekter, som de fånga i flykten. Flyttfåglar.

Flugsvamp, namn på arter av skivsvampsläktet *Amanita* (fam. *Agaricaceae* av *Hymenomycetes*). Fruktkroppar med vita skivor o. dubbelt hylle: det yttre kvarstår som en manschett kring fotbasen el. förblir, upplöst i plättar, vid fastat hattens översida; det inre utbildas som en från fotens övre del nedhängande ring. De flesta arter starkt giftiga.

Flugvikt, viktclass i amatörboxning t. o. m. 50.802 kg, i brottning t. o. m. 52 kg.

Fluidite't (av lat. *fluidus*, flytande), vissa fasta kroppars (ex. beck) egenskap att under sin egen tyngd långsamt breda ut sig på ett underlag liksom en vätska.

Flu'idum (av lat. *fluere*, flyta), vätska, ämne med en vätskas lättrorlighet.

Fluktuatio'n (av lat. *fluctua*, svalla), vågrörelse; föränderlighet. — F l u k t u e'r a, stiga o. falla, växla, förändras.

Flundre fiskar el. f l a t f i s k a r, *Heterosomata*, underordning bland benfiskarna, har den höga kroppen starkt hoptryckt. Översidan med de båda ögonen färgad, undersidan ljus. Bottendjur. Sex arter i Skandinavien (helgeflundra, slät- o. piggyar, rödspotta, mareflundra o. tunga), alla tillhörande fam. *Pleuronctidae*. Salt o. bräckt vatten.

Flundre härad, Älvsb. 1., omfattar 5 kommuner: Upphärad, Rommele, Fors, Åsbräcka, Fuxerna. 6,714 inv. (1947). Flundre, Väne o. Bjärke domsga.

Flundre, Väne och Bjärke domsaga, Älvsb. 1., utgör 1 tingslag med tingsställe i Trollhättan o. omfattar Flundre, Väne och Bjärke häradet. 42,043 inv. (1947). Domarens adress: Trollhättan. Flit'or, lat., flöde. — Med. Flytning, särsk. från underlivet.

Fluor rflu'är), I-värt grundämne (en av halogenerna), utgör en svagt gulgrön giftig gas med obehaglig, karakteristisk lukt, kokp. — 187°. Kem. tecken F, atomnr 9, atomvikt 19.00, renelcment (se d. o.). Förekommer tamt. rikligt i form av mineral, t. ex. flusspat, kryolit o. apatit. Framställes num. industriellt i För. Stat. genom elektrolys av fluorväte, löst i vattenfri kaliumfluorid vid 100°. Fluor är det mest elektronegativa av alla grundämnena o. angriper därför nästan alla ämnen. Torr fluor gas kan dock förvaras vid rumstemp. i tryckbehållare av nickel, monometall el. stål, emedan en hinna av metallfluorid skyddar mot fortsatt angrepp. — Fluors väteförening, fluorväte, HF, är en färglös gas, sora erhålles, då flusspat behandlas med varm svavelsyra. Användes som katalysator vid framställning av kolväten med högt oktantal (flygbensin). Fluorväte löses i vatten till fluorvätesyra, som användes till att etsa glas. Salterna kallas fluorider. Fluor kan ersätta väte i olika kolväten; dessa kolfluorider o. närbesläktade ämnen äro i allm. ytterst beständiga o. få allt större teknisk användning (jfr Freon o. Teflon).

Fluorescein [-sjei'n], ett färgämne, som framställes av resorcin o. ftalysreanhydrid (jfr Ftalesiner). Ger äv. i ytterst ringa mängd grön fluorescens i alkalisk lösning. Ingår i form av tetrabrom- resp. jodderivat i eosin o. erytrosin.

Fluorescens [-sjäns'] (av lat. flu'or, flöde), det förhållandet, att vissa ämnen utsända ljus av en bestämd färg (väglängd), då de träffas av elektromagnetisk strålning med i regel kortare väglängd (t. ex. blått o. violett ljus, ultraviolett o. röntgen-strålar). Denna egenskap tillkommer utspädda lösningar av många organiska ämnen, ss. fluorescein, rodarniner o. akridin samt en del oorganiska föreningar i fast form (lysämnen), t. ex. zinksulfid o. bariuraplatinacyanur. Utnyttjas i fluorescenslampor, röntgenskärmar m. m. (jfr Lysämnen). Fluorescensluset upphör praktiskt taget samtidigt med bestrålningen. Jfr Fosforescens o. Luminescens.

Fluorescenslampor el. lysämneslampor, kvicksilverlampor med ett fluorescerande skikt. Se Gasurladdningslampor.

Fluorit, dets. som flusspat.

Flushdäck [flås-], slätt däck utan några påbyggnader.

Flushing [flas'jng], eng. namnet på Vlis-singen.

Fluss el. flussmedel, lättsmälta ämnen såsom silikater, borax m. m., som tillsätts metaller för att befördra deras smältning o. skydda dem mot oxidering. — Med. Gammal benämning på en del inflammatoriska sjukdomar, förenade med ökad avskönding, bl. a. halsfluss. »Vit fluss», flvning från underlivet.

Flusspat el. fluorit, färglöst, violett, grönt el. gult, genomskinligt till halvgenomskinligt sprött mineral av kaliumfluorid, CaF₂. Användes i emalj o. glasyrer samt till framställning av fluorväte.

Fluster, utsprånget framför flyghålet på en bikupa.

Flustret, gammal sommarrestaurang i Uppsala. Efter Rullans brand 1946 öppen hela året.

Flybo, militär förkortning för flygbasområde.

Flygambulans, flygplan, som transporterar sjuka till vårdanstalter i trakter, där dåliga kommunikationer f. o. föreligga ei. där t. ex. ishinder råda. Initiativet togs av Röda korset 1923; verksamheten är övertagen av staten,

o. flygamb. finnas stationerade bl. a. i Boden, Frösön (Östersund) o. Hågernäs (Stockholm).

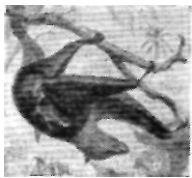
Flygande ekorrar ha längs kroppens sidor ett brett hudveck, som tillika med den ofta breda svansen tjänstgör som fallskärm (se bild). I allmänhet växtätande nattdjur. Flera släkten o. arter företrädesvis utbredda över Asien o. Nordamerika. En art i Finland o. Ryssland.

Flygande eskader, sjöstyrka av snabbgående fartyg. Jfr Flygskader.

Flygande holländaren, enl. sagan en skeppare, som till straff för sitt övermod är dömd att evigt fara havet kring utan att någonsin hinna hamn. Motivet behandlat av Walter Scott, Heine, Wagner (operan Fl. h., uppf. i Sthlm i:a ggn 1872) o. Viktor Rydberg m. fl.

Flygande hundar, en grupp stora fruktätande fladdermöss med en vingbredd av ända till 15 m. Flera släkten o. arter i alla varma länder utom Amerika. En australisk art av släktet *Pteropus*, se bild.

Flygande pungmus el. dvärgpungapa, *Acrobates pygmaeus*, ett av de minsta kända pungdjuren. Flyghud mellan fram- o. bakbenen. Lever av söta växtsafter. Nya Syd-Wales.

Flygande vinge, flygplan utan särsk. utformad kropp o. stjärtparti o. med all utrustning i den relativt tjocka vingen. Den amerik. Northrops 4-motoriga flygande vinge provfloges 1946. Se plansch sid. 497.

Flygare-Carlen, Emilie, f. Smith (1807—92), författarinna, i sitt ä:a äktenskap gift med J. G. Carlen. F., som tillhörde en bohuslänsk köpmannssläkt, hämtade till största delen motiv ur västkustlivet till sina romaner. Hennes viktigaste arb. äro: *Ett köpmanshus i skärgården* (1860—61), *Rosen på Tistelön* (1842), *Enslingen på Johanniskäret* (1846) o. den mot läseriet riktade *En natt vid Bullarsjön* (1847). F:s hem i Sthlm var en samlingsplats för litterära personligheter på 1840—60-t.

Flygaresjuka, bergsjuka hos flygare. Flygatché, vid diplomatisk beskickning tjänstgörande officer ur flygvapnet.

Flygbas, område avsett för flygplansstart o. landning jämte i anslutning till detta befintliga anordningar för flygförbands betjäning. Flygbaser äro land-, sjö-, is- o. rörliga flygbaser (jfr Flygplanfartyg o. Operationsbas). I Sverige finnes en flygbaskår, Norrbottens flyghaskår (F si) i Luleå. Landet är indelat i fem flygbasområden (förk. flybo): Södra (Angelholm), Västra (Göteborg), Östra (Sthlm), Norra (Östersund) o. Övre Norrlands (Luleå), med var sin flygbasområdestab, som förvaltar vissa förråd, flygfält m. m. i fred, förbereder flygvapnets krigsbaser o. viss i samband därmed stående verksamhet i krig.

Flygblad, urspr. ett mindre tryckalster av nyhetsinnehåll; num. vanl. skrift, som tjänar agitatoriska syften.

Flygbåt, sjöflygplan med till en båt utformad flygkropp.

Flygcertifika't, intyg, som berättigar till förändrat av flygplan. Jfr Luftfartscertifikat.

Flygdirigör, civilmilitär befattningshavare (med överstelöjtnants eller majors tjänsteställning) vid flygvapnet.

Flygel. Byggn. Sidoparti av el. mindre sidobyggnad till större hus; dörshalva; utsprång på vissa glastyper. — *Milit.* I förhållande till frontriktningen benämnas de delar av en trupp eller ett förband till sjöss, som befinna sig på ömse sidor om dess mitt, högra o. vänstra flygeln, vilka benämningar bibehållas äv. under marsch eller förflyttning från fienden. — *Mus.* Piano med strängarna o. klaviaturen innesluta i en horisontell, vingformig låda, vilken uppbäres av vanl. tre ben.¹ Flygeln är försedd med två pedaler o. har tre strängar för varje ton. Den bygges i olika storlekar, störst o. klångskönast är konsertflygeln, mindre typer benämnas salongs- el. nio-nioflygel. En konsertflygel, se bild.

Flygeladjutant, benämning inom vissa arméer på regenters personliga adjutanter av lägre grad än generalperson.

Flygelglas, glas med åt två sidor utstående vingformade utsprång (flyglar). Flygelglas ha särsk. tillverkats i Venedig. (Se bild.)

Flygeska'tver. Enl. 1942 års riksdagsbeslut finnes i sv. flygvapnet i fred 4 flygeskadrar, vardera omfattande ett antal flygflottiljer samt en eskaderstab. 1947 funnos: 1:a flygeskadern (F 1), attackesk. med stab i Sthlm, 2:a flygesk. (E 2) jaktesk. med stab i Göteborg, 3:e flygesk. (E 3), jaktesk. med stab i Sthlm, 4:e flygesk. (E 4), spaningsesk. med stab i Sthlm.

Flygfiskar, sammantagade namn på ett antal olika fiskar med förmåga att göra långa hopp över vattnet genom att använda de starkt förstörade bröstfenorna som bärplan. Hopplängden kan uppgå till 200 m. I allm. avses med flygfiskar endast släktet *Exocoetus*, särsk. *E. volitans* (se bild). Förekomma i varmare hav.

Flygflottilj, enhet i svenska flygvapnet, som består av flottiljstab. 3-4 divisioner (3 flygande o. 1 special), verkstad o. markpersonal. Den är antingen attack- (tung el. lätt), jakt- el. spaningsflottilj. 1947 funnos 17 flygflottiljer: Västanlands (F 1), Roslagens (F 2), Östgöta (F 3), Jämtlands (F 4), Västgöta (F 6), Skaraborgs (F 7), Svea (F 8), Göta (F 9), Skånska (F 10), Södermanlands (F 11), Kalmar (F 12), Bråvalla (F 13), Hallands (F 14), Hälsinge (F 15), Upplands (F 16), Blekinge (F 17) o. Södertörns flygflottilj (F 18).

Flygfotografi, fotografi taget från flygplan med därtill avsedda kameror. Har för krigsbruk o. kartläggning fått stor användning.

Flygfyr, ljusfyr med vitt sken, uppställs längs vissa luftfartsleder el. vid flygfält för att under mörker vägleda flygplan. Jfr Fyr.

Flygförband, enhet inom sv. flygvapnet utrustad med flygplan, t. ex. grupp, division el. flottilj.

Flygförvaltningen (FF), ämbetsverk, som under K. M:t i tekniskt o. ekonomiskt avseende utövar högsta ledningen av o. uppsikten över flygvapnet. Under chefen för flygvapnet utövas chefskapet över F. av en souschef. F. är uppdelad på materielavdelningen, intendenturavd., flygfältsbyrå p. civilbyrå. En extra rpbotsvapenbyrå inrättades 1948. Instr. av 1/10 1943.

Flyghavre, *Ave'na fatua*, en havreart med sönderfallande småax; stundom ogräs i havreåkrar.

Flygingenjör, civilmilitär befattningshavare vid flygvapnet. (F. av i. graden med kaptnens, f. av 2. graden med kaptnens el. löjtnants o. f. av 3. graden med löjtnants tjänsteställning.)

Flygkadettskolan (F 20), till Årna invid Gamla Uppsala sed. 1944 förlagd utbildningsanstalt för flygvapnets kadetter.

Flygkrigshögskolan (FKHS), militär högskola i Stockholm för utbildning av flygofficerare till högre befattningar. Högskolan tillkom enligt 1936 års försvarsordning.

Flygkrigsskolan, tidigare Flygskolekåren, har ersatts av Krigsflygskolan (se d. o.).

Flygkropp, del av flygplan, som sammanhåller o. utgör stöd för planetes övriga delar.

Flygkår, tidigare inom sv. flygvapnet benämning på enhet ung. motsvarande huv. flygflottilj. I utlandet benämning på större flygförband.

Flyglarm gives under en minut a) inom de flesta orter med tyfon genom upprepade korta ljudstötter; b) inom andra orter med siren genom en stigande o. fallande s. k. »rämtom»; c) inom vissa orter med automatiserat telefonnät dessutom på telefon under en halv minut genom upprepade korta ringsignaler. Innebär omedelbar fara för flyganfall. Jfr Beredskapslarm.

Flygledningen, gemensam befattning för chefen för flygvapnet, flygstaben, flygförvaltningen och flygöverläkaren. F. ingår i högkvarteret.

Flyglinjer, sträckor på vilka reguljär trafik upprätthålles av civila flygbolag.

Flygläkare, civilmilitär befattningshavare vid flygvapnet. (Förste f. med majors, f. av r. graden med kaptnens, f. av 2. graden med löjtnants o. f. av 3. graden med fänriks tjänsteställning.)

Flygmedicinska nämnden har till huvudsaklig uppgift att utforska medicinska problem i samband med flygning. Forskningen bedrivs t. v. vid univ. i Lund o. Uppsala, Karolinska jnst. samt Gymnastiska centralinst. Instr. av 1/10 1947.

Flygmillionär, flygare, som flugit minst 1 miljon km.

Flygmyra, bevingad myra till skillnad från de vinglösa arbetsmyrorna.

Flygplan, luftfarkost, konstruerad enl. principen tyngre än luften. Flygplan uppdelas i motorflygplan o. segel(glid-)flygplan. De »en-», två- el. flersitsiga. Efter landningsstället indelas flygplan i landflygplan, sjöflygplan o. amfibieflygplan; efter antalet vingpar i monoliden vanligaste typen), bi-, tri- o. kvadruppelplan; tri- o. kvadruppelplan byggas icke längre. Till sin användning kunna flygplan vara jakt-, bomb-, attack-, torped-, spanings-, transport- o. skolflygplan samt trafikplan. Äv. andra typer förekomma, t. ex. bombjaktplan, jaktspaningsplan, transportplan osv. Hos de motor drivna flygplanen är f. n. propellern det vanligaste framdrivningsmedlet, men även framdrivning medelst utströmmande avgaser (reaktionsflygplan, se d. o.) el. raketsats har kommit till användning (i stridsplan). Special-

Ett urval flygplanstyper

Fabrikat	Be- sätt- ning	Passa- gerare	SPΛ- vidd	Antal moto- rer	Effekt per motor	Hastighet km/t	Flygs tr. km
						Marsch	Max
1 Convair B-36 (XC-99)	12—16	200	70.10 m	3000	hk	500	540
2 Douglas DC 6	5	52—68	35.33 m	1800	hk	433	525
3 SAAB »Scandia»	5	24—32	25.0 m	r650	hk	405	460
4 Lockheed »Lightning»	1	—	15.9 tn	1425	hk	402	662
5 Supermarine »Spitfire»	1	—	10.67 m	r528	hk	405	795
6 Bristol »Freighter»	2	32—36	32.94 m	r690	hk	273	338
7 SAAB »Safir»	1	2	10.5 m	145	hk	225	255
8 Piper »Super Cruiser»	1	2	10.81 m	104	hk	166	185
9 Republic »Sca Bee»	1	3	11.48 m	215	hk	r66	193
Keaktionsplan:							
10 North American F-86	r	—	11.26 m	2300	kg	725	990—1100
11 Gloster »Meteor»	1	—	n.31 rn	r814	kg	869	943
12 Northrop B-49 »Flying Wing»	9	—	52.43 m	1800	kg	—	840

slag av flygplan utgöra autogiron o. helikoptern (se d. o.).

Flygplanfartyg, sammanfattande beteckning för örlogsfartyg konstruerade för att medföra eller betjäna flygplan. Delas i: hangarfartyg, snabbgående, stora fartyg med flygdäck; eskorthangarfartyg, långsammare, mindre fartyg med flygplandäck samt flygdepåfartyg, långsamma fartyg utan flygdäck, tjänstgörande som rörliga flygbaser o. reparationsverkstäder.

Flygplanmästare av i:a el. 2:a klassen, civilmilitär befattningshavare (med fanjunkares resp. sergeants tjänsteställning) vid flygvapnet.

Flygplats, civil benämning på anläggning för start o. landning av flygplan; i allm. utrustad med hangarer, förräds- o. reparationslokaler, fyrbelysning, anordningar för radio- o. väderlekstjänst, tullhushandling m. m.

Flygplatsorganisationen, dets. som Luftfartsverket.

Flygpungdjur, flera släkten pungdjur av fam. *Phalangistidae*. Mellan de främre o. bakre extremiteterna äga de ett hudveck, tjänstgörande som fallskärm. Alla i Australien.

Flygpungekorror, *Pe-taurus*, ekorrlinande flygpungdjur med bred flyghud vid kroppssidorna. O. Australien. Pungekorren, *P. sciureus*, har askgrå rygg o. vit buk (se bild). Lever av insekter o. honung.

Flygrönn, beteckning för en sådan rönn, som växer uppe i grenkronan på något träd. Tidigare föremål för mycken övertro.

Flygsand, lätt omvirlade, ytterst fin sand, förekommer i kust- o. ökenstrakter (i Sverige särsk. på Skånes o. Hallands kuster). Sanden bindes genom sådd av gräs el. plantering av tallskog.

Flygsimpa, *Dactylopterus volitans*, en med knuten besläktad flygfisk, med förhållandevis korta, breda "vingar" (bröstfenor). Flyger ofta upp i svärmar ur vattnet. Medelhavet.

Flygskrift. 1. Litet tidsningsblad, extranummer av en tidning, ströskrift. — 2. Flygskrift el. luftskrift, eng. skywriting [skaj'rajting], »skrift» med himlen som bakgrund, framställd genom att ett flygplan under flygning i svängar utsläpper en tät, vit rök; uppfunnen av engelsmannen J. C. Savage; anv. för reklamändamål. Jfr Dimbildare.

Flygslag inom vårt flygvapen äro attack-, jakt- o. spaningsflyg.

Flygstaben (FS), den av huvudsakligen officerare bestående stab, som skall biträda chefen för flygvapnet vid utövningen av hans ämbete o. bereda de ärenden, han i denna sin egenskap har att handlägga o. avgöra. Verksamheten bedrivs på en expedition o. 8 avdelningar.

Flygstyrka, den del av en division, som är avsedd att uppträda i luften.

Flygtekniker, civilmilitär befattningshavare vid flygvapnet med öfverförlis tjänsteställning, inom yrkesgrenarna flygplan-, vapen- el. elektrotekniker.

Flygtekniska försöksanstalten, Ulvsunda, har till uppgift att tjäna flygindustriens behov av undersökning o. forskning på det flygtekniska området. Den omfattar 5 avdelningar: aerodynamiska avd., hållfasthetsavd., flygmekaniska avd., verkstads- o. kontorsavd. Ledningen utövas av en styrelse på 8 av K. M. utsedda led. samt en chef, benämnd överdirektör. Instr. av i/8 1940 med ändr. 1947.

Flygtorped, torped, som fälles från flygplan.

Flygunderingenjör, civilinilitär befattningshavare (med fänriks tjänsteställning) vid flygvapnet.

Flygvapnet. Före 1925 fanns i vårt land icke en gemensam organisation för flygförbanden. Genom 1925 års försvarsbeslut sammanslogos arméns flygrupper o. marinens flygväsen till ett fullt fristående flygvapen. F. är underställt en under överbefälhavaren lydande chef o. består enl. 1942 o. 1944 års försvarsbeslut i fred av flygstaben, flygförvaltningen, flygöverläkaren, fyra flygskadror om sammanlagt sju-ton flygflottiljer, en flygbaskår, krigsflygskola, flygkadettskola, flygkrigshögskola, flygvapnets bomb- o. skjutskola, flygvapnets centrala skolor i Västerås, fem flygbasområden samt tre centrala flygverkstäder.

Flygvapnets bomb- och skjutskola (FBS), förlagd till Kallax, Nederluleå o. Stockholm.

Flygvapnets centrala skolor (FCS), förlagda till Västerås, bestå av underofficersskola (FUS), signalskola (FSS) o. teknisk skola (FTS).

Flygvikt, summan av ett flygplans tomvikt, tillsatstvikt o. lösa utrustning.

Flygväderlekstjänst, den civila ledes av Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut (se d. o.), den militära av militära väderlekscentralen (MVC) vid flygstaben.

Flygvärdrinna, kvinnlig steward på trafikflygplan.

Flygödlor, en ordning utdöda kräldjur med flyghud, påminnande om den hos fladdermössen, men den utspändes endast av det oerhört förlängda femte fingret, medan de övriga fingrarna voro normala.

Flygöverdirektör, civilmilitär befattningshavare (med överstes tjänsteställning) vid flygvapnet.

Flygöverläkare, högsta läkargraden (med överstes tjänsteställning) vid flygvapnet.

Flyinge hingsdepå å Flyinge kungsgård, S. Sandby kommun, Malmö. 1. inrättad 1836, lydande under Stuteristyrelsen.

Flyktighet, en kropps benägenhet att övergå i gasform vid rumstemperatur o. därunder.

Flyktkapitalbyrån, statl. organ för kontroll o. administration av viss utländsk, framför allt tysk, egendom. Instr. av 9/6 1945.

Flymen, församling i Augermus kommun, Blek. 1. (past.adr. Fjärdsjömåla). 881 inv. (1947).

Flysta, municipalsamhälle i s. Uppland, Spånga kommun, Sthlms l. 1.965 inv. (1947). Inkorporerats med Sthlm 1/1 1949.

Flytande gas, gemensam benämning på vissa brännbara gaser, som komprimerats till vätska under måttligt tryck i flyttbara stålbehållare. I Sverige användas gasol från statliga skifferoljeanläggningar samt shellgas o. shellpropan-gas. Vid användningen (som ersättning för åtdsgas där dylik saknas) avgår bränslet ur behållaren i gasform.

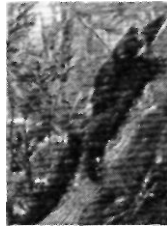
Flytande kristaller el. anisotropiska vätskor äro vätskor, som ha olika optiska egenskaper i olika riktningar o. således påminna om de vanliga kristallernas egenskaper.

Flytande vara, handelsvara, som är inlastad på fartyg.

Flytgräns, dets. som krypgräns.

Flytprocess el. flotation, en för anrikning av malmer betydelsefull metod att skilja olika beståndsdelar i ett finmalt material genom utnyttjande av de kapillära krafter, som äro verksamma i en vätskas ytskikt. Härvid imnatas pulveriserad malm antingen i behållare med en lugn vätskeyta (vatten el. olja på vatten) el. också i ett skum, erhållet genom att i vatten inblåses luft el. ånga, ev. oljeblandad.

Flytrock, kombinerad rock o. livbälte, kon-

struerad av sjökapten C. K. Kronberg. Rocken, som är fodrad med Javakapok, bildar nedtill ett livbälte med så stor bärkraft, att det förmår hålla en person upprätt i vattnet i mer än ett dygn. Kragen stöder huvudet. Sed. mars 1943 obligatorisk för varje svensk sjöman.

Flytväst, väst, som efter uppbälning med luft eller kolsyra kan hålla en fullt utrustad flygare flytande.

Flutblock, dets. som erratiska block.

Flyttfåglar, fåglar, som under vintern uppsöka sydliga nejder. De fortplantar sig om sommaren i Norden o. draga på hösten söder ut, ofta utefter särskilda flyttningssvågar.

Flåhackning, upphackning av grästorv. Utfores med f l a h a c k a, en hacka med ett spadformigt blad.

Flåmsdalen, vild fjäddal i v. Norge, fortsättning på Sognefjorden. 17 km. Turistled.

Flären, sjö i v. Småland. 39 kvkm. Avflyter till Lagan.

Fläsjön, sjö i n. Jämtland, på gränsen till Ångermanland. 130 kvkm. Avflyter till Fjällsjöälven.

Flått, dets. som fästing.

Fläckebo, kommun i mell. Västmanland, Västmanl. l. j. Ramnäs landsf.distr., Västmanl. mell. doms. 893 inv. (1947).

Fläcktyfus el. f l ä c k f e b e r, svår, vanl. epidemiskt uppträdande, genom löss överförd infektionssjukdom med plötslig början, egenartat hudutslag (exantem), mjältförstoring, svåra allmänsymtom o. hög feber; dödlighet 3—30 %.

Flåder, arter av växtsläktet *Sambucus*.

Flådermöss, dets. som fladdermöss.

Flädie, kommun i v. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Fjelle); Lunds landsf.distr., Torna o. Bara doms. 888 inv. (1947).

Flåkt, elektromotordriven propeller (el. skovelhjul) för hastig framdrivning av omgivande luft el. annan gas. Tillverkas antingen med propellern blott omgiven av ett skyddande galler el. instängd i en med till- o. avlopp försedd trumma, flåkt-huset. Anv. till ventilation, som blåsmaskin el. kopplad till längre rör som transportmedel för spånar, agnar o. dyl.

Flåkt örn, heraldisk örnfigur, med utbredda vingar o. stundom två huvuden.

Fläns, ringformigt utsprång på en cylindrisk kropp (rör, kastrull o. dyl.), vanl. avsett till stöd el. fäste mot en plan yta. Utgöres antingen av en utbuktning på röret el. av en lös ring, som i upphettat tillstånd påträffas det kalla röret el. lödes, gängas el. pressas fast. En rad flänsar, fastsatta på lika inbördes avstånd, bilda en s. k. k a m f l ä n s.

Fläskängar, *Dermestes lardarius*, en långsträckt oval, svart skalbagge, vars täckvingar i främre hälften äro grå med tre små, svarta fläckar. Larverna äro rikt ludna. Angripa pälsvärk, yllevor, matvaror m. m.

Flattja (fsv. *laetia*, av *Hat*, efterlåten), flärd, flyktighet.

Flödbord, dets. som skibord.

Flöjel el. flög (av mlty, *vogel*, vinge), liten vimpel för angivande av vindriktningen.

Flöjel (av höll. *fluweel*), sammet.

Flöjt, rörformat, med hål försett blåsinstrument, i vilket tonen frambringas genom att en smal luftström ledes mot en skarp kant. Instrumentet anblåses antingen från spetsen, längs el. spetsflöjt (block- el. spaltflöjt o. flageolet), el. från sidan, tvärflöjt (ä. travärflöjt, flöjttravar; se bild), den vanliga flöjten med tonomfånget c—c'. En art av tvärflöjten är *piccoloflöjten*.

Flöjtfågel, *Gymnorhina tibi-cen*, en med törnskatorna besläktad australisk fågel av nära en kråkas storlek. Hålles ofta i bur; kan i

sjunga underbart vackert med rena flöjttöner. Slutstrofen är dock allt annat än vacker. Den lär sig lätt sjunga allehanda melodier. (Se bild.)

Flöjtverk, sammanfattande benämning på en orgels lapp-pipor till skillnad från tungpiporna, som utgöra orgelns rörverk.

Flört, försvenskning av flirt.

Flöte, stycke av kork, bark el. trä, varmed vissa fiskredskap hållas flytande.

Flöfner (F l e l l n c r), Peter (omkr. 1485—1546), tysk konstnär, verksam inom olika delar av konstslöjden. Han fick stor betydelse vid införandet av den italienska ungrenässansens ornametik.

Flöts, ett flertal, nära intill varandra liggande, tunnare bergarts- (vanl. stenkolss-)lager. f. m., förkortning för före middagen.

F moll, molltonart med f till grundton o. 4 b, för, h, e, a och d; parallelltonart till ass dur.

FN, förkortning för Förenta nationerna.

FNB, förkortning för Finska Notisbyrån.

Fnöske, en vaddliknande, rostbrun svampvävnad under det hårda barklagret av fnösketikan, *Polyporus fomentarius* (fam. Polyporaceae av *Hymenomycetes*), en på björk o. bok vanlig svamp. Tickan är mångårig, starkt välvd, med askgrå, glatt, i ringar färad översida o. ett plant, brunt rörskipt på undersidan; når intill 2 m i omkrets o. 10 kg:s vikt. Fnöske brukades tidigare på grund av sin lättantändlighet allmänt i elddon. I Mellanuropa framställdes av detsamma en sämskskinnsliknande produkt, av vilken förfärdigades klädesplagg (mössor, handskar, västar). Fnöske användes äv. som blodstillande medel.

Foajé (av fr. *foyer*, egentl. hård; samlingsställe), sal, där teaterpubliken kan promenera o. ev. intaga förfriskningar under mellanakterna.

Fob el. f. o. b., förkortning för eng. *free on board*, fritt ombord.

-fobi (av grek. *phobos*, fruktan), sjuklig ängslan, t. ex. agorafobi (torgskräck).

Fo'bos och Dei'mos (grek. »fruktan» o. »skräck»), i grek. myt. krigsguden Ares' följeslagare. Därav namn på planeten Mars' månar.

Foeh [fäsj], Ferdinand (18'1—1029),

fransk marskalk o. militärskriftställare. 1907—11 chef för krigshögskolan. Som chef för g:e armén utmärkte sig F. i Marneslaget, vars utgång vanl. tillskrives honom, blev 1915 chef för norra franska armégruppen o. 1917 generalstabschef. Efter de tyska framgångarna våren 1918 högst befälhavare för samtliga allierade trupper på franska krigsskådeplatsen ledde F. det avgörande anfallet hösten s. å. o. var sedan ordf. i Vapenstillståndskommissionen. F. utformade de militära bestämmelserna i Versailles-traktaten o. påyrkade bl. a. Rhen som Tysklands västgräns. Led. av Fr. akad. F. är begravd i Invaliddomen vid sidan av Turenne. Biografi av gen. Weygand 1947.

Fook, understa, förligaste råseget, på vissa fartyg äv. kallat bredföck. På mindre fartyg snedsegel på staget.

Focsan [fäksja'ni], stad i Rumänien (Moldau). 38,000 inv. (1941). Vinodling. Nästan helt förstörd av en jordbävning nov. 1940.

Foder. Bygg. Träbeklädnad för väggar, dörrar, fönsteröppningar o. dyl. — *Maskintek.* Utbytbar innercylindrar vid kolvcylindrar. —

Bot. Dets. som blomfoder. — *Lantbr.* Dets. som fodermedel.

Foderbeta, namn på storvuxna sorter av vitbeta (*Beta vulgaris* var. *campestris*) med låg sockerhalt, vilka odlas till kreatursfoder. Fodersockerbetor intaga beträffande sockerhalten en mellanställning mellan foderbetor o. sockerbetor.

Fodercellulosa, kemisk pappersmassa, som i blandn. med melass, äggviterika fodermedel o. mineralfoder användes till utfodring av hästar o. idisslare vid försärad kraftfoderimport.

Foderfosfat, kalciumfosfat el. natriumfosfat, avsedda att tillsättas kreatursfoder, vilka (ex. melass) icke ha tillräcklig kalk- o. fosforhalt.

Foderjäst, torkade jästsvampar till utfodring. Jfr Torula.

Foderkakor, dets. som oljekakor.

Fodermarsk, person, som i större stall (el. ladugård) har uppsikt över foder o. utfodring.

Fodermedel, ämnen, som användas för utfodring av husdjur. Deras olika näringsvärde bedömes direkt genom djurförsök el. indirekt med ledning av kem. analyser (fodermedelsanalys). Härvid bestämmas vissa ämnesgrupper, vanligen vatten, råprotein, råfett, växtträd, kvävfria extraktivännen o. aska (mineralämnen). F. indelas i stråfoder (hö o. halm), saftfoder (betesgräs, pressfoder, rotfrukter, betmassa m. m.), kraftfoder (spannmål, kli, fodermjöl, oljekakor), animaliska foder (mjölk, vassla, slakteriavfall) o. mineralfoder (benmjöl, krita, foderfosfat o. stensalt).

Foderväxter, växter, som odlas för utfodring av kreatur; främst gräs, ärtväxter o. rotfrukter.

Foederati [fe-], lat., förbundna, bundsförvanter. Beteckning på de icke-romerska folk, som gjorde krigstjänst åt romarna. Jfr Federal.

Foerster [fö-], W e n d e l i n (1884—1915), tysk språkforskare, prof. i Prag o. senare Bonn. Utgivare av fornfranska texter.

Fog. *Byggn.* Mellanrum mellan stenarna i en mur, ett valv, golv osv. En vågrät fog kallas l i g g f o g, en lodrät s t ö t f o g.

Fog [fägg], eng., dimma.

Fogazzaro [fågats'arå], Antonio (1842—1911), ital. författare. Hans romaner, *Daniele Cortis* (1885; Daniel Cortis, 1886), *Il Santo* (1905; Ett helgon, 1907) m. fl., röja starkt intresse för tidens religiösa, politiska o. sociala problem.

Fogbank, dets. som rubank.

Fogde (fsv. *foghati*, *fogate*, av lat. *advoca'tus*), i äldre tider kungl. ämbetsman, som förvaldade visst landområde (fogdelän el. fogderi) el. i stad jämte dess magistat förestod styrelsen. Under Karl IX:s tid skilde man på slotts-, gårds-, härads- o. bergsfogdar.

Fogdö, kommun i n. Södermanland Södermani. l. (past.adr. Strängnäs); Österrekarne landsf.distr., Livgedingets doms. 793 inv. (1947).

Fogelberg, B e n g t E r l a n d (1786—1854), bildhuggare. F. anslöt sig till Götska förbundets strävan att införa de nordiska myterna i konsten. 1844 fullbordades (i skiss 1818) de väldiga mar-morbilderna av *Oden*, *Tor* (se bild) o. *B ålder* (Nat.mus:s trapphall). Bl. övriga arbeten märkas: *Gustav Vasas byst* i Uppsala, statyerna av *Birger Jarl* o. *Karl XIV Johan* i Sthlm samt *Gustav II A dol* i Göteborg.

AB. Fogelfors Bruk, Fågefors, gr. 1875, bolag 1916. Aktikap. 500,000 kr. (1948). Snickerifabrik, trähusfabrik, sågverk, skogsbruk Verkst. dir. T. Ekströmer (sed. 1916).

Fogelklou L-klöJ, Emilia, f. *>j 1878, g. m

A. N o r l i n d, teol. författarinna. Bl. skrifter: *Ur fromhetslivets svensk-historia* (1916—17), *Birgitta* (1919), *Vila och arbete* (1924) m. fl. samt *Arnold* (1944), en biografi över maken. Teol. hed.dr i Uppsala 1941.

Fogelqvist, T o r s t e n (1880—1941), författare, kritiker, fil. hed.dr (i Uppsala 1927). Rektor vid Brunns-viks folkhögskola 1912—18, red. för *Aftonbladet* 1918—19, litteraturkritiker i *Dagens Nyheter* från 1919, red. för kultur o. politik där från 1925. Utom rese-skildringar o. ett par diktsamlingar utgav F. essä-samlingarna *Bok och svärd* (1917) o. *Allvarsmän och narrar* (1921), *Minnen, meningar, melodier* (1930), *Svenska och klassiska utsikter* (1940) m. fl. samt biografien *Erik Axel Karlfeldt* (1940). Postumt utgav Henry Olsson ett urval av F:s skrifter: *Från ungdoms- och vandringar* (1941), *Svenska utsikter* (1942) samt *Främmande luftstreck* (1944). I.ed. av Sv. akad. 1931, av Psalmbokskommittén 1936.

Fogelvik, dets. som Fågelvik.
Foggia [fåds3'a]. 1. Provins i s. ö Italien (Apulien). 7,112 kvkm, 524,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i F. 1. 65,000 inv. (1946). Stor handel. Flygfält.

Fogsvans (av ty. *Fuchsschwanz*), kort handsåg. FöTbos (grek., »den lysande»), lat. P h o e b u s, försv. F e b u s, binamn till Apollon.

FöTnix, lat. P h o e n i x, försv. F e n i x. 1. I grek. myt. Evropeas fader (el. broder). — 2. I egypt. myt. odödlighetens sinnebild: en örnlänkande fågel med gyllene o. purpuröda fjädrar. Vid hög ålder bränner han sig själv men flyger i förnyad gestalt ur askan.

Foix [fa], huvudstad i dep. Ariège, s. Frankrike, vid foten av Pyreneerna, 6,000 inv. Vid F. grevarnas av F. medeltida slott.

de Foix [dø'fə], Gaston (1489—1512), greve, fransk häröfver, berömd för sin tapphet.

FokäTa, jonisk stad på Mindre Asiens v. kust, nära Smyrna. Grundlade flera kolonier, bl. a. Massilia (növ. Marseille).

Foka'distans, brännvidd.

Fo'kas, östrom. kejsare 602—610. Störtades efter en blodig regering.

Fokin [få-], Mihail (1880—1942), rysk dansör; reformerade den ryska baletten i modern anda o. har av. starkt påverkat baletten i allm. Tills. med sin hustru, V e r a F o k i n a, f. 1886, uppträdde F. på de flesta europ. operascener. Flera ggr i Sthlm. Avled i New York.

Fo'kion (omkr. 400—317 f.Kr.), grek. statsman; verkade i Aten för vänskap med Makedonien.

Fo'kis, landskap i mell. Grekland, kring berget Parnassos. Invånarna, fokierna, voro huvudsakl. aioler. Städerna i F. bildade en förbundstat, varur dock Delfi 448 f.Kr. utträdde.

Fokk'ar, Anthony (1890—1939), höll. flygplanskonstruktör, under första världskr. verksam i Tyskland, där han byggde jaktplan med friberande vingar o. konstruerade en kulspruta, som sköt mellan flygpropellerns blad. Till följd av Versaillesfredens villkor att Fokkerfabriken i Schwerin skulle utlämnas, flyttade F. fabriken till Amsterdam, varigenom Hollands trafikflyg kom att kraftigt utvecklas.

Fo'kus (av lat. *fo'cus*, eldstad), brännpunkt. fol., förkortning för in folio o. folio.

Foloke, N i l s - M a g n u s, f. 1801, författare. Diktsamlingar: *Uppsalvår* (1916), *Den förlorade sonen* (1920) m. fl. Av. romaner.

Folcker, Erik (1858—1926), museiman,

1919—25 överintendent o. chef för Nat.mus. Sekr. i Sv. slöjdföreningen 1895—1913. Hans författarskap berör huvudsakl. konstslöjd.

Foldenfjord, Folda. 1. Fjord i n. delen av mell. Norx. Nord-Trøndelag fylke. — 2. Fjord i n.v. Norge, Nordland fylke, Norges mest förgrenade fjord.

Fole, kommun på mell. Gotland, Gotl. 1. (past.adr. Väske); Roma landsf.distr., Gotlands doms. 423 inv. (1947). — Kyrka, tvåskeppig, invigd 1280, medeltida inventarier.

Folen'go, Teofilo (1492—1544), ital. skald; utgav under namnet Merlin Cocai den satiriska hjältedikten *Macaronea* (1517), som är skriven på ett blandspråk av latin o. italienska, det s. k. makaroniska latinet.

Folgefönnen, jökel på ett fjäll vid Hardangerfjorden, Norge. Högsta punkt 1,654 m ö. h.

Foliant', bok i folioformat; större bok.

Folie aoid [fåll'ik fæssid], eng., folinsyra.

Fo'lio el. 1 o'liu ni, lat., blad; tuunvalsad metall.

Folie [fåli'], fr., vansinne. — **Folie de doute** [dö dött'], tvivelsjuka.

Folie'ra (av lat. *Wium*, blad). 1. Numrera boksidor, så att bägge sidorna i ett uppslag erhålla samma nummer. — 2. Belägga spegelglas med tennamalgam.

Folies-Bergère [fåli' bær'sä'r], berömd revyteater i Paris (Montmartre), grundad 1869.

Folinsyra (eng. *fo'lic ac'id*, av lat. *fo'Hum*, blad) el. b l a d s y r a, ett av B-vitaminerna (föret kallat vitamin B₁₂ el. M), som befördrar tillväxten hos kycklingar o. vissa mjölksyrebakterier o. som först framställdes ur spenatblad (däruv namnet). Ingår äv. i jäst, lever o. njurar. Har visat sig vara ett verksamt medel mot olika former av anemi (blodbrist) o. användes num. jämte leverpreparaten särskilt vid pernicios anemi. Ren folinsyra har dock i allm. svagare verkan än högkoncentrerade leverpreparat, vilka därför anses innehålla andra för blodbildningen gynnsamma ämnen. Folinsyra framställes num. syntetiskt. Den utgör en förening av glutaminsyra, para-aminobensoesyra o. xantopterin (jfr Pteriner).

Fo'lio (av lat. *o'lium*, blad), uppslag i handelsbok; bokformat där tryckarkl. vikes allénast en gång (i två blad=4 sidor).

Folkare häråd, Kopparb. 1., omfattar 4 kommuner: By, Folkärna, Krybo köping, Grytnäs. 16,115 inv. (1947). Hedemora domsaga.

Folkare tingslag, Kopparb. 1., omfattar Folkare häråd o. Ävesta stad. 22,851 inv. (1947). Hedemora domsaga.

Folkbildningsförbundet, riksförbund, bildat 1903, som med statsunderstöd bedriver frivilligt folkbildningsarbete; utgör förmedlingsanstalt för föreläsningar, vandringsbibliotek, skoptikonhilder m. m.

Folkbokföring, Enl. kungl. förord. "e 1946 nförskaffas uppgifter rörande samtliga i riket bosatta personer genom kyrkobokföring o. mantalskrivning. Dessa sammanföras centralt i kortregistrering hos resp. länsstyrelse o. statistiska centralbyrån.

Folkdanser, beteckning för danser, som i äldre tider övades bland folkets bredare lager, dit de, från att tidigare ha varit modedanser, spritts från de högre klasserna o. där de undergått större el. mindre föreklingar.

Folkdemokrati, en efter Andra världskr. använd, språkligt otymplig eufemism (»folkfolkvalde») för den under rysk kontroll i flertalet östeuropeiska stater införda kommunistiska styrelseformen. I folkdemokratin kollektiviseras naturtillgångar o. produktionsmedel under kontroll av det kommunistiska partiet, som fullständigt behärskar statsmaskineriet o. propagandaapparaten. För den enskildes andliga

frihet o. rättssäkerhet finns ingen reell garanti. Jfr Demokrati. Folkdemokrater kallas i Finland en partikartell mellan kommunisterna o. socialistiska enhetspartiet. Dess riksdagsgrupp bestod sept. 1948 av 34 kommunister o. 4 mcdl. ur socialistiska enhetspartiet.

Folke Filbyter, Folkungaattens stamfader. **Folkestone** [få°'kst'u], stad i s.ö. England, grevsk. Kent, vid Engelska kanalen. 39,000 inv. (1946). Omtyckt badort o. viktigt överfartsort till Frankrike o. Holland (Boulogne o. Vlissingen).

Folket, socialdemokratisk tidning i Eskilstuna, grundad igos; nuv. namn 1906.

Folketine-et, andra kammaren i Danmark.

Folkets Dagblad, f.-d. daglig tidning i Sthlm, 1916—39 vänsterradikal, 1942—45 nazistisk.

Folkets hus, byggnader avsedda till samlings- o. expeditiionslokaler för arbetarorganisationer. Äldst är Folkets hus i Malmö (1893).

Folkets kärlek min belöning, Karl XIV Johans valspråk.

Folkets park, benämning på förlusteställen i det fria, anlagda av arbetsammanlutningar för arbetarnas o. de bredare folklagrens rekreation, främst genom teaterverksamhet. Den 1905 bildade F:s centralorganisation har sed. 1930 säte i Sthlm.

Folketymologi', en på ljudlighet grundad, vanl. oavsiktligt gjord sammanställning av språkligt obeskäddade uttryck, t. ex. *jämmeriad* i st. f. *Jeremiad*, *stirreskdp* i st. f. *stereoskop*, *ungkarl* i st. f. *junker*, *ott krut* i st. f. *Unkraut* (ty., ogräs). Jfr Ordlek.

Folkfront, partipolitisk term, först använd i Frankrike 1935. Den starka frammarsch för de nationella grupperna, som följde efter oroligheterna i Paris 6 febr. 1934 med åtföljande tendens till gemensamt uppträdande av hela den nationella oppositionen, föranledde vänsterpartierna att i sin tur sluta sig samman. Vid demonstrationerna på nationaldagen (14 juli) 1935 i Paris uppträdde samtliga vänsterpartier från radikalsocialisterna till kommunisterna samlade i en s. k. »folkfront» (fr. *front populaire*), vars syfte var bekämpandet av fascismen. Folkfronten segrade vid valen till deputeradekammaren i maj 1936 o. bildade regering med Leon Blum som konseljpresident. Den nationella samling, som under händelsernas tryck kom till stånd i Frankrike från 1938, undergrävde emellertid folkfrontens makstställning. — Folkfrontsbildningen blev en ledande princip även på vissa håll utanför Frankrike. I Spanien samverkade vänsterpartierna vid de cortesval i febr. 1936. Som föregingo inbördeskrigets utbrott, i en folkfront (sp. *frente popular*). Äv. i Chile sammanslöt sig de radikala, socialistiska o. kommunistiska partierna till en folkfront vid 1938 års presidentval. Folkfronten segrade, men den konservativa kongressmajoriteten förhindrade ett fullföljande av vänsterns reformprogram.

Folkhushållningsdepartementet, ett ^{14/} 1939 inrättat statsdepartement med uppgift bl. a. att övervaka prisutvecklingen i riket, reglera export, import o. trafikväsen samt för brukningen av olika livsviktiga förnödenheter.

Folkhögskola, undervisningsanstalt med uppgift att åt vuxna meddela undervisning i allmänbildande o. praktiska läroämnen, såsom modersmålet, matematik, språk, bokföring, slöjd m. m. Eleverna få vanl. äv. mat o. husrum vid skolan, som i de flesta fall är förenad med lantmanna- o. lantushållsskola. Dyl. skolor finnas i Danmark (där den första grundlades 1844). " Sverige, Norge o. Finland. Sveriges första folkhögskolor grundades 1868: Hvilan (Åkarp), Önnestad o. L'annevad (Sjögstad); 1947 funnos 65 statsunderstödda folkhögskolor.

Folkhögskolinspektör, av K. M:t förordnad överbakare av folkhögskolornas skötsel.

Folkkommissarie (ry. *narod'nyi komisar*, förkortat *narkom*), till 1946 benämning på chefen för ett folkkommisariat. S. å. infördes beteckningen minister resp. departement. Folkkommisariernas råd kallas i översämsstämelse därmed ministerrådet.

Folklanden kallades tre större rättsområden i Uppland, Attundaland, Tiundaland o. Fjärdhundraland, vilka 1296 sammanslogos till Upplands lagsaga.

Folklands tingstad, Attundalands o. Sse-mingia nundares tingsplats, vid Eunda kyrka, Sthlms l., på 1300-t. betyd. handelsplats.

Folklekar, egentl. mindre upptåg, beledsaga-de med sång (»danslekar»); ha sedan medeltiden förekommit hos allmogen, stundom knutna till de stora kyrkliga högtiderna (»Trettondagsspel»). Med folklekar menas också gamla idrottslekar, såsom bollspel.

Folklivsforskning, num. vanl. dets. som etnologi i betydelsen studiet av ett folks materiella kultur till skillnad från folkminnesforskning, som har folkets andliga kultur som studieföremål.

Folklore [-lär, eng. få*klår, eng., »folkets lära», kallas dels samlingar av folkdiktning, folk-sed o. folktr. m. m., dels vetenskapen om dessa, folkminnesforskning. Termen användes först av den eng. fornforskaren W. J. Thoms (1803—85). — Folkloristik, dets. som folkminnesforskning.

Folkmedicin, den av vetenskaplig medicin oberoende läkekunst, som sedan uråldriga tider utövats av naturfolken o. ännu fortlever bland allmogen. Den använder sig i stor utsträckning av »magiska» medel.

Folkminnen, folked, folktro o. folkdiktning, som folket bevarat i sitt minne. Vetenskapen om folkminnena, folkminnesforskningen, grundades av bröderna J. o. W. Grimm.

Folkmusik, beteckning för musik, som i äldre tider utövats bland allmogen. Ofta har den rönt inflytande från de högre klassernas musik. Dess huvudformer äro visan el. folk-visan (vanl. i moll o. påverkad av kyrko-musiken), folklåten (kortare melodi utan ord i enklare tongångar) samt folkdansen (framför allt polska).

Folk mål, lands mål el. dialekt, en inom ett mindre område uppkommen skiftning av det talade språket.

Folkomröstning el. referendum, ett i flera länder förekommande institut, som innebär, att de röstberättigade medborgarna tillkännagiva sin mening i en viss fråga. Vanligast är *decisiv* i., som är avgörande för den föreliggande frågans lösning. *Konsultativ* f. (införd i Sverige 1922) fungerar blott som en rådgivande opinionstyrning, i det statsmakterna kunna fatta beslut utan att vara bundna av omröstningens resultat. *Obligatorisk* f. äger rum då i författningen särsk. stadgas, att vissa frågor, ex. författningsändringar, skola underställas folket, *fakultativ* f. sker efter beslut av representationen cl. på begäran av medborgarna själva, vanl. ett visst antal. Vid *folkinitiativ* kan ett visst antal av de röstberättigade få ett förslag underställt folkets avgörande genom omröstning. F., som tidigare förekommer i Schweiz o. de arnerik. delstaterna, infördes 1915 i Danmark o. senare i bl. a. Tyskland, Tjeckoslovakien o. de baltiska staterna. Efter Andra världskr. har f. införts i Frankrike o. äv. i 1947 ärs ital. författning har institutet inryckts. I Sverige fördes 1947 en livlig debatt om utvidgning av f. till att omfatta äv. andra former än den konsultativa.

Folkpartiet. 1. Ett radikalt vänsterparti, bildat 1895, uppgick 1900 i det då bildade

»liberala samlingspartiet». — 2. Ett 1934 genom sammanslagning av de liberala o. frisinnade partierna bildat politiskt parti. I ledare 1935—44 Gustaf Andersson i Rasjön, sed. 1944 Bertil Ohlin. Ord. för F:s ungdomsförbund är sed. 1945 fil. mag. Gunhild Palmqvist.

Folkpensionering, allmän invaliditets- o. ålderdomsförsäkring. Den första lagen tillkom 1913. Enl. nu gällande lag av 20/6 1946 (i kraft Vi 1948) skall envar svensk medborgare, som fyllt 16 år och är mantalsskriven i riket, genom erlaggande av årliga avgifter till folkpen-sioneringsfonden (1 % av taxerat be-lopp till statl. inkomstskatt, för gift person 1/2 % av makarnas sammanlagda taxerade belopp, för envar avgiftspliktig dock lägst 6 kr., högst 100 kr.) samt med bidrag av allm. medel tillförsäkras folkpension. Denna ut-går i form av ålderspension till den, som fyllt 67 år med 1,000 kr., för makar med 1,800 kr. Till pensionsberättigads hustru, som själv ej åtnjuter folkpension, utgår hustrutillägg, om hustrun fyllt 60 år o. makarna varit gifta minst 5 år. Före 67 år utgår folkpension i form av invalidpension till den, som på grund av inval-d el. sinnessjukdom, sinnesslöhet el. vanförhet är ur stånd att försörja sig, med en grundpension av 200 kr. + tilläggspension på 600 kr. för gift o. 800 kr. för ogift. Den som ej är varaktigt men dock för avsevärd tid arbetsförmögen erhåller under denna tid sjukbidrag enl. samma grunder. Blind-tillägg tillkommer pensionsberättigad, som blivt blind före 60 år, med 700 kr. utöver honom eljest tillkommande folkpension. & nke-pension utgår med 600 kr., då änkan vid mannens fränfälie fyllt 55 år o. varit gift minst 5 år samt ej eljest åtnjuter folkpension. På vissa orter förhöjes folkpensionen med bostadstillägg (lägst 100 kr., högst 600 kr.) samt ev. av kommun beslutat särskilt bostadstillägg. Tilläggspension, änke-pension o. bostadstillägg minskas med *10 av ev. årsinkomst över 300 kr. för gift resp. över 400 kr. för annan pensionsberättigad. Pensionsränderna handläggas av Pensions-styrelsen samt av särsk. pensions-nämnder i orterna.

Folkrepresentation, samling av folkvalda ombud, som utövar folkets lagstiftande o. be-skattande myndighet. Kallas riksdag, parla-ment, storting, kongress m. m.

Folkriksdagar, benämning på polit. samman-komster i Sthlm 1893 o. 1896 av ombud, valda på vänsterpolitiskt initiativ genom allmän o. lika rösträtt o. med den allmänna rösträtts införande vid riksdagsval som program.

Folkkränkning el. cens.us., regelbundet återkommande (vanl. vart ioe år), allmän in-ventering av ett lands befolkning, antal, för-delning på kön, civilstånd, religion, yrke osv. Sveriges folkkränningar äro de äldsta regelbundna i världen (från 1700-t.s. mitt).

Folkträtt, reglerna för (de civiliserade) sta-ternas rättsliga förhållanden till varandra. Den moderna folkträtten har i betydande utsträck-ning utvecklats genom sedvana, men äv. ge-nom fördrag, bl. a. Westfaliska freden 1648, Utrechtfreden 1713, den väpnade neutraliteten 1780, Wienkongressen 1814—15, Parisdeklara-tionen 1856, Haagkonferenserna 1899 o. 1907, Versaillesfreden 1919 o. San Franciscokonferen-sen 1945. Av betydelse ha också N.F:s o. mellan-folkliga domstolarnas i Haag verksamhet varit.

Folkrettsakademien, dets. som Haagaka-demien.

Folkrettsinstitutet, populärt namn på *In-stitut de droit international*, grundat 1873 i Gen t. F. utgör en sammanslutn. av folkrettslära, som årl. el. vartannat år sammankomma omväxl. i

olika länder för att arbeta på den internationella rättens utveckling. Utger sed. 1877 årsboken *Annuaire de l'Institut de droit international*.

Folkrörelsernas konstfrämjande, sammanlutning, bildad 1947, i syfte att genom föredrag, diskussioner, spridning av konstilliteratur, ordnandet av utställningar med demonstrationer väcka intresse för konst i de bredare lagren.

Folksaga, berättelse av okänd författare, med lyckligt slut, fortplantad genom muntlig överföring. Finnes hos alla folk. Berömda sagosamlingar äro den indiska *Pantsjatantra* o. den arabiska *Tusen och en natt*. Bl. senare uppteckningar bröderna Grimms *Kinder- und Hausmärchen* (1812—14).

Folkskola, läroanstalt för den allmänna (första) barnundervisningen. Enl. den nuv. folkskolestadg., av ²⁹ 1921 med sen. ändr., inträder skolplikt det kalenderår, under vilket barnet fyller 7 år, o. upphör i allm. med det, under vilket barnet fyller 14 år. Den obligatoriska undervisningen är i regel 7-årig. Jämte denna förekomma i större samhällen s. k. hjälpklasser för efterblivna barn. Den lokala ledningen utövas av skolrådet, i vissa kommuner av folkskolestyrelsen, i Sthlm av folkskoleinspektionen o. församlingarnas skolråd. Landet är indelat i inspektionsområden under tillsyn av statliga folkskoleinspektörer. Ett fåtal kommunala folkskoleinspektörer finnas i städer, som ej deltaga i landsting. Den statliga ledningen utövas av Skolöverstyrelsen. — Fortsatt undervisning meddelas i: folkskolans högre avdelning, ett- el. flerårig skola med folkskollärare som lärare o. undervisning, förutom i folkskoleämnen, i bokföring, medborgarkunskap o. tyska el. eng. språken, fortsättningsskola, ersättningsskola o. högre folkskola. — Grundläggande för det sv. folkskoleväsendet var 1842 års folkskolestadg., enl. vilken i varje församling skulle finnas minst en skola o. denna skulle anlitas av alla barn, som ej på annat sätt kommo i åtnjutande av tillfredsställande undervisning. Riket är indelat i 52 folkskole- o. 1 nomadskoledistrikt.

Folkskolans Barntidning, veckotidning för skolbarn, gr. i Sthlm 1892 av Stina Quint (d. 1924).

Folkskolans Van, veckotidning, organ för fören. Svenska folkskolans vänner; grundad 1884 i Sthlm, utgives sed. 1888 i Göteborg.

Folkskoleseminarium, undervisningsanstalt för utbildande av folkskollärare o. lärarinnor. 1948 funnos 17 statl. seminarier, 6 för manliga elever (Sthlm, Uppsala, Linköping, Karlstad, Växjö o. Göteborg), 4 för kvinnliga (Sthlm, Falun, Kalmars, Göteborg) samt 7 samseminarier (Umeå, Lund, Luleå, Hålsingborg, Gävle, Jönköping o. Kristianstad).

Folkskolöverstyrelsen, tidigare centralt ämbetsverk för folkundervisningsväsendets ledning, utvidgades 1919 med en avd. för yrkesundervisning till Skolöverstyrelsen, som 1920 i sig upptog äv. den tidigare Lärverksöverstyrelsen.

Folksång, förr i allm. sång, i vilken folket hyllar sin härskare, senare äv. benämning på nationalsång el. fosterländsk hymn. Den äldsta svenska folksången är *Gustavs skål*, skriven för Gustav III. Nuv. svenska folksånger äro *Ur svenska hjärtans djup* (»Kungsången»), *Du gamla, du fria o. Sverige*. Av utländska märkas: *Ja, vi elsker dette landet* (Norge), *Kong Christian stod ved højen Mast o. Der er et yndigt Land* (Danmark), *Vårt land o. Suomis sinä* (Finland), *God save the king* (Storbritannien) o. *La marseillaise*, *Marsejlsingen* (Frankrike).

Folksågen, kortare berättelse, som skiljer i

sig från i olksagan genom större anspråk på sanningenlighet. Bl. samlingar av folksåger märkas Evald Tång Kristensens *Danske Sagn I—VII* (1892—1901) med nära 14,000 sägner.

Folk tandvård. Vid 1938 års riksdag fattades beslut om införande av allmän folk tandvård. Landstingsområdena indelas i tandvårdsdistrikt, inom vilka polikliniker finnas, dessa drivas med medel från landsting o. kommuner samt ha statsunderstöd för utrustning m. m. Obemedlade cl. mindre bemedlade barn erhålla fri tandvård, så äv. obemedlade vuxna. Verksamheten bedrives enl. en av Medicinalstyrelsen fastställd instruktion.

Folktribun. benämning på fornom. ämbetsmän (från 450-t. f.Kr.), valda av plebejerna o. utrustade med stor makt, bl. a. vetorätt mot senaten o. ämbetsmännen. Folktribunernas biträden kallades ediler.

Folkro. gemensam benämning på de rester av äldre världsåskådningar, som kvarleva bland folkets bredare lagrer.

Folkungabygdens domsaga, österg. 1., omfattar ett tingslag med tingsställe o. domare i Mjölby. 30,166 inv. (1947).

Folkungaupproret, benämning på ett upprorsförsök mot Magnus Ladulås, anstiftat av Johan o. Birger Filipsson av Aspenäsätten 1280. Anstiftarna avrättades s. å.

Folkungaätten, medeltida svensk ätt, som uppgives härstamma från den hedniske Folke Filbyter. Jarlar ha av denna ätt efter varandra varit: Birger Brosa (senare delen av noo-t.), hans son Folke, hans bror Karl o. dennes son Ulf Fase (d. 1248) samt Birger Jarl. Genom den sistnämndes son Valdemar nådde Folkungaätten kungavärdigheten (1259). Det mest använda folkungavapnet var ett lejon över tre snedbjälkar (se bild), vilket återfinnes i nuv. sv. riksvapnet.

Folkuniversitetet, sedan 1943 gemensamt namn för Studenternas kursverksamheter i Uppsala, Lund, Stockholm, Göteborg samt Folkbildningsförbundet, Västra Sveriges folkbildningsförbund och (1945) Centralbyrån i Lund. Samarbetsorganet är Folkuniversitetets styrelse o. nämnd, som framför allt ordnar gemensamma sommarkurser. Sed. 1947 ⁸⁷ känt studieförbund. Den 1917 stiftade Folkuniversitetets föreningen lämnar bl. a. ekonomiskt stöd.

Folkvandringar, i allm. större folkomflyttningar, vare sig till bebodda el. obebodda trakter, såsom den germanska folkvandringen omkr. 100 f.Kr.—600 e.Kr., de mongoliska avarernas infall i Ungern på 700-t., vikingatågen omkr. 800—1000-t., mongolernas anfall på Europa under 1200-t. Särsk. den germanska, den världshistoriskt betydelsefullaste, plägar benämnas »folkvandringen» el. »folkvandringarna».

Folkvang. i nord. myt. gudinnan Fröjas borg i Asgård.

Folkvisor, i vidsträckt bemärkelse alla slags sångvisor, som vunnit folklig spridning (vaggvisor, vallvisor, bröllopsvisor o. dyl.). I in-skränkt mening det sv. namnet på de medeltida dansvisorna, som trol. invandrat till Norden efter noo-t:s mitt. — I sin utvecklade form är folkvisan en berättande visa i flera två- el. fyrradiga strofer med omkväde. Med hänsyn till innehållet särskiljer man flera arter: kämpavisor, ofta med ämne från forn-nordisk diktning, trollvisor o. natur-myttiska visor, riddarvisor, som ofta besjunga den höviska kärleken, histo-riska visor, skämtvisor, som be-

handla situationer ur de lägre klassernas liv el. skämta med de högre stånden o. kyrkans män. En senare avart av folkvisan utgöra romanvisorna, kännetecknade genom sin längd o. sin känslolagda ton. — Folkvisesamlingar ha utgivits av E. G. Geijer o. A. A. Afzelius samt A. I. Aiwidsson.

Folkärna, kommun i s.ö. Dalarna, Kopparb. l.; By landsf. distr., Hedemora doms. 4,722 inv. (1947), därav i Folkärna kyrkobokf. distr. 2,904 o. i del av Krylbo kyrkobokf. distr. i. 818.

Folkärna församling, omfattar Folkärna kommun o. Krylbo köping.

Follik'el (av lat. *folliculus*, liten påse), enkel, blåsformig körtel, särsk. i huden; härsäck; även annan blås- el. knutformig bildning.

Follikul'i'n, tidigare namn på östron.

Follingbo, kommun på mell. Gotland, Gotl. l. (past. adr. Visby); Roina landsf. distr., Gotlands doms. 505 inv. (1947). Kyrka från 1200-t.

Follo, bygderna närmast ö. om Oslofjorden, Norge.

Folsomkulturen, uppkallad efter fyndplatsen Folsom i New Mexico, För. Stat., där man 1925 upptäckte intressanta spilspeletsformer av sten tillsammans med skelett av utdöda bisonoxar. Dess ålder uppskattas till 12,000 å 13,000 år. Senare har denna kultur i ännu rikare utformning anträffats i Colorado, För. Stat.

Fomalhaul Ifä'-j, arab., stjärna av första storleken i stjärnbilden Södra fisken.

Fond [fångd, av lat. *fundus*, grund]. 1. Bakgrund, den längst bort från åskådaren belägna delen av en teaterscen; mitten av en teatersalong längst bort från scenen (i motsats till sidan). — 2. Tillgångar, som reserverats för särsk. ändamål. Till ett bolags fonder räknas utom sådana genoms avsattnings uppkomna fonder i. aktiekapitalet.

Fondaco, it., affärshus. — **F. dei tedeschi** [tedäss'ki], »tyskarnas fondaco», palats (nu postkontor) i Venedig, använt av tyskarna under medeltiden o. renässansen. Efter en eldsvåda uppfört i sitt nuv. skick 1505—08. — **F. dei turchi** [torr'ki], »turkarnas fondaco», palats i Venedig, uppfört i senromansk stil på 1200-t. Det användes på 1600-t. av turkiska köpmän som kontors- o. lagerhus. Delvis ombyggt inrymde det 1880—1923 Museo Civico Correr.

Fondant [-dang'] (fr., smältande), karamell med flytande innehåll.

Fondavdelning, avdelning av en bank med uppgift att förmedla köp o. försäljning av värdepapper.

Fondbörs, institution för köp o. försäljning av värdepapper. Jfr Börs.

Fondbörsauktion, a fondbörs förrättad auktion å sådana värdepapper, som på grund av särskilda föreskrifter måste försälas å offentlig auktion (ej att förväxla med vanl. fondbörsupprop).

Fond du Lac [fann djo hekk], stad i Wisconsin, För. Stat. 27,000 inv. (1940).

Fonde'ra, avsätta pengar till en fond.

Fonde'rade län, beteckning för län på obestämd tid utan uppsägningsrätt för fordringsägaren, län på bestämd tid med lång förfallotid samt län utan förpliktelse att återbetala kapitalet. Motsats: s v ä n d e l ä n .

Fonde'rad statsskuld kallas till skillnad från den s v ä n d e statsskulden (tillfälliga län) de egentliga statspapperen, dvs. de på lång tid upptagna s. k. fonderade lånen, t. ex. obligationslän.

Fondhandlare el. f o n d m ä k l a r e , person, som yrkesmässigt förmedlar handel med fondpapper. I lagstiftningen kallas dessa num. f o n d k o m m i s s i o n ä r e r (lag 1919).

Fondpapper, aktier o. andra delaktighetsbevis i bolag samt obligationer.

Fondstämpel, stämpel, som i vissa fall skall åsättas avräkningsnota vid köp el. byte av fondpapper. Kungl. fördr. av s/x 1878.

Fonem (av grek. *φωνή*, ljud), av A. Noreen införd term för språklyd el. ljudgrupp, som icke är betydelsebärande. Betydelsebärande ljud- el. ljudgrupper kallas då morf'em el. s e m e'm. Bl. fonologerna (jfr Fonologi) används termen fonem vanl. i betydelsen ljudavsikt el. ljudföreställning.

Foneti'k (av grek. *φωνή*, ljud), vetenskapen om språklyden, deras uttal o. de olika (anatomiska, fysiologiska, akustiska o. psykologiska) förutsättningarna för detta. — **Fonetisk**, som rör språklyden. **Fonetiskt** alfabet, serie av skrivtecken, där varje språklyd betecknas med ett särskilt tecken. Användes för att återge det talade språket si troget som möjligt.

Foniatri'k, medicinsk specialitet, omfattande behandling av tal- o. röstfel. — **Fonia'ter**, läkare med foniatrik ss. specialitet.

Fonogra'f (av grek. *φωνή*, ljud, o. *γραφή*, skriva), talmaskin med roterande cylinder. Uppfunns av Edison 1877. Jfr Grammofon.

Fonoli't (av grek. *φωνή*, ljud, o. *λίθος*, sten), yngre vulkanisk, grå till grågrön, utbildad bergart med en finkristallinisk grundmassa av kalifaltspat, nefelin o. augit. Rylvbar i skivor, som klinga vid slag (»klingsten»).

Fonologi' (av grek. *φωνή*, ljud, o. *λόγος*, lära), dels ljudlära el. fonetik i allmän bemärkelse, dels en 1929 i Prag grundad riktning inom språkforskningen, som studerar språklyden ur synpunkten av deras roll i språkens funktionella system. Denna riktningens främste företrädare var furst N. S. Trubetskoi. Enl. fonologerna bilda språklyden i ett givet språk ett slutet system, där förändring i ett enda ljud medför återverkningar på hela systemet. Fonologernas teorier ha mött stark kritik.

Fons, lat., källa. I rom. myt. källornas gud. **Fonse'cabukten**, bukt på Centralamerikas Stillahavskust mellan Salvador o. Nicaragua.

Fontaine [få'stän], Pierre Francois (1762—1853), fransk arkitekt. I samarbete med C. Percier skapade F. empirestilen. De utförde bl. a. slottet *Malmaison*, tillbyggnader o. inredningar i *Louvre* samt *triumpfågen* på Place du Carrousel i Paris.

Fontainebleau [få'stänblå'j], stad i n. Frankrike, dep. Seine-et-Marne, nära Paris i F.skogen. 18,000 inv. (1936). I F. finns ett

av Frankrikes namnkunnigaste slott (se bild), huvudsakl. uppfört av Frans I (från 1528). Trädgårdsanläggning av L. e. Nötre. I F. under-tecknade Napoleon I sin tronavsägelse 1814.

Fontainebleauskogen [få'stänblå'j], en av Frankrikes vackraste parker, som omfattar ett område av 169 kvkm omkring staden Fontainebleau.

Fontainebleauskolan [få'stänblå'j]. 1. En grupp ital. målare, som under Frans I:s tid deltog i utsmyckningen av slottet Fontainebleau. — 2. Den samling franska målare, som omkr. o. efter 1830 huvudsakl. valde sina motiv i o. omkring Fontainebleauskogen, där flera voro bosatta i Barbizon (jfr Barbizon).

Fonta'na, Orazio (omkr. 1520—71), ital. konstnär, har signerat några av de mest praktfulla majolikakärl, som finnas bevarade.

Fonta'na, Domenico (1543—1607), ital. arkitekt, en av den rom. barockens främsta representanter. Bl. ar. *Läter anpalatset* i Rom o. *Palazzo Reale* (Museo nazionale) i Neapel. Tills, med G. dclla Porta slutförde han Peterskyrkans kupol.

Fonta'na, Carlo (1634—1714), ital. arkitekt, Berninis närmaste lärjunge o. konstnärlige arvtagare. De flesta av hans projekt blevo ej utförda men spredos som kopparstick. Han komponerade *drott. Kristinas gravmonument* i Peterskyrkan i Rom.

Fonta'na di Trev'i, i Rom, en av världens mest kända fontäner, uppfördes 1735 av Nicolo Salvi mot fonden av det triumfbågsartade mittpartiet av en palatsfasad. Den resenär, som där offerar ett mynt, får enl. folktron möjlighet att åter besöka Rom.

Fonta'ne, Theodor (1819—98), tysk författare, berömd balladdiktare. Skrev på älderdomen en rad naturalistiska samtidsromaner. Bl. dessa märkas *Irrungen, Wirrungen* (1888) o. *Efi Briest* (1895; sv. övers. 1902), präglade av stor människokänedom. Därjämte *Meine Kinderjahre* (1893) m. fl. självbiogr. arb.

Fontanell' (lat. *fonticulus*), benämning på de 6 mjuka luckor, som finnas mellan benen i skalltaget hos spädbarn. Stora fontanellen ligger mellan pann- o. hjässbenen, lilla fontanellen mellan hjäss- o. nackbenen, de övriga på sidorna av skallen. Fontanellerna förbenas så småningom o. försvinna i regel under 2:a—3:e året.

Fontang' (fr. *fontange*), efter Ludvig XIV:s älskarinna, hertiginnan Marie-Angélique de Fontanges (f. 1661, d. 1681) uppkallad hög hårklädsel för damer, sammanhållen av band, spetsar, veckat tyg o. dyl. På modet i slutet av 1600- o. börj. av 1700-t. (Se bild.)

Fontenay-le-Comto [få"st"nä"l<->känt!t], stad i v. Frankrike, dep. Vendée, 9,000 inv. Gamml stad med flera märkliga byggnader.

Fontenay-sous-Bois [fånt"nä"-so-b"o"], stad i n. Frankrike, dep. Seine, intill Paris. 30,000 inv. (1931)-

de Fontenelle [d"o få"st"näll'], Bernard Le Bovier (1657—175?), fransk skriftställare; bidrog genom sina skrifter till spridande av upplysnings idéer. Stor betydelse fick *Entretiens sur la pluralité des mondes* (1686), en lättfattlig framställning av de nyare astronom. teorierna.

Fontän' (fr. *fontaine*, av lat. *fons*, källa), vattenkonst el. springbrunn, anläggning, där vattnet i dekorativt syfte får springa fram ur rör. Fontänen fick sin egentliga utbildning under renessansen o. barocken. Fontän på se bild.

Petersplatsen i Rom,

Fonvi'sin, Denis Ivanovitj (1745—92), rysk författare, genom sina två satiriska komedier *Brigadir* (1766; Brigadgeneralen) o. *Nedorosl* (1782; övermagen) det ryska 1700-t:s främste dramatiker.

Fopp'a, Vincenzo (f. mellan 1427 o. 1430, d. 1515 el. 1516), ital. målare, influerad av

Mantegna o. förgrundsfigur inom det lombardiska 1400-talsmålert. Några av hans fresker finnas i Breragalleriet, Milano.

Forain [fårä"n], Jean Louis (1852—1931), fransk tecknare, påverkad av Goya o. Degas. Mest känd för sina vassa, hänfulla karikatyrer i dagspressen med motiv från parislivet, ofta med politisk udd. Affischer.

Fora'men ova'le, lat., »ovala hälet», öppning, som under fosterstadiet finnes i väggen mellan hjärtförmaken. Kan kvarstå som missbildning under hela livet.

Foraminif'er el. thalamoph'o'r'e'r, ordning av encelliga djur, vilkas cellkropp är omgiven av ett kalkskal, genombrutet av fina porer, genom vilka protoplasmatskott utsträcks såsom fängstredskap. Bilda betyd. avlagringar i havet. Sedan stenolksperioden ha deras skal uppbyggt mäktiga kalkavlagringar; under kritperioden gävo de upphov till den vita skrivkrän.

Forbach rfår'r-1, stad i n.ft. Frankrike, dep. Moselle. 11,000 inv. I närh. kollager.

Forbes [få'bs], Archibald (1838—1900), eng. författare o. världsberömd krigskorrespondent [*En krigskorrespondents minnen*, 1896].

Forbes [få'bs], sir Charles, f. 1880, eng. amiral, vice chef för medelhavsflottan 1934—36, chef för Home Fleet 1938—40. Admiral of the Fleet 1940—45, överbefälh. i Plymouth 1941—43-

Forbes [få'bs], Rosita, f. 1893, eng. författarinna, har företagit resor till Afrika o. Orienten, skildrade bl. a. i *The secret of the Sahara* (1921), *Sirocco* (1927) o. *Women called wild* (1935; Kvinnor som kallas vilda, 1936).

Forboli'n, massa, framställd av specialberedd cellulosa samt talloljor m. m. Användes som ersättning för linoleum till kormkator.

Force majeure [få'rs masjö'rl. fr., »större makt», oförutsärb. händelse, som befriar från fullgörande av ett avtal.

Forceps, lat., tång, särsk. förlösningstång.

Foree'ra (fr. *forcer*), tvinga, påskynda, anstränga; övervåldiga, storma, genomtränga. — Force'r a d. ansträngd, överdriven, konstlad.

Forchhammer [fårk'-], Johan Georg (1794—1865), dansk geolog, prof. i Köpenhamn, utförde grundläggande undersökningar av Danmarks o. Färbarnas geologiska byggnad.

Ford (få'd), John (1586—1640), eng. författare, mest bekant för sitt historiska drama *Perkin Warbeck* (1634).

Ford [få'd], Henry (1863—1947), amerik. industriman, F. grundade 1903 i Detroit en automobilfabrik (Ford Motor Co.), som num. är världens största o. främst är inriktad

på maskstillverkning av billiga automobil, jordbruks-traktorer, Fordson-traktorn, samt sed. 1925 flygplan. Dotterbolag till Kord Motor Co. finnas i ett flertal länder, bl. a. i Sverige.

Från 1919 var sonen E. d. sel (1893—1943) verkst. dir. i bolaget. Dennes son H e n r y (f. 1917) är verkst. dir. sed. 1945. — F- vände sig i vitt spridda, delvis

självbiografiska arb. bl. a. mot bankvaldet o. det judiska inflytande i För. Stat. (sin antisemitism frångick F. efter hand) o. förfäktade i sin banbrytande industriella rationalisering bl. a. arbetarnas rätt till höjda löner vid ökad avsättning samtidigt som han stod i strid mot de allmänna arbetsorganisationerna. Efter För. Stats inträde i Andra världskr. gick F. helt in för den totala krigsproduktionen o. anlade 194' av en bombplansfabrik i Willow Run. Huvuddelen av

F:s väldiga förmögenhet bar överlämnats till en stiftelse, Ford Foundation.

Forderingsrätt el. *fordran*, rätt för en person, fordringsägaren el. borgenären, att av en annan person, gäldenären, erhålla en viss prestation, t. ex. en summa pengar.

Foreign Office [fårr'in åffis], britt, utrikesdepartementet.

Forell' el. regnbågsforell, *SaVmo irVdeus*, en från Nordamerika stammande laxfisk. Eätt att hålla i dammar, har den härigenom fått stor betydelse för fiskodlingen i Europa. Odlas äv. hos oss men tycks ej trivas i våra vatten. — Forell är stundom benämning på ej utväxt laxöring.

Foren'sisk (lat. *foren'sis*, av *forum*), rättslig. **Forest Hills** [fårr'est-], ett villasamhälle med För. Stat:s närmsta tennisanläggning på Long Island vid New York.

Forester [fårr'est'], Cecil Scott, f. 1899, eng. författare. Bl. arb. den omfattande sjöromänen från Englands krig mot Napoleon *Captain Hornblower*, R. N. (1939; Med flaggan i topp, 1940), *The Captain from Connecticut* (1941; Fregatten Delaware, 1942) med motiv från eng.-amerik. kriget 1812—14 samt *The Commodore* (1945; Kommendör Hornblower, s. å.).

Forez, *Monts du* [må°« dy färä's], bergskedja i ö. mell. Frankrike, mellan Loire o. Allier. Medelhöjd 1,000 m, högsta toppen, Pierre-sur-Haute, 1,640 m.

Forfar [få'fa], 1. Till 1928 namn på Angus (se d. o.). — 2. Huvudstad i grevskapet Angus, 1945 inv. (1931). Textilindustri. I närh. slottet Glamis, bekant från Shakespeares drama »Macbeth»; ägdes av nuv. eng. drottningen Elisabets framlidne fader, earlen av Strathmore.

Forfeit [få'fit], eng., egentl. förseelse; penningssumma, som skall erläggas för en häst, vilken anmälts men ej deltagit i en kapplöpning.

Fori'nt, ungerskt mynt, infört 7/5 1946 i valutastabiliserande syfte. Ersätter pengön. Parikurs = 0,38 sv. kr.

For'kys, i grek. myt. en havsgud, härskare över havets odjur.

Forlani'nibehandling, en av ital. läkaren Carlo Forlanini (1847—1925) angiven behandlingsmetod, bestående i införande av kvävgas i lungsäcken, huvudsakl. vid ensidig lungtuberkulos, för att pressa ihop den sjuka lungan o. möjliggöra en bättre utfäknig.

Forlil [fårl'i], 1. Provins i n. Italien (Emilien) vid Adriatiska havet, 2,910 kvkm, 445,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i F. 1, vid fl. Montone, 74,000 inv. (1947). Praktfull katedral. Silkes spinnerier.

da Forli [fårl'i], Melozzo (1438—94), ital. målare, påverkad av Piero della Francesca o. Mantegna samt flamländaren Justus van Gent, med vilken han samarbetade hos hertigen av Urbino. Han utf. även kupolcekl. i Kom o. Loreto med starkt perspektiviska förkortningar. Han föregrep högrenässansen.

Forma (plur. *formor*), rörförmig kanal i vägg el. botten på en ugn, tjänar som tilllopp för blästerluft el. utlopp för slagg.

Forma'l- (av lat. *forma'lis*), som rör formen (ej innehållet), formell. Motsats: *materiall.*

Form'aldehy'd (av lat. *form'ica*, myra, o. *aldehy'd*), HCHO, färglös gas med stickande lukt, kokp. — 21°. Framställes genom att luft o. metylalkoholånga ledas över upphettad silver- el. kopparkatalysator. Oxideras lätt till myrsyra. Jfr Formain.

Formal'in el. fotmo'l, ca 35%-ig lösning av formaldehyd i vatten. Användes vid framställning av bakelit o. a. konstharter, vidare som antiseptiskt medel, till konservering av zoologiska preparat o. dyl., hårdning av gelatin

i plåtar o. film samt till koagulering av äggviteämnen inom textil- o. pappersindustrierna.

Formalism' (av lat. *for'ma*, skapnad), ensidigt iakttagande av yttre formen el. formerna. — *Filos.* Ett alltför abstrakt behandlande av de filosofiska problemen. — *Etik.* Reducerandet av de sedliga problemen till allmänna pliktregler. Motsats: *idealism*. — *Estet.* Asikten att det sköna helt o. hållet ligger i formen. — *Forma'l is t'*, formsträng person.

Forma'liter, nylat., formellt, med iakttagande av föreskrivna bruk, uttryckligen.

Formal'ite't, yttre form, föreskriven form, antaget bruk, formsak.

Formalkontrakt, överenskommelse, som är bindande blott om den är iklädd viss form, t. ex. fastighetsköp. Jfr Realkontrakt o. Konsensualkontrakt.

Forma't (av lat. *forma'tus*, formad), storlek o. form på en bok, ett papper, en tavla osv. **Formatio'n** (lat. *forma'tio*), gestaltning.

Formel (lat. *for'mula*), föreskrivet uttryck, en gång för alla präglad sats. — *Kem.* Symbolisk beteckning för ett ämnes sammansättning, ex. H₂O = 2 atomer väte och 1 atom syre = vatten.

Formelement', de enklaste i vävnaderna oceller ingående beståndsdelar, som äga bestämd form.

Formell', dets. som formål-.

Formente'ra, ö i Medelhavet, tillh. spanska ögruppen Pityuserna. 99 kvkm, 2,300 inv. Betsmarker, spannmålsodling.

Forme'ra (fr. *former*), forma, bilda; spetsa (en penna).

Formering. 1. Olika fastställda inbördes lägen för fartyg el. flygplan under förflyttning. — 2. Bildandet av en truppavdelning.

Formia't, myrsyrans salter o. estrar.

Formida'bel (fr. *formidable*), fruktansvärd.

Formlärn, läran om språkformerna (morfemen) o. vanl. äv. ordfogningarna i motsats till dels ljudläran, dels betydelseläran. Inland är formläran liktydig med enbart böjningslära. Jfr Syntax.

Formol [-må'l], dets. som formalin.

Formolja, syntetisk ersättning för solarolja. **Formo'sa**, kinesisk ö utanför Kinas s.ö. kust. 34,753 kvkm, 6,084,000 inv. (1946). Tillh. Japan 1895—1945. Från n. til: s. genomdragen av bergskedjor, med toppar upp till 4,145 m (Niitakayama, Mount Morrison); osunt klimat o. tropisk växtlighet. Huvudstad: Taihoku.

Formosa, territorium 1 n. Argentina. 75,480 kvkm, 32,000 inv. (1940). Huvudstad: Formosa.

Formosasundet el. *Fukiensundet*, sundet mellan ön Formosa o. kin. prov. Fukien. 130—250 km brett.

Formsvit, sammanfattningen av alla de enkla former, som kunna förekomma tillsammans på en kristall.

Formule'ra (av lat. *for'mula*, formel), avvatta. **Formulär'** (av lat. *for'mula*, formel), antagen form för vissa skrivelser; äv. det papper, som upptager denna givna form med tomrum för ifyllande av det särskilda innehållet.

Formaldarsagor, isländska sagor från 1200—1400-t. med hjältar från förhistorisk tid, delvis med historisk bakgrund, delvis uppbyggda. De gå i litterärt värde ej upp emot förebilden, de historiska sagorna. Utgivna 1829—30 under titeln *Formaldar sagur Nor'Slanda* (3 bd).

Fornander, Axel (1876—1944), ingenjör o. industriman, disp. o. verkst. dir. vid Fagersta bruks AB. 1924—42, därefter styr.ordf. i Jernkontoret.

Fornborg, befästning från förhist. tid, vanl. anlagd i myrmark el. på svårtillgängliga höjder, avsedd att vara tillflyktsort för en hel trakts befolkning. De svenska fornborgarna

häröra från folkvandringso. vikingatiden o. ha vanl. murar av kullersten. F. förekomma talrikt i Mälarlandskapen, Östergöt., Bohuslän samt på Gotland o. Öland. De öländska ha välbyggda murar av kalkstenshällar.

Fornbulgariska, vedertagen benämning på det språk, på vilket de äldsta sydslaviska texterna äro skrivna (800-t:s slut o. närmast följ. århundraden). Kallas äv. (forn)k yrkslaviska o. är genom sin alderdomlighet av stor betydelse för den slaviska språkhistorien.

Fornebu, flygplats vid Oslo.

Fornhögtyska, förk. *fhty.*, perioden 750—1100 i högtyska språkets utveckling.

Fornjot, i nord. myt. en jätte, fader till havet (Hlér), elden (Logi) o. stormen (Kari).

Fornkunskap, arkeologi, vetenskap, behandlande den mänskliga kulturutvecklingen under äldre tider o. utgående från till vår tid bevarade fornminnen.

Fornlågtyiska, förk. *flyt.*, el. fornsachsiska, perioden 800—1100 i lågtyska språkets utveckling.

Fornminnen, enl. äldre terminologi materiella minnen av äldre kultur, fasta (Fornlämningar) el. lösa (fornsaker). I den nuv. lagen om fornminnesvård har benämningen utbytt mot kulturminnen, medan fornminnen endast avse lämningar från förhistorisk tid. — Tjpphittare av fornminnen äro skyldiga herabjuda fyndet till staten enl. lag 1942.

Fornminnesföreningar, enskilda sammanlutningar, som läns-el. landskapsvis skydda o. söka skapa förståelse för dessa områdens kulturminnen. Jfr Svenska fornminnesföreningen.

Fornminnesvård, den lagstadgade värden av landets fornminnen; omhändertagas i Sverige av Vitterhets-, historie- o. antikvitetsakad. genom dess sekreterare, riksantikvarien.

Fornsvenska legendariet, från slutet av 1200-t. härörrande fornsvensk skildring av den heliga historien från jungfru Maria fram till 1200-t:s helgon. Bevarat i senare handskrifter. Utgavs 1847—58 av G. Stephens. Änjo under utgivn. av V. Jansson (1938 ff.).

Forn tid, beteckning på det tidigaste, före historiska källor i egentl. mening liggande skedet av ett folks utveckling. Forn tiden kallas i världshistorien vanl. tiden före medeltidens inbrott genom Västromerska rikets övergång 395 e.Kr. Sveriges forntid brukar räknas fram till mitten av 1000-t.

Fornvännen, tidskrift för fornkunskap, utgiven av Vitterhets-, historie- o. antikvitetsakad. sedan 1906.

Fornyrdislag, isl. »fomkväde-form», fomnord. versmått, bestående av åttaradiga strofer, vilkas versrader sammanbindas två o. två genom bokstavsrimer (alliteration).

Fornåsa, kommun i n.v. Östergötland, Östergöt. l.; Borensbergs landsf.distr., Aska, Dals o. Bobergs doms. 743 inv. (1947). — Medeltida kyrka, delvis ombyggd 1900. Dörr o. kista med romanska järnbeslag.

Foro'ni, Jacopo (1825—58), ital. tonsättare, fr. 1849 hovkapellmästare i Sthlm. Operor, Operetten *Advokaten Pathelin* (r858) m. fl.

Fornrestall [färr'st'l], James, l. 1892, amerik. politiker, understatssekr. i marindep. 1940, 1944—47 marinminister (efter Knox), försvarsminister sed. 1947.

Fors, l. 1. Kommun i v. Västergötland, Älvsb. l. (past.adr. Upphärad); Flundre-Bjärke landsf.distr., Flundre, Väne o. Bjärke doms. 2,239 inv. (1947). — 2. Kommun i ö. Jämtland, Jämtl. l. (past.adr. Bispgården); Fors landsf.distr., Jämtl. ö. doms. 3,416 inv. (1947).

Forsa, kommun i ö. Hälsingland, Gävleb. l.; Forsa landsf.distr., n. Hälsinglands doms. 4,273 inv. (1947). Jfr Forssa.

Forsaringen, dörr-ring till Forsa kyrka i Hälsingland, utsnidad med runinskrift från noo-t., som utgör vårt äldsta skrivna lagbud.

Forsbacka, 1 larnverk i mell. Gästrikland. Tillh. Forsbacka Jernverks AB. Aktiekap. 1 mill. kr. (1948). Arenderas sed. 1929 av Fagersta Bruks AB. F. erhöll sina första privilegier 1650. — 2. Samhälle vid F. l. 1,930 inv. (1946).

Forsberg, Nils (1842—1934), målare. Han vann sin första framgång med målningen

Akrobatfamilj (1878, Göteborgs mus.) o. slog helt igenom med *En hjältes död* (1888, Nat.mus.; se bild), med motiv från Fransk-tyska kriget.

Forsberg, Anders (1871—1914), skämttecknare, verksam i Strix, där han bl. a. införde serien *Från svenska hem*, som satiriserade småborgerligheten.

Forsberg, Erik (1875—1946), ingenjör, verksam inom AB. Separator från 1902, överingenjör 1906—42, v. verkst. dir. 1922—42, lärare vid Tekn. högskolan i Sthlm 1912—27. F., som gjort flera uppfinnincur inom separatorbranschen, utgav bl. a. *De tekniska vetenskaperna* (1921).

Fors bruk, brukssamhälle i s. ö. Dalarna, Folkärna kommun, vid järnv. Krylbo—Bollnäs. 636 inv. (1946).

Forsby, kommun i n. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Igclstorp); Gudhems landsf.distr., Skövde doms. 314 inv. (1947).

For'sea, fsv., »försyn», under 1500-t. i Sverige benämning på katolsk prästs hushållerska.

Forsell, John (1868—1941), sångare (baryton), urspr. officer, 1924—39 chef för Kungl. teatern i Sthlm. Prof. musices 1928, överintendent vid konungens hov 1931. F. tillhörde 1896—1909 Operan i Sthlm, 1909—10 Metropolitan i New York o. företog sedan vidsträckt konsertresor. Sångpedagog.

Forsell, jfr äv. Forssell.

Forserum, kommun i n. Småland, Jönk. l.; Nässjö landsf.distr., Tveta, Vista o. Mo doms. 2,347 inv. (1947) därav i Forserums municipalsamh. 1,807. Snickeri-, möbel- o. mek. industri. Yxtillverkn.

For'sete, i nord. myt. en av åsarna, son av Balder o. Nanna. F. förliker alla tvister. Hans borg, *Glinir* (den glänsande), vilar på guldpelare o. har silvertak.

For'seth, Binar, f. 7/s 1892, målare. Har bl. a. utfört mosaikdekorationen i Gyllene salen i Sthlms stadshus (fullb. 1923), altarmåln. samt glasfönster i flera kyrkor.

Forsgrénska fonden, en av Carl Rupert Forsgren (1838—1901) gjord donation till Sthlms stad på c:a 2 mill. kr., vars avkastning vart s:e år skall användas till främjande av handel, välgörenhet, hygien, undervisning tn. m.

Forshaga, köping (1944) > Grava kommun, Värml. l. 3,934 inv. (1947). Sulfittfabrik.

Forshaga kanal, kanal i Värmland mellan sjön Lusten o. Klarälven,

Forsheda, kommun i v. Småland, Jönk. l.; Rettefte landsf.distr., Östbo o. Västbo doms. 760 inv. (1947).

Forshem, kommun i n.v. Västergötland, Skarab. l.; Kinne landsf.distr., Kinnefjärdings, Kinne o. Källands doms. 1,514 inv. (1947). — Sandstenskyrkan från 1100-t. med märkliga reliefer.

Forshult, kraftverk i Klarälven, Sv. om Uddeholm. Tillhör Uddeholms AB.

Forshuvudforsen, kraftverk i första fallet nedanför Öster- o. Västerdälälvarnas sammanflöde. Tillhör Stora Kopparb. Bergslags AB.

Forshälla, kommun i mcll. Bohuslän Göteborg. l. (past.adr. Grohed); Ljungkile landsf.distr., Inlands doms. 1,606 inv. (1947)

Forskarlen el. strömkarlen, enl. folktroen ett naturväsen, som håller till i forsar o. strömmar, där han spelar fiol. Många bondspelman troddes ha fått lära sin konst av forskarlen i utbyte mot sin själs salighet. Sammanblandas ibland med näcken (se d. o.)

Forskarnas kontaktorgan, förk. FKO, ett till Ingenjörsvetenskapsakademien anslutet organ för främjande av teknisk-vetenskaplig forskning.

Forskarstipendium, stipendium för sådan docent vid universiteten o. Karolinska inst., som genom utgivna skrifter ådagalagt utmärkt forskarbegåvning o. intager en verkligt framstående ställning inom sin vetenskap. Uppsala o. Lunds univ. ha vardera 6 o. Karol. inst. 2 forskarstipendier å 8,200 kr. Stipendiat har skyldighet att meddela 15 timmars undervisn. per läsår samt att i vissa fall vara fakultetsopponent på avhandlingar. K. brev & j, 1927 med ändr. ^{29/6} 1946.

Forsmark. 1. Kommun i n.ö. Uppland, Sthlms l.; Frösäkers landsf.distr., N. Roslags doms. 571 inv. (1947). Kyrkan uppfördes 1796—1802 i nyklassisk stil av Tempelman. — 2. Gods o. f. d. järnbruk i F. l. Slottet uppfördes för John Jennings 1769—74 efter ritningar av Jean E. Rehn, som även utformade interiörerna. Park i engelsk stil, anlagd på 1780-t. av F. M. Piper.

Forsmobron, Norra stambanans bro över Ångermanälven, i Eds kommun, mell. Ångermanland. Jämsides med den nuv. bron, som invigdes 1912, ligger en äldre järnvägsbro, byggd 1887—88, num. använd som landsvägsbro.

Forssa, kommun i mell. Södermanland, Södermani. l. (past.adr. Årdala); Villåttinge landsf.distr., Öppunda o. Villåttinge doms. 458 inv. (1947). jfr Forsa.

Forssell, Kristian Didrik (1777—1852), kopparstickare, övervakade i Frankrike gravryterna för den egyptiska kommissionens praktverk. Återvändande till Sverige 1816 o. blev 1817 prof. vid Konstakad. Bl. F:s arb. märkas illustrationerna till verket *Ett dr i Sverige* (1827—38).

1. Forssell, Hans (1843—1901), ekonomisk o. kameral historiker, politiker. Hans arbete *Sveriges inre historia från Gustaf den förste* (I—II, 1869—75) är banbrytande inom ett dittills försummat forskningsfält. Led. av FK 1879—87, finansminister 1875—80 o. därefter president i Kammarkollegium. (Se bild.)

2. Forssell, Gösta, f. *s 1876, brorson till H. F., röntgenolog, prof. i medicinsk radiologi vid Karol. inst. 1916, i röntgendiagnostik 1936—41. Den moderna radiologiens föregångsman i vårt land. F. har grundat Radiumhemmet i Sthlm o. har fört kräftbehandlingen

framåt. Har utarbetat planen för användn. av Kon. Gustaf V:s jubileumsfond, som 1928 av kon. Gustaf anslags till kräftsjukdomarnas bekämpande.

3. Forssell, Arne, f. »/i 1887, bror till G. F., historiker o. politiker, red. för Vårdkasen 1914, för Göteborgs Dagblad 1918—21. Led. av AK (höger) 1919—20 o. 1925—32. Arkivaråd i Riksskivert 1936—44, stadsarkivarie Sthlm sed. 1944.

4- Forssell, Ni l s, f. ^{17/8} 1889, den föreg:s bröder, historiker, kännare av Frankrikes historia, särsk. revolutions- o. Napoleonstiden. Bl. arb. *Fouché* (1925) o. *Från Robespierre till Clemenceau* (1944), ett franskt porträttgalleri. F. har äv. utg. *Svenska postverkets historia* (1—2, 1936). Sekr. i Sällskapet Idun sed. 1938.

Forssell, Victor (1846—1931), målare. Små, naturalistiska landskapsbilder med fin o. känslig uppfattning.

Forssell, jfr äv. Forsell.

Forsskäl, Peter (1732—63), svensk-finl. naturforskare, lärjunge till Linné. Deltog i en av danska staten anordnad forskningsfärd till Arabien, varunder han hopbragte värdefulla botaniska samlingar. F. avled under färdan.

Forsslund, Karl-Erik

(1872—1941), författare.

En av initiativtagarna till Brunnsviks folkhögskola o. dess föreståndare 1907—12. F. var representant för hembygds litteraturen. Bl. berättelser *Storgården* (1900) o. *Djur* (s. å.); flera saml. lyrik (*Vak och värn*, 1940). F. utgav 1919—39 en kulturskildring från Dalarna, benämnd *Med Dalälven från källorna till havet* (27 band).

Forsssan, John (1868—1947), läkare, 1900—33 prof. i patologi, bakteriologi o. allmän hälsovård i Lund. Framstående serumforskare.

1. Forssner, Hjalmar (1873—1930), läkare, 1917 prof. i obs. terik o. gynekologi vid Karol. inst., dess rektor 1933—27, dir. för Allm. barnbördshuset 1919.

2. Forssner, Tom, f. ^{21/10} 1874, broder till H. F., advokat o. författare; ordf. i Sveriges advokatsamf. 1920—33. Skådesp. *Ester* (1907), *Den stora donationen* (1919) o. *Skojare* (1940).

Forsstrand, Carl (1854—1928), skriftställare, zoolog. Utövade ett omfattande kultur- o. personhistoriskt författarskap (*Sophie Hagman och hennes samtid*, 1911, *Från Slottsbacken till Ladugårdslandet*, 1921, m. fl.).

Forsström, Edvard (1854—934) i skämttecknare, verksam i Söndagsnisse m. fl. Utgav karikatyrsaml. *Boströms bilderbok* (1900).

Först- (av ty. *Först*, skog), förled i vissa sammansättningar i betydelsen skogs- (förstmästare, förstväsen, förstattaché osv.).

Forstena, urgamal sätesgård i n.v. Västergöt., V. Tunhems kommun, Älvsb. l., från vilken Forstena släkten härstammar. Dess märkligaste medl. var fältmarskalken Lennart Torstenon,

Forster, Johann Reinhold (1729—98), tysk naturforskare, som jämte sin son Georg F. (1754—94) åtföljde James Cook på dennes 2:a resa (1772—75). F. har kallats den jämförande geografins grundläggare.

Forster [fåst*], William Edward (1818—86), britt, liberal politiker, motsatte sig bl. a. Gladstones irländska homerule-politik.

Forster [få'st°], Edward Morgan, f. 1879, eng. författare. Hans mest kända roman behandlar förhållandet mellan engelsmän o. indier, *A passage to India* (1924; En färd till Indien, 1925).

Forstmästare (av ty. *Först*, vårdad skog), titel för den, som genomgått Skogshögskolans lägre kurs. Examen avskaffades 1938.

Forsytesagan [fa'sajt-] > romancykel av Galsworthy (*The Forsyte Saga*).

Forsythia, växtsläkte (fatn. *Oleaceae*). 3 arter buskar med hela blad o. gula, på bar kvist utvecklade blommor. *F. suspensa* o. *F. Fortunei* (Östasien) odlas i parker o. trädgårdar.

Fort (fr., av lat. *fortis*, stark, tågt), en sluten mindre befästning, antingen ensam, spärfort, el. ingående i en fästnings huvudförsvarslinje (gördel). Bestyckningen utgöres i regel av lätt artilleri (störmpjäser), granatkastare o. luftvärnspjäser.

Fort [får], Paul, f. 1872, fransk skald, symbolist. Ett flertal av F:s dikter ingå i samlingarna *Ballades françaises* (30 vol., 1897—1924), ett förhållande av Frankrike genom tiderna. F. bär sed. 1912 titeln *prince des poètes*.

Fortaleza [får'te'sö], off. namn på staden Ceará, Brasilien.

Fort-de-France [får-de'-fra*is], huvudstad på ön Martinique (Franska Antillerna). 52,000 inv. (1936). Befäst.

Fort Dodge [fåt daddsj], stad i Iowa, För. Stat. 23,000 inv. (1940).

Fort'e, it., musikterm: starkt. Förk. /.

Foriepia'no, it., egentl. »starkt-svagt». 1. Äldre benämning på piano. — 2. Musikalisk föredragsbeteckning, angivande att en ton skall anslås starkt, de följande svagare. Förk. *tp*.

Fort'es fortuna ad juvat, lat., »lyckan står de djärve bi» (ur Terentius »Phormio», v. 203).

Fortez'za, ital. gränsfästning i Sydtyrolen till skydd för en viktig knutpunkt på Brennerbanan.

Forth [fåb], flod i Skottland, utfaller i Firth of Forth (Forthviken). 85 km. Genom Forth-Clydekanalen i förbindelse med fl. Clyde, genom Unionkanalen med Edinburgh. Över Forthviken leder en 2,538 m lång, dubbelspårig järnvägsbro, byggd 1882—89.

Fortifikation (av lat. *fortifica-re*, befästa), befästning. — Fortifikationen var före 1936 års försvarsordn. benämning på en militär ingenjörkår inom svenska armén, fördelad på fortifikationsstaben o. ingenjörtrupperna. Uppdelades på fortifikationskåren, ingenjörtrupperna o. signalregementet (se dessa).

Fortifikationsförvaltningen, ett 1948 inrättat centralt förvaltningsorgan, som under K. M:t utövar högsta ledningen av o. uppsikt över försvarets fortifikations- o. byggnadsväsende. Inom f. finnas befästningsbyrå, kasernbyrå, byggnadsbyrå o. administrativ byrå samt förräddskontrollkontor, beredskapskontor o. chefs expedition. F. har övertagit de uppgifter, som tidigare handhades av arméns fortifikationsförvaltning, marinförvaltningens fortifikationsavdelning o. flygförvaltningens byggnadsavdelning med undantag för flygfälsbyrån — samt försvarets bostadsanskaffningsnärord,

FortiikatioisKaien, en armén tillhörande personalkår med uppgift att i såväl fred som krig förse försvarsväsendets olika grenar med för tjänstgöring å vissa befattningar i byggnads- o. fastighetsförvaltningstjänst särskilt Utbildad personal. Chefen för kåren är tillika chef för befästningsbyrån i fortifikationsförvaltningen o. inspektör för rikets fästningar i vad angår de fortifikatoriska anordningarna. Instruktion av «., 1943-

Fortiss'imo, it., musikterm: så starkt som möjligt. Förk. //.

Fort'titer in re, sua'viter in modo, lat., »kraftigt i sak, mildt i sättet».

Fortplantning är av två slag: könlös o. könl. Zool. Den könlösa, som förekommer utom bland urdjur hos många lägre färdcelliga djur, sker genom knoppning el. delning, den könliga genom könceller: ägg o. spermatozoer (sådesceller). En avart av könsfortplantningen är den partenogenetiska (hos vissa trädmaskar, bladlöss m. fl.), som sker genom obefruktade ägg. Av. kan fortplantningen vara omväxlande könl. o. könlös (t. ex. hos polypdjuren).

— Bot. I. Könlös fortplantning: 1) genom direkt delning (bakterier, blågröna alger); 2) genom konidier o. sporer (svampar, alger, mossor, kärllkryptogamer); 3) genom groddkorn (mossor) o. groddknoppar el. bulbiller (*Dentaria bulbifera*, *Lilium bulbiferum*); 4) genom isoleering av skott på revor o. av jordstammars grenar (fleråriga örter) el. av rotbördiga skott (örter, buskar, träd). II. Könl. fortplantning: 1) genom sammansmältning av två likartade, självfröliga gameter (många grönalger); 2) genom sammansmältning av ägg o. hanceller.

Fort Smith [fåt smib], stad i Arkansas, För. Stat. 37,000 inv. (1940).

Fortsättningskola, undervisningsanstalt, där elever, som genomgått folkskola, erhålla kostnadsfri undervisning. Denna omfattar 360—540 lektionstimmar (2 å 3 år) o. är antingen *allmän* med ämnena medborgarkunskap, modersmålet o. naturkunnet el. *yrkesbestäm* med ämnena teoretisk o. praktisk arbetskunskap, medborgarkunskap o. modersmålet.

Fortu'na, i rom. myt. slumpens o. lyckans gudinna.

Fortuna'tov, Filipp Fjodorovitj (1848—1914), rysk språkforskare, prof. i Moskva 1875. Banbryt. undersök. av de balto-slaviska språkens betoningsförhållanden.

Fortuna'tus, sagofigur i en saga från 1400-t. F. o. hans söner ägde en önskenatt o. en outtömlig penningpung samt upplevde många äventyr.

Fort Wayne [fåt °ejn], stad i Indiana, n. För. Stat., vid Wabash-Eriekanalen. 118,000 inv. (1944). Betyd. industri (järnvägsverkstäder, järnverk, maskinfabr. m. m.).

Fort Worth [fåt °Ob], stad i Texas, s. För. Stat., vid fl. Trinity. 178,000 inv. (1944)- Universitet. Stor handel med boskap, spannmål o. bomull; betydande industri.

For'um (lat., öppen plats, torg, plur. *fora*).

1. I det antika Rom funnos flera fora: *F. roma'num*, i dalen mellan Kapitolium o. Palatinen. sed. kungatiden de sju kullarnas gemensamma tings- o. marknadsplats (se bild till artikeln Rom), *F. holito'rum*, grönsakstorget vid Tibern, *F. piscaria'um*, fisktorget intill F. roma-num. F. roma-num var medelpunkten för Roms offentliga o. religiösa liv (med senatshuset, tingsplatsen, domstolslokaler, tempel in. m.). Det var en oregelbundet långsträckt dalsänka, genomfluten av en tidigt kanaliserad bäck (*Cloaca max'ima*). Genom F. roma-num ledde Roms mest berömda gata, *Via sacra*, på vilken triumftågen upp till Kapitolium ägde rum. Av de triumfbågar, som en gång rests på F., är endast *Sep'wmius Severus* bevarad. — N. om F. roma-num utbredd sig kejsartidens praktorg, de s. k. kejsarfora, vilka sed. 1928 till stor del frilagts o. bilden en eua-stående monumentalzon i hjärtat av Rom. Det märkligaste av dessa var *Trajanus' forum*, utformat av arkitekten Apollodoros från Damaskus. — 2. Domstol, som är behörig att upptaga visst mål (s. k. rätt forum). — For'u m privilegiat'u m, den särskilda domstol (i allm. hovrätt), som på grund av privilegier tillkom vissa personer (t. ex. frälsemän).

Forward [få'od], eng., främre anfallsspelare i flera bollspel.

Forza [fårr'tsa], it., styrka. — Con tutta forza, med all kraft. — Forza u'd o, kraftigt betoning av ett ackord el. en ton; förk. /z.

Fos'oari, Francesco (1372—1457). doge i Venedig. Bidrog till att upprätta Venedigs välde i Norditalien.

Fos'colo, Niccolò Ugo (1778—1827), ital. diktare; besjög Italiens frihetssträvanden. Med Goethes Werther som förebild skrev F. *Ultime lettere di Jacopo Ortis* (1802; Jakob Ortis' sista brev).

Fosf age'n, fosfokreatin el. kreatin-fosforsyra förekommer i ryggradsdjurens muskler. Sönderdelas vid musklernas sammandragning i kreatin o. fosforsyra samt återbildas vid vila.

Fosfa't, fosforsyrornas salter o. estrar.

Fosfata's, en grupp enzym, som avspjälka fosforsyra ur fosforylestrar (t. ex. glykosfostat). Förekomma i blodserum, lever, njurar m. m. o. ha stor betydelse vid ämnesomsättningen.

Fosfatgödselmedel, fosfat, som användas för att öka fosforsyrehalten i odlad jord. Vanligast äro superfosfat, thomasfosfat o. benmjöl, men även andra användas (ex. dikalciumfosfat o. olika sinterfosfat ss. rehanienafosfat). Som mått på deras värde anges halten av den fosforsyra, som är löslig i ammoniumcitrat el. citronsyra.

Fosfati'der, fettlikn. fosforhaltiga ämnen, som förekomma i växt- o. djurriket, särskilt i äggula, hjärn- o. nervsubstans. Flertalet f. kunna uppfattas som fett, vari en fettstyremolekyl ersatts av fosforsyra, som dessutom binder en organisk bas, t. ex. kollin el. kolamin. Dessa båda fosfatider kallas lecitin resp. kcfalin.

Fosfokreatin'n, det. som fosfagen.

Fosfor (av grek. *los'joros*, ljusbringare), vaxliknande, färglös el. gult kristalliserande, i kolden sprött 3- o. 5-värt grundämne. Kem. tecken P, atomvikt 30.98 (renelement, 56 d. o.), atomnr: 15, spec. vikt 1.83 smält. 44°, kokp. 280°. År synnerligen lättantändlig samt självlysande i luft på grund av oxidation redan vid vanl. temp.; mycket giftig. Förvandlas vid upphettning utan lufttillförläde vid ca 300° till ett aniofört, rött pulver, röd fosfor. Även en tredje allotropisk modifikation, svart fosfor, finnes (jfr Allotropi). Röda fosfor äro (till skillnad från gula) icke giftiga o. ha betydligt högre antändningstemperatur. Fosfor framställes ur benaska genom behandling med svavelsyra, varvid bildas surt kalciumfosfat, vilket genom glödgning med kol i elcktr. ugn ger fosforångor, som vid passage genom vatten förätas till fosfor. Röda fosfor användes vid tändsticksfabrikation. Fosfor bildar med väte fosforväte n, PH₃ (fosfin) gasformigt, P₂H₄ flytande o. P⁺H₃⁺; fast, samt med klor flytande fosfortriklorid, PCl₃, o. fast fosforpentaklorid, PCl₅. Med syre bildas 4 olika oxider, varav märkes den starkt vattenbindande fosforpentoxid, P₂O₅, vilken med vatten förenar sig till ortofosforsyra, H₃PO₄, som upphettad till ca 210° övergår i pyrofosforsyra, H₄P₂O₇, vilken vid rödgödgning övergår i metafosforsyra, HPO₃. Fosforsyrornas salter kallas orto-, pyro- o. metafosfat. Fosfor spelar en stor roll i naturens hushållning o. ingår i såväl djur- som växtorganismer. Jfr Fosfatgödselmedel.

Fosforbrons el. tennbrons, legering av koppar o. tenn (under 10 % tenn för smide, 10 å 20 % för gjutning) samt högst 0.7 % fosfor, härrörande från vid framställningen använd fosforkoppar (som desoxidationsmedel för att förhindra att tennoxid bildas). Mycket använt

konstruktionsmaterial inom maskinindustrien på grund av goda hållfasthetsegenskaper, särskilt seghet. Jfr Rödgdos.

Fosforescens [i-jäns'] (av grek. *fos'foros*, ljusbringare), det förhållandet att vissa ämnen, t. ex. barium- o. zinksulfid, för en kortare el. längre tid bli självlysande, sedan de belysts med t. ex. sol- el. dagsljus. Jfr Fluorescens, Luminescens o. Lysfärger.

Fosforförgiftning, förr, då fosfortändstickor användes, vanlig förgiftning. Åkuta formen börjar med magsmärtor o. kräkningar; det uppkräkta luktar vitlök o. lyser i mörker. Senare följer slöhet, gulsot, blodkräkningar, blod i urinen, hjärtsvaghet o. död. Behandling: magsköljning, kräkmedel, ej mjölk el. annat fett. Kroniska formen, yrkessjukdom, leder till benröta i käkbenen med samtidig bennytbildning, s. k. fosfomekros, magkatarr o. utmärgling.

Fosforis'ter, gängse namn på representanterna för den nyromantiska skolan i Uppsala, efter dennas organ, tidskriften Phosphoros.

Fosforft, mer el. mindre orent mineral av kalciumfosfat, användes till framställning av fosfatgödselmedel.

Fosforkoppar, koppar, innehållande ca 10 % fosfor, framställs genom att smälta koppar med kalciumfosfat, kol o. kvarts. Användes till framställning av fosforbrons.

Fos'foros, grek., »ljusbärande», grek. namn på morgonstjärnan. Jfr Phosphoros.

Fosforyla's, enzym, som katalyserar det första stadiet i omvandlingen av glykogen till socker, varvid fosforsyra biudes (fosforylering). Av. det motsatta förloppet vid glykogenets upplagring i leveren katalyseras därav.

Fosge'n (av grek. *los*, ljus, o. *ge'nein*, födas), koloxiklorid, COCl₂, färglös, giftig gas, som bildas då koloxid o. klor förenas i solljus. Några timmar efter inandning därav uppstår andnöd o. vid högre koncentration (över 4 mg per kbm) kvävning, varför fosgen använts som stridsgas. Fosgen bildas äv. vid oxidation av klorerade kolväten (ss. kolteraklorid, trikloretylen m. fl.), vilket vällat förgiftningsofver genom att ett sådant ämne nått heta föremål el. öppen låga, +. ex. som ångor vid kemisk tvätt el. utfläckande gas från defekta kylanläggningar med freon el. metylklorid.

Fosie, församling i Malmö. 5.794 inv. (1947).

Fosnakulturen, beteckning för en primitiv stenålderskultur, uppkallad efter norska ön Lille-Fosen, på vilken staden Kristiansand är anlagd. F. är lokaliserad huvudsakligen till området Möre fylke—Söndre Helgeland. Fyndplatserna ligga på stor höjd över havet o. torde härröra från Ancylustiden.

Foss, kommun i mell. Bohuslän, Göteborg. 1. (past.adr. Munkedal): Munkedals landf.distr., Sunnervikens doms. 4.110 inv. (1947).

Foss'a el. vesseika11, *Cryptoproc'ta e'frox*, ett kattlikn. skunkdjur. Trängd 15 m, varav svansen 68 cm. Madagaskars största rovdjur.

Fossi'l (av lat. *fossilis*, uppgrävd), inuti bergarter el. avlagringar inkolade el. förstenade lämningar av växter o. djur el. avtryck därav.

Fossilise'ring, bildning av fossil.

Fostbrödralvä, vänskapförbund i forntida Norden mellan två män, vilket var upplösligt o. innebar, att den ene var skyldig att hämnas den andre, om han blev dödad.

Foster, beteckning för den unga individen, innan den lämnar ägget el. moderdjuret. — Juridiskt betraktas månuiskof öster icke som person. Jfr Fosterfördring.

Fos'ter, Stephen (1826—64), amerik. sångkompositör (*Old folks at home*, *My old Kentucky home* m. fl.).

Fosterbarn, barn under 16 år, som fostras hos annan än föräldrarna el. särsk. förordnad förmyndare, vilken har omvårdnad om barnet (barnavårdslagen av s/e 1924 o. fosterbarnsstadgan av 22/g 1945). Fosterbarn står under barnavårdsnämndens tillsyn.

Fosterfördrivning, framkallande av för tidig förlossning, så att fostret icke kan överleva. Straffbelagd i 14 kap. 26—28 §§ strafflagen. I vissa fall får dock havandeskap avbrytas av läkare. Jfr Abort.

Fosterföräldrar, makar, som mot el. utan ersättning upptagit fosterbarn. I lagspråket användes numera benämningen barnäfostrare.

Fosterhem, enskilt hem, där fosterbarn mottagits.

Fosterhinnor förekomma hos några få ryggradslösa djur samt hos kräldjur, fåglar o. däggdjur. Den fosterhinna, som närmast omsluter fostret o. fostervattnet, kallas amnion, de övriga chorion, det yttre höljet, o. allantois, en säcklik utstjälpning från fostrets arm, som tjänstgör som fostrets urinblåsa o. andningsorgan.

Fosterljud, de under senare hälften av havandeskapet hörbara hjärtslagen hos fostret.

Fosterrörelser, rörelser av fostret inuti livmodern. Kunnna kännas av modern från omkr. 4:e havandeskapsmånaden.

Fostervatten, svagt gul, i allmänhet täml. klar vätska, som, tillika med fostret, finnes uti den säck, vilken bildas av fosterhinnorna. Förlossningen föregås av hinnbristningen o. i samband därmed avrinnet fostervattnet. Sker vattenavgången på ett oväntat tidigt stadium, bör vederbörande lägga sig till sängs o. rådfråga läkare.

Fot. *Mat.* Från babylonerna härstammande mått av något växlande storlek. Svensk fot = 29,690 cm användes före 1878. Inom virkeshandeln m. m. användes ännu eng. = 30,480 cm.

Fotblock, block för ledande av rep, så att de kunna halas längs däck.

Fotboll, ett från de gamla egypterna härstammande bollspel, numera världens mest utbredda idrott. Spelas på en plan högst i 9 X 91,5 m, minst 91,5 x 45,75 m, mellan två 11-mannalag o. med en boll av läder (71—69 cm i omkrets), som utan tillhjälp av händer el. armar skall drivas in i motståndarnas mål.

Fotcirkel, instrument för uppmätning av invändiga mått, liknande en passare men med utåtböjda spejsar. Jfr Krumcirkel.

Fotekse'm, hudsjukdom med sprickbildning o. blåsor särskilt mellan tårna. Orsakas av en svampart.

Fot'OS (omkr. 820—891), bysantinsk patriark, polfiker o. författare. Bidrog att skärpa motsatsen mellan Österns o. Västerens kyrkor.

Fotknölar, två vid nedersta delens av underbenet från vad- resp. skenbenet utstjäpnande, rundade benutskott. Omfatta språngbenet o. brytas ofta vid »fotvrickning».

Foto-, förled i sammansättningar, av grek. *fos*, gen. *foto's*, *ljus*.

Fotocell, dets. som fotoelektrisk cell.

Fotoelektriska fenomenen, i inskränkt betydelse dets. som fotoelektrisk effekt men i vidare bemärkelse omfattande även det omvända fenomenet, då energirika elektroner ge upphov till fotoner (i form av röntgenstrålar), samt inflytandet av magnet, o. elektr. fält på ljusstrålning (zeemaneffekt resp. starkeffekt).

Fotoelektrisk cell, fotocell, ljus-elektrisk cell el. alkalisk cell, apparat, som utnyttjar den fotoelektriska effekten, så att ljus, som träffar densamma, ger upphov till en elektrisk ström. Består av en glasballong, vars vägg på insidan delvis är belagd med ett tunt metallskikt, som (i serie

med relä, galvanometer cl. dyl.) ansluts till minuspolen av ett batteri. Pluspolen är förbunden med fotocellens anod, en metallring el. ett nät i ballongens centrum. Fotocellen är ant. lufttom (vakuumcell) el. fylld till lågt tryck med en ädelgas, t. ex. argon. Metallbeläggningen utgöres vanl. av kalium el. cesium, som behandlats på särskilt sätt. Skall fotocellen reagera endast för ultraviolet strålning, användes kadmium, vanl. i en ballong av kvarts. Fotoceller användas vid mätning av ljusstrålning, i ljudfilmapparater o. i automatiska anordningar för styckeräkning på t. ex. löpande band, för öppning av dörrar, då personer närma sig, för tändning av belysning i skymningen m. m. Jfr Fotoelement.

Fotoelektrisk effekt el. h a l l w a c h s-effekt, frigörandet av elektroner genom bestrålning av metaller med (ultraviolet) ljus. Varje foton med tillräckligt hög energi (dvs. tillräckligt kort våglängd) frigör en elektron. För de flesta metaller erfordras så energirika fotoner, att endast ultraviolet strålning är verksamt, men alkali metallerna påverkas även av synliga spektrum (cesium har största känsligheten för rött ljus). Jfr Fotoelektrisk cell o. Fotoelektriska fenomenen.

Fotoelement' el. spärnskiktceller bestå av ett tunt kopparoxidul. el. selskikt mellan två metallelektroder, av vilka den ena, vanl. av guld el. platina, är så ytterst tunn, att den är väl genomskinlig. Vid belysning uppstår genom en fotoelektrisk effekt en elektromotorisk kraft i mellanskiktets ena begränsningsyta, så att en till elektroderna ansluten galvanometer (el. ett relä el. dyl.) passeras av en ström, som vid låg belysningsstyrka är proportionell mot denna. Användas på liknande sätt som fotoelektriska celler men kunna icke alltid ersätta dessa.

Fotogen [-sje'n] (av grek. *fos*, *ljus*, o. *ge'nin*, födas), vattenklar blandning av kolväten ur metansenien, spec. vikt 0,81—0,87. Erhålles vid bergoljas fraktionerade destillation vid 150—300°, användes som brännmaterial i lampor o. förbränningsmotorer (fotogenmotorer).

Fotografi' (av grek. *fos*, *ljus*, o. *grafe'in*, skriva), bild, erhållen genom bestrålning av ljuskänsliga ämnen, ävensom konsten att framställa sådana bilder. Därvid användas glasplåtar el. film, vilka försetts med en bromsilverimpregnerad gelatinhinna, som under vanl. ett kort ögonblick exponeras (belyses) i en kamera. Sedan den gulvita gelatinhinnan genom framkallning o. fixering förvandlats till en negativ bild av föremålet, kopieras denna på kopieringspapper, varefter detta efter framkallning, event. toning o. fixering, ger den egentliga fotografien. Jfr Sensibilisering.

Fotografisk äganderätt, fotografs uteslutande rätt att mångfaldiga o. genom kinematografi offentliggöra förevisa sina fotografiska bilder; varar med viss inskränkning 15 år efter det, då fotografien först offentliggjordes. Den är reglerad genom lag av 30/5 1919.

Fotogrammetri' (av grek. *fos*, *ljus*, *gramm'a*, skrift, o. *metr'e'in*, måta), bildmätning, metod att medelst två olika fotografier av samma terräng bestämma det inbördes läget av terrängens punkter i o. för kartläggning. Viktigast är num. stereofotogrammetrion, som grundar sig på bilder, vilka kunna betraktas stereoskopiskt. De tagas vanl. från flygplan, från punkter belägna 100-tals m från varandra; för uppmätning av mindre föremål, brottplåtar o. d. användes en dubbel s. k. stereokamera. Kartan upptas automatiskt med särsk. karteringsinstrument (t. ex. Zeiss' stereoautograf). Metoden är därigenom i snabbhet överlägsen den geodetiska mätningen o. är

särsk. för krigsbruk (flygfotografi) oersättlig I samt har använts till upprättande av foto- I grammetriska arkiv över märkliga byggnader o. skulpturverk, som vid eventuell skadegörelse därigenom kunna rekonstrueras.

Fotografvyr', reproduktionsmetod med estad kopparplåt, upfunnen av K. Klick 1879. Genom att kopiera en negativ fotografisk bild av originalet på en ljuskänslig (bikromatbehandlad) gelatinhinna, erhåller denna efter framkallning (i varmt vatten) en efter originalets belysning växlande tjocklek. Gelatinhinnan fästes på kopparplåten, varpå denna etsas med en järnkloridlösning, vilken mer el. mindre tränger igenom gelatinhinnans olika tjocka partier. Kan mim. äv. utföras på kopparcylindrar o. användas i rotationspressar till tidningstryck.

Fotokemi', vetenskapen om ljusets förmedlande inverkan på de kemiska reaktionerna, såsom växternas assimilation, klorsilvrets svärtning vid fotografiska processer, väte-klorbladningars explosion vid belysning m. m.

Fotoluminescens [-sjäns'], gemensamt namn på fluorescens o. fosforescens. Jfr l,uminescens.

Fotoly's (av grek. *fos*, ljus, o. *lyem*, lösa), en kemisk förenings sönderdelning under ljusets inverkan.

Fotomekaniska reproduktionsmetoder, reproduktionsmetoder, vid vilka en fotografisk bild överföres till tryckplåten el. stenen, såsom autotypi, fotografvyr, fototypi o. ljustryck.

Fotomet'er (av grek. *fos*, ljus, o. *metron*, mått), instrument för relativ mätning av intensiteten hos ljusstrålning. Mätningen kan ant. göras subjektivt med ögats hjälp el. objektivt med fotocell, termostapel el. bolometer. I förra fallet ändras belysningen på endera av två närbelägna ytor genom inställning av avstånd, blandare, gräklil el. dyl., tills båda ytor-na, betraktade genom lämplig optisk anordning, synas lika ljusa; inställningen avläses o. härur erhålles förhållandet mellan de båda intensiteterna. Med termostapel el. bolometer mätas på elektrisk väg den uppvärmning, strålningen orsakar i ett ytterst tunt, svårtat metallband; fotocellen ger direkt en mätbar ström vid bestrålning. Härvid mätas de båda strålningarna efter varandra el. också användes även här en nollmetod med hjälp av två fotoceller. Fotometrar användas vid belysningstekniska mätningar, då ena ljuskällan utgör en normallampa; för mätning av ljusabsorptionen i lösningar, varvid jämföres med lösningsmedlets absorption osv. I senare fallet användes ofta färgfilter el. monokromator (spektralfotometer) för att begränsa mätningen till ett smalt våglängdsområde.

Fotometri', alla slags mätningar av relativa intensiteten hos ljusstrålning. I inskränkt betydelse: belysningstekniska mätningar av de fotometriska storheterna (ljusstyrka, ljusflöde, ljusstäthet o. belysningsstyrka). Jfr Fotometer.

Fotomontage [-mänta'ij], metod att genom sammanställning av olika fotografier åstadkomma en verkningsfull, skenbart enhetlig bild. F. spelade en stor roll i 1920-talets filmkonst, främst den ryska, men har numera sin största betydelse för industrireklamerna o. den sociala o. politiska propagandan.

Foton [-tän] el. ljustkvant, den minsta energimängd, som kan givas i form av ljus o. annan elektromagnetisk strålning; är proportionell mot strålningens svängningstal. Vid ömsesidig omvandling mellan vägrstrålning o. elektronstrålning (jfr Fotoelektriska fenomenen) är det deltagande antalet fotoner o. elektroner lika.

Fotoperiodism', dagslängdens inflytande på olika växters utveckling. I ångdagsväxter kunna ej blomma, om den dagliga belysningen blir för

kort, t. ex. understiger 10—14 tim. Kortdagsväxter blomma endast vid tillräckligt kortvarig daglig belysning. Vissa arter äro dock tämligen oberoende av dagens längd. Lövfallningen på hösten beror främst på de kortare dagarna.

Fotopsi' (av grek. *los*, ljus, o. *op/sis*, seende), ljus- el. färgförmåelse utan yttre motsvarighet. Förekommer bl. a. vid ögonsjukdomar.

Fotosfären (av grek. *fos*, ljus, o. *sfä'ra*, klot), solens lysande atmosfär, som för blotta ögat ter sig som en jämnt lysande skiva men i förstoring företer ett småkornigt utseende, stundom avbrutet av de rörliga solfläckarna.

Fotosta't, halvautomatisk anordning för billigare fotografisk reproduktion (på bromidpapper) av ritningar o. tryck. Kopian visar vit teckning på svart botten.

Fototelegrafi', dets. som bildtelegrafi.

Fototropism' (av grek. *fos*, ljus, o. *tro'pos*, vändning), böjning av en växt del genom olikformig tillväxt, varigenom den införes i ett bestämt läge i förhållande till det infallande ljuset.

Fototypi' (av grek. *fos*, ljus, o. *typos*, avtryck), reproduktionsmetod för streckteeknade figurer, vilka fotografiskt överföres o. inetsas på koppar- el. zinkplåt (klicheé).

Fotskäl, kommun i s.v. Västergötland, Älvsb. l. (past.adr. Björketorp); Horreds landsf.distr., Marks doms. 742 inv. (1947).

Foucault [fokå'], i. é o n (1819—68), fransk fysiker, berömd dels för sin snirkliga metod för bestämning av ljusets hastighet medelst en roterande spegel inom ett vanligt rums begränsade utrymme, varigenom ljushastigheten i olika medier lätt kunde bestämmas, o. dels genom F o u c a u l t s p e n d e l f ö r s ö k, varvid konstaterades, att en pendels svängningsplan i överensstämmelse med den newtonska mekaniken är bestämt i förhållande till stjärnorna o. med dem synas vrida sig i förhållande till en jordisk åskådare. Upptäckte även virvelströmmar, vilka stundom kallas f o u c a u l t s t r ö m m a r.

Fouché [fosje']. Joseph, hertig d'Ortante (1759—1820), fransk politiker. Djupt inblandad i skräckväldet var F. sedermera polisminister under direktoriet, Napoleon (1799—1810, 1815) o. Ludvig XVIII. En hänsynslös intrigmakare strävade F. i det hela efter att vidmakthålla den franska revolutionens verk. Efter F:s död flyttade två av hans söner till Sverige.

Fougères [fos]är', stad i n.v. Frankrike, dep. Ille-et-Vilaine. 20,000 inv. (1936).

Fougstedt, Arvid, f. </, 1888, målare, tecknare, prof. vid Konsthögsk. 1938—47. Porträtt m. m. Bokillustrationer, bl. a. för Strindbergs »Röda rummet» (1925).

Fougt L^{ok}ij, Henrik (1720—82), boktryckare i Sthlm; uppfann en metod att trycka musiknoter med gjutna typer. Tryckeriet övertogs efter F:s död av h. h. E l s a M o m m a (1744—1826), av. känd genom vittnerhetsförsök. — *Det första sv. stilgjuteriet* (N. G. Wollin, 1943).

Fouille [loje'], Alfred (1830—1912), fransk filosof. Förf. till *La psychologie des idées forces* (1893; Idékrafternas psykologi).

Foulard ffolär', fr., tunn, tvåskaftad sidenvävnad, vanl. tryckt i livliga mönster, användes till halsdukar, klänningstyg o. dyl.

Foulé [fole'], fr., mjukt, kyprat, genom valtvättning svagt ulligt ullstygt. Kostymtyg.

Fouqué [foke'], Friedrich, baron de la Motte (1777—1843), tysk författare, skrev bl. a. sagodikten *Undine* (1818). F. påverkade Atterbom o. C. J. L. Almqvist.

Fouquet [fokä'] (Fouquet), Jean (f. omkr. 1420, d. omkr. 1481), fransk målare. En av de första renässanskonstnärerna i n. Europa o. Frankrikes störste dötida konstnär. Bl. arb. *Illuminerad bönbok* (i Chantilly) o. *Madonna* (ev. Agnes Sorel) med barnet (i Antwerpen).

Fouquet [fokä'] (Fouquet), Nicolas (1615—80), fransk finansminister under Ludvig XIV. 1661 avsatt o. med livstids fänelse straffad för försnilling. Jfr Vaux-le-Vicomte.

Fouquet [fokä'] (Fouquet). 1. Bernard F. (f. omkr. 1640, dödsår obekant), fransk bildhuggare; anställdes vid Sthlms slott 1696, där han bl. a. utförde de två bronslejonerna (se bild) framför nordfasaden, uppsatta 1702—04, samt modeller till enleverings-o. Herkulesgrupper. F. var sin tids främste monumentalskulptör i Sverige. -- 2. Jacques F., son till B. F., fransk målare, verksam i Sthlms slott 1694—1702. Takmålningar i festvåningen.

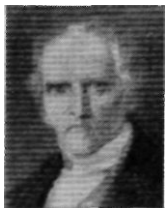
Fouquier-Tinville [fokje'-tän'vill'], Antoine Quentin (1746—95), fransk revolutionsman, vanryktad som allmän åklagare vid revolutionstribunalet. Avrättad.

Fourero'ya, växtsläkte (fam. *Amaryllidaceae*), 15 arter i Centralamerika, till det yttre liknande *Agave*; de långa bladen kvastlikt anhopade i grenspetsarna. *F. gigas*'tea har bladfibrer, som utnyttjas under namn av mauritushampa. *F. longae*'va (Mexico), trädartad, palmliknande, med intill 15 m hög stam, utvecklar vid hög ålder (intill 400 år) sin första o. enda blomställning, en toppställd, intill 15 m hög, rikt grenad klase med över 15 mill. blommor. Stammen dör herefter.

Fourdriniermaskin [fordrinje'-], mångcylindermaskin för papperstillverkning.

Fourier [forje'], Jean Baptiste Joseph (1768—1830), fransk matematiker, vilkens värmeteorier bildar epok i den matematiska fysiken, bl. a. genom studiet o. användningen av de trigonometrisk serierna (Fouriers serie). Sekr. i Napoleons Egyptiska institut.

Fourier [forje'], Charles (1772—1837), fransk social reformvän, utvecklade i talrika skrifter planer till ett idealsamhälle, som skulle vara fritt organiserat i falanger, grupper på 400 familjer, o. varje falang boende i en gemensam anläggning. Falangstärnen. I denna skulle arbetet bedrivas kooperativt o. fritt yrkesval råda. Fouriersmen, som särsk. ville skapa arbetsglädje o. återgång från storstads-industrialismen, har utan framgång försökt i praktiken, särsk. i Nordamerika.

Fournier [fornje'], Jean Antoine (f. 1761, dödsår obekant), fransk vicekonsul; verkade vid riksdagen i Örebro 1810 på Bernadottes uppdrag för dennes val till svensk tronföljare.

Fouta-Djalon [fota' ds'alå¹¹*], bergland i Franska Guinea, Västafrika. Huvudort: Timbo.

Fow, förkortning för eng. *first open water*, första öppet vatten.

Foveauxsundet [fåvå'-], sundet mellan Sydön o. Stewartön, Nya Zeeland. 30—43 km brett.

Fowler [fa°l°], sir John (1817—98), eng. ingenjör, byggde Londons underjordiska järnvägsnät o. järnvägsbron över Forthviken.

Fox, George (1624—91), eng. predikant, stiftare av kväkarnas el. »vännernas» sällskap.

Fox, Charles James (1749—1806), eng. statsman av whigpartiet. Avvecklade 1783 ss. utrikesminister kriget med För. Stat. Sökte 1806 i samma egenskap förgäves stifta fred mellan England o. Frankrike. En av Englands största parlamentariska debattörer.

Foxhound [fåks'ha'nd]

el. engelsk rävhund, en medelstor, kraftig, uthållig stövare, oftast vit med gula o. svarta tecken. Användes vid hetsjakter (parforcejakter) på räv, alltid i stora släpp.

Foxkanalen, havsarm av N. Ishavet, mellan Baffinsland i ö. samt ön Southampton o. halvön Melville i v.

Foxterrier, en medelstor terrier, till färgen oftast vit med svarta tecken. Svansen stubbas vanl. Förekommer i en slät- (se bild) o. en strävårig form.

Foxtrot [fåks'trätt], eng., »rävlunk», amerik. pardans, införd i Europa omkr. 1910.

Foz de Iguaassí, huvudstad i territoriet Iguaassí, Brasilien.

Fp, förkortning för *forte piano*.

Fr, kem. tecken för en atom francium.

fr., förkortning för *franc*.

f.r., förkortning för *fast räkning*.

Fra (it., förk. av *frate*, broder), ital. titel för icke prästvigd munk samt för tiggarmunk. Motsv. spanska titel är *fray*.

Frack, livrock med framtill avskurad

na skört. Började nyttjas i slutet av

1700-t., först som vardagsdräkt o. av

kulört tyg; num. buren som civil högtidsdräkt. I vissa sällskap o. dyl. före-

komma frackar i andra färger. (Se bild.)

Fra Dia'volo (ital., »Broder Djävul-

en»), egentl. Michele Pezzu

(1760—1806), ital. rövarhövding, deltog

i striderna mot Napoleon; hängdes av

fransmännen. — Huvudfiguren i den

komiska operan »Fra Diavolo» av D.

F. Auber med text av E. Scribe; uppf.;

i Sthlm i:a ggn 1833.

Freencel, Louis (1851—1911), bankman,

av tysk-judisk börd, 1893 verkst. dir. för Sthlms

handelsbank (növ. Sv. handelsbanken), som

under hans ledning blev en av landets stor-

banker. Donator.

Fragaria, örtsläkte (fam. *Rosaceae*), 8 arter

på n. halvklotet o. i Anderna, hos oss 2. *F.*

vesca, smultron, o. *F. virginica*, backsmultron el.

nejkon. Blombotten vid fruktmognaden utveck-

lad till en köttig, bärliknande skenfrukt, på vilken

de små nötklikande frukterna sitta fastade.

De odlade jordgubbarna äro till sitt ursprung

körnsringsprodukter, bl. a. mellan *F. virginica* (nå

ö. Nordamerika) o. *F. chilensis* (Chile).

Fragil [-sjil'] (fr. *fragile*, lat. *fragilis*), bräck-

lig, skör, ovaraktig. — *Fragilitet*, bräck-

lighet, sprödhet.

Fragment' (av lat. *frangere*, bryta), lösbrutet

stycke, brottstycke; bevarad del av en i övrigt

förlorad skrift. — *Med. Lösrädd* del av ben

vid benbrott. — *Fragmentarisk*, ofull-

ständig, i brottstycken; avbruten.

Fragonard [-gåna'rl, Jean Honoré (1732—1806), fransk målare, en av rokokons o. Ludvig XVI-stilens mest typiska representanter, vars tavlor ofta återger frivola kärleksscener ur mytologien o. vardagslivet. Måleriska ljuseffekter av romantisk karaktär med en ofta blott antydande, nervös, spirituell form o. en bred, fri touche. K. var äv. rumssdekoratör o. porträttör. (*Le chijtre d'amour*, se bild.)

Fraiche [frälj], fr., försv. fräsch, frisk, blomstrande; färsk, ny.

Fraise [fräs], fr., smultron, smultronröd.

Frakt, ersättning för godstransport.

Fraktavtal, avtal om transport av gods. Dess skriftliga avfattning kallas vid sjötransport certeparti o. konossement (i fråga om styckegods), vid järnvägstransport fraktsedel o. vid flygtransport flygfraktsedel. Regler i sjölagen, järnvägstrafikstadgan o. lagen 1937^{om} befordran med luftfartyg.

Fraktgods kallas i motsats till i gods sådant gods, som befordras med vanliga godsändningar. Efter sändningens vikt skiljer man på styckegods (under 2,500 kg) o. vagnslastgods (minst 2,500 kg). Frakt erlägges efter olika taxor allt efter godsets art (värde) o. sändningens vikt.

Fraktio'n (fr. *fraction*, av lat. *fran'gere*, bryta), sårgrupp: meningsgrupp inom ett parti. — Kem, Vid destination erhållen vätska med bestämda kokpunktsgränser. Jfr Destination o. Bergolja.

Fraktestitutio'n förekommer vid vissa redarisammanslutningar o. innebär, att en betraktare, under viss tid verkställt alla sina skeppningar på en viss route med linjens fartyg, erhåller en del av frakten återbetald.

Fraktsedel, handling, som vid försändning av gods utfärdas av avsändaren o. innehåller erforderliga uppgifter ang. befraktningen. Vid transport sjölades ersattes den av konossementet.

Fraktu'r (av lat. *fran'gere*, bryta). Boktr. Gotisk tryckstil (t. ex. fraktur) till skillnad från antikva o. kursiv. ~ Med. Benbrott.

Framboesi'a (tro'pica) (av fr. *framboise*, hallon), smittosam tropisk sjukdom med halionliknande hudutväxter.

Framkallare, ett för framkallning av fotografiska bilder lämpligt reduktionsmedel jämte tillsatser, som påskynda svärtningen (alkalier) el. förhindra slöjbildning (bromkalium). I handeln förekommer en mängd olika benämnda preparat, vanl. innehållande något av följande reduktionsmedel: metol, hydrokinon, pyrogallol, paraminofenol, paraferenylendiamin m. fl.

Framkallning, den exponerade (i kameran belysta) plåtens el. filmens sköljning i en vätska, framkallare, varigenom bromsilvret i gelatinhinnans belysta delar delvis reduceras till silver i fint fördelat form, så att en negativ bild framträder i skiftande svärtning mot den mjölkvita återstoden, vilken sedermera utvättas i fixerbadet.

Framkallningspapper, papper för kopiering av fotografiska bilder, vilket efter kortvarig belysning genom negativet framkallas o. fixeras ung. som plåtar o. film. Jfr Utkopieringspapper.

Framladdning. Milit. Krutladdningens o. kulans införande från mynningen i eldröret;

avskaffades vid eldhandvapen på 1840—60-t. o. vid artilleripjäser på 1870-t.

Franc [fra*]. plur. francs, förk. fr. el. fres, sedan 1795 Frankrikes myntenhet. Devalverades 1945 o. 1948.

Franc, Ulrik Gustaf (1736—1811), överpostdirektör, statssekreterare, Gustav III:s förtrogne under dennes senare år.

Francis [framsa*], fr., fransman, franska språket, fransk. — Fem. française [fra*sa's], fransyska, fransk; fransäs (se d. o.).

France [fra'8s], La F., fr., Frankrike.

France [fra'8s], Anatole, egentl. Jacques Anatole Thibault (1844—1924), fransk författare. Påverkad av antikens tänkare, upplysningsfilosofien o. Renan gjorde F. sig till tolk för en skeptisk livsåskådning, som han med fin ironi o. i en utsökt, ofta sensuellt präglad form gav uttryck åt, bl. a. i de historiska romanerna *Thais* (1890; sv. övers. 1891), *La rôtisserie de la reine jédauque* (1893; Drottning Gåstot, 1899), samtidsromanerna *Le crime de Sylvestre Bonnard* (1881; Sylvestre Bonnards brott, 1892), *Le lys rouge* (1894; Den röda liljan, 1902) o. romanserien *Histoire contemporaine* (*Vorne du mail*, 1897; Under almen, 1905, m. fl.), där han med Monsieur Bergeret som språkörer radikal gisslade missförhållandena i det franska samhället, sådana de kommit i dagen sarsk. genom Dreyfusaffären. I självbiografiska arb., såsom *Le livre de mon ami* (1885; Min väns bok, 1920), tecknade han poesifyllda genrebilder från sin barndoms borgerliga Paris. F. har till sv. översatts av H. Söderberg. — 1921 erhöi F. nobelpriset i litteratur.

della Francesca [ti-läss'ka], Piero, egentl. Piero di Benedetto dei Franceschi (omkr. 1416—92), itali. målare. En av ungrenässansens banbrytande konstnärer betr. modellering, rumsutbildning o. perspektiv. Av. förebildlig genom sin behandling av ljuset. Huvudarbeten en serie fresker i San Francesco i Arezzo skildrande det hel. korsets legend, samt porträtten av hertigparet av Urbino (Uffizierna; hertig Frederigo da Montefeltre av Urbino, se bild). F. utgav ett arbete över perspektivet. Monografi av H. Graber (1922).

Francesca da Rimini [ti-läss'ka], hjältinnan i en berömd episod i Dantes »Gudomliga komedi», blev under ett möte med sin älskade, Paolo Malatesta, jämte denne nedstucken av sin svartsjuka man.

Franche-Comté [fra'il-kånste'], fr., »frigrevskapet»; landskap i ö. Frankrike, motsv. nuv. dep. Haute-Saône, Doubs o. Jura. F. var urspr. en del av konungariket Burgund, blev senare frigrevskap under namnet Frigrevskapet Burgund. tillföll Tysk-romerska riket 1914 o. förenades 1384 med Flandern till hertigdömet Burgund. Franskt 1678. Jfr Burgund.

Franohet-d'Esperey [fra*slä' desir*o'ra'], Louis Félii (1856—1942), fransk marskalk, deltog i Första världskr. o. genomförde som chef över den fransk-britt. orientarmén i Makedonien offensiven 1918 mot Bulgarien.

Franchise [fra*ʃi's], fr., befrielse från vissa avgifter. Betecknar i sjöförsäkringsväsendet frihet från ersättningsskyldighet för enskild skada, ej överstigande en viss mindre del av försäkringsbeloppet.

Fran'cia [-tʃ]al, Francesco, egentl. Raibolini (omkr. 1450—1517), ital. målare, guldsmed, myntmästare. Påverkad av Costa o. Perugino målade han andaktsbilder av sentimental, mild skönhet.

Franciabigio [frantsjabidsj'a], egentl. Francesco di Cristofano (1482—1525), ital. målare, som tog starka intryck av Andrea del Sarto, med vilken han samarbetade. Utmärkt porträttör.

Fran'cis'cus, den helige, el. Frans från Assi'si (1181—1226), franciskanerordens stiftare. Son till en rik ital. köpman framträdde F. 1209 som förkunnare av programmet: apostolisk predikan o. apostolisk fattigdom. Själv gick han i spetsen o. begynte med likasinnade en missionsverksamhet, som utsträcktes till Orienten (1219—20). Efter många vanskligheter stadfästes, i mycket mot stiftarens egen önskan, F:s regel som en fullfärdig ordensorganisation 1223, franciskanerorden. F. var en Kristusliknande gestalt, som helt o. hållet levde för sina medmänniskor.

Fran'ciscus'nerorden, en av den helige Franciscus stiftad, 1223 stadfäst munkorden. Den utrustades med en vidlyftig kyrkopolitisk organisation o. ställdes under en generalminister. Bröderna benämndes efter sin dräkt gråbröder el. fra'tres mino'res (mindre bröder) o. förpliktades till yttersta fattigdom o. strängaste försaker. Längre fram gjorde sig en mindre asketisk riktning gällande, orden fick rätt att besitta egendom. Under sin första hänförelse till fick franciskaner-(jämte dominikaner-)orden en utomordentlig betydelse för medeltidskyrkan, som på denna väg nådde fram till massan av folket. Franciskanerorden har ock inlagt stora förtjänster om missionen o. vetenskapen; den räknar inom sina led namn som Bonaventura, Duns Scotus, R. Bacon o. Occam. — I Sverige vann orden insteg på 1230-t. med kloster bl. a. i Sthlm (på nuv. Riddarholmen), Visby, Uppsala o. Skara.

Francisturbin, vattenturbin av reaktionstyp med vattengenomströmning utifrån o. inåt.

Fran'cium, en radioaktiv alkalimetall, atomnr. 87, kem. tecken Fr. Isotopen med mass-talet 223 har halveringstiden 21 min. o. är γ -strålande. Fr, som tidigare kallades aktinium K, har påvisats o. studerats av Mlle M. Perey i Frankrike.

Frank, Sebastian (1499—1542), tysk teol. författare, var en tid evangelisk predikant men kom i strid med Luther o. dennes anhängare o. nedlade sitt ämbete. Anhängare av en mystisk spiritualism.

Frank [fra*ʃk], César (1822—90), belg-fransk tonsättare. Påverkad av de tyska klassikerna (Bach) skrev F. inom alla kompositionsformer men ägnade sig mest åt kyrkomusiken.

Frank, James, f. 1882, tysk fysiker, prof. i Göttingen 1920—33, prof. vid univ. i Chicago sed. 1938. Erhöll 1926 jämte G. Hertz 1925 års nobelpris i fysik för undersökningar rörande atomernas byggnad.

Francke, Mäster Francke, tysk målare i början av 1400-t., verksam i Hamburg, där han utförde altartavlor i kraftfull o. realistisk stil.

Fran'cke, August Herman (1663—1727), tysk geolog o. filantrop. I Halle, där F.

var professor, begynte han med en fattigskola, barnhem m. m., vilket allt utvecklade sig till en vågörenhetsanstalt av stora mått (»den Franckeska stiftelsen»). F., som nära slutit sig till Ph. J. Spener, blev den tyska pietismens andra stora namn, liksom Halle blev dess medelpunkt.

Fran'oo, dets. som franko.

Franco, Francisco, f. 1892, spansk general o. statsman, sed. 1939 Spaniens diktator. Kom 1912 till Spanska Marocko, där han deltog i striderna mot chefer för den 3 år tidigare grundade Spanska framlingslegionen. General 1925. F. blev chef för den nyinrättade militärakademien i Zaragoza 1928. Sedan denna stängts efter republikens införande 1931, försattes F. i disponibilitet såsom miss-tänkt för reaktionära tankesätt. 1933 militärbefälh. på Balearerna; nedslög ett upp-ror i Asturien 1934. Ge-neralstabschef 1935 förflyttades F. efter folk-frontens seger vid cortesvalen i febr. 1936 som militär guvernör till Kanarieöarna. Härifrån förberedde han den militärrevolt, som 18 juli s. å. resulterade i Spanska inbördeskriget, varvid han flygledes begav sig till Spanska Marocko, där trupperna omedelbart anslöto sig till honom. F:s ledande roll på nationalsidan fastslogs, då han 1 okt. 1936 i Burgos lät utropa sig till Spaniens statschef. F:s regering erkändes redan 18 nov. s. å. av Tyskland o. Italien, vilka makter redan från början understött F. dels med frivilliga, dels med krigsmateriel. Efter In-bördeskrigets slut våren 1939 erkändes Franco-regeringen allmänt som Spaniens enda lagliga. Ett dekret 9 aug. 1939 förlänade F. diktatorisk makt. Övertog sept. 1942 ledningen av Falang-en efter Suñer. F. genomdrev 1947 en successionsordning, enl. vilken Spanien förklarades för en monarki med rätt för F. att utse konung el. regent.

Francois [fra*ʃs'a], fr., Frans. Franc's-tireurs [fra*stir'o], fr., friskyttar, franktirörer (se d. o.).

Fran'gula el. frangulabark, barken av trädet brakved (*Rhamnus frangula*), användes till gulfärgning av ylle o. inom medicin (som avförande medel).

Frank (av fr. franc), frimodig, öppen, hurtig. Frank, Adolf (1834—1916), tysk kemist, grundare av den tyska kaliindustrien. F. upp-fann metoder för tillvaratagande av luftens kväve i form av karbidkväve o. ammoniak.

Frank, Bruno (1887—1945), tysk författare av judisk börd, 1933 landsflyktig, före sin död bosatt i För. Stat. Betydande novellist. Bl. romaner *Die Tochter* (Dottern, 1943).

Frank, Einar Utzon, f. 1888, dansk bildhuggare, påverkad av arkaisk grekisk formgivning. Bvster o. porträttstatyetter av barn m. m.

Frank, Josef, f. 1885, österrik, arkitekt, sv. medborgare 1939. Huvudsakl. rumsinredningar o. konstslöjd. Prof. vid Kunstgewerbeschule i Wien 1920—26; sed. 1934 verksam vid »Svenskt Tenn», Sthlm.

Frank, Hans (1900—1946), tysk national-socialistisk politiker, deltog i det misslyckade kuppförsöket i Mtnchen 9 nov. 1923, framträdde sedermera som nationalsocialismens främsta juridiske ledare; bayersk justitieminister 1933—34 o. dec. 1934 riksminister utan portfölj; 1939

—45 generalguvernör i Polen. Avrättad som krigsförbrytare 1946.

Fran'ken, ett av Tysklands gamla stamherldömen, grundat på 400-t. av frankerna o. omfattande landet mellan Rhen o. de böhmiska bergen; införlivades 1806 med Bayern.

Fran'kenthal, stad i delstaten* Rhein-Pfalz, s. Tyskland (Pfalz, Bayern), vid Isenach, i kanalförbindelse med Rhen. 27,000 inv. (1939). Sockerindustri, klockgjuteri, maskinverkst. 1632 —35 besatt av svenskar. På 1700-t. berömd porslinsstillverkning. Jfr äv. Hannong.

Fran'kenwald [-valt], skogklädd bergshöjd i n.ö. Bayern, mellan Thüringerwald o. Fichtelgebirge. Medelhöjd 600 m.

Franker, germansk folkstam, som på 200-t. e.Kr. bodde omkr. Rhen o. sedermera bosatte sig dels i det nuv. Frankrike o. Belgien (de saliska frankerna), dels mellan Maas o. Rhen (de ripauriska frankerna), dels i tyska Franken (östfrankerna).

Franke'ra (av it. *franco*), frimärka.

Franker'ring, erläggande av postavgifter för olika försändelser (brev, korsband, postanvisningar etc.) genom att förse dem med frankotecken (frimärken, frankokuvett, brevkort o. kortbrev) till ett värde, som motsvarar postavgiften. Vid frankostämpling frankeras postförsändelserna med särsk. maskiner, vilka mot erläggande av förbrukningsavgift till postverket sed. 1926 kunna användas i Sverige.

Frankfort [fra:ngk'f't], huvudstad i Kentucky, ö. För. Stat. 11,500 inv. (1940).

Frank'furt am Main [-förf], stad i delstaten Hessen, s. Tyskland (prov.

Hessen-Nassau, Preussen). 553,000 inv. (1939). Bl. märkliga byggnader rådhuset, »der Römer» (se bild), som bestod av flera äldre hus delvis från 1400-t., domkyrkan (urspr. från 852) o. Goethes födelsehus (senare museum), båda förstörda av engelska bomber 1944. Städelssckcs Kunstinstitut med betydande konstsaml. i läbibyhus, Tysklands rikhaltigaste stadsmuseum. Universitet från 1914. F. hade näst Berlin Tysklands största penningmarknad. Betyd. fabriksstad. Arl. hölls flera varumassor. Genom kanalisering av Main är F. delaktigt i sjöfarten på Rhen. Flygplats Rhein-Main. — 843 blev F. Östfrankiska rikets (Tysklands) huvudstad, 1220 fri riksstad, 1316 valstad för kejsarna, 1562 äv. kröningsstad, 1810—13 huvudstad i det av Napoleon I bildade storthertigdömet F., 1815 ånyo fri riksstad, 1816—66 sate för förbundsdagen. 1866 införlivades det med Preussen. — Gustav II Adolf bodde nvv. 1631—juni 1632 i F. Genom freden i F. 1671 avslutades Frank-tyska kriget. 1943—45 ödelades stora delar av F. av allierat flyg.

Frank'furt an der Öder [a'der], stad i n.ö. Tyskland, delstaten Brandenburg. 84,000 inv. (1939). Hade bl. a. betyd. järn vägs verkstäder.

Frankfurter Zeitung [tsa'f'tong], 1856—1943 tysk daglig tidning, som vid sekelskiftet följde en liberal linje o. var ett av Tysklands ledande pressorgan; var från 1933 nazistiskt organ.

Frankiska kejsare el. sa'liska kejsare, tysk-rom. kejsare o. tyska konungar 1024—1125.

Frankiska riket, benämning på det av Klodvig omkr. 500 grundade riket i Gallien, som efter en tid av sönderfallande 687 återställdes av »major domus» Pippin av Heristal samt utvidgades under dennes son, Karl Martell, o. sonson, Pippin den lille. Den senares son.

Karl den store, kröntes 800 till rom. kejsare; 840 delades riket mellan Ludvig den frommes 3 söner, varvid landet v. om Rhöne, Meuse o. Schelde blev det nuv. Frankrike. ;'

Franklin [fri'ngk'lin], Benjamin (1706—90), nordamerik. statsman o. fysiker, uppfann åskledaren. Deltog i utarbetandet av För. Stats. oavhängighetsförklaring 1776; representerade senare med framgång den nya staten i Frankrike. Hans självbiografi utg. 1790. — Biografi av S. Arvidsson 1943. (S^e bild.)

Franklin [fr'sengk'lin], sir John (1786—1847), eng. polarfarare; kartlade stora områden kring Coppermine- o. Mackenziefloderna.

Frank'o (jv it. *franco*, fri). 1. Betecknar liksom porto, särsk. i sammansättningar, postbefordringsavgifter. — 2. Portofritt.

Frank'o, Ivan Jakovlevitj (1856—r9i6), ukrainsk författare, en av förkämparna för ukrainarnas nationalitetsrörelse; skrev bl. a. skildringar ur bonde- o. gruvarbetarlivet.

Frankofrakt, dets. som uttrycket ef.

Frankoli'nhöns, *FrancoW-*, HUS, till fasanfågla hörande hönsfåglar. Fötterna ha sporrar. Fjäderdräkt med mycket brokiga färger. Omkr. 50 arter från Afrika o. Mindre Asien till Indien. (Se bild.)

Frankrike (fr. La France), republik i v. Europa. 550,986 kvkm, 39,119,000 inv. (1947). Till F. hör ön Korsika. Gränser: se kartan. Kusten vid Engelska kanalen är vid sundet Pas de Calais o. längs Normandie låg o. sandig men höjer sig v. ut vid halvön Bretagne, som har klippiga, starkt sönderskurna stränder. Mellan Bretagne o. Normandie ligger Normandiska öarna (tillh. Storbritannien). V. kusten är låg, vid Biscayabukten sank o. sandig med dyner o. grunda strandsjöar. Av samma natur är v. delen av Medelhavskusten, medan den ö. är bergig o. rik på bukten. Längst s. ut resa sig de vilda Pyrenéerna, i s.ö. på gränsen mot Italien Västalpina med Mont Blanc, F:s högsta topp (4,810 m), i ö. vid Schweiz, gränsen Jura bergen, som skiljas från de nordligare Vogeserna av en bred sänka, Burgundiska porten; i n.ö. vid belg. gränsen utbreda sig de stenkolrika Ardennerna. Mell. F. är ett vidsträckt höglandsområde; i s. märkas Cevennerna, n.v. om dessa granitplatåerna Côte d'Or o. Längres' högländ samt i n.ö. den bördiga Lothringska höglätten. På alla sidor omgives höglandsområdet av lågslätter, i ö. Rhonedalen, i s. Languedocs lågländ, i v. och n. Franska lågländet. I s.v. märkas Les Landes, magra hedar, planterade med barrskog. F. är rikt på floder. Till Atlanten flyta: Seine (bifl. Yonne, Eure, Aube, Marne, Oise), Loire (Allier, Cher, Indre, Vienne, Maine), Garonne (Ariège, Tam, Lot, Dordogne, Gers, Baise) m. fl.; till Medelhavet: Rhône (bifl. Saône, Ain, Isère, Drôme, Durance, Ardèche) m. fl. *Klimatet* är mildt, särsk. vid Riviera vid Medelhavet (Nizza i jan. + 8.4°). Nederbörden är omkr. 600 mm årl. *Näringar*: åkerbruk, odling av oliver, sydfrukter o. vin, boskapsskötsel, silkesmaskavel, fiske, bergsbruk (stenkol, järn, salt). F. höl till världens främsta industriländer. Särsk. märkas siden-, ylle- o. bomullsindustri, metallindustri samt tillv. av lädervaror, handskar, spirituosa o. automobilier. *Befolkningen* utgöres huvudsakl. av de från kelterna härstammande, till romanska folkgruppen hörande fransmän-

Departement: Ain (59), Aisne (6), Allier (48), Alpes-Maritimes (79), Ardèche (66), Ardennes (7), Ariège (83), Aube (30), Aude (85), Aveyron (74), Bas-Rhin (20), Basses-Alpes (78), Basses-Pyrénées (80), Belfort (41), Bouches-du-Rhône (88), Calvados (9), Cantal (64), Charente (52), Charente-Inférieure (51), Cher (37), Corrèze (55), Côte d'Or (39), Côtes-du-Nord (22), Creuse (47), Deux-Sèvres (144), Dordogne (64), Doubs (42), Drôme (67), Eure (11), Eure-et-Loir (12), Finistère (121), Gard (60), Gers (72), Gironde (63), Haute-Garonne (82), Haute-Loire (65), Haute-Marne (31), Haute-Alpes (70), Haute-Saône (40), Haute-Savoie (60), Hautes-Pyrénées (81), Haute-Vienne (53), Haut-Rhin (33), Hérault (87), Ile-et-Vilaine (24), Indre (46), Indre-et-Loire (36), Isère (68), Jura (50), Korsika (90), Landes (71), Loire (57), Loire-Inférieure (34), Loiret (28), Loir-et-Cher (27), Lot (63), Lot-et-Garonne (62), Lozère (75), Maine-et-Loire (35), Manche (8), Marne (16), Mayenne (25), Meuse (17), Meurthe-et-Moselle (18), Morbihan (23), Moselle (10), Nièvre (38), Nord (2), Oise (5), Orne (10), Pas-de-Calais (1), Puy-de-Dôme (56), Pyrénées-Orientales (86), Rhône (58), Saône-et-Loire (49), Sarthe (26), Savoie (69), Seine (14), Seine-et-Marne (15), Seine-et-Oise (3), Seine-Inférieure (4), Somme (3), Tarn (84), Tarn-et-Garonne (73), Var (89), Vaucluse (77), Vendée (45), Vienne (4), Vosges (32), Yonne (29).

nen. Språk: franska. Vidare finnas i Bretagne oblandade kelter, bretoner (1V4 mill.), i Elsass tyskar (2 mill.), vid belg. gränsen flamländare (170,000) o. valloner, på Korsika o. i s.ö. F. italienare (300,000) o. i v. Pyrenéerna basker (200,000). Dessutom 2.5 mill. utlänningar (1936), särskilt italienare o. polacker. Religionen är övervägande rom.-katolsk. Statskyrka finnes ej. Undervisningen är obligatorisk för barn mellan 6—14 år o. kostnadsfri på det lägre stadiet. För mellanstadiet finnas statliga (*lycées*) o. kommunala (*colleges*) samt enskilda läroverk. F. har 17 universitet: Aix-Marseille, Alger, Besançon, Bordeaux, Caen, Clermont-Ferrand, Dijon, Grenoble, Lille, Lyon, Montpellier, Nancy, Paris, Poitiers, Rennes, Strasbourg, Toulouse. Av dessa är Paris' (Sorbonne) det

förnämsta. Talrika högskolor, bibliotek, museer o. vetenskapl. institutioner finnas dessutom. Författning: Enl. den 1946 antagna författningen styres F. av en president samt en representation på två kamrar, nationalförsamlingen o. republikens råd (*Conseil de la république*), vilka motsvara deputeradekammaren o. senaten i 1875 års förf. Den politiska makten är helt koncentrerad i nationalförsamlingen, medan republikens råd endast har rådgivande befogenheter. Nationalförsaml. kan i likhet med deputeradekammaren i Tredje republiken ställa misstroende votum mot regeringen, men i motsats till tidigare får omröstningen äga rum först sedan ett dygn förflutit. Folkomröstning äger rum i författningsfrågor endast om ändringsförslaget ej uppnått 2/3 majoritet i nationalförsamlingen el. 2/5 i senaten.

joritet i bägge kamrarna. *Administrativt* Indelas Frankrike i 90 departement (utom Algeriet), vilka äro uppdelade i arrondissement. Huvudstad: Paris. — *Besittningar*: i Afrika: Algeriet, Tunis, Marocko, Franska Västafrika, Franska Ekvatorialafrika, Franska Somalilandet, Réunion, Madagaskar o. Kamerun, i Asien: Franska Indien o. Franska Indo-Kina, i Amerika: Saint-Pierre o. Miquelon, Martinique, Guadeloupe o. Franska Guayana, Bl. Söderhavssöarna: Franska Oceanien. — *Försvarsväsen*: Armén, som vid Andra världskns början fullt mobiliserad ansågs uppgå till 6 mill. man, bestod 1947 av 500,000 man, därav ca 120,000 okkupationsoldater i Tyskland. Värnplikstiden 1 år. Orlogsflootan består av 3 slagskepp, 2 hangarfartyg, 9 kryssare, 30 jagare o. 30 ubåtar. Flygvapnet omfattar förband i hemlandet o. kolonierna. — *Handelsflottan* (1939): ca 3 mill. bruttoton. — *Historia*. Området mellan Rhen, Alpena o. Pyrenéerna el. Gallien, bebott av keltiska (galliska) stammar, lades av Caesar under rom. riket o. romaniserades. Det intogs under folkvandringarna av en germanstam, frankerna, vilka här efter hand uppgingo i den rom.-keltiska befolkningen. Det frankiska riket, som under Karl den store (tysk-rom. kejsare 800) vidgats till Ebro, Böhmen o. Elbe, delades 843, varvid F. erhöi i huvudsak sin nuv. omfattning. Under kapetingiska konungarna (från 987), i början maktlösa gentemot vasallerna, vann dock konungamakten i styrka, därvid sed. 1302 stödjande sig på en folkförsamling (Etats généraux). När 1328 efter den siste kapetingiske konungens död kronan genom arv på manslinjen tillföll åtten Valois, protesterade den eng. konungen här emot. Hundraårskriget mellan F. o. England följde (1346—1453), varunder F. för en tid erövrades av engelsmännen men räddades, främst tack vare Jeanne d'Arcs ingripande. I slutet av 1400-t. stärktes åter konungamakten. Medan åtten Orléans-Angoulême styrde i F. (1515—89) utgjorde F. bälverket mot Österrikes o. Spaniens strävanden att vinna allmänt herravälde. Sönderslitit av religionskrig samlades F. därpå under bourbonernas konungaätt. Under 1600-t. märktes såsom F:s styresmän först Richelieu o. sedan Ludvig XIV, vilka utvidgade riket i n. och n.ö., nedslago allt motstånd o. grundlade ett kolonialvälde i Indien o. Nordamerika (Canada). Fransk kultur blev härskande i Europa. Under 1700-t. minskades F:s makt; det förlorade de största av sina kolonier, äv. om det något utvidgades i Europa. Franska revolutionen medförde häri ett uppsving, som under Napoleon ledde till att F. blev världsdeleis främsta stat. Bourbonerna återvände (april 1814), visserligen för någon tid (1815) änyo bortjagade av Napoleon men sedermera hårdhitt regerande till Julirevolutionen 1830, då Ludvig Filip av Orléans ersatte dem på tronen. Medelklassen blev nu tongivande, till dess genom Februari-revolutionen 1848 republik infördes i socialistisk anda, vilken emellertid snart (dec. 1852) avlöstes av Napoleon flisa välde. Det andra kejsardömet stäcktes 1870 genom Fransk-tyska kriget, varpå den Tredje republiken infördes. Sina moraliska anspråk på det i freden 1871 till Tyskland avträdde Elsass-Lothringen uppgav F. aldrig o. »revanschen» blev i senare fransk politik tidvis en betydelsefull faktor. En allians med Ryssland kom till stånd på 1890-t., senare följd av ett närmande till England (»trippelententen»). Första världsk. gjorde stora sträckor av ö. F. till krigsskådeplats. I freden i Versailles 1919 återfick F. bl. a. Elsass-Lothringen. — Under 1800-t. utvidgade F. i stor omfattning sina utoomeuropeiska besittningar, särsk. i Afrika (Algeriet 1830, Tunisien 1881) men äv. i Asien

(Franska Indo-Kina 1887, Syrien, mandatområde, 1920). Frankrikes politik efter Versaillesfreden 1919 var väsentl. behärskad av kravet på säkerhet mot ett befarat tyskt revanschkrig. De garantier mot ett oprovcercat tyskt angrepp, som gemensamt i fredstraktaten avgavs av England o. För. Stat., förföll, då det sistnämnda landet vägrade ratificera denna. På grund av uteblivna tyska skadeståndbetalningar lät Poincaré 1923 besätta Ruhrområdet, vilken åtgärd inverkade enligt på de eng.-franska relationerna. En provisorisk lösning av skadeståndsprågan åstadkoms under amerik. medverkan genom den s. k. Dawesplanen 1924.

Året därpå inträdde en avspänning mellan Frankrike o. Tyskland genom Locarnotraktaten, varigenom status quo vid tyska västgränsen garanterades. Som målsman för försoningspolitiken mot Tyskland framstod Briand, som innehade utrikesministerposten oavbrutet från 1925 till 1932. Hitlers maktillträde i Tyskland 1933 o. den därpå följande uppripgningen inledde en ny fas i de fransk-tyska förbindelserna, vilka sedermera avgjort försämrades. Frankrike närmade sig Ryssland, med vilket land en biståndspakt avslutades 1935. Den tyska okkupationen av det demilitariserade Rhenlandet skärpte ytterligare de fransk-tyska motsättningarna. Under den sudetyska krisen hösten 1938 undertecknade Frankrike tillsammans med England Münchenöverenskommelsen. Gemensamt med England garanterade Frankrike därefter våren rg39 Polens oavhängighet, varför det vid det tysk-polska krigets utbrott sept. s. å. förklarade Tyskland krig. I juni 1940 led F. ett avgörande nederlag mot de genom Belgien inträngande tyska trupperna o. samtidigt anföll ital. trupper söderifrån, varför F. tvangs till vapenstillstånd (i Compiègne med Tyskland²²), i Rom med Italien^{24/a}). Enligt dessa utlämnades icke kolonierna o. flottan, men Tyskland okcuperade hela n. Frankrike o. Atlantkusten, varjämte Elsass-Lothringen införlivades med Tyskland; Italien okcuperade ett mindre gränsområde i s.ö. F., vilket dock besattes av tyskarna aug. 1943. Den återstående delen, som n. nov. 1942 äv. okcuperades i strid med vapenstillstånds-fördraget på grund av de allierades okkupation av Nordafrika, hade juli 1940 erhållit självstyrelse med regering i Vichy, vilken därefter fick en högst begränsad makt. De diplomat. förb. med För. Stat. avbröts. 26—27 nov. 1942 lät Hitler avväpna armén o. Toulon besattes. I Alger upprättade det »Fria Frankrike» 1943

en provisorisk regering. 6 juni 1944 landstego allierade styrkor i Normandie o. i aug. s. å. på Rivieran samt befriade på kort tid tillis. med motståndsrörelsen (jfr FFI) praktiskt taget hela F. (endast i vissa hamnar lyckades tyskarna hålla sig kvar till maj 1945). varefter general De Gaulle fungerade som provisorisk regeringschef o. statsöverhuvud, erkänd av de allierade. 10 dec. 1944 slöt F. en biståndspakt med Sovjetunionen o. undertecknade i/ 1945 Washington-deklarationen. De Gaulle avgick jan. 1946 på grund av motsättningen till vänstern i författningsfrågan. Kommunisternas o. socialisternas förslag om enkammarssystem förkastades vid folkomröstningen den 3. s. å. Folkrepublikanerna (MRP) lyckades efter flera kompromisser få sitt förslag om en församling på två kamrar antaget av nationalförsamlingen i sept., varpå den följande folkomröstningen bekräftade nationalförsamlingens beslut. Vid valet i nov. gingo kommunisterna fram. Bidault, som varit konseljpresident från juni, efterträdtes av Blum i spetsen för en socialistisk minoritetsreg., som grep sig an med att stabilisera valutan o. inledde förhandlingar med England om en allians, vilket mars 1947 ledde till att ett fördrag undertecknades i Dunkerque. Samtidigt som Auriol i jan. 1947 valdes till president, avlöste socialisten Ramadier Blum på konseljpresidentposten o. upptog äv. MRP o. kommunisterna i reg. De svåra slitningarna inom reg. ledde till att kommunisterna i maj s. å. utträdde. Kommunalvalen okt. s. å. blevo en framgång för De Gaulles rörelse RPF (jfr d. o.). Under den svåra strejkrörelsen i nov. avgick Ramadier o. efterträdades som konseljpresident av Schuman i spetsen för en centerregering, vilken utsatts för häftiga angrepp både från De Gaulles anhängare o. kommunisterna men trots nationalförsamlingens ofta vacklande stöd energiskt sökt hejda inflationen o. stabilisera förhållandena på arbetsmarknaden. Mars 1948 undertecknade F. tills. med Storbritannien o. Benelux-länderna Bryssel-pakten samt slöt ett avtal med Italien om en tullunion. Jfr vidare Andra världskriget, De Gaulle, Pétain, Darlan, Bidault, Ramadier, Schuman, MRP o. RPF.

Frankrike runt, världens mest krävande cykelopp, ca 250 mil lång bana i etapper.

Franks [fnengks], sir Oliver, f. 1905, eng. filosof o. diplomat, prof. i moralfilosofi vid Glasgowuniv. 1937—45, perm. sekreterare i förrädsmin. 1945—46, ambassadör i Washington 1948.

Franktirör'er (av fr. *francs tireurs*, friskyttar), frivilliga, som strida mot fienden utan att uppfylla villkoren i 1907 års Haagkonvention om landkrigföringen. Kunna arkebuseras.

Franska konungar.

Frans I (1494—1547), konung 1515, bekämpade i fyra krig (1521—26, 1527—29, 1536—38 o. 1542—44) med växlande framgång den av kejsar Karl V företrädde habsburgska

makten o. beredde därigenom reformationen tillfälle att utbreda sig i Tyskland. F. var en riderlig men opålitlig karaktär. Se bild, porträtt utfört av Tiziac. — Hans sonson Frans II (1544—60), fransk konung 1559, var g. m. Maria Stuart.

Frans, tysk-romerska kejsare. Frans I Stefan (1708—65), hertig av Lothringen, storkertig av Toscana, g. m. Maria Teresia av Österrike o. 1745 vald till kejsare. — Frans II (1768—1835), son av kejsar Leopold II, tysk kejsare 1792. F. invecklades s. å. i krig med

det revolutionära Frankrike, slöt fred med svara förluster 1797, förnyade utan framgång kampen flera gånger (nya ländavträdelser i frederna 1801, 1805 o. 1809) o. såg 1806 Tyska riket upplösas. Dessförinnan hade F. 1804 förklarat sig för äftlig kejsare av Österrike. F. nödgades 1810 giva sin dotter Marie-Louise till äkta åt Napoleon. Efter dennes fall, var till även Österrike medverkade, följde F. en strängt konservativ politik med Metternich som regeringens ledande man.

Frans av Sales (1567—1622), kat. kyrkolärare, biskop i Geneve 1602, verkade ivrigt i s. Schweiz för katolicismen, stiftade 1610 visitantinnornas orden. Uppbyggelseböcker av mystisk-kvietistiskt innehåll (*Introduction à la vie dévote*, *Traté de l'amour de Dieu*).

Frans Ferdinand, se Franz Ferdinand.

Frans Josef I (1830—1916), kejsare av Österrike, konung av Ungern; sonson av kejsar Frans II. F. besteg tronen 1848 efter sin farbroder Ferdinand I:s abdikation. Hans långa regeringstid blev rik på händelser: I. ombändriks o. Venetiens avträdande (1859, 1866), Österrikes utdrivande ur Tyskland genom kriget med Preussen (1866), försoningen med Ungern o. F:s kröning till ungersk konung (»Augsleich» 1867), trippelliansens tillkomst (1882), bosniska krisen (1908) o. utbrottet av Första världskriget (1914), vari slutligen den habsburgska monarkien krossades. F:s regeringspolitik utmärktes av starka växlingar i sitt förhållande till dubbelmonarkiens olika nationaliteter, än utpräglat centralistisk, än med dragning åt federalistiska synpunkter. Den gamle kejsarens personlighet var mot slutet mer än något det sammanhållande bandet inom staten. F. drabbades av många svåra familjesorger.

Frans Josefs fjord, en nära 200 km lång fjord på Grönlands ö. kust (73° n. br.), mellan 1.400—1.450 m höga fjällväggar. Står i förbindelse med Konung Öskars fjord. F. upptäcktes 1870 o. kartlades 1899 av A. G. Nathorst.

Frans Josefs land, rysk ögrupp i N. Ishavet, n. om Novaja Semlja, bestående av ett 60-tal öar (20.000 kvkm, 20 inv.). i regel brant uppstigande ur havet, i sina övre delar täckta av inlandsis. Beboett sedan 1929.

Franska akademien, fr. *Académie française*, vittret samfund i Paris, stiftat 1635 av Richelieu. Dess syfte var urspr. franska språkets an. F., som blev förebild för liknande samfund i andra länder, bl. a. Spanien o. Sverige, har 40 för livstiden valda medlemmar; ingår sed. 1795 i Institut de France.

Franska befrielseutskottet, förk. *CFLN*, äv. benämnt Algerutskottet, ett juni 1943 i Alger upprättat centralorgan för de franska krigssträngningarna o. tillika administrativ myndighet för de franska områdena i Nordafrika. Överflyttade 1944 till Paris såsom provisorisk regering.

Franska Ekvatorialafrika, fransk koloni i v. mell. Afrika, sträcker sig från atlantiska kusten n. om Kongos mynnung upp mot Tsadjiksjön o. indelas i 4 territorier: Gabun, Mellersta Kongo, Ubangi-Chari o. Tsad (före 1934 autonom kolonier). 2.485.073 kvkm, 3.995.000 inv., varav 6.000 vita (1946). F. styres av en gene-

ralguvernör. Jfr kartan till Afrika. Utförsel av kauschuk, trä, elfenben, palmolja. Huvudstad: Brazzaville.

Franska Guayana, fransk koloni (sed. 1604) n. Sydamerika, omfattande n.ö. Guayana. 88,240 kvkm, 31,000 inv. (1936). 1854—1946 använd som straffkoloni (Djävulsön). Jfr kartan till Sydamerika. Huvudstad: Cayenne. F. jämte franska västindiska öarna bildar fr. $\frac{1}{1}$ 1947 ett departement.

Franska Guinea, koloni i Franska Västafrika, mellan Portugisiska Guinea o. britt. Sierra Leone. 251,000 kvkm, 2,125,000 inv., varav 4,000 vita (1946). Utförsel av kauschuk, palmnötter o. dyl. Huvudstad o. förnämsta hamn: Konakry. Anslöt sig nov. 1942 till de allierade.

Franska Indien, de franska besittningarna i Främre Indien, bestående av 5 kolonier: Chandernagor, Karikal, Mahé, Pondichéry o. Yanaon. 293 kvkm, 323,000 inv. (1941). Jfr kartan till Britt. Indien. Anslöt sig 1940 till De Gaulle.

Franska Indo-Kina, under Frankrike lydande område i ö. Bortre Indien; består av autonoma republ. Kochin-Kina o. Kambodja, kungadömet Laos, republ. Vietnam (Annam o. Tonking). 711,000 kvkm, 23 mill. inv. (1936). Huvudstad: Hanoi. 1940 framställde Siam territoriella krav på F., vilket ledde till öppen konflikt. Siamns trupper överskred i dec. 1940 F:s gräns o. i mars 1941 tvangs F. att godtaga de siamesiska kraven, som innebar en väsentlig minskning av ovan nämnda territorium (v. Kambodja, Laos m. m.). F., som förblev Vichyregeringen troget, erhöi från 1 jan. 1941 en långtgående autonomi. I juli 1941 krävde Japan av kolonialregeringen i F. flott- o. flygbaser som skydd mot ett befarat eng.-amerik. hot mot F. Vichyregeringen ingick då ett militärt förbund med Japan om gemensamt försvar av F., varvid Japan fick de önskade baserna, däribland Saigon. Mars 1945 övertogo japanerna med våld hela makten i F. o. upprättade Annam som ett fristående kejsardöme. En nationaliströrelse med kommunistiskt inslag framträdde i Annam, som okt. s. å. utropades till republiken Vietnam (se d. o.). Jfr Andra världskriget.

Franska institutet i Stlm., sorterande under univ. i Paris, grundades 1937 för att tillvarata fransk-svenska intressen o. organisera franska föreläsningar på akad. plan.

Franska Kongo, äldre namn på Franska Ekvatorialafrika.

Franska Marocko, se Marocko.

Franska Ocea'nien, fransk koloni i Polynesien; omfattar Sällskaps-, Marquesas-, Tuamotu-, Tubuai-, Rapa- o. Gambieröarna samt Leeward Islands (Hes sous le Vent). 4,006 kvkm, 51,000 inv. (1942). Guvernören är bosatt i Paapeete på Tahiti bland Sällskapsöarna.

Franska reformerta församlingen i Stockholm konstituerades 1715 av efterkommande till de franska reformerta, som år 1685 flytt till Sverige till följd av nantesiska ediktets upphävande. F. tillförsäkrades fr religionsutövning 1741. Nuv. kyrkan, Humlegårdsgat. 13, invigdes 1881. Gudstjänsten förträttas på franska.

Franska revolutionen, de stora förändringar, som det franska samhället undergick i slutet av 1700-t. Följande skeden i revolutionen kunna urskiljas: 1) maj 1789—aug. 1792, då först enväldet avskaffas o. en konstitutionell monarki grundas, men sedermera konungamakten som sådan avskaffas; 2) den följande tiden intill juli 1794, då en republikansk ordning med stor hänsynslöshet genomföres o. Frankrike erhöi s. k. »naturliga gränser»; 3) tiden därefter intill nov. 1799, då en ny republikansk författning antages (1795) med garantier mot maktmissbruk o. då militären under försvar av de nya gränserna vinner mer o. mer inflytande i staten, till dess ge-

neral Bonaparte genom en statskupp inför den s. k. konsulatförfattningen, som efter några år uppgår i kejsardömet. Franska revolutionens berömda slagord var *frihet, jämlikhet o. broderskap*.

Franska revolutionskalendern begagnades i Frankrike från $\frac{1}{10}$ 1793 till $\frac{1}{1}$ 1806 samt återinfördes för kort tid under Pariskommunen 1871. F. räknades officiellt från dagen för den franska republikens utropande, $\frac{1}{19}$ 1792, då år I började. Månaderna fingo nya namn: *vendémiaire, brumaire, primaire; nivôse, pluviôse, ventôse; germinal, floréal, prairial; messidor, thermidor, fructidor* (från $\frac{22}{10}$ räknat).

Franska sjukan, »fransoser», äldre benämning på syfilis.

Franska skolan i Aten, institut för klassisk arkeologi, grundat 1846. Utger tidskriften *Bulletin de correspondance hellénique*.

Franska Somalilandet, fransk koloni på Afrikas n.ö. kust, mellan Eritrea, Britt. Somalilandet o. Etiopien. 23,500 kvkm, 45,000 inv. (1946). Betyd. handel. Huvudstad: Djibouti.

Franska språket har utvecklats ur vulgärlatinet under påverkan av de germanska frankernas språk (jfr Provensalska språket). Det äldsta litterära minnesmärket («Strassburg-ederna») förskriver sig från 842. Språket talades under medeltiden (fornfranskan) i flera dialekter, av vilka Paristraktsen så småningom blev tongivande och från 1539 blev officiellt språk (nyfranskan). Genom Frankrikes stormaktsställning under 1600-t. kom franskan att bli de högre klassernas o. det internationella umgängets språk i hela Europa. Det utgör numera modersmål för omkr. 35 mill. människor i Europa, därav omkr. 100,000 på Nordmandiska öarna, 3 mill. i Belgien, 800,000 i Schweiz o. 90,000 i n. Italien; det är dessutom modersmål för 3.5 mill. inv. i franska kolonier samt 15 mill. kanadensare.

Franska Sudan, koloni i det inre av Franska Västafrika, s. om Senegal. 1,207,700 kvkm, 3.8 mill. inv. (1946), varav ca 3,000 vita. Torrt, vägigt savannland. Utförsel av kauschuk, jordnötter o. eummi. Huvudstad: Bamako.

Franska unionen, fr. Union Française, benämning på den federation mellan Frankrike o. dess kolonier, till vilken ett utkast föreligger i 1946 års franska författning.

Franska Västafrika, franskt koloniområde i v. Afrika; omfattar kolonierna Senegal, Mauretania, Franska Guinea, Elfenbenskusten, Dahomey, Franska Sudan o. Nigerterritoriet. 4,701,575 kvkm, 16 mill. inv. (1945), varav ca 37,000 vita. Huvudstad: Dakar.

Fransk-klassicism', benämning på en riktning inom litteraturen, som uppstod i Frankrike på 1600-t. o. därifrån spred sig till övriga europeiska länder. Riktningens teoretiska skapare var Boileau-Despreaux. I Sverige representerades riktningen av bl. a. Creutz, Gyllenberg, Kellgren o. Leopold.

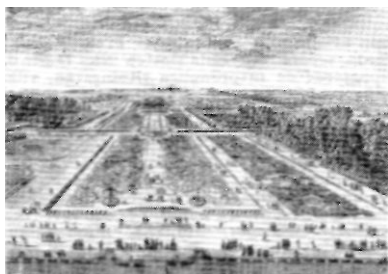
Fransk lilja el. heraldisk lilja, $\wedge$ figur, bestående av en upprättstående $\wedge$ i spets med ett nedböjt blomblad på varje $\wedge$ sida, omsluten av en ring. Ingick i franska konungavapnet sed. noo-t. samt i franska flaggan före revolutionen.

Fransk potatis, fr. *pommes frites* [påmm frit], räskalad, i skivor skuren potatis, som kokats gulbrun i flöttv.

Fransk sköld, sköld vars nedre kant är avrundad o. slutar i en spets.

Franskt bröd, snabbgräddat bröd av vetemjöl, vatten o. salt.

Fransk trädgårdsstil, den stil, som i Frankrike utbildades under barocken av André Le Nôtre med en början i Vaux-le-Vicomte (1650-t., se bild å nästa sida) o. fortsättning i Versailles etc. F. kännetecknas av plan utsträckning utmed

en längdaxel, som ofta utbildats med fontäner och kanal. Den vanligen försänkta parterren var prydd med ritningar i buxbom. F. bröt fullständigt igenom som tidstils.

Fransk-tyska kriget 1870—71 fördes mellan å ena sidan Frankrike o. å den andra Nordtyska förbundet, Baden, Bayern o. Württemberg. Anledningen var ytterst motsatsen mellan Napoleon III:s anspråk på politisk överhöghet o. Bismarcks planer på att bilda ett enhetligt tyskt rike; den tändande gnistan var striden om en tysk prins kandidaturl till Spaniens tron. Kriget inleddes med en fransk krigsförklaring (juli 1870). Sedan den franska Rhenarmén i aug. 1870 besegrats o. inneslutits i Metz, bragtes även en fransk undsättningsarmé att kapitulera vid Sedan, varvid kejsaren måste geva sig fången (2 sept.). De nya arméer, som bildades mot tyskarna i norr o. vid Loire, förmådde ej övertvinna dessa. 28 jan. 1871 gav sig Paris, varefter ett stillstånd ingicks, vilket dock ej gällde östra krigsskådeplatsen, där fiendtligheterna fortsatte till 18 febr., då Belfort kapitulerade. 26 febr. slöts i Versailles en preliminär fred, som bekräftades i freden i Frankfurt am Main 10 maj s. å. Frankrike nödgades avstå från nästan hela Elsass o. en del av Lothringen samt betala 5 milliarder francs i skadestånd.

Fransysk' (äldre fransösk', av ty. *französisch*), fransk. — **Fransysk'an**, ryggesteken på bakre länddelen av slaktad ox. — **Fransysk visit**, kort besök.

Fransäs [frangsä's] (fr. *française*), kontradans i 2/4 el. 3/8 takt, vanl. utförd i gående av flera par, med 5—6 turer.

Franz, **R o b e r t** (1815—92), tysk tonsättare, skrev ca 300 sånger till texter av Heine, Buras, Lenan m. fl.

Franzén, **Frans Michael** (1772—1847), biskop, skald, av finl. börd. F., som under sin studietid i Åbo o. Uppsala rönt inflytande av Porthan o. Höijer, blev 1792 docent i Åbo. Hans diktning ansluter sig i sitt tidigare skede till Kellgrens senare lyrik (*Till Selma*, *Människans anlete* m. fl.). *Sången öfver Creutz* (1797) förebådar romantiken genom sin flykt o. sin frihet från regelväng. F. blev 1798 prof. i Åbo o. 1808 led. av Sv. akad. Överflyttade 1811 till Sverige, där han slutl. 1831 blev biskop i Härnösand. Medl. av psalmbokskommittén 1811—19 diktade F. några av våra vackraste psalmer (43, 102, 119, 187, 436 m. fl.). Av hans senare skaldskap i övrigt äro Fannysångerna, sammanförda med några av de äldre dikterna till cykeln *Selma och Fanny* (1824), det enda som har något kvar av ungdomsdiktningens kraft o. originalitet.

Franzensbad, tjeck. **Frantiäkovy**

34—i⁷77⁷. Norstedts uppslagsbok. Tryckt 27.

T å z n g, stad o. kurort i v. Böhmen, Tjeckoslovakien, 5 km n. om staden Rger. 2,500 inv. Gyttebad o. mineralvattenkällor.

Franz Ferdinand (1863—1914), *österrik, ärkehertig*, brorson till kejsar Frans Josef. Tronföljare i Österrike-Ungern. Han ansågs verka för en uppgörelse med de slaviska elementen i riket; blev jämte sin gemål, Sophie v. Chotek, mördad i Sarajevo 28/6 1914, vilket var den omedelbara anledningen till Första världskriget.

Franzos [frann'tsaj], **Karl Emil** (1848—1904), tysk författare av judisk börd, skrev kulturskildringar o. noveller ur de östeuropeiska judarnas liv (*Aus Halb-Asien*, 1876).

Frappant [-angf] (fr., av *frapper*, slå), slående, iögonenfallande. — **Frappé'ra**, slå med förväring; falla i ögonen.

Fras (av grek. *frasis*, uttryck), uttryck, talesätt; klingande men tomma ord. — Af MS. Sammanhängande avdelning av en musikalisk period.

Frasoati [-ska'ti], stad i mell. Italien, prov. Latium, s.ö. om Rom, nedanför ruinerna av den rom. staden Tusculum, 10,000 inv. Berömda villaanläggningar från högrenässansen o. barocken, såsom Villa Torlonia. Aldobrandini. Mondragon o. Falconieri, flera skadade el. lagda i ruiner under Andra världskriget.

Fraseologi' (av grek. *frasis*, uttryck, o. *logos*, lära), läran om ett språks uttryck o. vändningar; samling av exempel på sådana.

Fraser [fre's], lord Bruce A., baron of Northcape, f. 1888, eng. amiral (1943), kontrollör för flottbyggnadsprogrammen 1939—42, överbefäl. för Home Fleet mars 1943—juni 1944. F. förde befälet över de sjöstridskrafter, som utanför Nordkap sänkte tyska slagskeppet *Scharnhorst* 26/12 1943. 1944—45 överbefäl. för britt. Stillahavsflottan o. sed. 1948 förste sjölord o. marinstatschef.

Fraser [fre's], **Arthur Ronald**, f. 1888, eng. författare o. ämbetsman, bl. romaner *Rose Anstey* (1930) o. *Financial limes* (1942; Finansvärlden, 1944).

Fraser [fre'i's], **P e t e r**, f. 1884, nyzeeländsk politiker (arbetarpartiet), Nya Zeelands premiärminister sed. 1940.

Fraserburgh [fre's^bhå], hamnstad på Skottlands ö. kust, grevsk. Aberdeen. 10,000 inv. (1937). Sillfiske.

Fraser'ing (av *fras*). *Sprdkv.* Den del av taltekniken, som avser pausernas rätta antal, längd o. plats. — *Mus.* Tydligt föredrag med avseende på frasernas takt, rytm o. innehåll.

Fraser River [fre's^o rivv^o], flod i Nordamerika; upprinner på Klippiga bergen o. utfaller i Stilla havet vid Vancouver; ca. 1,200 km. Segelbar till 10 mil från mynningen.

Fra'ter, lat. (plur. *fratres*, broder; ordens-, klosterbroder. — *Fraternise'ra* (fr. *fraterniser*), umgås förtroligt (som broder). — *Fraternitet* (fr. *fraternité*), broderskap.

Fra'tri'er (av grek. *fratri'ai*, broderskap), i forntidens Grekland på släktskap byggda underavdelningar av fyle; indelades i sin ordning i släkter: indeln. upphävd i Aten omkr. 500 f.Kr.

Frauenburg [fra'œ], po. F r o m b o r k, stad i vojvodskapet Olsztyn, n. Polen (Ostpreussen), vid Frisches Haff, 2,300 inv. Gotisk domkyrka med Copemicus' grav.

von Fraunhofer [fra'nhå-], **J o s e p h** (1787—1826), tysk optiker, mest bekant genom de efter honom uppkallade (redan 1802 av Wollaston iakttagna) absorptionslinjerna i solens spektrum, *Fraunhofers* linjerna. Jfr Solspektrum.

Fraustadt [fra'sjtatt], po. W r c h o w a, stad i vojvodskapet P o z n a n, v. Polen. 7,500 inv. (1933). Sockerfabriker. Vid F. besegrade svenskarna under Rehnsköld 3/2 1706 en dubbelt starkare, sachsisk armé.

Fraxinus, asksläktet (fam. Oleaceae), ett 40-tal arter på n. halvklotet. Blad parbladiga, blomställningar rikt sammansatta klasar ur sidoknoppar på fjolårskotten. Kronblad smala, saknas stundom. Frukten nöt med toppställd vinge. Ved grovporig med brunaktig kärna, hård, tung, hos många arter värdefull. *F. excelsior* enda art hos oss.

Frazer [fre's^o], sir James George (1854—1941), skotsk folklorist o. religionsforskare, prof. i Liverpool 1907, i Cambridge 1921. Förf. till det märkliga, som material-samling enastående verket *The quiden bough* (1890; 3:e uppl. 1915, 12 dir; förkortad sv. uppl. Den gyllene grenen, 1925).

Frcs, förkortning för fr. *francs*, plur. av franc.

Fredag (fsv. *freadagher*), veckans sjätte dag; anses betyda Fröjas dag, således en motsvarighet till lat. *Ve'neris di'es* (Venus' dag). Fredagen är fastedag i rom.-kat. kyrkan o. firas som Jesu dödsdag. Muhammedanernas heliga veckodag.

Fredborg, Arvid, f. ⁸/₁₀ 1915, historiker o. journalist. Var 1941—43 Sv. Dagbl:s korrespondent i Berlin o. skildrade i *Bakom stålvalen* (1943) sina intryck av det politiska spelet där. Red. för *Obs!* 1943—46, innehar sed. 1946 Fredborgs förlag.

Fredegun'da, den fränkske konungen Kilperiks frilla, på vars inrådan denne mördade sin gemål; de därpå följande striderna mellan Fredegunda o. den mördades syster Brynhilda i slutet av 500-t. skildras i omdiktad form i Nibelungenlied. F. var moder till Klotar II.

Fredenheim, Carl Fredrik (1748—1803), son till ärkebiskop K. F. Mennander, ämbetsman, exped.sekr. i utrikesexped. 1775, överintendent o. preses i Konstakad. fr. 1795, museiman. Han var jämte Fr. Piranesi Gustav III:s konstant i Italien, där han utförde grävningar på Forum romannum. F. blev chef för det av honom ordnade, 1794 nyinrättade Kungl. museum i slottets biblioteksflygel. Har efterlämnat konst- o. kulturhist. viktiga dagboksanteckningar.

Fredensborg, kungl. slott på n.ö. Själland, Frederiksborg Amt, Danmark, med namn efter

freden med Sverige 1720. Det utfördes av Marcantonio Pelli med ett utkast av Nic. Tessin d. y. för Frederiksborgs slott som utgångspunkt. Slottet utökades betydligt fr. 1752 av Fredrik V. Trädgård i fransk stil, anlagd av Jardin (1762—66).

Fredri'cia, stad på Jyllands ö. kust, Vejle Amt, Danmark, vid Lilla Balt. 23,000 inv. (1940). Vallar återstå av F:s fästning, som 1657 intogs av svenskarna o. 1864 av tyskarna.

Frederiok, stad i Maryland, För. Stat. 16,000 inv. (1940).

Fredricq [frederikk'], Paul (1850—1920), belg. historiker, prof. i flamländsk litteratur o. historia i Gent 1883; en av den flamländska språkrörelsens ledare.

Fredriksberg, stad i Danmark, samman-

byggd med Köpenhamn men med egen förvaltning. 114,000 inv. (1945). F. har vuxit upp kring det 1699—1703 av Fredrik IV uppförda, senare tillbyggda slottet. Nic. Tessin d. y. uppgjorde de ursprungliga ritningarna, vilka i reducerad omfattning utnyttjades av E. Braudenburg. Senare utökad. Parken, Frederiksborgs Have, anlades ursprungl. som lusträdgård i fransk stil 1701—03, senare omgädd till engelsk landskapssträdgård.

Fredriksborg, 1. Amt i Danmark, omfattande n.ö. Själland, Horns Herred o. några småöar i Isefjord, 1,320 kvkm, 133,000 inv. (1945). Städer: Helsingör, Hillerød, Frederikssund, Frederiksvärk. — 2. Kungl. slott på n.ö. Själland. Danmark, n.v. om Köpenhamn, invad stad Hillerød. F., ett av Nordens märkligaste

slott, uppfördes i Kristian IV:s stil 1601—25 av nederländern Hans van Stenwinkel d. ä. och d. y. Härjat av brand 1859 restaurerades det av Mcldahl, till stor del på bestånd av J. C. Jacobsen. Sed. 1882 nationalhistoriskt museum, underhållet av Carlsbergfonden. (Se bild.)

Fredrikshaab l-h'bj, dansk koloni på Grönlands v. kust. 346 inv. (1938). Kryolitbrott. Fisk.

Fredrikshavn, hamnstad på n.ö. Jylland, Hjørring Amt, Danmark. 16,800 inv. (1945).

Fredrikssund, stad på n. Själland, Frederiksborg Amt, Danmark, vid Roskilde-fjord. 3,600 inv. (1945).

Fredriksveerk, stad på n. Själland, Frederiksborg Amt, Danmark, vid Kattegatt. 3,000 inv. (1943). Krutbruk.

Fredholm, Ivar (1866—1927), matematiker, prof. vid Sthlms högskola 1906; utförde grundl. arb. rörande integralekvationer.

Fredin, Edvard (1857—89), skald, erhöill 1888 Sv. akad:s pris för dikttykeln *Vår Daniel*, som behandlar Daniel Buscovius.

Fredlös, person som ädömts fridlöshet. — Opera av Oskar Lindberg, med text av Fritz Tutenberg; urpremiär i Sthlm 1943.

Fredlöshet, uteslutning ur rättsgemenskapen. Förekom i äldre nord. rätt, bl. a. som straff för friidsbrott, o. innebar, att den därav träffade ostraffade kunde dödas samt att hans egendom beslagtogs.

Fredman, Jean (1712—67), hovurmakare i Sthlm, på äldre dagar förfallen; huvudperson i Bellmans »Fredmans epistlar».

Fredmundbergsfältet, järngruvfält i s. Dalarna, Ludvika kommun.

Fredrek på Ransätt, författarnamn för F. A. Dahlgren.

Fredrieton [-t'nl, huvudstad i New Brunswick, s.ö. Canada. 10,000 inv. (1941).

Fredrik I (1676—1751).

svensk konung 1720, lantgreve av Hessen, förmådde sig 1715 med Karl XII:s syster Ulrika Eleonora o. påverkade under hennes korta regentid i hög grad den svenska politiken. F. mottog efter sin gemäls tronavsägelse kronan mot priset av stora inskränkningar i konungamakten o. spelade från

1723 ingen politisk roll längre. I ungdomen tapper krigare o. ej utan polit. ärelystnad försjönk F. alltmer i slapp vällevnad, skandaliserande folket genom sina kärleksförbindelser, bl. vilka den med Hedvig Taube är mest känd.

Fredrik Vilhelm Ludvig (1826—1907), *storhertig av Baden* från 1856. Son till Gustav IV Adolfs dotter Sofia Vilhelmina o. fader till drottning Viktoria av Sverige. En av malsmännen för den tyska enhetstanken.

Fredrik, *kurfurstar av Brandenburg o. konungar av Preussen*. Fredrik I av Hohenzollern (1371—1440), borggreve av Nurnberg, blev 1417 kurfurste av Brandenburg. — Fredrik Vilhelm (1620—88),

kurfurste 1640, »den store kurfursten», Karl X Gustavs bundsförvant o. motståndare, efterträdde 1640 sin fader kurfursten Georg Vilhelm. Under hans kraftfulla styrelse utvidgades rikets gränser genom lyckliga krig o. hänsynslös diplomati, förvaltningen förbättrades o. handel o. industri fingo starkt uppsving, bl. a. genom invandrade hugenoter. Grundläggaren av Preussens storhet. —

Fredrik III (1657—1713), den föreg:s son o. efterträdare, antog 1701 titeln konung av Preussen.

— Fredrik Vilhelm I (1688—1740), den föreg:s son, konung av Preussen från 1713. Frånryckte i förbund med Ryssland, Danmark o. Sachsen Sverige Stettin o. Odermynningarna genom freden i Sthlm 1720. En sparsam hushållare, kärv soldatkonung, mycket olik sin son (Fredrik II). (Se bild.) — Fredrik II, »den store» (1712—86), den föreg:s son, konung av Preussen 1740, invecklades som kronprins i häftiga konflikter med sin fader. F. erövrade i Österrikiska tronföljdskriget (1741—45) Schlesien o. försvarade framgångsrikt Preussen mot en stormaktsallians 1756—63 (Sjuåriga kriget). Deltog i »Polens första delning» 1772. F. var typen för den »upplyste despoten» i 1700-t:s stil, vilken enväldigt sökte verka för sitt folks bästa i alla avseenden. Trots sin helt franska bildning (Voltaire var o. gynnare) blev han för folkupprättningen personifikation av Preussens styrka (»der alte Fritz»). Gustav III:s morbroder. — Fredrik Vilhelm II (1744—97), den föreg:s brorson o. efterträdare. Medverkade vid Polens båda sista delningar. — Fredrik Vilhelm III (1770—1840), den föreg:s son o. efterträdare. F. öppnade 1806 krig mot Napoleon men nödgades 1807 efter svåra nederlag (bl. a. Jena o. Auerstädt) underkasta sig denne o. avträda nära hälften av sitt område. Sedan en allmän upprykning skett i rikets styrelse, deltog F. 1813 i befrielsekriget mot Napoleon. (Se bild.)

— Fredrik Vilhelm

IV (1795—1861), den föreg:s son o. efterträdare. Erbjuds 1849 av nationalparlamentet i Frankfurt den tyska kejsarkronan men avböjde o. bidrog genom sin politik till att återställa det österrik. inflytandet i Tyskland. En svärmisk men brusten natur; under sina senare år (från 1857) på grund av själssjukdom urständsat att föra regeringen. — Fredrik (V). Jfr Fredrik III, konung av Preussen o. tysk kejsare.

Fredrik, *dansk-norska o. danska konungar*. Fredrik I (1471—1533) »son av Kristian I, hertig av Holstein-Gottorp 1490, vald till Danmarks konung 1523 efter Kristian II:s störtande. Under F., som helt kände sig som tysk furste, skedde början till reformationen i Danmark. — Fredrik II (1534—88), den föreg:s sonson, konung 1559 efter sin fader Kristian III. F. bekämpade i Nordiska Sjuårskriget (1563—70) med ringa framgång Sverige. Senare delen av hans regering blev för riket en tid av fredliga framsteg. — Fredrik III (1609—70), den föreg:s sonson, efterträdde 1648 sin fader Kristian IV. F. nödgades avstå de skånska landskapen till Sverige men avslöt Karl X Gustavs angrepp på Köpenhamn 1658. Han gjorde sig 1660 med de ofräsas hjälp enväldig, en statsform, som i Danmark sedan ägde bestånd 188 år. F. var en kraftfull men icke alltid nogräknad regent. (Se bild.) — Fredrik IV (1671—1730), den föreg:s sonson, konung 1699 efter sin fader Kristian V. F. deltog i det Stora nordiska kriget mot Sverige (1700, 1709—20), lyckades ej återerövra Skåne men betvingade det med Sverige förbundna Holstein-Gottorp o. förenade Slesvig med Danmark. En sträng hushållare, misstrogen mot adeln. (Se bild.)

— Fredrik V (1723—66), den föreg:s sonson, konung 1746 efter fadern Kristian VI, lämnade styrelsen åt sina ministrar men åtnjöt i hög grad folkets tillgivenhet. F. hade 1743 stora utsikter att bli sv. tronföljare. — Fredrik

VI (1768—1839), den föreg:s sonson, regent 1784 under sin faders, Kristian VII:s, sinnessjukdom; konung 1808. Populär genom sin verksamhet för bondeståndets frigörelse (»Stavnsbaandets» upphävande) var F. särsk. i sin utrikespolitik mindre lycklig. Svåra lidanden övergingo Danmark under Napoleonskrigen, o. F:s partitagande för Frankrike bidrog till förlusten av Norge 1814.

— Fredrik VII (1808—63), den föreg:s kusinbarn, son av Kristian VIII, konung 1848, gav s. å. landet en författning; sökte förgäves lösa den slesvigholsteinska frågan i Danmarks intresse. Med sina personliga svagheter var F. genom sin starkt nationella läggning mycket folkkär; Karl XV:s personlige vän. (Se bild.) — Fredrik

VIII (1843—1912), den föregås kusinbarn, son av Kristian IX; kallades till 1859 Kristian; konung 1906. Förmäld 1869 med Lovisa, dotter till Karl XV av Sverige. — Fredrik IX, f. 1899, son till Kristian X, konung 1947, förmäld 24 maj 1935 m. prinsessan Ingrid av Sverige. Barn: döttrarna Margarethe (f. 1940), Benedikte (f. 1944) o. Anne-Marie (f. 1946). (Se bild.)

(Se bild.)

Fredrik (1753—1805), *dansk-torsk prins*, broder till Kristian VII, störtade 1772 med Guldbergs hjälp Struensee.

Fredrik, *hertig av Holstein-Gottorp*. Fredrik III (1597—1659), sonson till Fredrik I av Danmark, regent från 1616. Bortgifte sin dotter Hedvig Eleonora med Karl X Gustav o. ingick förbund med Sverige. — Fredrik IV (1671—1702), den föregås sonson, regent från 1699. Stupade i slaget vid Klissow. G. m. Karl XII:s syster Hedvig Sofia, med vilken han hade sonen Karl Fredrik, det holsteinska partiets kandidat till Sveriges krona.

Fredrik X (1596—1632), *kurfurste av P/alz*. Vid de böhmiska ständernas uppror mot tyske kejsaren 1618 antog F. konungskronan men besegrades redan följ. år på Vite berget, förlorade alla sina besittningar o. levde sedan i landsflykt, sysselsatt med stämplingar. F. har kallats »vinterkonungen» till följd av sin korta regering.

Fredrik III den vise (1463—1525), *kurfurste av Sachsen* 1486. Gynnade den lutherska reformationen o. mottog Luther på sitt slott Wartburg. F. delade regeringen med sin broder Johan. Grundare av Wittenbergs universitet (1502). (Se bild.)

Fredrik, *tysk-romerska kejsare o. tyska konung*. Fredrik I Barbarossa (omkr. 1123—90), av den hohenstaufiska ätten, kejsare 1152. Sökte förgäves betvinga påvedömet (Alexander III) o. de norditalienska städerna men lyckades däremot besegra Henrik Lejonet av huset Welf, vilken i Tyskland grundat ett valde från Nordsjön till Alperna. Drunknade under ett korståg i Mindre Asien. En av medeltidens största härskare. — Fredrik II Hohenstaufen (1194—1250), den föregås sonson, kejsare 1215. Inom sitt väldiga rike som sträckte sig från Östersjökusten ned till Sicilien, stödde han sin makt på sina ital. besittningar. Invecklades till sist i olyckliga strider med påvedömet, de ital. städerna o. de tyska furstarna. Påverkad av orientalisk vetenskap var F. en betydande kulturpersonlighet, en modern människotyp i medeltiden. — Fredrik (III) (1286—1330) den sköne, son av Albrekt I av Habsburg, tysk konung 1314, måste efter långvariga strider med sin medtävlare Ludvig av Bayern draga sig tillbaka till sitt arvland Österrike. — Fredrik III (1415—93), ärkehertig av Steiermark, valdes till tysk konung 1440 (som sådan F. IV) o. kröntes 1452 till kejsare i Rom. F:s regeringstid var uppfylld av strider; dock lade F. genom sin familjepolitik (giftmål mellan sonen Maximilian o. Karl den djärves av Burgund dotter Maria) grunden till det senare habsburgska världsväldet.

Fredrik III (1831—88), son av kejsar Vilhelm I, *konung av Preussen o. tysk kejsare* mars 1888. F. förde med utmärkelse befäl under kriget 1866 mot Österrike (Königgrätz) o. 1870—71

mot Frankrike (Wörth, Sedan). Hans tronbestigning hälsades av de liberala med förhoppningar; han avled emellertid efter endast 99 dagars regering. G. m. Viktoria, dotter av drottning Viktoria av England. (Se bild.)

Fredrika kommun i s. Lappland, Västerb. l.: Fredrika landsf.distr., Västerb. v. doms. 1,744 inv. (1947). Uppkallad efter Gustav IV

Adolfs gemål.

Fredrika Dorotea Vilhelmina (1781—1826), *svensk drottning*, prinsessa av Baden, g. m. Gustav IV Adolf 1797—1812; följde 1809 sin gemål i landsflykt men skilde sig senare från honom. (Se bild.)

Fredrika-Bremer-förbundet, en av Sophie Adlersparre 1884 stiftad kvinnoförening med syfte att samla svenska kvinnor till gemensamt samhällsarbete o. verka för förbättrande av kvinnans ställning. Styrelsen har sitt säte i Sthlm. F. utger tidskriften *Ilertha*.

Fredrik Adolf (1750—1803), *svensk prins*, hertig av Östergötland, Gustav IIIa broder. Svag, lättsinnig o. älskvärd spelade F. aldrig någon politisk roll.

Fredrik Henrik (1584—1647), *arvsttdthllare av Nederländerna* 1625, broder till Moritz av Oranien; ledde från 1621 med framgång kampen mot Spanien, som medförde landets oberoende.

Fredrikshald heter sed. 1927 Halden.

Fredrikshamn, fi. Hamina, stad i s. Finland, Kymmene l., vid Finska viken. 4,500 inv. (1942). Genom freden i F. avslutades 1809 Finska kriget.

Fredrikshov, en staten tillh. byggnad i Sthlm. Den uppfördes efter C. Hårlemans ritn. på 1730-t. av Fredrik I för dennes mätress Hedvig Taube, ombyggdes 1773—74 av C. F. Adelcrantz till änkesäte för Lovisa Ulrika. Långe kasern. Endast en del av en flygel återstår efter rivning under 1900-t.

Fredrikson, Gustaf (1832—1921), skådespelare, 1885—98 o. 1904—07 ledare för Dramatiska teatern. F. var betydande karaktärsskådespelare o. besatt en utomordentlig talteknik. Sina största framgångar firade han i franska konversationspjäser. (Se bild.)

Fredriksson, Nils, f. 1870, industriman, undervisningsråd 1919—36 o. chef för Skolöverstyrelsens yrkeskollavdeln. Pionjär för förbättrad yrkesundervisning samt för industriell standardisering.

Fredriksta'd, stad i s.ö. Norge, Østfold fylke, vid Glommens mynning. 14,100 inv. (1946). Norges största utskeppningsort för trävaror.

Fredrikste'n, norsk fästning vid Halden. Karl XII stupade framför F. 3° 1718. De gamla fästningsverken, som ligga inom den neutrala zonen, kvarstår som ett hist. minnesmärke. 1938 avtäcktes ett av normmän o. svenskar gemensamt rest monument över Karl XII.

Fred'ro, A l e k s a n d e r (1793—1876), greve, polsk dramatiker, »polska lustspelets fader». Han förenade lyckligt fransk lustspels-teknik med rent polska motiv: *Sluby paniejskie* (1827); *Kyskhetlöften*, *Zetna* (1834; Hämnden), *Pan Geldhab* (1819) m. fl.

Fredsberg, kommun i n. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Töreboda); Hasslerörs landsf.distr., Vadsbo doms. 1,591 inv. (1947).

Fredsdomare, i Britt, samväldet o. För Stat. förekommande rannsaknings- o. brottsmålsdomare inom visst distrikt. I Frankrike o. Belgien är fredsdomarens huvuduppgift att söka förlikna parter i mindre civil- o. brottmål.

Fredsfurste, hederstitel, som bl. a. tillagts den spanske statsmannen Godoy.

Fredsmil, dets. som frihetsmil.

Fredspalatset, byggnad i Haag, bekostad av Carnegie.

Fredspipa, en hos Nordamerikas indianer vid fredsunderhandlingar brukad pipa, som röktes av bägge parterna till tecken på återupprättad vänskap.

Fredspriset, ett av nobelprisen, utdelas årligen 10 dec. av ett utskott av 5 pers., valda av norska stortinget. Följ. svenskar ha fått priset: K. P. Arnoldson 1908, H. Branting 1921, N. Söderblom 1930. Utdelades ej 1937—44.

Freeman [fri'mæn], Edward Augustus (1823—92), eng. historiker, prof. i Oxford 1884. Betonade det starka germanska bidraget till det eng. samhällets uppkomst.

Freeport [fri'pɔrt], stad i staten New York, ö. För. Stat. 20,000 inv. (1940).

Freeisia [fre-'i], örtsläkte (fam. *Iridaceae*), 2 arter i Kaplandet. Blommor i ensidiga ax, strut-el. klocklika med utbrett bräm, vålluktande. Omtyckta krukväxter.

Free-soilers [fri'sɔjlɪs], eng., politiskt parti i För. Stat., bildat 1847, verkade för slaveriets begränsning till dess dåvarande områden. Uppgick 1856 i republikanska partiet.

Freetown [fri'taʊn], huvudstad i Britt, kolonien Sierra Leone, Västafrika, vid fl. Sierra Leone. 86,000 inv. (1944). God hamn. Starkt befäst. Militär- o. kolstation. livlig handel. Säte för anglikansk biskop.

Fregatt' (it. *fregata*), äldre, snabbseglande, 3-mastat örlogsfartyg med kanoner i täckt batteri o. på övre däck. Motsv. nutidens kryssare. — Benämning, fregatt användes under Andra världskr. för att beteckna en av de allierade använd typ av eskortfartyg.

Fregattfågel, *Tachypterus aquila*, en stor pelikanartad simfågel med långa, spetsiga vingar o. mycket lång, djupt tvåkluvet stjärt. Uppehåller sig över de tropiska haven i närh. av kusterna. Anträffas aldrig simmande. På land rör den sig otympligt men är en utomordentligt flygare. Lever av fisk.

Fregattskepp, 3-mastat segelfartyg med rår o. mäsar på alla masterna.

Freiberg [fri-'], stad i delstaten Sachsen, s.ö. Tyskland, 36,000 inv. (1939). F:s sengo-tiska domkyrka (1484—1512) är berömd för en av sina portaler, från en äldre byggnad, den s. g. gyllene porten från 1235. Dess skulpturer finga betydelse för Sachsens romanska

konst. Bergsakademi (sed. 1765) o. fackskolor. Silverutvinningen, som länge var en huvudnärning (under 700 år 5/8 mill. kg silver), är nu obetydlig.

Freiburg [fri-'], ty. namnet på Fribourg. Freiburg [fri-'] im Breisgau, huvudstad i delstaten Südbaden, s.v. Tyskland (Baden), vid foten av Schwarzwald. 112,000 inv. (1939). Årkebiskopsäte. Märklig gotisk domkyrka av sandsten. Västorn med genombruten spira. Univ. sed. 1457; medelpunkt för katolsk vetenskap. Betyd. handel o. industri. F. erövrades 1632, 1634 o. 1638 av svenskarna. Svårt bomb-skadat, särsk. kring domen, vid allierade flyg-räder dec. 1944.

Freie Bühne [fri'e], »fria scenen», privat teater i Berlin 1889—94, som fick betydelse för naturalismens genombröt.

Freigraf [fri-'], ty., »frigreve», ledaren för de medeltida tyska femårsmåldomstolarna.

Freiligrath [fri'li'grat], Ferdinand (1810—76), tysk skald. Drevs på grund av sin djärva politiska diktning (*Ca ira*, 1846, *Neuere politische und soziale Gedichte*, 1849 o. 1851) i landsflykt men firades efter segrarna 1870—71 som nationens skald.

Freising [fri-'], stad i delstaten Bayern, s. Tyskland, vid Isar. 17,000 inv. Domkyrka från n.o.-t. I närh. benciktinerkloster Weihen-Stephan, nu lantbruks- o. bryggeriskola.

Freital [fri-'], stad i delstaten Sachsen, ö. Tyskland, n.v. om Dresden. 37,000 inv. (1939). F. är medelpunkt i ett stort kolgruvdistrikt. Toriumfyndigheter.

Frej, annan namnform för Fröj.

Freja. 1. Dets. som Fröja. — 2. Politisk o. litterär tidning i Sthlm 1836—44, språk-rör för dåtidens »Unga Sverige». I börj. moderat, blev den senare, särsk. under August Blanchers redaktörskap, utpräglat liberal. Förde från 1837 en bitter fejd med Aftonbladet.

Frejd, dets. som medborgerligt förtroende.

Fréjus [fres'jus], stad i s. Frankrike, dep. Var, nära Medelhavet. 4,000 inv. Biskopsäte (sed. 300-t.). Ruiner av forntid. byggnadsverk. Freke o. Gere (»glupsk»), i nord. myt. Odens två ulvar.

Frekvens' (lat. *frequen'tia*), talrikhet, tillopp, tillströmning. — Fys. vid svängningsrörelse, växelström o. dyl. dets. som period-el. svängningstal, dvs. antal svängningar per sekund. Högfrekvens o. lågfrekvens i radioteknik avser de hastiga radiosvängningarna resp. de långsammare ljudsvängningarna.

Frekvensmätare, instrument för bestämning av periodtalet hos växelström, består i sin enklaste form av en rad olika järtungor (ungefär som vid ett munspel), var o. en med ändan omböjd o. vitmålad o. med ett uteter en skala angivet svängningstal, vilka påverkas av ett genom växelströmmen erhållit magnetfält. Den tunga, som har samma svängningstal som strömmen, kommer genom resonans i starka vibrationer, varvid den omböjda ändan tydligt anger periodtalet.

Frekvent' (lat. *fre'quens*), ofta förekommande, upprepad. — Frekventativ. Sprdkv. Om verb: betecknande upprepning. — Frekvent'er'a, ofta el. talrikt besöka.

Fremantle [Wmsentl], stad i Västaustralien, vid mynningen av Swan River. 29,000 inv. (1944). Hamnstad till Perth.

Frémiet [-mje'], Emmanuel (1824—1910), fransk bildhuggare, systerson till o. elev av Rude. livfulla djurskulpturer o. ryt-tarstatyer (bl. a. *Jeanne d'Arc*, Paris).

Fremont [fremm'nt], John Charles (1813—90), amerik. upptäcktsresande o. politiker, som 1846 erövrade Kalifornien åt För. Stat.

French [frensj], John, baron de Freyne, earl of Ypres (1852—1925), britt. fältmarskalk, utmärkte sig i Boerkriget 1899—1900 som kavalleri-general, var 1912—14 generalstabschef o. till i dec. 1915 överbefälhavare för de eng. trupperna i Frankrike, vilka därunder bl. a. utkämpade de stora slagen vid Ypern, 1918—21 lördöjtjänst o. generalguvernör på Irland. (Se bild.) Frenesi' (grek. *fre'nesis*), raseri. — Frenesis k, rasande, ursinnig.

Frenologi' (av grek. *ren*, själ, o. *lo'gos*, lära), av J. Gäll i slutet av 1700-t. grundad lära, enl. vilken själsanlagen skulle kunna avläsas på skallens yttre form, då en framträdande själs-egenskap skulle medföra en starkare utveckling o. utbuktning av en viss del av hjärnbarken, o. denna i sin tur föra till utbuktning av huvud-skålen. Motsvarar icke verkliga förhållandet.

Frenss'en, Gustav (1863—1945), tysk författare. Hans breda, av sedligt allvar präglade hembygdssroman *Jörn Uhl* (1901; sv. övers. 1903) nådde en utomordentlig framgång. Bl. F:s senare arb. märkas Peter Moors *Fahrt nach Südwest* (1906; Peter Moors färd till Sydvästafrika, 1907), som skildrar den tyska koloniseringen i Afrika, o. *Die Brüder* (1917; Bröderna, 1918).

Freon [-'ån], skyddat varunamn för fyllningsmedel i kylmaskiner, bestående av difluordiklormetan CF₂Cl₂ (freon 12, kokp. — 29°) el. andra ämnen av liknande kemisk byggnad (t. ex. freon 22 för mycket låga temperaturer), jfr Fosgen. Freon 12 användes i gasform som isolator vid höga spänningar (jfr Elektricitetsmaskin).

Frère-Orban [frär-'ärba'"], Hubert Joseph Walter (1812—96), belg. liberal politiker, ministerpresident 1868—70 o. 1878—84; verkade energiskt för den allmänna rösträttens införande i Belgien o. mot det prästerliga inflytandet på undervisningen.

Fresoa'ti, område i n. Stilm. där Naturhist. riksmus., Sveriges geologiska undersökning, Nobelinst. för fysik o. fysikalisk kemi, Vetenskapsakad. o. Bergianska trädgården äro belägna.

Frescobaldi f'freskå-J, Girolamo (1583—1644), ital. tonsättare, 1608 organist vid Peterskyrkan i Rom, en av 1600-t:s främsta orgelspelare o. kompositörer. Skrev motetter, madrigaler, canzonner m. m.

Frese, Jacob (omkr. 1690—1729), finl. skald, från 1711 bosatt i Stilm. Hans diktning röjer en för tiden ovanligt personligt färgad, av pietismen påverkad religiös känsla samt en vek naturuppfattning (*Passionstankar*, *Vårberättelser*, psalmer).

Fresenius, Johann Philipp (1705—61), tysk luthersk teolog o. författare, bl. vilkens skrifter märkes *Buss-, Beicht- und Communionsbuch* (Skriftermäls- o. kommunionbok, 1753, många uppl.).

Fresenius, Karl Remigius (1818—97), tysk kemist, utg. värdefulla handböcker i kemisk analys o. grundade 1862 *Zeitschrift für analytische Chemie*.

Fresk(omåleri), dets. som al fresco.

Fresnel [fränälT], Augustin Jean (1788—1827), fransk ingenjör o. fysiker, ägnade sig åt optiken o. uppfann den med linser o. linsringar utrustade moderna fyren.

Fresno [fress'nå], stad i Kalifornien, v. För. Stat., s. ö. om San Francisco. 61,000 inv. (1940). Vin-, frukt- o. sädesodling.

Fresta, kommun i s. Uppland, Sthms l. (past.adr. Bollstanäs); Vallentuna landsf.distr., Sthms l:s v. doms. 1,211 inv. (1947).

Frestetid, fordom vanligt vid hästköp, innebar, att köpman ägde rätt att inom viss tid (vanl. 3 dagar) mot återfående av köpeskillingen j lämna den köpta varan tillbaka.

Frett, *Mustela eversmann'i fu'ro*, en genom fångenskap o. tämjning något förändrad albino nistisk form av sydryska illern (*Mustela eversmann'i*). Användes för kaninjakt: djuren släppas in i kaningångarna, från vilka de driva ut kaninerna.

Freuchen, Peter, f. 1886, dansk forskningsresande o. författare, har särsk. utforskat Grönland. Bl. arb. *Min grönländske Ungdom* (1936) o. romanen *Eskimå* (1934; sv. övers. 1944, av. filmatiserad).

Freud [fräjtj], Sigmund (1856—1939), österrik. läkare o. psykolog, prof. i nervpatologi i Wien 1902, grundare av psykoanalysen. F. hävdar existensen av ett undermedvetet själsliv o. dess inflytande på våra medvetna handlingar. Olika motiv kämpa om makten i människans medvetande, varvid de förlorande trängas ned i det undermedvetna o. där bilda komplex. Dessa söka sig symboliska uttryck i drömmarna, varför drömydning spelar en stor roll för F. Blir inflyttad av de undermedvetna komplexen starkt, uppstår slitningar o. själssjukdomar. F. har vidare framhållit betydelsen av sexuella upplevelser i barndomen liksom överhuvudtaget av könsbegerets (libidos) roll i det mänsk. själslivet. Han har äv. sökt tolka vissa kultur- o. religionshist. fenomen i enl. med sin teori. F:s inflytande, inte minst på skönlitteraturen, har varit mycket stort. Hans samlade skrifter (*Gesammelte Schriften*) utgavs 1924—28 i 11 bd. Jfr Oidipuskomplex.

Freudenthal [fröj'-], Axel Olof (1836—1911), finl. språkforskare, 1878—1904 prof. i sv. språket o. litteraturen i Helsingfors, förkämpe för svenskheten i Finland.

Freund [fräjtj], Hermann Ernst (1786—1840), tysk-dansk bildhuggare, prof. i Köpenhamn 1829; lärjunge till Thorvaldsen. Huvudverk: *Ragnaröksfrisen* i Christiansborg (1825—26), förstörd vid slottsbranden 1884.

Freyberg [frē>b'g], Bernhard Cyril, f. 1890, nyzeeländsk generalmajor, deltog framgångsrikt i striderna på Gallipoli under Första världskr. Var chef för de britt. trupperna på Kreta 1941, deltog i Tobrucks eröv. dec. 1941, i genombrytningen av Marethlinjen i Tunisien mars rg43 samt därefter i fälttåget i Italien. Generalguvernör på Nya Zeeland sed. 1946.

de Freycinet [d' frasinä'J,

Charles Louis (1828—

1923), fransk politiker. Såsom Gambettas krigsminister 1870 visade F. sig som framstående organisatör.

F. var konseljpresident 1879—80, 1882, 1886, 1890—92 samt flera ggr krigs- o. utrikesminister o. ännu 1915—17 medl. av Briands samlingsministär. Under flera årtionden en av republikens mest inflytelserika män ägnade han sitt huvudsakliga intresse åt kolonial- o. handelspolitiken samt åt armans utveckling. I. ed. av Fr. akad. 1890.

Freyssinet [fräsinä'J, Eugène, f. 1879, fransk arkitekt o. ingenjör. Med djärva betongkonstruktioner verkade han stimulerande på utvecklingen: Luftskeppshangar i Orly (se d. o.) o. ett antal broar.

Freytag [frai'tachl. Gustav (1816—95), tysk författare. Skildrade den dåtida tyska borgarklassens liv i sin stora roman *Solt och Haben* (1855; Debet och Kredit, 1901) o. vana äv. framgång som scenisk författare *Idie Braultahrt* 1842).

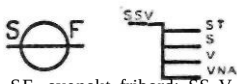
Fria rummet, det i järnvägarnas reglementen föreskrivna område över o. på sidorna om en järnväg, som med hänsyn till de lastade vagnarnas framkomlighet icke får bebyggas el. på annat sätt inkräktas.

Friaul [-a'ul], tyska namnet på Friuli.

Fri axel, en huvudens om kropps tyngdpunkt gående tröghets huvudaxel. Namnet härrör därav, att en kropp kan utan axelpåkänningar fritt rotera kring en dyl. axel, medan rotation kring varje annan axel medför bändningar.

Fribaptister, dets. som helgeaner.

Fribord, fartygs höjd över vattenytan. Minsta tillåtna fribord för olika förhållanden angivits genom fribordsmärke, anbragt på fartygs sidan. Svenskt fribordsmärke, se bild. SF, svenskt fribord; SS V, sommarfribord i sött vatten; ST, sommarfribord i de tropiska haven; S, sommarfribord; V, vinterfribord i salt vatten; VNA, vinterfribord i n. Atlanten. Den översta linjen anger däckets höjd.

Fribourg [fribor'], ty. Freiburg. x. Kanton i v. Schweiz. 1,671 kvkm, 152,000 inv. (1941), övervägande fransktalande. — 2. Huvudstad i F. 1, vid Sarine. 26,000 inv (1941). Universitet, gr. 1889 (1,200 stud.). Biskopssäte.

Fribrevsrätt, rätt för ämbetsmyndigheter att få försändelser i tjänsten avgiftsfritt postbefordrade. Gällde i Sverige till 1873, då tjänstefriinrätten infördes. Jfr Tjänsteförsändelse.

Fribytare, sjörövrare, kapare med ett slags offentlig bemyndigande. Jfr Flibustärer.

Frioandeau [frik'a'dä], fr., innanlär av kalv med säs av buljong o. vitt vin.

Friok, Wilhelm (1877—1946), tysk nationalsocialistisk politiker. Deltog i Münchenskuppen 1923 o. dömdes fängelsestraff. 1924 invald i riksdagen o. ordf. för nationalsocialistiska gruppen. F. blev efter Hitlers maktövertagande 1933 riksinrikesminister o. hade ledningen av det omfattande centraliseringsarbete, som innebar den självst. delstatsförvaltnings avskrivande. Författade arierlagen. Avgick 1943 o. var därefter riksprotektor i Böhmen o. Mähren. Avrättad som krigsförbrytare 1946.

Fridegård, Jan, f. 1897, författare. 1 stil-säkra, stramt byggda romaner skildrar F. med förkärlek livets skuggsidor. *Jag Lars Hård* (1936) med forts. *Offer* (1937), *Äran och hjältarna* (1938), *Hår är min hand* (1942) samt *Gryningsfnket* (1944) o. novellsaml. *Statister* (1939). *Fäderna* (del I, 1947) är en skildring av det svenska forntidsfolket.

Friedell, Axel (1894—1935), grafiker, Sveriges främste efter Zorn. Han tog starka intryck av engelsk grafik, av Kembrandt o. senare av Méryon. I sina stadsutsikter (London, Paris, Stockholm) förenas på ett egenartat sätt naturalism o. inlevelse. I just- o. luftskildringen är utsökt. Äv. porträtt (självporträtt, se bild). Efter hans död upptäcktes ett flert. teckningar, som ofta med groteskt gripande humor vittna om hans strider o. ensamhetskänsla. Monografi av K. Asplund (1947).

Fridene, kommun i ö. Västergötland, Skarab. l.; Tidaholms landsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms. 733 inv. (1947).

Frideri'ea, Julius Albert (1849—1912), dansk historiker, prof. i Köpenhamn 1899, förf. av viktiga arb. rör. Danmarks 1600-talshistoria i *Adelsväldens sidste Dage*. 1804) samt översikter över nya tidens allm. historia.

Fridhem, gods 1 n.o. Östergötland, Kvillinge kommun. Åges av prins Carl.

Fridlevstad, kommun i mell. Blekinge, Blek. l. (past.adr. Björkeryd); Tvingss landsf.distr., Östra o. Medelsta doms. 2,395 inv. (1947).

Fridlysning betecknade i äldre lagspråk kungörandet av frid; innebär num. att ofredande av vissa platser, djur, växter m. m. är straffbelagt.

Fridrichsen, Anton, f. «/i 1888 i Meraker, Norge, teolog, prof. i exegetik i Uppsala sed. 1928. Utg. arb. i nytestamentlig exegetik. Fridsbrott, brott mot den av staten garanterade allm. friden. Straffas i gällande sv. rätt enl. 11 kap. strafflagen. Jfr Fredlöshet o. Edsöresbrott.

Frieberg, Frans Alfred (1822—1913), tonsättare, musiklärare; känd genom sina manskvartetter o. sångspelet *Skogsfrun* med balladen *Ljungby horn*.

Fried [rit], Alfred Hermann (1864—1921), österrik. fredsvän. F. grundade 1892 »Deutsche Friedensgesellschaft» o. utgav en rad skrifter i freds rörelsens tjänst; erhöi 1911 jämte T. M. C. Asser Nobels pris. F. utgav 1918—20 sina minnen från Första världskr.: *Uein Kriesz-Tagebuch*, » bd.

Friedell [rid] (eg. Friedmann), Egon (1875—1938), österrik. kulturhistoriker o. tidsningsman, främst känd genom sin *Kulturlgeschichte der Neuzeit* (3 bd, 1927—31; sv. övers. 1933—35).

Friedjung [rit-jong], Heinrich (1851—1920), österrik. historiker o. tidsningsman, utg. arb. i Tysklands o. Österrikes polit. historia under 1800-t.: *Das Zeitalter des Imperialismus 1884—1914* (1919—22).

Friedland [ritlant]. 1. Tjeck. Frydland, slott o. stad i n. Böhmen, Tjeckoslovakien, 7,000 inv. — Wallenstein var hertig av F. — 2. Stad i förvaltningsområdet Kaininrad, RSFSR (Ostpreussen), 45 km. s.o. om Königsberg, 3,400 inv. Där besegrade Napoleon ryssarna 1807.

Friedländer [rit-], Max (1852—1934), tysk musikhistoriker (prof. i Berlin 1903—32) o. sångare (bas). F. utgav det musikhist. verket *Das deutsche Lied im x8. Jahrhundert* (1902).

Friedländer [rit-], Max, f. 1867, tysk museiman o. konsthistoriker. Har särsk. behandlat det äldre tyska o. nederl. måleriet i ett flertal monografier. Huvudverk: *Die alt-niederländische Malerei* (14 bd. 1924—37).

Friedman [rit-d], Ignaz (1882—1948), polsk pianist. Konsertresor i Europa, Amerika o. Asien; i Sverige första gången 1909. Komponerade pianostycken o. sänger.

Friedrich [ritdrif] (1856—1936), ärkeherzog av Österrike, fältmarskalk, överbefälh. för de österrik.-ungerska arméerna under Första världskr. (till febr. 1917).

Friedrich [ritdrif], Caspar David (1774—1840), tysk målare, banbrytare för en ny uppfattning, präglad både av Schellings lära om landskapet som ett självständigt o. av omedelbar iakttagelse. Bl. arb. *Korset i bergen* (1808), *Soluppgång vid Neubrandenburg* (1832). Monografi av K. K. Eberlein (1939).

Friedrich Karl [WdriQ] (1828—85), prins av Preussen, general-fältmarskalk. Deltog med utmärkelse i Preuss.-österrik. kriget 1866 o. det följande Fransk-tyska kriget.

Friedrichroda [ritdrif-], stad i delstaten Thüringen, s. Tyskland, i n. Thüringerwald. 6,000 inv. Mycket besökt kurort.

Friedrichshafen [fridrifjs-], stad o. kurort i delstaten Sudwürttemberg, s.v. Tyskland (Württemberg), vid Bodensjön. 16,000 inv. (1933). Hade stort luftfartygsvarv (zeppelinare).

Friedrichsruh [fridritjsro-], Bismarcks slott nära Hamburg, där B. dog o. begravs.

Friel, kommun i n.v. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Tun); Gåstorp landsf.distr., Åse, Viste, Barne o. Laske doms. 357 inv. (1947).

Fries [fris], svensk släkt, som härstammar från sporrsmiden A. J. Frijs i Norrköping (d. 1710):

1. **Fries**, Elias (1794—1878), botanist, 1834 prof. vid Uppsala univ. F. utgav viktiga arb. på svamp- o. lavforsknings områden samt ang. den skandinaviska fanerogamfloran m. m. Uppställd äv. ett eget system över växtriket. (Se bild.)

2. **Fries**, Thore (1832—1913), son till E. F., botanist, 1877 prof. i Uppsala. Lavforskare, läroboksförfattare o. levnadstecknare. Företog bl. a. forskningsresor till Finnmarken, Spetsbergen o. Grönland.

3. **Fries**, Robert, f. »/7 1876, son till T. F., botanist, 1915—44 prof. o. förest. för Bergianska stiftelsen vid Sthlm. Hans viktigare arb. behandla sydamerik. o. afrik. fanerogamgrupper samt slemsvamparna. Forskningsresor till Sydamerika o. Afrika.

Fries [fris], svensk släkt, som härstammar från dansken J. P. Fries i Råå (börj. av 1700-t.):

1. **Fries**, Bengt Fredrik (1799—1839), zoolog, prof. o. intendent vid Riksmuseum. Studerade särsk. insekterna o. fiskarna.

2. **Fries**, Samuel Andreas (1867—1914), präst, 1907 kyrkoherde i Oscars församl., Sthlm. Bl. arb. *Gamla och Nya testamentets religion* (1912).

Fries [fris], svensk släkt, som härstammar från N. N. Frijs i Sköllersta, Närke (d. 1737):

1. **Fries**, Ellen (1855—igoo), historiker, Sveriges första kvinnliga fil. dr. Bl. arb. *Märkvärdiga kvinnor* (1889—91).

2. **Fries**, Karl (1861—1943), fil. dr. ivrigt verksam för kristliga ungdomsorganisationer, generalsekr. för K. F. U. M:s världsförbund (Geneve) 1921—26. Utg. *Mina minnen* (1939).

Fries [fris], Jacob Friedrich (1773—1843), tysk filosof, prof. i Heidelberg o. Jena. Förf. till *Neue Kritik der Vernunft* (1807).

1. **von Friesen** [fri's-], Carl (1846—1905), skolman, politiker, rektor vid Södermalms högre allm. läroverk i Sthlm 1884—1902, led. av FK från 1896. Säsom ecklesiastikmin. (1902—05) genomförde F. 1904 års läroverksreform.

2. **von Friesen**, Sixten (1847—1921), bror till C. v. F., skolman, politiker, led. av AK 1885—87 o. 1891—1905, av FK 1905—15, bankofullmäktiges ordf. 1909—17. Liberal ledare, stiftade 1900 Liberala samlingspartiet. Säsom led. 1887—1915 o. ordf. 1904—15 av stadsfullm. i Sthlm inflytelserik kommunalpolitiker.

3. **von Friesen**, Otto (1870—1942), språkforskare, prof. i svenska språket i Uppsala 1906—35. Led. av Sv. akad. 1929. Sin tids främste runforskare. Bl. arb.: *Om runskriftens härkomst* (1903—06), *Rökstenen* (1920) o. *Röstenen* (1924). På F:s initiativ utgavs Uppsala univ:s uppl. av *Codex argenteus* 1927. (Se bild.)

Friesland, Vriesland [fri's-], provins i n.v. Nederländerna. 3,430 kvkm,

453,000 inv. (1945). Mest fruktbart marskland med många sjöar o. kanaler. Huvudstad: Leeuwarden. Sed. tyskarna », 1945 sprängt skyddsvallarna mellan Zwolle o. IJsselmeer, översvämades södra K.

Friesz [fris], O t h o n f. 1879, fransk målare. Färglysende landskap influerade av Cézanne men av självt. karaktär. Repr. i Nat.mus.

de Friezky Lirrt'skij, Klas (1727—1803), bruksägare o. politiker tillhörande mösspartiet o. senare oppositionen mot Gustav III.

Fri församling, församling, som anslutit sig till Sv. Missionsförbundet utan att utträda ur statskyrkan.

Frigg, i nord. myt. Odens maka o. Asgårds drottning. F. var urspr. en kärleks- o. fruktbarnhetsgudinna (namnet betyder idén älskade) men utträngdes i denna egenskap så småningom av Frö ja.

Friggeråker, kommun i mell. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Torbjörntorp); Gudhems landsf.distr., Skövde doms. 540 inv. (1947).

Frigid (av lat. *frigidus*, kall), med nedsatt sexuell retbarhet. — *Frigiditet*, nedsatt sexuell retbarhet.

Frigidarium (lat., av *frigidus*, kall). 1. Avkylningsrum i rom. badhus. — 2. Kallt växthus.

Frih., förkortning av *friherre*.

Frihamn (it. *porto franco*), avskilt område med noggrant bestämda gränser, omfattande dels hamn med anstalter för fartygs lastning o. lossning, dels ett därintill beläget landområde med byggnader o. upplagsplatser. Ar ur tullsypunkt att betrakta som utrikes ort. Tull erlägges först, när varan från frihamnen införes till ort inom landet. Frihamnar finnas i Sthlm (1919), Göteborg (1922) o. Malmö (1922).

Frihandel, från tullrestriktioner o. liknande hinder fritt handelsutbyte. Motsats: protektionism.

Friherre, adlig värdighet, motsvarande baron, införd i Sverige 1561. Därmed förenades friherreskap, myndighet över vissa kronogods, som dock indrogs genom 1680 års reduktion. Tilltalstitel: baron. Friherrlig krona, se bild.

Frihet, jämlikhet, broderskap, fr. Liberté, Egalité, Fraternité, den 2:a, 3:a o. 4:e franska republikens valspråk. Under Franska revolutionen antogs valspråket Frihet o. jämlikhet.

Frihetsbrev, urkunder, särsk. under medeltiden, varigenom furstar åt undersåterna beviljade vissa politiska fri- o. rättigheter. Ex. *Magna Charta* i England 1215.

Frihetsmil el. *fre d s m i l* kallades på 1500. o. 1600-t. det omröde kring sätesgården, inom vilket adelns ländbönder voro befriade från de vanliga utskrivningarna o. på 1600-t. från vissa gårdar.

Frihetsmössa el. jakobinmössa, röd toppmössa med framåthängande spets. Bars under Franska revolutionen säsom frihetens sinnebild. Jfr Frygisk mössa.

Frihetsstatyn, en 46 m hög staty, upprett på Bedloe's Island 1886 i New Yorks hamn, där den äv. tjänar som fyr. Den utfördes av Bartholdi o. skänktes av franska folket. (Se bild.)

Frihetsstraff, gemensam beteckning för straffarbete o. fängelsestraff samt det enl. krigslagarna ådömda arreststraffet.

Frihetstiden, benämning på perioden i Sveriges historia från Karl XII:s död (1718) till Gustav III:s statsvälvning (1772), ut-

märkt av svag konungamakt o. riksdagsvälde i förening med starkt framträdande, företrädesvis adlig byråkrati. Perioden har sitt namn därav att dess statsskick skulle åsyfta större frihet för folket i motsats till den enväldiga kungamakten.

Frihetsträd, träd, som under Nordamerikanska frihetskriget planterades som sinnbilder av oavhängighetsträdavanderna. Samma sedvänja infördes även i Europa under revolutionerna i Frankrike.

Frihet är det bästa **ting** ... , inledningsorden till Engelbrektsvisan. Ett tillätsättare ha komponerat musik till denna dikt. Jfr Tomas (Simonsson).

Frihjul, hjul, som automatiskt frikopplas från drivaxeln, om dennas varvtal minskas, o. åter fastkopplas i motsatt fall. Förekommer på alla svenska cyklar.

Frihult, till skydd mot skamfilning av fartygssidan uthängda föremål såsom trästockar, korkdynor, tagvirke m. m.

Fri idrott, dets. som allmän idrott.

Friis [fris], A a g e, f. 1870, dansk historiker, prof. i Köpenhamn 1913—35. F. har redigerat de svensk-danska samlingsverken *Världskulturen* (8 bd, 1907—12) o. *Det nittonde århundradet* (n bd, 1918—25) samt tills. m. A. Linvald o. M. Mackeprang *Det danske Folks Historie* (8 bd, 1926—29) o. *Schultz' Danmarks Historie* (6 bd, 1941—43).

Friis, T o r s t e n, f. 1/1 1882, generallöjtnant 1936, chef för flygvapnet 1934—42, ståthållare på Stockholms slott 1947.

Friis Möller, K a i, f. 1888, dansk författare o. litteraturkritiker (i Politiken o. Ekstrabladet). Ett urval av hans art. utg. 1942: *Skrifter og Bøger*, vilket är äv. *Memoirer i utide* utkom. F. har äv. framträtt som lyriker (*Indskrifte*, 1920) samt som tolkare av främmande poesi (*Ballader af Villon*, 1932).

Frijsenborg, grevskap i ö. Jylland, Danmark; upprättat 1672 av greve Mogens Friis; en av landets största privata egendomar. Slottet ombyggdes på 1860-t.

Frikadell'er (fr. *fricadelles*), små köttbullar, kokade i buljong o. vanl. serverade i soppor.

Frikallelse, befrielse från fullgörande av lagstadgad värnplikt. Kan avse befrielse blott för fredstid men i vissa fall jämväl för krigstid.

Frikassé (fr. *fricassée*), maträtt av småskurna stycken kalv, lamm o. dyl., stuvade med olika slags säs.

Frikativ ljud (av lat. *frica're*, gnida), »gnidningsljud» el. **s p i r a n t e r**, »våsljud», bildas genom luftströmmens gnidning mot kanalens väggar, t. ex. /, v, j, s.

Frikoppling, anordning för att frikoppla motorn från drivhjulen på ett motorfordon.

Frikti'o'n (av lat. *frica're*, gnida), gnidning; slitage (mellan människor). **Mek.** Det motstånd, som måste övervinnas för att en fast kropp skall glida utmed ytan av en annan kropp, t. ex. det plan på vilket den vilar. Enl. C o u l o m b s friktionslag erfordras här för en med planet parallell drivkraft, som oberoende av beröringsytans storlek är lika med kroppens tryckkraft (t. ex. tyngdkraften) vinkelrätt mot planet, multiplicerad med friktionskoefficienten. Den senare beror endast av beröringsytornas beskaffenhet o. kan minskas avsevärt medelst fett, olja, i vissa fall vatten, såpa m. m. på glidytan. En tyngd börjar glida utmed ett plan, som lutas så starkt, att tangenten för lutningsvinkeln överskrider vilofriktionskoefficienten, varpå dess hastighet ökar, enär glidfriktionskoefficienten är mindre. Friktionen är av fundamental betydelse för vårt dagliga liv o. tekniken. Utan den i

kunde man t. ex. inte gå på plana golv, starta o. stanna en bil el. draga fast en mutter, o. trädarna i snören, garn o. textilier etc. skulle lossna. Å andra sidan förorsakar den extra energiåtgång, friktionsförluster, i maskiner. — Betr. den inre friktionen i gaser o. vätskor, se Viskositet.

Friktionshjul, två hjul sittande på var sin axel, hårt pressade mot varandra, så att den ena axelns rörelse genom hjulens inbördes friktion överföres till den andra. Ha framför kugghjulen den fördelen, att de utan buller el. starkare påfrestningar kunna kopplas till el. från varandra under drift. Jfr Planhjulsväxel.

Friktionskoppling användes för att mjukt igångsätta en maskinaxel el. dyl., så att den slutligen helt medföljer den redan från början roterande drivaxeln. Friktionskraftens ökning med växande tryck utnyttjas. Jfr Axelkoppling.

Frikyrkor, protestantiska kyrkosamfund, som icke erkänna statskyrkoformen, ehuru medlemmarna till största delen ej utträtt ur statskyrkan. Större frikyrkosamfund i vårt land äro: *Svenska missionsförbundet*, *Baptist*, *Metodist* o. *Pingstsamfunden*. Som centralt pressorgan kan i viss mån anses *Svenska Morgonbladet* (Svenska missionsförbundet).

Friköp, förvärv av fri äganderätt till ofri jord.

Friköpning, en 1872 avskaffad rätt att med penningar köpa befrielse från krigstjänst el. tjänstgöring i fredstid.

Frilla, äldre ord för älskarinna.

Frillestad, kommun i n.v. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Påarp); Mörrups landsf.distr., Lugude doms. 531 inv. (1947).

Frillesås, kommun i n. Halland, Hall. 1.; Viske landsf.distr., Hallands n. doms. 864 inv. (1947).

Friluftsmuseum, museum, vars samlingar äro ordnade dels i det fria, dels i mindre byggnader ute i terrängen. Särsk. vanligt för etnografiska samlingar, ss. Skansen i Sthlm o. Kulturhistoriska museet i Lund.

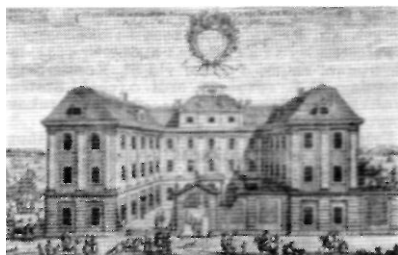
Friluftsmåleri, en i Frankrike under 1800-t:s senare hälft framträdande riktning inom landskapsmåleriet, enl. vilken konstnären skulle fullborda sitt arbete i det fria. Friluftsmåleri blev en ledande princip för impressionismen.

Friluftsteater, teater, där såväl scen som åskådarplatser befinna sig i det fria. I äldre tid var all teater friluftsteater. I modern mening uppstod den omkr. 1900 i s. Frankrike.

Frimaire [frim'är], »frostmånaden», tredje månaden i den franska revolutionskalendern (sista veckan i nov. o. de tre första i dec.).

Frim'l, Rudolf, f. 1881, böhmisk operettkompositör (bl. a. *Rose Marie*, uppf. i Sthlm 1929, filmat. 1936), verks. i För. Stat. sed. 1906.

Frimurarhuset på Blasieholmen, Sthlm, uppf. för riksskattmästaren Seved Bååt på 1660-t. av Nic. Tessin d. ä. i en höll.-svensk stadshustyp. Sed. 1874 stamhus för Frimurarorden i Sverige; tillbyggdes 1875—77. (Se bild.)

Frimureri', verksamheten inom Frimurorden, ett hemligt sällskap, som på 1700-t. övertagit namn o. innebilder från det från medeltiden kvarlevande murarskrået i England. En »storloge» bildades 1717, varefter frimureriet hastigt spreds över Europa. Förbjöds i det nationalsocial. Tyskland o. i ett flertal länder, som kommo under dess inflytande i Polen, Bulgarien, Frankrike, Norge m. fl.). — I Sverige bildades 1735 den första logen. 1753 blev konungen (Adolf Fredrik) högste ledare för de svenska logerna, som 1761 förenades till »Svenska Stora Landslogen». Det sv. frimureriet är num. indelat i 46 arbetsloger o. 4 provinsialloger. Graderna äro 10. Som dekoration för innehavarna av de högsta vördigheterna inom orden instiftades 1811 Konung Carl XIII:s orden (en ir:e gr.). H. M. Konungen är ordens högste beskyddare. Orden idkar vidsträckt understödsverksamhet, bl. a. genom lån till studiebegåvade barn (49 studiellångtagare o. 357 helt understödda barn 1947—48).

Frimärke, ett av postverket utfärdadt stämpelpapper, som anbragt på postförsändelser utgör kvitto å erlagd befordringsavgift. Det första egentliga frimärket utkom 1840 i England på tillskyndan av J. Chalmers. I Sverige, där förslag om frimärkens införande redan 1823 framlagts av C. G. Trefthenberg, infördes det 1855. Tryckes i postverkets eget tryckeri. Jfr Filateli.

Frings [frinks], Theodor, f. 1886, tysk språkforskare, germanist, prof. i Bonn 1917, i Leipzig 1927. Framstående ordgeograf.

Frinnaryd, kommun i n. Småland, Jönk. l.; Aneby landsf.distr., N. o. S. Vedbo doms. 962 inv. (1947).

Frireligiös, medlem av frikyrka.

Fri riksstad, stad som i Tysk-rom. riket var självstverande o. »riksomedelbar». De tre fria riksstäderna Hamburg, Bremen och Lubeck upphörde som sådana efter lagen om det Tyska rikets enhet 1933, som förvandlade de forna delstaterna till enbart förvaltningsområden.

Fri rättgång beviljas enl. lag av »,», 1919 (reviderad 1947) vissa mindre bemedlade. Beslut härom meddelas av domstolen (i vissa fall av dess ordf.).

Fris. Byggn. 1. Vågrätt, ofta utsmyckat fält på en yttervägg, under taklisten på en innervägg osv. — 2. Den intill ett rums väggar löpande ramen av liggande bräder (frisbräder), stenplattor (stenfris) o. dyl., innanför vilken golvbeläggningen ordnas. — Textil. Grov- o. långhärgit, doffelartat vlietyg.

Frisch'es Haff, stor strandjö i Östersjön, innanför Danzigbukten, skild från denna genom den smala, 57 km långa landremsan (sanddyner) Frische Nehrung o. förbunden med havet genom det 380 m breda sundet Pillauer Tief, som uppstod under en storm 1510.

Frisco, förkortning för San Francisco.

Frisedel, intyg om frikallelse från värnplikt. Frissell, Erik (1859—1942), industriman, från 1902 styrelseled. i Skand. Kredit AB. Genomförde Trafik AB. Grängesberg-Oxelösunds övertagande av de norrll. malmfälten. Verkst. dir. i sistn. bolag 1909—16.

Frisell, Gustaf (Gösta), f. »s» 1885, industriman, major, direktör vid St. Kopparbergs Bergslags AB. 1919—46, ordf. o. chef i Statens Trafikkommission, sed. 1944, chef för Jernkontoret sed. 1946.

Frisendahl, Carl (1886—1948), bildhugare o. målare, huvudsakl. verksam i Paris. Bl. hans skulpturala arb., som präglas av fin känsla för form o. ryt, märkas porträtten av hustrun, *Kimna från Anjou* (Nat.mus.) o. *Sven Wingquist* (SKF, Göteborg), djurskulpturer o. den fångslande fontänskulpturen *Sacken* (uppställd vid Stat. hist. mus. 1948).

Friser, en germansk folkstam, num. bosatt i den nederländska prov. Friesland, på några av de frisiska öarna samt i de v. delarna av Schleswig-Holstein. Jfr Friesland o. Frisiska språket.

Frise'ra (fr. *friser*), kamma, krusa o. sätta upp håret.

Frissinnade folkpartiet, ett vid 1924 års riksdag bildat politiskt parti under C. G. Ekman's (till 1932) o. därefter under F. Hamrins ledarskap. Uppgick 1935 i Folkpartiet (se d. o. samt C. G. Ekman).

Frissinnade landsföreningen, till 1923 liberala samlingspartiets riksorganisation, bildad i Sthlm 1902. 1923 sprängdes föreningen på frågan om rusdrycksförbudet; då dess majoritet anslöt sig till förbudet som programpunkt, utträdde minoriteten o. bildade senare en ny liberal landsorganisation. F. fortsatte som landsorgan, för Frissinnade folkpartiet (se d. o.).

Fri'siska språket, ett germanskt språk, tillhörande den västgermanska språkgrenen, talat av frisererna (se d. o.).

Fri'siska öarna, rad av öar utanför Holands o. Tysklands Nordsjökust; rester av en äldre kust, som sönderbrutits av havet (särsk. under 1200-t.). Delas i Västfrisiska öarna, som tillhåra Nederländerna, Östfrisiska öarna samt Nordfrisiska öarna, av vilka Römö o. Fanö tillhåra Danmark.

Frisk, Carl (1865—1944), bankman, vice häradshövding, 1911—22 verkst. direktör i Stockholms Handelsbank (Sv. Handelsbanken).

Friskilling, avgift, som förutom stadsgad lösen erlågges vid lagfart å fastighet i stad.

Frisksportrörelsen framträdde i slutet av 1920-talet o. strävar efter att befordra hälsa o. karaktärsdanning genom ett sunt levnadssätt, varvid stor vikt lägges vid kroppsrörelser o. friluftsliv (frisksport) o. äv. vid en vegetarisk diet, i vilken råkost o. en speciell rätt »kruska» äro viktiga beståndsdelar.

Friskulptur betecknar, i motsats till relief, en från alla sidor utformad skulptur.

Friskytt, enl. folktron en skytt, som genom förbund med djävulen fått sju frikuilor. Med sex av dem kan han träffa vem han vill, oberoende av avståndet; djävulen bestämmer dock var den sjunde skall träffa. Motiv bl. a. till »Friskytten», opera av K. M. von Weber med text av J. F. Kind; uppförd i Sthlm första gången 1823.

Frist, uppskov, rådrum, andrum; anstånd. Fristad, kommun i nell. Västergötland, Älvsb. l.; Gåsene landsf.distr., Borås doms. 2,620 inv. (1947).

Fristat (ty. *Freistaat*), benämning på de tidigare republikanska tyska delstaterna. Äv. beteckning på annan stat med viss fri ställning inom en större stats ram.

Frisy'r (fr. *frisure*), kammning, håruppläggning. Fritflugan, *Oscinella frit*, en 2 mm lång, svart, glänsande fluga, vars larv lever bl. a. i brodden o. axen av vårсад (»slökorn»).

Fritidsnämnd, Statens, rådgivande myndighet i frågor som beröra friluftsliv o. fritidssysselsättning. Instruktion av »,», 1940.

Fritillaria, örtsläkte (fam. *Liliaceae*), 50 arter i de tempererade delarna av n. halvklotet. Hylleblad klocklikt sammanslagna med honungsgrop vid basen. F. *meleagris*, dampspels- el. kungängslilja (se bild), o. F. *imperialis*, kejsarkrona (Iran), omtyckta trädgårdsväxter, den förra äv. vildväxande hos oss (Kungsängen vid Uppsala).

Fritjofs saga, en av de bästa fornaldarsagorna, i sitt nu bevarade skick från 1300-t. Sagan, vars hjälte är Fritjof Torstensson från Sogn i Norge, har poetiskt behandlats i Tegners romanscykel med samma namn.

von Fritsch, Werner (1880—1939), tysk general, överbefälh. för armén 1936, avskedad 4 febr. 1938 för sitt motstånd mot den förestående aktionen mot Österrike, återinträdde i tjänst 1939 som chef för ett artilleriregemente men stupade utanför Warszawa sept. 1939.

Fritsla, kommun i s. Västergötland, Älvsb. l.; Kinna landsf.distr., Marks doms. 2,960 inv. (1947). Bomullsindustri.

Fritt gods, uttryck, som hänсыftar på reglerna i Parisdeklarationen 1856, att krigsförande ej må beslagtaga fientliga varor på neutralt fartyg (fritt skepp) el. neutrala varor ens på fientligt fartyg (ofritt skepp), allt med undantag för krigskontriband.

Fritt hav (lat. *ma're Wberutn*) kallas i motsats till slutet hav (lat. *ma're clau'sunt*) sådant hav, som ligger under ingens el. allas överhöghet, dvs. de öppna världshaven.

Fritt ombord, bordfritt, förk. *f o b* (eng. *free on board*; ty. *frei an Bord*), handels-term, som innebär att säljaren är skyldig att på egen bekostnad försända varan till lastningsorten, där framföra den till fartygets sida o. vid inlastningen lämna erforderligt biträde. Köparen åligger att anskaffa lastrummet.

Frity'r (fr. *friture*, av *frire*, steka), flottyr, steksmör, -flott.

Frifze, Carl Edvard (1811—94), bokhandlare i Sthlm. Hans 1837 grundade bokförlags-o. bokhandelsfirma uppdelades 1907 i AB. C. E. Fritzes kungl. hovbokhandel samt C. E. Fritzes bokförlags A. B. — Historik av G. M. Silfverstolpe (1938).

Fritzner, Johan (1812—93), norsk språkforskare, präst. Mest bekant för sin *Ordbog over det gamle norske Sprog* (1862—67; av C. R. Unger utvidgad uppl. 1883—96).

Fritänkare (eng. *free-thinker*), urspr. benämning på de eng. deisterna (jfr Deism), sedermera ofta liktydigt med ateist.

Friuli (fr'ioli). 1. Ty. *Fria u l*, medeltida i. tal. hertigdöme, omfattande nuv. prov. Udine o. en del av Venezia, n.ö. Italien. Grundades på 500-t.; 1420 kom v. delen under Venetia, 1500 ö. delen under Österrike. 1814 kom hela F. under Österrike, som till Italien måste avträda v. delen 1866, ö. delen 1919. — 2. Se Udine.

Frivakt, det vaktmanskap ombord, som för tillfället icke har vakt.

Frivilliga automobilkåren o. Frivilliga motorcykelkåren, 1914 resp. 1937 bildade frivilliga sammanslutningar, vilkas medlemmar förpliktat sig att ställa sig själva o. sina bilar o. motorcyklar till försvarets förfogande vid krig o. i viss utsträckning även i fred. — Frivilliga motorbåtskåren, bildad 1915, har uppgått i Sjövärnskåren (se d. o.).

Frivillig rättssvärd (lat. *jurisdic'tio voluntaria*) kallas den domstols el. annan myndighets verksamhet, som frivilligt påkallas för tillvaratagande av vissa rättigheter o. dyl., såsom lagfart, inteckning, testamentsbevakning, patentsökningar m. m.

Friivol (-vål) (fr. *frivole*, av lat. *frivolus*, lumpen), lättsinnig, onständig, tvetydig. — Frivolitet, lättsinne, tvetydighet. — Frivoliteter, lapprisaker, därav namn på ett slags fina spetsår av bomullstråd.

Frix'os, i grek. myt. en kungason, som jämte sin syster Helle flydde undan sin styvmor o. på en vådur med gyllene skinn fördes över havet. Där omkom Helle (havet kallades sedan Helles-ponten). F. fortsatte till Kolkis o. offrade där våduren åt Zevs samt upphängde skinn

i en lund, vaktad av en drake. Därifrån rövades det av argonauterna.

Friar, dets. som jubelår.

Froben [frä'-], Johannes (1460—1527), tysk boktryckare, grundade 1491 i Basel ett tryckeri, vars alster voro kända för sin konstnärliga utstyrel, bl. a. av Holbein.

Fr,obe'n'ius [-nios], Leo (1873—1938), tysk etnolog o. forskningsresande, ägnade sig främst åt utforskandet av de afrik. inföddingskulturerna. F. är grundare av den s. k. kulturkretsläran o. av forskningsinstitutet för kulturmorfologi i Frankfurt am Main. Bl. arb. *Allas Afrikanus* (under utgivn. sed. 1921), *Das unbekannte Afrika* (1923), *Erlebte Erdteile* (7 bd, 1925—29).

Fröde, danska sagokonungar, bl. dem F r e d - F. el. F. r e d g o d e, stamfäder till Skjoldungarna. Under hans tid räddade Fröde-friden, då ingen skadade någon annan. F. ägde kvarnen Grote.

Froissart [fr'asa'r], Jean (1337—omkr. 1404), fransk krönikeskrivare, vars skildring av tiden 1325—1400 räknas till medeltidslitteraturens mästerverk.

Fromage [fråma'sj] (fr., av mlat. *forma'ticum*, gjort i form). 1. Ost. — 2. Efterrätt av grädd, socker, ägg samt tillsats av choklad, frukt o. dyl., stelnad i form o. sedan uppstälpt.

Fromentin [fråma'tä**], Eugène (1820—76), fransk målare o. författare; målade huvudsakl. motiv från Nordafrika. Utg. rese-skildringar från samma trakt samt ett arbete över nederl. målare, *Mattres d'autrefois* (1876).

From sounds to things [fråmm sa'nds to bings], eng., »från ljud till saker», från ord till handling. Citat efter A. Pope (1688—1744).

Fronden [frång'-] (fr. *la Fronde*, egentl. slunga), inbördeskrig i Frankrike 1648—53, i vilket domstolarna (parlamenten) o. högädeln sökte hävda sin självständighet gentemot konungamakten.

Fronde'ra (jfr Fronden), klandra, öppet visa missnöje med sitt lands styrelse. — F r o n d ö'r, person, som fronderar.

Front [frångt] (fr., av lat. *frons*, panna), framsida. — Krigsv. 1. Främsta sidan av en trupp vid vanlig uppställning el. strid. Den linje, som bildas av fronten, benämnes frontlinje. Frontens riktning, frontriktningen, är vinkelrät mot frontlinjen. — 2. Fortgördeln i en fästning indelas i fronter, var 0. en i regel omfattande 2—4 fort jämte trupper o. anstalter i mellanrummen.

Fronta'l (av lat. *frons*, panna) (frontalit), är i primitiv bildhuggeri ofta tillämpad princip att återge kroppen med dess mittaxel oförändrad i sidled. (Se bild.)

Frontespi's (fr. *frontispice*, av lat. *frons*, panna, o. *spic'ere*, se).

1. Ett gavelpryvt parti ovanför taklisten på en byggnad, vanl. innehållande vindsrum (se bild; detalj av Tidö).

2. Titelplansch; titelblad.

Frontkämpe förening-ar, sammanslutningar av f. d. krigsdeltagare. I Tyskland grundades redan 1884 *Deutscher Reichskriegerverband*.

Efter Första världskr.

tillkom en mängd föreningar, delvis starkt polit. färgade, särskilt det 1918 i Magdeburg av Franz Seldte grundade Stahlhelm (se d. o.). — I Frankrike märktes främst det 1936 upp-

lösta Eldkorset (se d. o.)- I England finnes British Legion, i För. Stat. American Legion.

Fronton [-tän], urspr. den triangelformade gaveln på de grek. templen, senare prydnadsgavel i form av triangel (se bild; detalj av Börsen i Sthlm), cirkelsegment el. som krön på fönster, dörrar, möbler etc.

Frosch [fråsj], ty., kloss; stråkens nedre del, försedd med en ebenholtskloss, vilken reglerar stråktaglets spänning.

Frosinone, i. Provins i mell. Italien (Latium). 3,240 kvkm, 446,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i F. 1. 18,000 inv. (1936).

Frossa, mala'ria (it. *ma'la a'ria*, dålig luft), en grupp av kroniska, av frossparasiter framkallade infektionssjukdomar, kännetecknade av frossbrytningar med åtföljande feber, vilka symtom uppträder regelbundet (varannan- el. vartredjedagsfrossa) el. oregelbundet, ss. vid den egentliga malarian el. tropikfebern. Sjukdomen överföres genom stick av frossparasyten (*Anopheles*), varigenom sporer av frossparasiter inkomma i blodet o. där föröka sig samt åstadkomma sönderfall av de röda blodkropparna. I svårare fall inträder utmärgling, mala'ria k a k e x i, o. död. Behandlas med kina, plasmodin o. salvarsan. — I Europa finnes sjukdomen kvar i Ryssland, på Balkan o. i Italien. Under senare tid har man i botande syfte inympat malaria vid *paralyse générale* (sinnessjukdom till följd av syfilis), varvid man, när så önskas, kan kupera den med kinin.

Frossparasiter, *Plasmo'dium*, encelliga djur med i flera led skeende utveckling. Jfr Frossa.

Frossört, art av örtsläktet *Scutellaria*.

Frost, lufttemperatur under 0°, inträffar om nätterna äv. under varmare årstider, höst o. vår, s. k. nattfrost, särsk. vid lugnt väder i låglänta trakter o. sänkor, där den kalla luften på grund av sin större tyngd samlas. När luftens vattenånga under frost kondenseras, fryser vattnet till fina iskristaller, rimfrost.

Frost, Robert, f. 1875, amerik. författare. F., som efter universitetsstudier blev lantbrukare, framträdde först rgr4 med diktsaml. *North of Boston*, som skildrar folket o. naturen i New England. 1939 utkom *Collected poems* o. 1944 utgav L. Untermyer *Come in*, ett urval av hans dikter med biografi.

Frosta härad, Malmöh. 1., omfattar 24 kommuner: Borlänge, Bosjökloster, Fulltofta, Gudmundtorp, Gårdstänga, Hammarlunda, Harlösa, Holmby, Hurva, Högsröd, Hörby, Hörby köping, Höör, Höörs köping, Lyby, Munkarp, N. Rörum, Skarhult, Skeglunge, Svensköp, S. Rörum, Ö. Sallerup, Ö. Strö, Aspinge. 24,855 inv. (1947). Frosta o. Eslövs domsaga.

Frosta kontrakt, Lunds stift, Krist. o. Mal. möh. 1., omfattar 26 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Hörby.

Frosta och Eslövs domsaga, Malmöh. 1., 31,769 inv. (1947), utgör ett tingslag o. omfattar Frosta härad o. Eslövs stad. Tingsställen i Hörby o. Eslöv. Domarens adr.: Eslöv.

Frostatinget, det nordligaste av Norges fyra stora lagting under medeltiden, benämnt efter tingsplatsen på en halvö n.ö. om Trondheim.

Frostavallen, sportplats n.v. om Höör, n. Skåne. Anlades 1934 av Skidfrämjandet.

Frostfjäril, *Chimato'bia brum'a*, en måtarefjäril. Hanen brungrå, honan mörkgrå med förkrympta vingar. Larverna angripa unga bladknoppar, ofta i så stor mängd, att frostfjärilen anses som trädgårdens svåraste skadedjur.

Frostmätare el. 1 i n d m ä t a r e, *E'rannis* (*Hyber'nia*) *de'jolia'ria*, en medelstor måtarefjäril med gul- el. gråaktiga, breda framvingar. Honan med förkrympta vingar. De rödbruna, på sidorna svavelgula larverna kunna alldeles avlösa de frukt- el. parkträd, varpå de leva.

Frostsprickor, genom hastigt inträdande, stark köld framkallade längdsprickor i trädstammars yttre delar, oftast hos lövträd (ask, ek, alm m. fl.). Om sprickorna under en följd av år hopväxa under somrarna men åter öppnas under vintrarna, uppkomma slutligen kamformade frostlister.

Frostviken, kommun i n. Jämtland, Jämtl. 1. (past.adr. Gädde); Frostvikens landsf.distr., Jämtl. n. doms. 2,483 inv. (1947).

Frostviks fjällen, Jämtland, 1,000 m ö. h. Brytning av glimmer vid Våktarklumpen sed. 1942, Sveriges högst belägna gruva.

Frotté, fr., tvåskaftad, gles bomullsvävnad av grovt, ojämnt spunnet garn. Jfr Frottervävnad.

Frotte'ra (fr. /rötter), gnida.

Frotte'rvävnad, bomullsvävnad med ena el. bägge sidorna luddiga som oskuren sammet ehuru glesare. Användes till badhanddukar, badlakan o. dyl.

Frotfolia, under 1500-t. ett slags flerstäm-mig, ital. karnevalssång, i vilken blott översta stämman sjöngs, medan de övriga utfördes instrumentalt.

Froude [fro'd], James Anthony (1818 —94), eng. historiker o. politiker, behandlade företrädesvis den eng. reformationstiden.

Fru Alstad, kommun i s. Skåne, Malmöh. 1.; Svedala landsf.distr., Oxie o. Skytts doms. 389 inv. (1947). Gotisk senmedeltida tegelkyrka.

Fructidor [fryktidär], fr., »fruktmånaden», den tolfte månaden i den franska revolutionskalendern (sista hälften av aug. o. första av sept.). — Fructidorkuppen, den statsvälvning (sept. 1797) under Franska revolutionen, som oimettogjerde rojalisternas planer.

Fru'ga'l (av lat. *fru'gi*, redbar), tarvlig, enkel, knapp, sparsam. Subst.: fru'ga'l i t'e't.

Fruit [fru'i], fr., frukt.

Frukt (lat. *fruc'tus*), hos växterna pistillens efter befruktningens förstörande, ofta starkt ombildade fruktämne, inneslutande ett el. flera frön. Frukttyper: 1) kapsel, torr, flerfröig frukt, ur vilken fröna spridas (former av denna äro baljkapsel, balja o. skida); 2) nöt, enfröig frukt, öppnad (form av denna är gräSENS hinnfrukt); 3) klyvfrukt, vid mognaden sönderfallande i nötlila delfrukter (fam. *Umbelliferae*); 4) bär, en helt o. hållet köttig o. saftig frukt el. såsom hos apelsin med väggens yttre del fast, läderartad; 5) stenfrukt, väggens yttre del köttig, den inre stenhård. — Fruker, i vilka även andra delar än fruktämnet ingå (ex. blom-botten, hylleblad), kallas skenfrukter.

Fruktblad, i fanerogamernas blommor förekommande, oftast starkt förändrade blad, som bära fröämnena. Hos nakenfröiga växter fria, ofta bladlika, hos gömfröiga genom kanternas sammanväxning ombildade till pistiller.

Fruktfice'ra (av lat. *fruc'tus*, frukt, o. *fa'cere*, göra), sätta frukt. — Fruktifi-katio'n, fruktsättning. — Fruktifika-tiv, fruktbildande, sporbildande.

Fruktkropp, den på ett särskilt sätt formade, sporbildande delen av bälen hos svamp o. lavar.

Fruktlager, dets. som hymenium.

Fruktmögel, ett första utvecklingsstadium av ett par till disksvampsläktet *Sclero'wnia* hörande svåra skadesvampar. S. *fruc'Wgena*, kärnfuktmögel, uppträder på äpple o. päron. S. *cine'rea*, stenfruktmögel, på plommon o. körsbär. Angrepp i blommorna på våren, vilka

dödas jämte ett längre el. kortare stycke av den bärande grenen; på eftersommarren angripas frukterna, som ruttna o. avfalla el. ock bli svarta, hårda o. kvarsitande. Bekämpningsmedel: besprutning med 2 %ig bordeauxvatska el. 0.75 %ig formalinlösning o. de smitade delarnas oskadliggörande.

Frukto [tå's] fruktsocker el. levulaos, en av de enkla sockerarterna med sex kolatomer (hexoser), $C_6H_{12}O_6$. Är närbesläktad med glykos men utgör en ketos (dvs. innehåller en ketongrupp). Förekommer tills, med glykos i mogna frukter o. bär samt i honung. Frukto bildas vid spjälkning av rörsocker (jfr Inversion) o. inulin. Vidare ljuSETS polarisationsplan åt vänster (därv namnet levulos).

Fruktsalt, torr blandning av natriumkarbonat, vinsyra o. kaliumnatriumtartrat (seignettesalt). Sammansättningen kan vara 57, 41.5 o. 15 % av resp. ämnen. Ger med vatten en uppriskande kolsyrad dryck. Jfr Fräspulver.

Fruktskorv, en sjukdom å fruktträd, framkallad av svampar, tillhörande kärnvampssläktet *Venturia*. V. *inaequalis* framkallar äppleskorv o. V. *pyrini* päronskorv. Det första utvecklingsstadiet utgöres av mörkt olivgröna fläckar på blad, årsskott o. frukter. Angripna päron brista sönder o. torka, på 2- o. 3-åriga grenar uppkomma ansvallda partier med sprucken bark. Bekämpningsmedel: angripna delars oskadliggörande, besprutning med 3 %ig kopparvitriollösning el. 0.75 %ig formalinlösning o. omedelbart före blomningen med svavelkalkvatska.

Fruktskål, dets. som cupula.

Fruktsocker, dets. som frukto.

Frukttved, fruktsporre, fruktträdens kortgrenar, vilka bära blommor o. frukt.

Frukttvin, alkoholhaltig dryck, beredd genom jäsnig av saft från frukter såsom äpplen, päron, plommon, vilka härvid sönderskäras o. pressas i fruktpress.

Frukttämne, pistillens nedre, ansvallda del, innehållande ett el. flera bälrum, i vilka fröämnena äro innesluta.

de **Frumerie**, Gunnar, f. 20/7 1908, tonsättare o. pianist. Har bl. a. skrivit pianokonserter, kammarmusik, operan *Singalla* (1940) samt musiken till baletten *Johannesnatten* (1948) av Rune Lindström.

von **Frundsberg** [fronts'bärk], Georg (1473—1528), tysk fältöverste, organisator av legoknektsväsendet, gjorde bl. a. flera fälttåg i Italien.

Frunse [fronn'se], Mihail Vasilevici (1870—1925), rysk revolutionär av rum. börd. Blev efter bolsjevikrevol. armébefälh. mot Koltjak, 1920 mot Wrangel o. sedan för hela Ukraina o. Krim. 1924 efterträdde F. Trotskij som folkkommissarie för armén.

Frunse [fronn'se], förr Pisjpek, huvudstad i sovjetrepubl. Kirgisistan, ryska Centralasien. 93,000 inv. (1939). Fabriker. Universitet.

Frumtimmer (lty. frUentimmer), urspr. »frustuga», kvinnornas avdelning i hemmet under medeltiden fram till 1600-t., senare dennas samtliga invånare (så ännu i uttrycket hovfrumtimret); kvinna, dam.

Frumtimmersfreden, benämning på en fred, slutet i Cambrai (Frankrike) 1529, mellan Frankrike (genom Frans I:s moder Louise av Savoien) o. Spanien (genom Karl V:s faster, Margareta, ståthållarinna i Nederländerna), varvid Frans I avstod från anspråk på Italien, Artois o. Flandern.

Frumtimmersveckan, veckan 18—24 juli, uppkallad efter sin rad vanliga kvinnonamn o. bekant för dåligt väder, emedan den infaller under årets regnigaste tid i Norden.

Fruska Göra [fros'jka gå'ra], bergskedja i Syrmien, Jugoslavien, på Donau h. strand, ovanför Theiss' inflöde. Ca 90 km. På sluttningarna odlas det berömda syrmiska vinet.

Frustuga, under medeltiden o. 1500-t. kvinnornas avdelning i hemmet.

Frustuna, kommun i ö. Södermanland, Södermani. l. (past.adr. Gnesta): Daga landsf.distr., Nyköpings doms. 2,691 inv. (1947), därv i Gnesta municipalsamhälle 1,448. — Medeltida kyrka med valvulningar. Altarskåp från Antwerpen (Stat. hist. mus.).

Fruwirth [fro'-], Carl (1862—1930), österrik, botanist, prof. i Hohenheim 1897, i Wien 1907. Banbryt. arb. om växtförädling.

Fry [fraj], Elizabeth (1780—1845), eng. filantrop, verkade för förbättrad fångvård.

Fry [fraj], Roger (1866—1934) eng. målare (kubist) o. konsthistoriker, prof. i Cambridge 1933. Grundade 1903 The Burlington Magazine.

Fry [fraj], Maxwell, f. 1899, eng. arkitekt. I samarbete med bl. a. W. Gropius beredde han väg för funktionalismen.

Frye, kommun i mell. Småland, Jönk. l.; Skillingaryds landsf.distr., Östbo o. Västbo doms. 820 inv. (1947).

Fry'gien, forntida landskap i Mindre Asien, uppkallat efter de indoeuropeiska frygerna, som omkr. 1200 f.Kr. bosatte sig där o. grundade en egenartad kultur. Efter växlande öden erövrades F. 133 f.Kr. av Rom.

Frygisk mössa, en om »tomte-luva» erinrande mössa med framåt nedhängande topp, som i forntiden användes i Mindre Asien (Frygien). Mössan återupptogs under Franska revolutionen. Jfr Frihetsmössa.

Frykberg, Sten, f. 19/2 1910, orkesterdirigent, bl. a. i Hålsingborg från 1939, är sed. 1945 knuten till Radiotjänst i Sthlm.

Fryken, Övre, Mellan- o. Nedre Fryken, 3 sammanhängande sjöar i mell. Värmland, omgivna av den natursköna Fryksdalen. Under namnet »Löven» skildrade i »Gösta Berlings saga» av Selma Lagerlöf. Sammanlagd längd 73 km, största bredd 4 km; 121 kvkm. Avflyta genom Norsälven till Vänern.

Frykerud, kommun i s. Värmland, Värml. l. (past.adr. Säldebränt); Kils landsf.distr., Mellansyllets doms. 2,292 inv. (1947).

Fryklöf, Harald (1883—1919), tonsättare, 1908 organist i Sthlms Storkyrka. Skrev bl. a. *Sonata å la legenda* för violin o. piano.

Fryksdals domsaga, Värml. l., 31,374 inv. (1947)1 utgör ett tingslag o. omfattar Fryksdals härad. Tingsställen i Leran o. Torsby. Domarens adr.: Sunne.

Fryksdals härad, Värml. l., omfattar 10 kommuner: V. Ämtervik, Ö. Ämtervik, Sunne, Sunne köping, Gräsmark, Lysvik, Fryksänd, Lekvattnet, Östmark, Vitsand. 31,374 inv. (1947). Fryksdals domsaga.

Fryksdals kontrakt, Karlstads stift, Värml. l., omfattar 9 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Torsby.

Fryksän'de, kommun i mell. Värmland, Värml. l. (past.adr. Torsby); Torsby landsf.distr., Fryksdals doms. 6,959 inv. (1947), därv i Torsby municipalsamhälle 1,122.

Fryle, namn på arter av örtsläktet *Luzula*. **Fry'ne**, grek. hetår 3:e årh. f.Kr., riktbar för sin skönhet. Säges ha stätt modell till Praxitelcs' staty Knidiska Afrodite.

Frysmaskin, dets. som kylmaskin.

Fryspunkt, den temperatur, vid vilken ett ämne i vätskeform stelnar till fast form. Därest man i en vätska löser andra ämnen, sänkes fryspunkten. I inskränkt bemärkelse vattnets fryspunkt = 0° C.

Frysvara, djupfrysta livsmedel Jfr Djupfrysning.

Fryxell, Anders (1795—1881), präst, skolan, historiker. Led. av Sv. akad. 1840. Bekant genom sina livfulla *Berättelser ur svenska historien* fram till Gustav III (46 delar, 1823—79). F:s uppfattning andas stor förståelse för adelns polit. roll; namnkunnig är den polemik mot Geijer, som F. började 1845 med *Om aristokratförödmärdet i svenska historien*.

Franskiljare el. avskiljare, ett slags knivströmbrytare vid högsplänningsledningar för avkoppling av en del av ett ledningsnät vid inspektion el. reparation. Sitta vanl. på var sin sida om en oljeströmbrytare o. manövreras ej förrän ledningen medelst denna gjorts strömlös.

Fräken, namn på arter av örtsläktet *Equisetum*.

Fräkenväxter, växter tillhörande fam. *Equisetaceae* av kärnkryptogamerna.

Fräknar, små, bruna, runda fläckar i huden, särsk. i ansiktet, vilka framträda mera, när huden utsätts för solljuset (om sommaren).

Frälsarboj, å fartyg upphängd räddningsboj, vanl. försedd med kalciumljus, som tändes, då hoién tager vattnet, o. utvisar dennas läge.

Frälsare (grek. sote'p), hävdvunnen religiös benämning på Jesus Kristus.

Frälsarkrans, ringformig räddningsboj, avsedd att kastas till person i sjönö.

Frälse (av fsv. fräls, frihals, okränkbar hals), äldst fri i motsats till träl; från slutet av 1200-t. i betydelsen befriad från skatt till gengäld för utgörande av krigstjänst till häst; från o. med 1569 dets. som adel.

Frälsebonde, adelns lantbo. Efter 1809 bonde med arrenderätt till frälsehemman.

Frälseköp, försäljning av kronogods, rantor el. rättigheter till skattehemman till frälseman, varigenom kronogodsen omvandlades till frälsejord o. skattehemmanen till skattefrälsehemman. Förekom på 1600-t.

Frälseränta, ränta, som utgår från frälsefastighet; är antingen skattefrälseränta, utgående från skattehemman, som kronan överlåtit på frälseman, el. frälse-skatte-ränta, som förbehållits å rent frälsehemman antingen före ägaren el. andra arvingar genom arvsöverlåtelse.

Frälsningsarmén, eng. Salvation Army [sa:l've s'3'n a'mi], en kristen organisation, som utgått ur den av W. Booth på 1800-t. grundade »kristna missionen för Öst-London» o. som från 1880-t. vunnit snabb utbredning äv. utom England (Sverige 1882). Frälsningsarmén äger en fast militär organisation. Chef är »generalen», som bl. a. ensam äger bestämma över användningen av dess medel. Den utövar dels religiös verksamhet, dels socialt hjälparbete (slum). Ledare efter W. Booths död 1912 ha varit B. Booth, E. Higgins, E. Booth, G. L. Carpenter o. sed. 1946 A. Osborne. Chef i Sverige sed. 1945 är kommandörlöjtnant A. Beckman. Svenska frälsningsarmens tecken, se bild. Jfr Sven=ka frälsningsarmen.

Främlingskort, identitetshandling för i riket kyrkobokförd person, som ej är svensk medborgare.

Främlingslegionen (fr. *La legion étrangère*), fransk militär kår, bildad 1831 för användning i Algeriet o. värvad, utom huvuddelen av office-

rarna, bland icke fransmän. Legionen bestod före Första världskr. av två regementen, num. av ett. Då soldaterna icke behöva uppgå sitt verkliga namn, består legionen till stor del av urspårade individer. Spanien uppsatte 1920 en främlingslegion för Marocko.

Främmestad, kommun i v. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Bäreberg); Vara landsf.-distr., Åse, Viste, Barne o. Laske doms. 1,096 inv. (1947).

Främre Asien, v. Asien n. om Arabiska halvön, v. om Indien o. s. om Kaukasus.

Främre Indien, Främre el. Västra Indiska halvön, den mellersta av s. Asiens tre halvöar mellan Irans randberg, Himalaya o. Burmas berg i n.v.—n.ö. Arabiska havet i v. o. Bengaliska viken i ö. C:a 4,2 mill. kvkm (med Ceylon), c:a 400 mill. inv. I n. F. fruktbara lågländer i n.v. kring Indus o. dess bifloder »Femflodslandet» (Punjab) o. s. om Himalaya Hindustan o. Bengalen, besvattnade av Ganges, som jämte Brahmaputra bildar det stora deltalandet Sundarbans. Mellan lågländerna öknen Thar o. s. om denna saltträsket Rutin of Cutch. F:s egentliga halvö kallas Dekhan efter det stäppartade högländ (500—1,000 m ö. h.), som utbreder sig mellan V. Ghatsbergen längs den på hamnar rika Malabarkusten, Ö. Ghatsbergen innanför den sumpiga Koromandelkusten o. Vindhyabergen n. om fl. Narmada, som flyter v. ut till Cambayviken. Ö. ut flyta Godavari, Kistna o. Cauvery. Klimatet är tropiskt, årsmedeltemperaturen i Calcutta 19.1°. Politiskt hör största delen av F. till Indiska unionen o. Pakistan. Portug. kolonier äro Damao, Diu o. Goa, franska Chandernagor, Karikal, Mahé, Pondichéry

O. Yanaon.

Frändefors, kommun i s.ö. Dalsland, Älvsb. 1.; Sundals landsf.-distr., Nordals, Sundals o. Valbo doms. 3,252 inv. (1947).

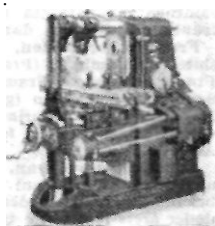
Fränninge, kommun i mell. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Vollsjö); Bjärsjölagårds landsf.-distr., Färs doms. 1,950 inv. (1947).

Fräs, kugghjulslignande verktyg, vars »kuggar» äro utformade till skarpa eggar, skär, vilka stundom bestå av en krans av fastskruvade klingor, lösa skär. Skärens eggar ligga antingen efter en cirkulär cylindrisk yta (planfräs), en konisk yta (vinkelfräs), en dubbelkonisk yta (dubbelvinkel-fräs) el. annan rotationsyta med speciellt utformad profil (fasonfräs). Planfräsen kan äv. ha skär i den ena plana ändytan (pinnefräs) el. i bägge ändytorna (skivfräs) vid stora diametrar, T-spärfräs vid mindre). Planfräsen användes roterande i fräsmaskin till uvylling o. spårupptagning i metaller, vinkelfräsen användes vid tillverkning av brotchar o. fräsar samt fasonfräsen vid tillverkning av kugg- o. snäckhjul, spiralborrar, gängtappar, brotchar m. m. Fräsarna tillverkas antingen med koniskt el. cylindriskt skaft för direkt fastsättning i ehuek el. på en fräsmaskins spindel el. ihålliga för fastsättning i fräsdorn, ett löst metallskaft.

Fräs (fr. *fraise*), krusad remsa, kräs.

Fräsch (försv. form av fr. *frache*), frisk, ny, blomstrande. — Fräsch hö, ungdomlig friskhet.

Fräsmaskin, verktygsmaskin för drivning av fräs o. säker matning av det arbetsstycke, som skall bearbetas med fräs. (Se bild.)

Fräspulver, blandning av 17 delar vinsyra, 17 delar basiskt magnesiumkarbonat o. 66 delar socker med någon tillsats av pepparmyntolja. Utvecklar kolsyra vid vattentillsats o. har svagt laxerande verkan. — Äv. dets. som fruktsalt.

Frö, fornsvensk namnform för Fröj.

Frö hos växterna uppkommer ur ett fröämne efter föregången befruktning. Utom växtämne (embryo) innehåller det äv. i många fall en näringsrik frövit. Det omgivande fröskalet ofta hårt, stundom med hårbeklädnad el. köttigt o. safttrikt, allt efter spridningssättet.

Fröbel, Friedrich (1782—1852), tysk pedagog, grundade 1839 den första Kindergartnen el. »barnträdgården».

Fröberg, Einar (1875—1934), teaterman, författare, ledare för eget landsortssällskap 1910—14, därefter regissör. Har skrivit skådespel [*Disciplin, Individernas förbund* m. fl.].

Fröderyd el. Fröryd, kommun i mell. Småland, Jönk. l. (past.adr. Årset); Sävsnö landsf.distr., Njudungs doms. 856 inv. (1947).

1. Frödin, John, f. ¹⁶/₄ 1879, geograf, professor i Uppsala 1929—44. F. har särsk. utforskart fåbodväsendet i Sverige. Bl. arb. *Geografiska studier i S. Lule älvs källområde* (1914) samt *Zentraleuropas Alpverksamhet* (1940—41).

2. Frödin, O 11 o. f. ²⁶/₈ 1881, broder till föreg., fornforskare, antikvarie hos Vitterhetsakad. 1911—46. F. utgrävde 1909—19, 1928—30 stenåldersboplatsen m. m. vid Alvastra o. var 1922—26 samt 1930 tills. m. A. W. Persson ledare för de sv. utgrävningarna i Asine.

Fröding, Gustaf, f. ²²/₈ 1860 på Alsters bruk i Värmland, d. ⁸/₂ 1911 i Sthlm, skald. Debuterade 1891 med diktsaml. *Gitarr och dragharmonika*, som genom sin glansfulla form, sin friskhet o. sin humor, röjande sig särsk. i de värmländska bilderna, genast gjorde F. till en av landets populäraste skaldar. Hans diktning fördjupades o. nådde formell fulländning i *Nya dikter* (1894) o. *Sänk och flikar* (1896). En själssjukdom, som under 1890-f. tydligt framträdde hos F., gjorde honom alltmera till en grubblare [*Gralstänk*, 1898] o. förstummade honom slutl. nästan helt. Bl. hans övr. skrifter märkas *Räggler d. psackaser*, skrivna på värmländskt landsmål (1895 o. 1896). F. är en av de mest äkta skaldenaturer vår litteratur ägt o. som språkkonstnär en av dess största nydanare.

Frödinge, kommun i n.ö. Småland, Kalm. l.; Södra Vi landsf.distr., Sevede o. Tunälans doms. 1,586 inv. (1947).

Frödingstipendiet utdelas vart femte år till en svensk författare, utvald genom röstning av Sveriges studentkårer, o. utgör avkastningen av Frödingsfonden. Det har innehafts av Ola Hansson 1913—25, Vilhelm Ekelund 1926—33, Jarl Hemmer 1934—40, Hj. Söderberg 1941, Nils Ferlin 1943—47 samt därefter av Harry Martinson.

Fröfäste, dets. som placenta.

Fröhus, annat namn på kapselfrukt.

Fröhylle, dets. som arillus.

Fröj el. Frej, fsv. Frö, »herre», fnord. fruktbarhetsgud, dyrkad framför allt i Sverige («sveagud»). Hans bild stod jämte Tors o. Odens i Gamla Uppsala. Enl. Snorre var F. en av vännerna, son av Njord o. Skade, broder till Fröja.

Frö ja el. Freja, »härskarinna», fnord. gudinna, Möjl. från början densamma som Frigg. Enl. Snorre var F. dotter av Njord o. Skade,

syster till Fröj o. maka till Od. Hon var kärlekens gudinna o. i rang näst efter Frigg.

Fröjel, kommun på v. Gotland, Gotl. l. (past.adr. Klintehamn); Klintehamns landsf.distr., Gotlands doms. 472 inv. (1947). — 1F. flera kämpagravar. Kyrka huvudsakl. fr. 1200-t. med gotiskt kor. Höggotiskt triumfkruccifix med ring.

Fröjered, kommun i ö. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Fridene); Tidaholms landsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms. 885 inv. (1947).

Fröken Ur, populär benämning på den apparat, som automatiskt utsänder uppgift om tiden (el. väderleksutsikter: fröken Väder) till telefonabonnenter el. i radio. Jfr Talregistriersapparater.

Frökinds härad, Skarab. l., omfattar 4 kommuner: Brismene, Börstig, Kinneved, Värkumla. 1996 inv. (1947). Vartofta o. Frökinds domsaga.

Fröklängningsanstalter, anstalter för fabriksmässig klängning av barrträdsfrö medelst konstgjord uppvärmning. I Sverige 45 dyl. Vårt behov av tall- o. granfrö för skogskultur tillgodoses num. på denna väg.

Frökontroll, en i de flesta kulturländer lagstadgad prövning av utsädesvarors praktiskt värdefulla egenskaper: renhetsgrad, gröningsförmåga m. m. Undersökningen utföres i Sverige på lokala frökontrollanstalter, som stå under statskontroll. Äv. finnes en för hela landet gemensam: Statens centrala frökontrollanstalt (sed.o.) vid Sthlm.

Frölloh T-ik], Loren! (1820—1908), dansk konstnär; utförde målningar med fornord. motiv, teckningar o. etsningar med scener ur den äldre Eddan samt tills. m. V. Pedersen illustrationer till H. C. Andersen's sagor.

Fröllinge, egendom i Gctinge o. Keviuge kommun, Hall. l. Nuv. slottet uppfördes från 1623, restaurerades i slutet av 1800-t.

Frömjöl, pollen, små korn, som utbildas i fanerogamernas ståndarknappar. Innehålla 2 el. flera celler, av vilka en genom tudelning bildar de hanliga könscellerna. Genom vind, insekter el. med andra medel föres frömjölet till pistillernas märken, sänder genom stiftet ned i fröämnena s. k. pollensångar, genom vilka hancellerna införas till äggcellerna, varefter befruktning inträder. Hos de nakenfröiga uppfångas frömjölet direkt i fröämnemunnen.

Fröryd, dets. som Fröderyd.

Fröskog, kommun i n. Dalsland, Älvsb. l.; Tössbo landsf.distr., Tössbo o. Vedbo doms. 1,207 inv. (1947).

Frösunda, kommun i s.v. Uppland, Upps. l. (past.adr. Örsundsbro); Enköpings landsf.distr., Upps. l:s södra doms. 395 inv. (1947).

Frösthult, kommun i s.v. Uppland, Västmanl. l. (past.adr. Fjärdhundra); Heby landsf.distr., Västmanl. ö. doms. 400 inv. 1947). — Medeltida kyrka.

Frösträng, det ur fröämnesträngen framgångna organ, genom vilket näringen tillföres fröet från fröfästet under mognaden.

Frösunda, kommun i s. Uppland, Sthlms l.; Vallentuna landsf.distr., Sthlms l:s v. doms. 645 inv. (1947). Kyrka från 1400-t., samtida altarskåp.

Frösve, kommun i n. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Våring); Tidans landsf.distr., Vadsbo doms. 646 inv. (1917).

Frösåkers härad, Sthlms l., omfattar 7 kommuner: Forsmark, Valö, Hökhuvud, Börstil, Gräsö, Harg, Edebo. 9,680 inv. (1947). N. Roslags domsaga.

Frösön, ö i ö. delen av Storsjön, Jämtland. 43 kvkm. På F. fanns under hednisk tid en kultplats åt Fröj (Frö), därav namnet. Före

Östersunds anläggning 1786 var F. Jämtlands medelpunkt samt tings- o. marknadsplats. — På F. ligger Hornsbergs villastads municipal-samhälle (4,481 inv. 1947) o. till F. är Jämtlands flygtillfyllt (F 4) förlagd. — F. bildar med en del av fastlandet Frösö köping, Jämtl. l.; Frösöns landsf. distr., Jämtl. v. doms. 7,213 inv. (1947). Stenkyrka av möjligen delvis medeltida murar. Återinvigdes 1930 efter en genomgripande restaurering. Klockstapel från 1700-t:s mitt.

Fröträd, inom skogsbruket beteckning för träd, vilka till ett visst antal (50—150 pr ha) kvarlämnas på hyggen för dessas besående.

Frötuna, kommun i ö. Uppland, Sthlms l. (past.adr. Norrtälje); Frötuna landsf. distr., Mell. Roslags doms. 1,174 inv. (1947). Medeltida kyrka med målningar från 1503-

Frötuna och Länna skeppslag, Sthlms l., omfattar 4 kommuner: Frötuna, Rådmansö, Blidö, Länna. 5,989 inv. (1947). Mell. Roslags domsaga.

Fröull, hår, utväxande från fröskalet hos vissa växter, ex. salgar, popplar, bomullsbusken o. a. Underlättar fröspridningen genom vinden.

Frövi, municipalsamhälle i s. Västmanland, Näsby kommun, Örebro l. Järnvägsknut. 1,042 inv. (1947).

Frövita, en näringsrik vävnad i fröna, som tillgodogöres av växtämnen o. groddplantan under deras tidigare utveckling. Består oftast av endosperm, uppkommet inom embryosäcken (ex. hos gräs, barrträd), mera sällan av perisperm, en direkt ombildning av fröämneskärnans vävnad (ex. hos näckrosor).

Fröväxter, den stora avdelning av växt- riket, inom vilken fortplantningen försiggår genom frön. Hit föras de utdöda frö-ormbun- karna (pteridospermer), nakenfröiga o. göm- fröiga växter.

Fröämne, en liten, ofärgad, rundad el. ägg- formad kropp, som uppstår på fruktbladen el. i fruktämnet o. utväxer till frö. Beståndsdelar: fröämneskärna, inneslutande embryosäcken, 1 el. 2 fröämneshyllan, i toppen försedda med en smal öppning, fröämnesmunnen. Genom fröämnessträngen står fröämnet i förbindelse med fröfästet på fruktbladet.

FS, förkortning för flygstaben.

FSS, förkortning för Flygvapnets signalskola.

Ftal'a't, ftalsyrans salter o. estrar.

Ftalei'ner, föreningar mellan ftalsyreanhy- drid o. olika fcnoler, bildade vid upphettning i närvaro av svavelsyra el. zinkklorid. Hit höra fenolfitalein, fluoresecin, eosin, erytrosin, gal- lein o. rodaminer.

Ftalooyani'ner, organiska färgämnen, som framställas ur ftalsyreanhydrid genom upphettning tills, med ammoniak el. urinämne o. någon metall cl. ett metallsalt, t. ex. kopparklorid. De äro kemiskt närbesläktade med porfyrier o. innehålla i regel en kemiskt bunden metallatom. Kopparfталooyaiuin är ett intensivt blått, mycket ljusått färgämne, som tål upphettning till ca 500°.

Fta'lsyra, bensol(orto)dikarbonsyra, fram- ställes genom oxidation av naftalin, som för- gasas o. blandas med luft o. ledes över en katalysator (t. ex. vanadinpentoxid) under nog- grann temperaturkontroll. Härvid erhålles ftal'syreanhydrid, vita nålar, smältpt. 131°, som utgör material för framställning av en mängd viktiga ämnen, s. antrakinon, ftaleiner, ftalocyaniner, konsthartser (s. k. alkylhartser) samt ftalsyreestrar. Bland de senare märkas butylftal'at, ett viktigt mjukningsmedel i läcker, o. metylftal'at, det verksamma äm- net i skyddsmedel mot mygg (djuvelgolja o. d.).

Ftisiologi' (av grek. fti'sis, avtjärande), läran om lungsjukdomar.

Fti'sis, grek., »avtjärande», tvinsot; lungst. FTS, förkortning för Flygvapnets tekniska skola.

Fuad I (1868—1936), konung av Egypten, efterträdde 1917 sin broder Hussein Kemäl som klievid o. antog konungatitel 1922. Åter- införde 1935 författningen av 1923. F. spelade en utjännande roll i förhållandet mellan Egyp- ten o. Storbritannien. Jfr Faruk I o. Egypten.

Fu-chou [fu tsja'j], huvudstad i prov. Fu- kien, s.ö. Kina, vid floden Ming. 345,000 inv. (1936). Siden- o. bomullsvävnadsindustri; pappersbruk; teutförel.

Fuohs, Rutger (1682—1753), frih., överståthållare; besegrade 1719 ryssarna vid Baggensstaket.

Fuehsia, växtsläkte (fam. *Oenotheraceae*), 60 arter i Central- o. Sydamerika samt på Nya Zeeland. Korsvis motsatta blad, hängande blommor med kronliket foder o. långa ståndar- strängar; bärfukt. Ett flertal allmänt odlade prydnadsväxter.

Fu'cus, tångsläktet (fam. *Fuaceae* av brunalg- lar). Bål bandlik, upprepat gaffelgrenad med stora flyt- blåsor. *F. vesiculo'sus*, blå- stång (se bild), o. *F. serra- tus*, sågtång (i nordliga hav), bilda under vattenlinjen ett bälte längs havs kust. Användas som gödselmedel o. för framställning av jod o. förr äv. soda.

Fuente [foänn'te], sp., »käl- la», ingår i namnet på flera spanska orter, särsk. badorter.

Fuer'te Ventura [-to'ra], en av Kanarie- öarna. 1,722 kvkm, 13,000 inv. Bergig med flera utslucknade vulkaner. Huvudort: Puerto de Cabras.

Fu'ga, lat., flykt; musikstycke, där ett tema införes av en stämma o. upprepas av de övriga i olika lägen. — Fu'ga't o, en kortare, fugar- tad sats i ett musikstycke.

Fugger [fogg'er], en från Augsburg härstammande tysk köpmannsläkt, under 1400- o. 1500-t. den rikaste i Tyskland. Främst märkas Ulrich F., d. 1510, o. hans broder Jakob, d. 1525. Den senare (se bild) bedrev en världsomfattande bankirförelse o. fick härigenom ett mycket betyd, storpolit. inflytande; finansierade bl. a. Kari V:s kejsarval o. avlats- handeln.

Fuggerei [fogg'eraj], en stadsdel i Augsburg, som J. Fugger lät enhetligt bebygga för ut- hyrning av bostäder till obemedlade.

Fuggerhuset, privathus, som J. Fugger lät uppföra åt sig i Augsburg (1512—13). Förstör- des vid en allierad bombard mars 1944.

Fuglie, kommun i s.v. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Vellinge); Vellinge JTnds.f. distr., Oxie o. Skytts doms. 378 inv. (1947).

Fuji [fodsji], Fu'ji-n-o-Y a m a, vulkan på ön Honshu i Japan, öarnas högsta berg, 3,778 m. Dess sista utbrott ägde rum 1707—08. F. är en helig vallfartsort o. mycket använt som motiv i den jap. konsten.

Fujita, Tsuguji (1886—1945), jap. konst- när, 1913—1933 verksam i Paris. Förenade i teckningar o. målningar jap. o. europ. bildstil. Omkom vid atombombfällningen mot Nagasaki.

Fukien, provins i s.ö. Kina, vid kusten, mitt emot ön Formosa. 120,300 kvkm, 11,756,000 inv. (1936). Vål uppodlat land med rika, ehuru

föga utnyttjade malm- o. stenkolslager. Huvudstad: Fu-chou.

Fukiensundet, dets. som Formosausundet.

Fukoidsandsten, övre lagren i den kambarska västgötasandstenen. Jfr Eopkytonsandsten.

Fuksi'n (av ty. *Fuchs*, räv) cl. r o s a n i l i'n, färgämne, som framställes genom att oxidera en blandning av anilin o. toluidiner. Gröna kristaller, som även i mycket starkt utspädd lösning ge intensiv röd färg. Användes till färgning av bakterier o. vävnader vid mikroskopiska undersökningar.

Fuk'ter (möjl. besläktat med *fakta*), besynnerliga rörelser, knep.

Fuktighet, gasers, vanl. luftens, halt av vattenånga, uttryckes antingen med vikten i g av den vattenånga, som finnes i i kbm av luften, absolut fuktighet, el. i % av den ångmängd, som mättad luft av samma temperatur skulle innehålla, relativ fuktighet. Uppmätningen sker medelst hygrometer el. psykrometer; dessa instrument kallas stundom fuktighetsmätare. Jfr Mättningsdeficit.

Fukui (förr S a k a t a), stad i Japan på ön Honshu. 75.°o inv. (1935). Hamn: Sakai.

Fukuo'ka, stad i Japan på ön Kyushu, vid Koreasundet. 307.000 inv. (1940). Sidenindustri. Universitet, gr. 1910 (2.000 stud., 1937).

Fukushima, stad i Japan på ön Honshu, n.ö. om Tokio. 49.000 inv. (1935). Silkesutförsel.

Ful'be, fu'la, fe 1 l'a n i, fe 11 a'ta, hamtiskt herdefolk med täml. ljus hudfärg o. långt hår, v. Sudan. Omkr. 7 mill. Muhammedaner.

Fulda [föll'-]. 1. Flod i Tyskland, uppripar på Rhönbergen i Hessen, förenar sig vid Münden med Werra till Weser o. utmynnar i Nordsjön. Segelbar till Kassel.

— 2. Stad i delstaten Hessen, mell. Tyskland (prov. Hessen-Nassau, Preussen), vid F. 1. 34.000 inv.

(1939). **F's** katolska gymnasium är Tysklands äldsta läroanstalt, inrättad vid det av den helige Bonifatius 744 anlagda klostret, kring vilket staden vuxit upp. Katolskt biskopssäte, seminarium o. kloster. Bl. byggnader märkas Mikaelsskyrkan, en rundbyggnad, uppf. under 800-t., o. domen (urspr. grundad under 700-t.), från 1700-t:s början av J. Dietzschover (se bild). — Staden har livlig väveri- o. spinneriindustri.

Fuli'go, slemsvampsläkte (avd. *Myxomycetes* av kryptogamerna). *F. septica*, trollsmör, bildar kromgläa slemmassor på mossor o. stubbar i skog samt på garvarbark; de övergå till fasta kakor, helt best. av ett mörkbrunt sporpulver.

Fullblodshäst, engelskt fullblod, en fint byggd ridhäst

(kapplöpningshäst), som uppkommit i England genom korsning av arabiska hästar o. eng. landston. Över fullblodshästen föres en officiell

eng. stambok: »The General Stud-Book». I Sverige sker inregistrering hos Jockeyklubben.

Fullersta, fr. $\frac{1}{4}$ 1947 del av Huddinge municipalsamhälle, Sthlms l. 2.718 inv. (1947).

Fullerö, gods

i s.ö. Västmanland. Västerås-Barkarö kommun, Västermanl. l., sed. 1739 fidelkommiss inom ätten Cronstedt.

Huvudbyggnad (se bild) i trä, uppförd 1656, enl. traditionen av Nic. Tessin d. ä. Av F:s värdefulla bibliotek o. konstsaml. inköpte Riksarkivet o. Nat.-mus. 1940 ett urval, bl. a. omkr. 8.000 handteckningar o. grafiska blad.

Fullestad, kommun i v. Västergötland, Älvsb. l. (past.adr. Östadkulle); Kullings landsf.distr.; Vättle, Ale o. Kullings doms. 314 inv. (1947).

Fullföljd, parts ändringssökande hos högre myndighet över lägre myndighets beslut.

Fullföljdsavgift kallas det belopp (150 kr.), som i regel skall ned sättas hos hovrätt för rätt att hos Högsta domstolen fullfölja talan mot hovrättens dom cl. beslut.

Fullföljdstillstånd, av Högsta domstolen i vissa fall meddelat tillstånd att fullfölja talan mot hovrätts dom el. beslut, ut vilket ändring eljest icke kunnat sökas.

Fullgörelsetalan, talan om åläggande för svaranden att fullgöra en förpliktelse. Jfr Fastställelsetalan.

Fullkula, massiv projektil.

Fullmakt, förklaring, varigenom en person bemyndigas en annan att å hans vägnar företaga en rättshandling. Fullmakt kan vara såväl muntlig som skriftlig. Den senare formen erfordras endast, då sådan uttryckl. är föreskriven. Skriftlig fullmakt, som kan överlåtas, benämnes transportfullmakt.

Fullmaktsgranskning, granskning inom justitiedep. av de för riksdagens ledamöter utfärdade fullmakterna. Skall äga rum i närvaro av 3 riksbanksfullm. o. 3 riksgäldsfullm.

Fullmäktig. 1. Person, som erhåller fullmakt. — 2. Led. i vissa styrelser o. verk (ss. Riksbanken, Riksgäldskontoret) samt led. i vissa församlingar (stadsfullmäktige, kommunfullmäktige m. fl.).

Fullriggare, segelfartyg med rår o. märsar på alla masterna.

Fulltofta, kommun i mell. Skåne, Malmöh. l.; Höörs landsf.distr., Frosta o. Eslövs doms. 633 inv. (1947).

Fullösa, kommun i n. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Forshem); Kinne landsf.distr., Kinnefjärdings, Kinne o. Källands doms. 691 inv. (1947). Medeltida kyrka.

Fulsag, inflammation i fingrar (o. tår), förbunden med rodnad, svullnad, varbildning o. stark smärta; börjar ofta i »fingerblomman» el. i nagelfalsen. Uppkommer genom infektion av små sår med varbakterier, kan gripa över på senskind, ledgångar o. ben o. ge allvarliga sjukdomstillstånd. Bör tidigt öppnas operativt.

Fulton [foirfn], stad i Missouri, För. Stat. 8.000 inv. (1947). 5 mars 1946 höll W. Churchill ett märkligt tal i F.

Fulton [foll'tn], Robert (1765—1815), amerik. uppfinnare, byggde det första i trafik gående ångfartyget (Claremont på Hudsonfloden).

Fulufjäll, bergsträckning i n. Dalarna, inom Särna kommun, vid norska gränsen. Medelhöjd 900 m, högsta höjd 1.040 m. På F. ett urgammalt stenaltare, restaurerat av norrmän o. svenskar 1936.

Fuluälven, Västerdalälvens ena källflod.

Fumaria, örtsläkte (fam. *Papaveraceae*), 40 arter huvudsakl. i Medelhavsområdet. Späda

örter med parbladiga blad, 2 foderblad, 2 par korsvis motsatta kronblad, det övre med kort, punglik sporre. Frukt nöt. *F. officinalis*, jordrök, vanlig som ogräs på åkrar o. i trädgårdar.

Fumarol [-rål], vulkanisk gaskälla, huvudsakl. förande vattenånga.

Punbo, kommun i mell. Uppland, Upps. 1. (past.adr. Bärby): Vaksala landsf.distr., Upps. l:s södra doms. 896 inv. (1947).

Punchal (fo'sjair), huvudstad o. främsta handelsstad på ön Madeira. 49,000 inv. (1941). Mycket besökt kurort, särsk. för lungsjuka.

Pund, biform till *lynd*; komma underfund med, få reda på. — **Pundet**, knep, listiga planer.

Pundament' (lat. *jundamen/Utm*), grund, grundval. — *Tekn.* Den konstruktion, på vilken en maskin vilar, ofta bestående av en armerad betongklump på fast underlag. Upptill är den ev. försedd med järnbalkar el. en gjutjärnsplatta av för maskinen passande form.

Fundamental, grundläggande.

Fundamentalbas. 1. Ett ackords verkliga grundton. — 2. Generalbas.

Fundamentallag, dets. som grundlag.

Fundamentalpunkter till en med lika skal-delar (likformig) graderad instrumentskala äro två punkter på denna, för vilka instrumentets angivelser kunna noggrant kontrolleras o. varigenom därför hela skalans avpassning kan utföras. Ex.: vid celsustermometerns skala kan man kontrollera 0° o. 100°-punkterna genom nedsättning i smältande snö, resp. ångan från kokande vatten.

Fundamentalstjärnor, stjärnor, vilkas inbördes ställning o. rörelse äro så söga kända, att andra stjärnors läge o. rörelser med dem kunna bestämmas.

Fundy Bay [fann'di be'], vik på Nordamerikas ö. kust, mellan Nova Scotia o. New Brunswick. Tidvattnesskillnaden i F. når upp till 15 m. Jfr Ebb och flod.

Funèbre [fynä'br] (fr., av lat. *funus*, begravning), musikterm: sörjande. — *Marche funèbre* [mars!-], sorgmarsch.

Funge'ra (av lat. *fun'gi*, förrätta), tjänstgöra, vara i gång.

Fun'gi, vetenskapligt namn på svampar.

Fun'gibla ting kallas de, som förekomma i stora kvantiteter o. av likartad beskaffenhet (t. ex. spannmål, kaffe, mynt).

Fungi imperfecti, ofullständiga svampar. Utgöras av konidiestadier av asco- o. basidiomyceter, vilkas samband med högre fruktkroppsformer icke är känt.

Funi'culus (lat., sträng), fröämnesträng, sambandet mellan fröämnet o. fröfästet. — *Anat. F. spermaticus*, sädessträngen.

Funk [fonk], *Kazimierz*, f. 1884, polsk biokemist. F. har utfört grundläggande arb. rörande ämnesomsättningen. Hans upptäckt av aneurin blev upptakten till vitaminforskningen.

Funk [fonk], Walter, f. 1890, tysk journalist o. ekonomisk expert. Chefred. i Berliner Börsenzeitung 1922—30. Från 1931 Hitlers ekonom, rådgivare. 1938 riksekonominister o. 1939 efter Schacht jämvald riksbankschef. Dömd till livstidsfängelse 1946.

Fun'kia, annat namn på växtsläktet *Hosta*.

Funktion (av lat. /<ng>, förrätta), verksamhet, förrättning, ålligande, uppgift; livsyttring. — *Mat.* När en föränderlig (variabel) storhets talvärden äro beroende av en annan (el. flera) varierande storhet(er)s värde, säges den ena vara en funktion av den (de) andra. Så är barometerståndet på en ort funktion av tiden, en viss gasmängds tryck funktion av volymen. Om man vid en funktion av en variabel betecknar de två variabla storheterna med var sin bokstav, t. ex. y resp.

x, kan man stundom medelst en beräkningsformel, funktionens analytiska uttryck, ange, hur den ena variabelns värde beräknas ur den andras, t. ex. $y = x^2$. Omvänt kan den andra variabelns värde uttryckas i den förra, t. ex. $x = \sqrt{y}$, varvid erhålles den s. k. inversa funktionen till den första. En funktion kan grafiskt åskådliggöras medelst en i ett koordinatsystem given kurva. Funktioner av flera variabler äro betydligt svårare att behärska; vid tillämpningarna sker detta numera enklast grafiskt.

Funktionalis'men (av *funktion* i bet. ändamål), i Sverige bruklig benämning på en stilriktning inom den moderna arkitekturen o. nyttokonsten, som radikalt bryter med de historiska stilarna o. strävar att ge varje byggnad el. föremål den utformning, som är bäst avpassad efter dess ändamål o. efter nyare byggnadsmaterial (betong, rostfritt stål, glas m. m.). En banbrytande insats för denna riktning gjordes av fransmannen Le Corbusier (se Jeanneret). I Sverige slog den igenom med Stockholmsutställningen 1930.

Funktion'ell sjukdom, sjukdomstillstånd, där sjukliga rubbningar föreligga, utan att man kan påvisa några objektiva organförändringar. Särskilt gäller detta en del nervösa sjukdomstillstånd.

Funktionsteori, läran om funktioners egenskaper, inbördes förhållanden, analytiska framställning o. numeriska beräkning. Har för de analytiska funktionernas vidkommande med hjälp av komplexa tal under 1800-t. utbildats av Cauchy, Riemann o. Weierstrass.

Funktionsväxling, det förhållandet, att ett organ, som har en bestämd funktion (arbetsuppgift), kan övergå till att få en annan sådan.

Funktionä'r (fr. *fonctionnaire*), ämbets-tjänsteman. — *Funktionärer*, tjänstgör.

Funt (av lat. *funus*, källa), dets. som dopfunt.

Funt [font], rysk vikt = 409,5 gram.

Funäsdaalen, by i v. Härjedalen, Tännäs kommun. Omkr. 800 inv. Vintersportort. Kulturhist. museum.

Furage [-a'sj] (fr. *fourrage*), hästfoder.

Fu'resö, insjö på n. Själland, Danmark, berömd för sin naturskönhet. C:a 10 kvkm.

Furfurol [-rål], en aldehyd, som bildas vid destillation av pentosanhaltiga ämnen med svavelsyra. Färglös vätska, användes som lösningsmedel o. brännolja samt för framställning av konsthartser. Biplodukt vid pappersmassetillverkning.

Furgräs, art av växtsläktet *Pilularia*.

Fu'rier, i rom. myt. hämnadens gudinnor, motsv. grekernas *erinyer*. I figurlig betydelse hatfulla, rasande kvinnor.

Furingstad, kommun i n.ö. Östergötland, Östergöt. l.: Lösings landsf.distr., Bräbygdens o. Finspångs l:s doms. 353 inv. (1947).

Furioso [foriä'så], it., rasande, häftigt.

Furi'r (av fr. *fouirier*, en som sköter utfodring), näst högsta underbefälsgraden inom armén. Före 1875 fanns benämningen för lägsta underofficersgraden vid infanteriet. Av, underbefälsgrad vid flottan o. flygvapnet.

Furka [förr-], allpass på gränsen mellan kant. Uri o. Valais, mell. Schweiz; skiljer S:t Gotthardgruppen från Damastockgruppen. 2,436 ra ö. h.

Fur'manov, före 1944 Ivanovo, huvudstad i förvaltningsområdet Ivanovo, RSFSR, vid floden Uvod. 285,000 inv. (1939)- Linne- o. bomullsindustri.

Furneauxöarna [furnäö-], britt, ögrupp i Bass sund, mellan Australien o. Tasmanien. 2,000 kvkm, ca 1,000 inv. Den största är Flinders.

Furno'ra (fr. *fournir*), anskaffa, leverera. — FURNISSÖR, leverantör.

Furor [-ä'r] (it. *furore*, av lat. *fu'ror*, raseri), stormande bifall.

Furstbiskop (ty. *Fürstbischof*), urspr. titel för biskopar, vilkas biskopsdömen tillika voro furstendömen i Tysk.-rom. riket. Senare titel för biskoparna av Breslau, Prag, Salzburg, Wien m. fl.

Furste (fsv. *förste* = den förste; ty *Furst*, fr. *prince*), fem. *furstinna*, titel, som betecknar i) regent i allm., 2) icke regerande medlem av ett furstehus (i Sverige »arvfurste»), 3) regenterna i vissa länder, *furstendömen*, f. n. blott Liechtenstein o. Monaco, 4) rysk el. tysk högre adelsman (formen *furst* framför namnet). Jfr Storfurste o. Kurfurste.

Furst Igor, opera av Aleksandr Borodin. Uppfördes i Sthlm i a g n 1933.

Furstprimas, titel på ärkebiskopen av Gran, Ungerns katolska kyrkas överhuvud.

1. Furtwängler [fort'-], Adolph (1853—1907), tysk arkeolog, direktör för Glyptoteket i Munchen 1894. F., som medverkat vid utgrävningar i Olympia o. Egina, gjorde sig bl. a. känd genom tatr. rekonstruktionsförsök av klassiska skulpturverk.

2. Furtwängler, Wilhelm, f. 1886, som till A. F., tysk dirigent. Har varit ledare för Berlins o. Wiens filharm. orkestrar, Gcwandhausorkestern o. sed. 1931 dirigerat flera festspele i Bayreuth. Sitt anseende som en av samtidens främsta dirigenter har F. befäst under vidsträckt resor. Sverige har han sed. 1920-t, flera ggr gästet. Sed. 1947 åter verksam i Tyskland.

Furuby, kommun i s. Småland, Kronob. l.; LesseDo landsf.distr., ö. Värends doms. 708 inv. (1947).

1. Furuhielm, Annie (1859—1937), finl. politiker, medl. av riksdagen, spelade en framträdande roll inom kvinnörrörelsen.

2. Furuhielm, Ragnar (1879—1944), finl. politiker o. vetenskapsman, en av den finlands-svenska rörelsens förgrundsfigurer. Prof. i astromi i Helsingfors 1918. Led. av riksdagen från 1917, ordf. i Svenska folkpartiets riksdagsgrupp 1924—32 samt från 1935.

3. Furuhielm, Erik, f. 1883, bror till R. F., finl. tonsättare, sed. 1909 lärare vid Helsingfors musikinstitut. Kammarmusik o. orkesterstycken.

Furulund, municipalsamhälle i v. Skåne, Lackalänga kommun, Malmöh. l. 1,125 ^{inv} (1947). I F. ligger Malmö yllefabriks AB:s ylleväveri, kammeri, färgeri o. appreturverk.

Furunculo'sis (av lat. *furunculus*, finne), utbredd furunkelbildning, »finnighet».

Furun'kel (lat. *furunculus*), dets. som finne. Furuskog, J al mar, f. 1887, geograf, rektor vid Filipstads samrealskola (sed. 1920) o. gymnasium (sed. 1947). F. har utg. populärgeografiska arb., bl. a. *Vårt Land* (1943).

Furusund, badort n.ö. om Sthlm, Blidö kommun, Sthlms l., på en ö vid n. inloppet (Furusundsleden) till Sthlm. 300 inv. Lots- o. tullstation.

Furuvik, havsbad o. folkpark i ö. Gästrikland, vid Gävlebukten.

FUS, förkortning för Flygvapnets underofficersskola.

Fu-san, stad på Koreas s.ö. kust. 210,000 inv. (1940). Isfri hamn.

Fushan, dets. som Fatshan.

Fu-shun [fo-sjon], stad i Mandsjuriet, omkr. 37,000 inv. (1928), i ett av Östasiens viktigaste koldistrikt (12.6 mill. ton 1936).

Fusion [-ijo'n] (av lat. *fun'dere*, gjuta), sammansmältning; ett företags uppgång i ett annat el. flera företags ombildning till ett nytt.

Fust [föst] el. Faust, Johann, d. 1466, tysk guldsmed, boktryckare, Gutenberg förlagsman, senare jämte sin måg Peter Schöffer hans konkurrent.

Fustel de Coulanges [fyställ' d° kola'sj'], Numa Denis (1830—89), fransk historiker, förf. av viktiga arb., särsk. behandlande problem från antiken o. medeltiden (*La cité antique*, 1864, *Histoire des institutions politiques de Vancienne France*, 1—5, 1876—92).

Fusti [foss'-], it., »stjälkar». 1. Örenande inblandningar i en vara, t. ex. kaffe, kryddor. — 2. Det avdrag, som får göras å köpeskilling på grund av förekomsten av dyl. inblandningar.

Fut., förkortning av *futurn*.

Futhark', efter de 6 första runorna i den äldre runraden bildat namn på runalfabetet.

Futi'l (lat. *fu'tilis*), obetydlig, värdelös.

Futurism', en riktning inom konst o. litteratur, som uppstod närmast i anslutning till ett av den ital. förf. F. T. Marinetti 1909 publicerat program. Det utgjorde en ytterlighetsform av impressionismen genom att i konsten söka upphäva system o. begränsning i tid o. rum o. år nu i det närmaste övergiven.

Futu'rum, lat., »det tillkommande», tempus för tillkommande tid. Uttryckes i sv. med pres. indicativ av verbet »skola» jämte infinitiv av huvudverbet, t. ex. *skall komma*. Bildas äv. med omskrivning av verbet »komma att».

Fux (av ty. *Fuchs*, räv), rödlatt hast med man o. svans antingen i samma färg som kroppen el. ljusare. Flera slag finnas, ss. sotfuxar (mycket mörka), svettfuxar (något ljusare), kopparfuxar, gulfuxar o. ljusfuxar. — Sko f u x, (pedantisk) lärare.

Fux [foks], Johann (1660—174¹), österrik, musiker, berömd genom en lärobok i kontrapunkt: *Gradus ad Parnassum* (1725).

Fuxerna, kommun i v. Västergötland, Älvsb. l. (past.adr. Lilla Edet); Flundre-Bjärke län. distr., Flundre, Väne o. Bjärke doms. 2,788 inv. (1947), därav i Lilla Edets mun.samh. 2,182.

F. v. b., förkortning för *för vidare befordran*. F. V. O., förkortning för *Föreningen för väl-görenhetens ordnande*.

Führer [fv'rer], Der F., ty., ledaren, an-föraren, titel för Adolf Hitler.

Fykologifav grek. *fy'kos*, alg, o. *lo'gos*, lära), vetenskapen om algerna.

Fyle (grek. *fy le*), politisk indelning i det forntida Grekland, äldst efter släktskap, från omkr. 500 efter boningsort.

Fyledalen, övre Fyleåns dalgång i s. Skåne. Fyndigheter av kol, lera o. kvartssand, som exploateras av Fyleverkens AB. (grundat 1938, aktiekap. 325,000 kr., 1948). Äv. järnmalsfyndigheter.

Fyl'gia, fyl'gja el. hamingja, enl. fornord. tro ett övernaturligt väsen, som följde människan o. var hennes el. en hel ätts skydds-ande.

Fylka (fsv. *fylkia*, av *fylke* el. *folk*, krigar-skara), uppställa i slagordning; samlas.

Fylke, benämning på de småriken, i vilka Norge var splittrat, innan det enades av Harald Hårfager. — Civilt förvaltningsområde i Norge, lydande under en fylkesmann (före 1919 a m t under a m t m a n d).

Fyl'king el. svinfylking, den kilfor-miga häradörning (i form av ett tryne), som Oden enl. Saxo lärde Harald Hildetand.

Fylkingen, sammanslutning i Stockholm av unga musiker o. tonsättare, bildad 1933. Idkar konsertverksamhet (särsk. kammarmusik).

Fylleri. *Jur.* Föreligger, när en person uppträder drucken på allmän plats. Straffas med böter enl. 10 kap. 15 § strafflagen.

Fyllit'el. lerglimmerskiffer, starkt metamorfoserade lerskiffer, mycket tunn-skiffrika, vanl. mörka o. med sidenliknande glans på skiffringsytorna, innehålla korn av glimmer o. kvarts ävensom av fältpat, turmalin, granat m. m.

Fyllnadsed kallas sådan ed, som tidigare kunde avläggas för att fylla i rättgång framlagt otillräckligt bevis.

Fyllnadsstämmor, stämmor i flerstämmig musik, vilka fylla ut harmonien o. förstärka klangen men ej äro melodiförande.

Fyllnadsval, val som företages, då ledighet uppstår, innan mandatsperioden gått till ända.

Fyllning i boaseringar, dörrar o. dyl. utgöres av relativt stora o. tunna träplattor, vilka äro infällda i ramstyckena på så sätt, att de kunna undergå formförändringar (torkning) utan att sprickor uppstå.

Fyllo'dier (av grek. *fyl/Von*, blad, o. *ét/dos* < utseende), blad, vilkas skiva saknas el. är starkt förkrympt; i gengäld äro blodskäften skivlikt utformade (ex. /4ca«a-arter).

Fyllokinin [-'än], (dets. som vitamin K,

Fyllokla'dier (av grek. *fyl/Von*, blad, o. *kla dos*, kvist), kortskott hos växter, som antagat blads skepnad o. även tjänstgöra som dylika; de verkliga bladen finnas då endast som mycket små, fjällika bildningar (ex. *Asparagus-mitr*).

Fylogene's (av grek. *fy/lon*, släkte, o. *gena/h*, alstra), artens (släktets) utveckling i motsats till individens (o ntogene's). Den senare skulle återspegla den förra (biogene'tiska lagen).

Fyn, näst Själland Danmarks största ö, belägen mellan Själland o. Jylland. 2,976 kvkm, 338,000 inv. (1945). Slättland utom i s.v., där en rad kullar, »de fynske Bjerger», höja sig (högsta punkten 131 m ö. h.). Största vattendrag är Odense Å, största sjö Arreskov Sö. Ön är mycket bördig. Huvudnäringar: åkerbruk, boskapsskötsel. Större städer: Odense o. Svendborg. — F., Langeland, JETÖ, Taasinge samt flera småöar bilda Fynska ögruppen, delad i Odense Amt o. Svendborg Amt o. utgörande Fyns stift.

Fynd betecknar dels själva finnandet, dels det funna. Skuldighet att anmäla fynd är stadgad enl. lagen /1 1938 om hittegods. Underlåtenhet härav är straffbelagd. Särskilda regler gälla för for nfynd, sjöfynd m. m.

Fyndigt berg, vid gruvdrift erhållet malmförande berg.

Fiinfkirchen, tyska namnet på Pécs.

Fyr, sjömärke, vanl. i form av en tornbyggnad, från vars topp utsändes ljus antingen runt om åt alla håll kring fyren el. också blott inom en' el. flera (å sjökorten angivna) begränsade avsnitt. Ljuskällan, som ända fram till 1800-t. var bloss el. glödande kol, har undergått ständiga förbättringar o. är nu ofta acetylenlampa, agaljus el. elektrisk glödlampa. För att öka ljusets räckvidd använder man Fresnels linsapparat, vilken består av ett system linser ö. ljusringar, omgivande lampen o. samlande dess ljustrålar, så att de gå horisontellt. För att den sjöfarande lätt skall kunna identifiera fyryrna, förses de med julieser o. mörka el. färgade roterande skärmar, varigenom bestämda ljussignaler kunna erhållas. Gångse

fyrtyper äro härvid: fast fyr med oavbrutet lysande ljus, ev. olika färgat inom olika områden, blänkfyr med ljuset avskärmat under jämna mellanrum, mellanrummen vara längre än ljusblinken; varar ljusblinken kortare tid än 2 sek., kallas fyren klippfyr el. blixtfyr, fyr med ljusblick varande längre än de mörka mellanrummen kallas intetmittent fyr o. fyr med fast sken, som med långa mellanrum avbrytes av ljusbliken, utgör en mellanform, benämnd fast fyr med blänk. Genom införande av den svenska sol ventilen o. klippljuset ha fyryrna i vår tid undergått en oerhörd förbättring. Med hänsyn till fyrens placering skiljer man mellan havsfyr till ledning för sjöfarten på öppna havet o. led-el. hamnfyr, med hänsyn till konstruktionen mellan fyr torn el. fyrbåk, fyrskepp o. lysboj. Till noggrannare navigering har man numera infört radiofyrrar, vilka utsända radiovågor i st. f. ljus (jfr Radiopojing). För luftfarten har även på land uppförts fyrrar speciellt utrustade härfor, likaså ha för gatutrafiken i storstäder införts gatufyrrar.

Fyrdelt sköld, i heraldiken benämning på vapensköld, som delats i 4 fält genom en lodrät o. en vågrät linje. Jfr Fyrstyckad sköld.

Fyrhögarna, fyra rundade upphöjningar på mitthjärnans översida.

Fyringenjörskontoret, byrå inom Lotsstyrelsen, som utövar överinseende över fyrrinrättningarna. Dess chef benämnes överfyrringenjör, dess tekniska tjänstemän fyrringenjörer.

Fyrisvall kallades enl. isl. sagor ängsmarkerna på Uppsala slätten vid Fyrisån. Här seglade trol. omkr. 988 Erik Segersäll över Styrbjörn Starke.

Fyrisån, Upplands största vattendrag, upptrinner i Rasbokils kommun, flyter genom Uppsala o. mynnar i Mälarfjärden Ekoln. 72 km, segelbar till Uppsala för 2,4 m djupgående fartyg.

Fyrk (diminutivform till *fy ta*). 1. Gammalt silvermynt i Sverige = $\frac{1}{4}$ el. $\frac{1}{2}$ örtug, motsv. 332 till 584 öre i vår tids mynt — 2. Före 1918 skatte- O. rösträttsenheten i landskommunen. Antalet fyrkar (uträknade efter beviljningen), som påfördes den skattskyldige, kallades fyrkta l.

Fyrklang, dets. som septimackord.

Fyrmänning, dets. som brylling.

Fyrmås tare, befälhavare på fyrskepp o. större fyrplats.

Fyr- och båkavgift, avgift pålagd fartyg i utrikes sjöfart för underhåll av fyrr, sjömärken o. livräddningsstationer. Avgiften uppbäres av tullverket.

Fyr- och båkmedel, en i riksstaten upptagen inkomsttitel, innefattande inkomsterna av fyr- o. båkavgiften.

Fyrbass, en av fyra cirkelsegment bildad figur, som särskilt under gotiken förekommer i byggnadskonst, konstslöjd m. m. (Se bild.)

Fyrpatron, fyrrör o. fyrskruv, antändningsmedel vid artilleripjäser, då laddningen är innesluten i en särskild kardus.

Fyrskäft el. fyrskäftad vävnad, vävnad med sådan gruppering (höjning) o. sänkning) av varptrådarna i förhållande till inslagen, att den upprepas för vart fjärde inslag.

Fiirst, Carl (1854—1935), läkare, prof. i anatomi i Lund 1888—1919, framstående antropolog. Bl. arb. den populära skriften *När de döda vitna* (1920).

Furstenberg, Pontus (1827—1902), köpman i Göteborg av judisk börd, konstvän (se bild). Hans konstsamling, **Furstenbergska galleriet**, som invigdes 1885, testamenterades till Göteborgs museum, dit det överflyttades som en självständig avdelning efter F:s död.

Furstenwal'de, stad i ö. Tyskland, delstaten Brandenburg, vid Spree, 29,000 inv. (1939). Maskin- o. järnvägsverkstäder, kem. fabriker.

Fyrstkyad sköld, i heraldiken benämning på vapensköld, som delats i 4 fält genom två diagonala, varandra korsande linjer. Jfr Fyrdelt sköld.

Furth, stad i delstaten Bayern, s. Tyskland, n.v. om Niirnberg, 78,000 inv. (1939). Betyd. industri: spegelglas, »Numbergerkram.» m. m.

Fyrtialister kallas de unga svenska författare, som debuterade el. utgav sina viktiga verk på 1940-talet. De franska existentialisterna samt förf. som Kafka o. James Joyce, Lagerkvist o. Ekelöf (som själv i viss mån hör till f.) ha betytt mycket för f., som ofta ge uttryck åt livsängest o. pessimism i sin diktning. Inom poesien söka de åstadkomma en förnyelse av formen, vilket ofta gör deras dikt dunkel o. svärbegriplig för en större läsekrets. Bland de främsta kunna nämnas Erik Lindegren, Karl Wennberg, Lars Ahlin, Stig Dagerman.

Fyrunga, kommun i mell. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Jungskola); Skånings landsf. distr., Skarabygdens doms. 461 inv. (1947).

Fyrverkerikonst el. **pyroteknik**, konsten att tillverka o. på ett effektivt sätt avbränna fyrverkeripjäser, dvs. papphöl innehållande blandningar av brännbara ämnen i pulverform såsom kol, svavel o. hartser, till vilka man dels satt syreavgivande ämnen, såsom kalisalpetar o. kaliumklorat, för att förbränningen skall bli mycket häftig, o. dels ämnen, som ge särskild effekt åt luften antingen genom dess färgning, såsom salter av antimon, barium o. strontium (resp. vit, grön o. röd färg), el. genom utsändning av kaskader av gnistor, såsom pulver av porslin, järn, kobolt m. m. Jfr Bengalisk eld o. Rakett.

Fyrväsen. Lyder i Sverige under Lotsstyrelsen. Jfr Fyr.

Fysik (av grek. *fýsis*, natur), vetenskapen om de till materien knutna fenomenen, indelas vanligen i mekanik, akustik, optik, värmelära o. läran om elektricitet o. magnetism. Från fysiken särskiljas de under benämningen kosmisk fysik stundom sammanställda vetenskaperna astronomi, geofysik o. meteorologi, likaså den kemien närstående radiologien. De optiken o. elektricitetsläran närstående moderna forskningarna rörande materiens innersta byggnad sammanfattas under benämningen atomfysik.

Fysikalisk, som har med fysiken att göra. — **Fysikalisk kemi**, vetenskapen om förhållandet mellan ämnens kemiska sammansättning o. deras fysikaliska egenskaper.

Fysikalisk behandling, behandling med fysikaliska medel, bl. a. temperaturpåverkan genom bad, värmebehandling, ljusbad, elektrisk påverkan genom elektrisk retning o. därjämte av gymnastik.

Fysiker, vetenskapsman, verksam inom något av fysikens områden.

Fysikus (av grek. *fýsiko's*, naturforskare), äldre benämning på läkare.

Fysiljår (fr. *fusilier*, av *fusil*, gevär), soldat,

beväpnad med gevär. — **Fysiljåra**, avrätta medelst skjutning.

Fysiognomi, fysiognomi'k (av grek. *fýsis*, natur, o. *gnóme*, insikt), dets. som fysionomi, fysionomik.

Fysiografi (av grek. *fýsis*, natur, o. *gráfein*, skriva), naturbeskrivning.

Fysiografiska sällskapet i Lund, ett på initiativ av A. J. Retzius 1772 instiftat sällskap för främjande av naturvet. forskning.

Fysiokraterna (av grek. *fýsis*, natur, o. *krátos*, värde), anhängare av fysiokratien el. fysiokratismen, läran om »den naturliga ordningen», en ekonomisk-politisk riktning i Frankrike under senare hälften av 1700-t., som gentemot merkantilismens nitälskan för handel o. industri hävdade den ekonomiska friheten samt jordbrukets intressen såsom modernärning. Fysiokraterna räknas som den vetenskapliga nationalekonomiens skapare. Lärans främste upphovsman är Quesnay, bl. övriga märkas V. Mirabeau o. Turgot.

Fysiologi (av grek. *fýsis*, natur, o. *lógos*, lära), den gren av de biologiska vetenskaperna, som behandlar organismernas livsföreteelser o. söker fastställa lagarna för dessa. — **Fysiologisk**, ofta i betydelsen normal, frisk (motsats: patologisk, sjuklig).

Fysiologisk koksaltlösning, en 0.7 till 0.9 % lösning av koksalt i vatten, har samma osmotiska tryck som blodet.

Fysionomi (av grek. *fýsis*, natur, o. *gnóme*, insikt), ansiktsuttryck, uppsyn. — **Fysionomi'k**, läran om ansiktsuttryckets o. kroppsbildens samband med karaktär, sinnestillstånd o. sinnesrörelser. En uppmärksamrad teori om sammanhang mellan kroppsbild o. personlighetstyp har framställts av K. Kretschmer.

Fysisk (av grek. *fýsis*, natur), som avser fysiken; naturvetenskaplig; kroppslig.

Fysiska personer, enskilda människor till skillnad från juridiska personer.

Fysostigm'n el. *eser'in*, alkaloid i kalabarböner (*Physostigma venenosum*). Användes, ofta i blandning med pilokarpin, mot ögonsjukdomen glaukom. Pupillsammandragande.

Fuss'li, Johann Heinrich (1741—1825), Schweiz, målare o. konstskriftställare. Hans målningar präglas av grotesk uttrycksfullhet, mystik o. skräckstämning.

Fyt [fajt], Jan (1611—61), flaml. målare, lärjunge till Frans Snyder. Målade dekorativa o. verkningsfulla fäktbilder samt stilleben. F. är representerad i Nat.mus.

Fyti'nsyra, ett i västvärlden rikligt förekommande ämne, som utgör en förening av mcsinoisot o. fosforsyra (jfr Inosit). Sammalet o. annat grovt mjöl kan genom sin halt av fytinsyra från sädeskornens skal binda födas normala kalciummängd som svårösligt kalciumfyta't o. därigenom orsaka kalkbrist i människokroppen. Denna risk har man under Andra världskr. sökt motverka genom att i grovt mjöl inblanda något kalciumkarbonat.

Fyto- (av grek. *fýto'n*, växt), betecknar i sammansättningar något, som härrör från el. handlar om växtriket, t. ex. **fytogeografi** (växtgeografi), **fytofa'g** (växtätare), **fytologi** (växtlära, botanik), **fytopaleontologi** (läran om fossila växter), **fytopatologi** (läran om växternas sjukdomar), **fytoplank'ton** (små, i vatten svävande organismer, som tillhörä växtriket) osv.

Fytol [-ål], C₂₀H₃₉OH, en omrädd alkohol, som förekommer kemiskt bunden i klorofyll, vitamin E (= tokoferol) o. vitamin K_x.

Fyzabad [fajs'ba'd], dets. som Faisabad.

fz., förkortning för *forzando*.

Fågelberg, höga, branta kustklippor, på

vilka kolonier av vattenfåglar häcka. Förekomma i sht i arktiska trakter.

Fågelblommor, blommor, vilkas frömjöl överföres av fåglar (huvudsakl. kolibrier).

Fågel Blå, folksaga om en konung, som av ett troll förvandlas till fågel o. i denna gestalt besöker sin älskade men slutl. återfår sin rätta skepnad; särsk. populär genom M.me d'Aulnoys (d. 1705) bearbetning (*L'oiseau bleu*). I Sverige har sagan behandlats av Atterbom i hans ofullbordade sagospel »Fågel Blå».

Fågelbär, namn på småfruktiga sorter med löst fruktkött av *Prunus avium*.

Fågelfors, kommun i ö. Småland, Kalm. 1.; Högby landsf.distr., Aspelands o. Handbörds doms. 1,343 >^{iv}. (1947)-

Fågelfri, dets. som fredlös.

Fågelhundar, hönshundar el. stående hundar användas vid jakt på fågel, vars läge hundarna angiva för jägaren genom »stånd». Vanligaste raser hos oss: eng. pointer o. settrar samt tyska vorstehhundar.

Fågelkvalster, *Dermanyssus*, ett släkte kvalsterdjur, vars arter leva som blodsugande snyltgäster på fåglar.

Fågellöss, annat namn för fjäderlöss.

Fågelskådning, hos romarna ett slags spådomskonst (»auspicij»), bestående i observation o. uttydning av fåglarnas flykt o. läten.

Fågelspindlar, sammanfattande benämning på flera tropiska spindelsläkten. De äro alla stora, grovt byggda, över hela kroppen starkt ludna. Längd upp till 9 cm. Leva oftast i jordhålor. Livnära sig av insekter men angripa även ödlor, grodor o. småfåglar.

Fågel to f ta, kommun i s.ö. Skåne. Kristianst. 1. (past.adr. Lövestad); Brösarps landsf.distr., Gärds o. Albo doms. 702 inv. (1947).

Fågelvik el. F o g e l v i k, gods i n.ö. Småland, Tryserums kommun, Kalm. 1., på 1400-t. tillhörigt Karl Knutsson (Bonde). Den gamla borgbyggnaden ödelades under Dackefejden. Karl Hårleman uppgjorde (antagl. på 1730-t.) förslag till ny huvudbyggn., fullföljt på 1790-t.

Fåglar, A'ves, äggläggande, varmblodiga ryggradsdjur med 4-rummigt hjärta o. fjäderklädd kropp. De tandlösa käkarna (nåbben) omslutas av hornslidor. Främre extremiteterna utbildade till vingar med vingpennor, de bakre till skilda slags gångextremiteter. Bröstben vanl. med kam. Svansen är förkrympt o. bär stjärt-pennor. Fåglarna indelas i 22 ordningar. Deras kända historia börjar under juraperioden med *Archaeopteryx* el. urfågeln. De nu levande grupperna synas ha uppträtt först under tertiärtiden.

Fåglum, kommun i v. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Essunga); Vedums landsf.distr., Åse, Viste, Barne o. Laske doms. 477 inv. (1947).

Fährss'us, gotländsk släkt från Färö.

1. Fährseus, Olof I m a n u e l (1796—1884), politiker. Som civilminister 1840—47 verkade F. ivrigt för näringsfrihetens införande. 1847—64 var F. landshöv. i Göteborg. 1. Adlad 1842. (Se bild.)

2. Fährseus, Johan Fredrik (1796—1865), tvillingbror till O. I. F., politiker, civilminister 1847—56. Adlad 1857.

3. Fährseus, Klas (1863—1944), skriftställare, konstsamlare, hopbragte en num. skingrad samling svensk o. fransk 1800-talskonst samt kinesisk konst. 1887 g. m. skådespelerskan Olga Björkegren. 1. % ^57, anställd vid Dram. teatern 1879—87.

4. Fährseus, Rudolf, f. 1865 > sonson till J. F. F., skolman, historiker. 1905—09 o.

1915—31 rektor vid Högre lärarinneseminarium i Sthlm. Bl. arb. Af G. de la Gardie (1936).

5. Fährseus, Robert (Robin), f. 1888, son till K. F., läkare, prof. i patologisk anatomi i Uppsala 1928, sed. 1947 i allm. patologi o. patol. anatomi, särsk. bekant för en på blodkropparnas sänkingshastighet grundad undersökningsmetod (F:s sänk-ningsreaktion). (Se bild.)

Fång el. **laga fång** (till äldre sv. *fänga*, förvärva), aganderättsförvärf.

Fångdamm, tillfällig dammbyggnad för torr-läggning av grunden till en blivande beständig dammbyggnad.

Fångeshandlingar, skriftl. handlingar, som utgöra bevis på förvärfvet av en rättighet från närmast föreg. ägare (köpebrev, arvskiftesinstrument o. dyl.). Jfr Åtkomsthhandlingar.

Fångesman, den, från vilken man förvärfvat (fångit) något på grund av frivillig överlåtelse.

Fångförpassning, handling rörande fånges transport, upptagande hans namn o. bestämmelseort samt sättet för transporten.

Fångkoloni (öppen fångvårdsanstalt), anläggning, där fångar sysselsätts med jordbruks- o. liknande arbete under friare former än i vanligt fångelse.

Fånglina, förtöjningslina i fören av en båt.

Fångsedel, förteckning aagående fånges tillhörigheter, som vid fångtransport medföljer fången till bestämmelseorten.

Fångspillning äger rum, då tjänsteman, som har tillsyn över fånge el. häktad, släpper honom lös av vilja el. vårdslöshet. Straffbelagt i 25 kap. 14 § av strafflagen.

Fångvårdsanstalt, lokal för fångars förvaring. Enligt lag <1>, 1945 verkställas straffarbete, fångelse, ungdomsfångelse, förvaring o. internering i slutna (30 st.) o. öppna fångvårdsanstalter el. kolonier (23 st.). För tillfällig förvaring av fångar under rannsaking finnas härads- o. stads häkten samt polis-arrester. För avtjänande av militära arreststraff finnas militär häkten. Tjunderåriga (18—21 år), som dömas till ungdomsfångelse (jfr d. o.), avtjäna detta på ungdomsanstalt.

Fångvårdsfullmäktige. Vid behandlingen av vissa frågor förstärkes Fångvårdsstyrelsen av 2 fångvårdsfullmäktige, den ene representerande den sociala o. den andre den statsfinansiella sakkunskapen.

Fångvårdsstaten, sammanfattningen av be-fattningarna vid rikets fångvårdsanstalter.

Fångvårdsstyrelsen, centralt ämbetsverk, lydande under justiedepartementet, har över-seende över fångvårdsanstalterna i riket samt skyddskonsulcenter o. skyddsassistenter, arbetar på 4 byråer, kanslibyrån, till vilken straff-registret hör, socialbyrån med centrala fäng-registret, kamerabyrån o. arbetsbyrån. Chef är en överdirektör.

Fänö el. F å n ö ö, säteri i s. Uppland, Lots kommun, Upps. 1., vid n. Björkfjärden, sed. 1839 tilln. ätten Tamm. Huvudbyggnaden, som uppfördes på 1870-t., rymmer en betyd. konst-samling, särsk. av höll. 1600- o. svensk 1700-talskonst, härrörande från Forsmark o. Österby.

Färlus, *Melophagus ovinus*, en omkr. 5 mm lång vinglös, spindelliknande fluga. Suger blod på fåren. Honan föder levande ungar.

Fårsläktet, *Ovis*, ett släkte slidhornsdjur med vanl. kort, härig svans, kantiga, på tvärsnärade horn. Hanens horn äro större, vanl. snäckformigt vridda. Horn kunna äv. saknas. Hanen benämnes gumse, vådur el. bagge, honan

Blåhake

Blåmes

Björnk

Dunkerre

Flugsnappare
(svart och vitt)

Grönfink

Gärdsmyg

Kungsfågel

Ladusvala

Lössångare

Näktergal

Rödstjart
(ungfågel)

Sidenrova

Starr

Steglitia

Talgoxe

Tn/smes

tacka, ungen lamm, kastrerad hane kallas hammel. — Vildfår (omkr. 20 arter, variabelnd argalifåret) förekomma i n., v. och mell. Asien, Sydeuropa samt i Nordamerika. Dessa ha grova stickelhår o. glesa ullhår. De många tamrasernas rika ullbeklädnad är en kulturprodukt, framkallad genom människans urval.

Fårstying, *Oesfurs ovis*, en brunspräcklig fluga, vars larver leva i näshålan o. pannhåligheten hos får, förorsakande retning o. riklig slemavsondring. Puppår i jorden.

Fårsvingel, art av grässläktet *Festuca*.

Fårsticka, art av svampsläktet *Polyporus*.

Fårö, ö n. om Gotland. 111 kvkm. Utgör med Gotska Sandön kommun i Gotl. l., Slite landsf.distr., Gotlands doms. 943 inv. (1947).

Fårösund. 1. Sund mellan Gotland o. Fårö. 15-4 km brett. — 2. Hamnplats på n. Gotland vid F. 1. 1,321 inv. (1946)- Örlögsbas. För-läggningssort för Gotlands kustartillerikår (KA 3).

Fåt, försvensking av fr. *fante*, fel.

Fåtölj (fr. *fauteuil*, av nlat. *foldisto'ium* fallstol), länstol med armstöd.

Fåvitsk (av fsv. *fa-*, litet, o. *vit*, förstånd), oförnuftig; tanklös, lönlös.

Få, i äldre lagsprak tama husdjur (dock ej hund) o. även egendom i allmänhet.

Fåbless (av fr. *faiblesse*), svaghet, böjelse.

Fåbod, fåbodvall, säter, på avlägsna betesmarker uppförda sommarhus, byggnader för kreaturen samt förvaringsrum för ost o. smör. Förekomma i Dalarnas o. Norrlands skogstrakter.

Fäderneslandet, en halvofficiell tidning i Sthlrm, utgiven 1830—33 av M. J. Crusenstolpe. Namnet upptogs 1852 av ett radikalt organ, som med tiden övergick till att bli skandaltidning. En 1926 igångsatt bojkott av F. ledde 1927 till dess nedläggande.

Faedrelandet, dansk oppositionstidning 1834—82; redigerades 1841—81 av C. Ploug som språkrör för skandinavismen.

Fåfluga el. hästfluga, *Hippobos'ca equi'na*, en platt, brun fluga med läderartad hud, som uppehåller sig på hästar o. nötkreatur. Lever av hud-avsondringar o. förorsakar genom sitt kringkrypande genom kroppen ställen med tunn hud mycken plåga för sina värddjur. Honan föder en larv el. puppa.

Fagre, kommun i n. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Moholm); Tidans landsf.distr., Vadsbo doms. 1,433 inv. (1947).

Fåkning, konstmässig strid med hugg- el. stickvapen, varav florett, värja, sabel o. bajonett användas i tävlan.

Fålad, betesallmanning; i Skåne skoglös, oupnodlad betesmark.

Fålb, långhårig sammet, som genom hårens ångning o. nedborstning gjorts blank; användes till s. k. fålbhattar, t. ex. cylinderhattar.

Fålg, den ranntormiga hjulrmgen, i vilken gummislangen vilar o. däckat fasthålls.

Fållbark, bark vars yttre, döda delar avstötas, vanl. i form av mindre, oregebundna plattor (ex. tall).

Fållfors, församling inom Byske kommun, Västerb. 1. 2,741 inv. (1947).

Fåll forsen. 1. Vattenfall i Ume ålv, s. Västerbotten, n.v. om Vännäs. 25 m högt. — 2. Vattenfall i Pite ålv, n. Västerbotten, n.v. om Älvsby station. 6 m högt.

Fållning. Kem. Ett svår- el. olösligt ämnes avskiljande i kristallinisk el. flockig form ur en lösning; uppstår vid tillsättande av lämpliga reagenser till lösningen o. beror antingen på att fällningen uppstår som ett nytt ämne genom kemisk reaktion (jfr Analys) el. därige-

nom att ett redan förefintligt ämne upphör att vara lösligt (ex. sprit utfaller gummi ur vattenlösning).

Fåltarmé el. fåltår, de trupper, som skola utföra de egentliga krigsrörelserna, medan övriga användas som befästningstrupper i fästningar, för ortsförsvår m. m.

Fåltartilleri, artilleri, som är avsett att deltaga i fåltarméns operationer. Jfr Artilleri.

Fåltbefästning kallas varje förstärkningsarbete, som utföres av truppförbanden själva el. av särskilt arbetsmanskap under krig.

Fåltbro, tillfällig bro, som utföres av för varje fall anskaffad materiel o. i regel av truppförbanden själva.

Fåltdråkt, dets. som fåltuniform.

Fåltförband kallas de förband, som avses för de egentliga operationerna. Huvuddelen av fåltförbanden sammanföres i armékrår, vilka lyda direkt under överbefälhavaren.

Fåltkrigsrätt, underdorstol vid krigsmakten vid allmän mobilisering. F. utgöres av tre ledamöter, därav en civil, benämnd fåltkrigsdomare, samt två militära.

Fåltläkarkåren bildas av alla armén tillhöriga, fast anställda läkare o. står under befäl av arméöverläkaren, som samtidigt är chef för sjukvårdsavdelningen inom arméinspektionen. I fredsorganisationen ingå vid varje militärbefälsstab en fåltläkare (med övers-telöjnants tjänstegrad), vid varje infanteri- och artilleriregemente samt trångkrår en regem-entsläkare (med majors tjänstegrad) o. en bataljonsläkare (med kapten's tjänstegrad), vid varje pansarregemente en regem-entsläkare (ev. även bataljonsläkare), vid varje luftvärnsregemente och vid Signalre-gementet en regem-entsläkare samt vid kavalleri-regementen etc. en bataljonsläkare. Stat för fåltläkare inrättades 1806. Gällande instruktion av ³¹/₁₂ 1943, med ändr. *8/6 1946 o. *4/6 1947.

Fåltmanö'ver, populär benämning på större fåltjänstövningar.

Fåltmarskalk, högsta militära värdigheten i vissa arméer. Utnämnes i Sverige endast under krig. Jfr Generalfåltmarskalk.

Fåltposten ombesörjer postf örningen vid truppförbanden inom krigsorden.

Fåltskjutning, fåltmässig skjutning.

Fåltskår, person, som med Medicinalstyrel-sens tillstånd utövar en begränsad del av kirur-gien, huvudsakl. sårbehandling. Fåltskårer funnos förut vid krigsmakten men blevo med fåltläkarkårens bildande i börj. av 1800-t. hänvisade till allmänheten. Fåltskårsexamen m. m. avskaffades genom kungl. förordn. *4/6 1896.

Fåltspat, en grupp allmänt förekommande mineral bestående av dubbelsilikater, vari förutom aluminium även ingå kalium, natrium el. kalcium (kali-, natron- o. kalkfåltspat). De viktigaste slagen äro ortoklas, albit o. anortit. Jfr Öligoklas o. Labrador.

Fåltspport, en 1039 startad rörelse för fysisk träning av civilmilitär art.

Fåltstyrka, den kraft, som i en given punkt i ett kraftfålt verkar på en enhet (massa, laddning el. enhetspol). Jfr Elektriskt fålt o. Magne-tiskt fålt.

Fålttjänst omfattar truppernas verksamhet i fålt under marsch, förläggning, spaning, marschbevakning, förposttjänst o. strid även-som deras ersättnings-, sjukvårds-, veterinär-o. förplågnadstjänst m. m.

Fålttjänstövning företages i regel med trupper av alla vapen o. så, att den ger en bild av kriget. Populärt benämnes fålttjänst-övning manöver.

Fålttryckeri uppsattes vid mobilisering av Generalstabens litografiska anstalt för högre kvarter inom svenska armén.

Fälttygkåren, en armén tillhörande personalkår med uppgift att förse arméförvaltningens tygavdelning samt militärbefälsstaberna ävensom i viss utsträckning truppförbands tyganstalter m. m. med för bestridande av vissa befattningar i tygförvaltningens tjänst särskilt kvalificerad personal. Chef för kåren är general fälttygmästaren. ¹Provisorisk instruktion av 7/9 1942.

Fälttygmästare (»tyg» i betydelsen pjäs), generalfälttygmästarens ställföreträdare o. chef för chefsektionen i Arméförvaltningens tygavdelning.

Fältuniform. Särskild fältuniform (m/39) fastställdes 1939 för svenska armén. Vapenrocken utgöres av en enkelradig blusartad, av gråbrungrönt ylletyg tillverkad rock utan livsöm med mjuk nedvikt krage. Byxor, kappa o. mössa äro i samma färg. Fältmössan är av lägermössmodell. Skärmmössa som permis-sionsslag infördes 1941. Truppslagsbeteckningarna (inf. 2 korslagda gevär, kav. 2 korslagda sablar, art. granat osv.) samt kärmärkena äro utförda i metall o. anbringade å vardera kragsnibben. Gradbeteckningen är angiven å axelklaffarna. För regementsofficerare o. högre finnas på vardera sidan av kragen en metallkrona. Särskilda facktecken finnas även (musikpersonal en lyra, värnpliktig veterinär ett häst-huvud osv.). Jfr Truppslag.

Fältutrustning, alla persedlar m. m., vilka ett truppförband skall medföra i fält. Inom svenska armén finnes en fältutrustningslista upprättad för varje stab o. truppförband.

Fältveterinärkåren, en under chefen för armén stående personalkår med uppgift att i såväl fred som krig förse arméns truppförband m. m. med för upprätthållande av veterinärbefattningar vid armén särskilt utbildad personal: fältveterinärer (vid militärbefälsstab), regementsveterinärer o. bataljonsveterinärer. Chefen för kåren benämnes överfältveterinär. Instruktion av 3/6 1937 med senare ändringar.

Fältvädd, art av örtsläktet *Scabiosa*.

Fältövning avser att bibriga officerare utbildning i truppleddning o. stabstjänst m. m. samt att utgöra en militär undersökning av övningsområdet.

Fämun, Norges näst största sjö, i ö. delen av landet. 202 kvkm. Avlopp: Trysilven (längre s. ut i Sverige kallad Klarälven).

Fängelse. 1. Dets. som fängelsestraff. — 2. Lokal för fångars förvaring; se Fångvårdsanstalt.

Fängelsestraff, i vidsträckt bemärkelse varje frihetsstraff, i inskränkt bemärkelse ett lindrigare sådant straff (till skillnad från straffarbete), vid vars undergående fänge (dock ej bötsfänge) i vissa fall får bära sina egna kläder, förskaffa sig särskild mat o. välja sitt arbete själv. Fängelsestraff avtjänas som regel på öppen fångvårdsanstalt (koloni).

Fängelsesystem, sammanfattningen av de principer, som gälla för verkställigheten av frihetsstraff. Olika system äro: enrumssystemet, tystnadsystemet, progressivsystemet (fångarna få efter hand ökade förmåner, om de förhålla sig väl), självstyrelsesystemet an. fl. I Sverige tillämpades till 1946 ett slags progressivsystem med olika fängklasser. Enl. lagen den 21/11 1945 har cellsystemet i princip avskaffats o. en utvidgad gemensamhetsvistelse införts. Den öppna anstaltsvården tillämpas i stor utsträckning o. fångarna ha möjlighet att erhålla permission, att arbeta hos arbetsgivare utom anstalten m. m.

Fängsel, yttre tvångsmedel (handbojor, fotjärn), varmed fångar beläggas under transport.

Huruvida fängsel skall användas, anges i fängförpassningen.

Fänika (av ty. *Fähnlein*, liten fana), under medeltiden o. in på 1600-t. en avdelning fotfolk med fana.

Fän'kol, *Foeniculum vulgare* (fam. *Umbelliferae*), en från S. Europa härstammande ört. Som späd användes växten som grönsak. Frukterna av den söta fänkålen ha medicinsk användning.

Fängeslunda, kommun i mell. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Ilökerum); Ås landsf. distr., Borås doms. 159 inv. (1947).

Fänrik (ty. *Fähnrich*), benämning under medeltiden på den officer vid en fana el. fänika, som bar fanan, senare på lägsta officersgraden vid infanteriet; utbyttes 1835 mot undlöjtnant för att 1914 återinföras. Efter officers-examen konstitueras kadetterna till fänrikar för att efter två års anmärkningsfri tjänstgöring erhålla fullmakt som löjtnant (före 1936 som underlöjtnant).

Färed, kommun i n. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Hasslerör); Hasslerörs landsf. distr., Vadsbo doms. 158 inv. (1947).

Färentuna, kommun i s. Uppland, Sthlms 1. (past.adr. Svartsjö); Färentuna landsf. distr., Sollentuna o. Färentuna doms. 843 inv. (1947). Kyrka från 1800-t.

Färentuna härad, Sthlms 1., omfattar 8 kommuner: Eövö, Skå, Sänga, Hilleshöv, Färentuna, Munsö, Ekerö, Adelsö. 6,706 inv. (1947). Sollentuna o. Färentuna domsaga.

Färg hos ett föremål beror på det ljus, som föremålet utsänder, ävensom av det medium, som befinner sig mellan observatören o. föremålet (ex. luftperspektiv, absorptionspekt-rum). Utändningen kan vara direkt el. bestå i reflexion av en ljuskällas ljus, varvid detta ändrar karaktär genom absorption i föremålets yta. Genom spektroskopisk uppdelning av detta ljus kan färgen uppfattas såsom sammansatt av rena spektralfärger, vilka i sin tur utmärkas av olika våglängd el. svängningstal. För ögat kan ljuset däremot anses sammansatt av tre komponenter, så att varje färg kan åstadkommas genom lämplig blandning av rött, gult o. blått (jfr Trefärgstryck). Två färger, vilka i additiv färgblandning (dvs. så att de samtidigt påverka ögat) ge intryck av vitt ljus, kallas komplementfärger (jfr Efter-bild). Additiv färgblandning åstadkommes inom målarkonsten så, att färgerna läggas i små toucher så tätt intill varandra, att de på avstånd synas sammanflyta (jfr Pointillism) o. vid fysio-logiska studier medelst färgsnurra. Subtrak-tiv färgblandning är den vanliga, då man rör ihop målarfärger till blandfärger; den ger helt annat resultat än den additiva, ex. gult o. blått bli grönt o. ej som vid additiv blandning vitt. Försök har gjorts att vetenskapligt systematisera färgblandningarna.

Färgade trupper, trupper av färgade folk-slag (negrer, hinduer osv.).

Färgaryd, kommun i v. Småland, Jönk. 1. (past.adr. Hyltebruk); Långaryds landsf. distr., Östbo o. Västbo doms. 2,415 inv. (1947).

Färgblindhet el. daltonism, rubbningar i förmågan att urskilja färger. Vid total färgblindhet ses allt i grått, ungefär som vid skymningsseende. Partiell färg-blindhet förekommer i två former, röd-grön o. blå-gul blindhet (den senare mycket sällsynt). Vid röd-grön färgbl., den vanligaste formen av färgbl., kan man skilja på gult o. blått, däremot förväxlas rött o. grönt; rubbningen är ärftlig.

Färgelanda, kommun i s. Dalsland, Älvsb. 1.; Valbo landsf. distr., Nordals, Sundals o. Valbo doms. 2,639 inv. (1947). I F. ligger Dalslands folkhögskola, grundad 1905.

Färgfilm, film för fotografering i färg. Inneh. ant. ett färgrester o. ett ljuskänsl. skikt (jfr Autokromförfärande) el. num. vanl. tre mycket tunna skikt, som vart o. ett påverkas endast av ljus av bestämd färg. Vid en spec. framkallningsprocess bildas inom skiktet motsv. komplementfärger, vilka tills. återgiva originalens färger. Av. andra metoder ha använts.

Färgfilter el. färgfilterrum, genomskinligt ämne, som absorberar ljus inom vissa våglängdsområden o. således släpper igenom endast en begränsad del av spektrum. Kan utgöras av färgade lösningar, färgade gelatinhinnor (vanl. kittade mellan glasskivor) el. färgade glasskivor. Även andra typer förekomma. Jfr Monokrom o. Fotometer.

Färgginst, art av växtsläktet *Genista*.

Färggrafik, gemensam benämning på gravrer, träsnitt o. litografier, som utförts i flera färger.

Färggravur, dels dets. som färggrafik i allmänhet, dels gravur som trvckts i flera färger.

Färgkulla, art av örtsläktet *Anthemis*.

Färg och form AB., en 1934 startad organisation av konstnärer för utställande o. försäljning av deras alster.

Färgsinne, förmågan att urskilja färger.

Färgspridning, det vita ljusets uppdelning i färger, då det går genom ett prisma el. dyl. Jfr Spektrum o. Bryningsindex.

Färgväxter, sådana växter, av vilka färgämnen erhållas. Deras antal är betydande, många dock nu av mindre vikt än fordom. Gul färg fås bl. a. av *Genista tinctoria*, *Anthemis tinctoria* o. *Quercus tinctoria* (innerbarken), röd färg av lavar, tillhörande släktet *Roccella*, av krapprotten (*Rubia tinctorum*), av alkanaroten (*Alkanna tinctoria*), av drakblod o. av orleana (*Bixa orellana*), blå färg av indigoväxter (*Indigofera* era-arter), av vejde (*Isatis tinctoria*). Äv. den färgade veden av en mängd tropiska träslag, framför allt ett flertal hörande till fam. *Leguminosae*, lämna färgämnen.

Färila-Kärböle, kommun i mell. Hälsingland, Gävleb. l.; Färila landsf.distr., V. Hälsingl. doms. 5,856 inv. (1947), därav i Färila församling 5,439 o. i Kärböle församl. 417.

Färingtofta, kommun i n. Skåne, Kristianst. l.; Riseberga landsf.distr., N. Åsbo doms. 916 inv. (1943).

Färja, sjötransportmedel, som ersätter bro. Färjestaden, färjplats på v. Öland, Torslunda kommun, vid Kalmar sunds smalaste del. 572 inv. (1946).

Färila (av lat. *fe'ula*, kvist, »ros»), litet klapptrå av trä el. läder, som förr användes i skolorna till att aga med.

Färlov, kommun i n.ö. Skåne, Kristianst. l.; Färlov landsf.distr., Ö. Göinge doms. 1,904 inv. (1947). Romansk absidkyrka med tvillingtorn; sengotiska målningar. Senare uppfört tvärskepp.

Farm, dets. som fern.

Farna, *Leuciscus albiensis*, en karpfisk, 50–60 cm lång, som förekommer i rinnande vatten i landets s. delar. Har avrundad analfena. Kraftig, omtyckt som sportfisk. Köttet dåligt.

Färnböck el. bresilja, ett färgtrå, som användes till rödfärgning. Erhålles av *Caesalpinia echinata* (fam. *Leguminosae*).

Färnebo (äv. kallat Filipstads landskommun), kommun i s.ö. Värmland, Värml. l. (past.adr. Filipstad); Färnebo landsf.distr., Östersysslets doms. 2,880 inv. (1947).

Färnebofjärden, sjö i n. Uppland o. s. Gästrikland, bildad av Dalälven. C:a 48 kvkm.

Färnebo härad, Värml. l., omfattar 7 kom-

muner: Ramen, Gåsborn, Nordmark, Färnebo, Brattfors, Kroppa, Iungund. 15,721 inv. (1947). Östersysslets domsaga.

Färs (fr. *farce*, av lat. *farci're*, fylla, stoppa), maträtt av kött el. fisk, som males o. tillsatts med rivet bröd, ägg m. m. — Färs e'ra, fylla med färs.

Färs domsaga, Malmön. l., utgör ett tingslag med tingsställe i Sjöbo o. omfattar Färs härad. Domarens adr.: Sjöbo. 20,701 inv. (1947)

Färs härad, Malmöh. l., omfattar 18 kommuner: Björka, Brandstad, Fränninge, Ilstorp, Långaröd, Lövcstad, Ramsåsa, Röddinge, S. Åsum, Sövede, Tolånga, Vanstad, Vollsjö, Vomb, Västerstad, Östraby, Ö. Kärrstorp, Öved. 20,701 inv. (1947). Färs domsaga.

Färskmalm, den i hög grad rena järnmalm, som användes som tillsats till tackjärn, när detta skall förädlas till smidbart järn el. stål.

Färskning, det kolrika tackjärnets förädling till kolfattigare smidesjärn o. stål under borttagande av i tackjärnet ävenledes i större mängder ingående kisel o. mangan. De viktigaste metoderna äro dels aducering o. glödstålsmetoden, dels väll järns- o. göt järnsmetoderna.

Färs kontrakt, Lunds stift, Malmöh. l., omfattar 19 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Lövestad.

Färskslagg, den vid tackjärnets färskning erhållna slaggen.

Färsksmide, framställning av smidbart järn medelst någon av välljärnsmetoderna.

Färoarna («Färoarna»), dansk ögrupp i Atlanten mellan 61° o. 63° n. br. 300 km från Skottland o. 45° från Island. F. bestå av 17 större bebodda o. talrika mindre obebodda öar; störst äro Strömö, Österö. Vaagö, Suderö o. Sandö. 1,399 kvkm, 29,000 inv. (1946). Huvudort: Thorshavn, 3,600 inv. (1940), på Strömö. — Öarna äro bergiga; mellan dem gå smala sund med stark ebb o. flod. Milt, fuktigt klimat. Skog fattig; god gräsväxt. Huvudnäringar: fiske, boskapsskötsel (särsk. får), valfångst. — F. bildade eget amt, Färo Amt, samt ingå i Själlandets stift. Ett lagting reglerar ensamt speciellt färöiska förhållanden. F. ha 2 inedl. i folkettinget o. 1 i landstinget. — Färingarna, som äro ättlingar av norska vikingar, tala en ålderdomlig västnorsk dialekt; officiellt språk är dock danskan. På färöiska föreläsa ålderdomliga dikter, »kva:ö», med motiv ur den germanska sagovärlden. De användas som dansvisor o. äro försedda med omkväde. — F. voro självständiga till 1035, kommo då under Norge o. tills. m. detta under Danmark. Som en följd av den tyska okkupationen av Danmark i april 1940 besattes F. av engelsmännen. Juli 1947 träffades en överenskommelse med Danmark, enl. vilken F. stanna under danska kronan men erhålla full självstyrelse i alla inre angelägenheter. Självstyrelselagen trädde i kraft mars 1948.

Fästing el. flått, *Ixo'des ricinus*, platt, svartbrunt kvalsterdjur med taggigt sugrör; lever som blod-sugande parasit på däggdjur, sällan fåglar. Iärvorna leva fritt på buskar o. träd. (Se bild.)

Fästning, Jur. I äldre rätt avtal mellan man (fästmannen) o. kvinna (fästmön) om äktenskaps ingående. — *Krigsv.* 1. Landfästningar ha till uppgift att spärra viktig kommunikationsled, att skydda egen mobilisering o. uppmarsch el. att skydda egna anfalls- o. försvarsoperationer. 2. Kustfästningar ha till uppgift att skydda flottans baser, spärra inlopp till viktigare farleder o. skydda viktiga platser vid kusten.

Fästningsartilleri, för land- el. kustfästning avsett artilleri. F. utgöres av fasta o. rörliga pjäser. De fasta pjäserna äro i regel uppställda i

fort el. inrymda i särsk. batterivärn. Det rörliga fästningsartilleriet organiseras vanligen ss. fältartilleriet i batterier o. divisioner.

Fästningsstraff, de frihetsstraff, som fordorm avtjänades på rikets fästningar

Fästnings säkerhetsområde fastställes av K. Mt. Särsk. bestämmelser gälla för vistelse inom o. flygning över detsamma m. m.

Fästningstrupper, för fästnings försvar uppsatta o. utbildade trupper. I Sverige finnas fästningsinfanteri, -artilleri o. -ingenjörstrupper.

Fäsö'r, försvenskad form av fr. *faiseur*.

Födelsekontroll, åtgärder i syfte att medels preventivmedel reglera antalet havandeskap efter egen önskan. Den första anstalten för upplysning ang. födelsekontroll handhavande bildades 1923 i För. Stat.

Födelsemärke (lat. *naevus*), beteckning för medfödda fläckar i huden. Vanligast äro bruna (leverfläckar) o. mer el. mindre starkt röda (eldmärken), vilka kunna ligga i hudens plan el. vara upphöjda, släta el. hårbevuxna. Ett födelsemärkes hastiga tillväxt kan vara ett tecken på allvarlig sjukdomsprocess.

Födelsenummer, identitetsbeteckning i folkbokföringen. Udda nummer för man o. jämna för kvinna.

Födelse- och dopbok, kyrkobok för anteckning av barns födelse o. verkställt dop.

Födoråd, förmåner, som säljaren betingar sig vid försäljning av hemman, såsom spising vid köparens bord, viss myckenhet potatis, spannmål o. dyl. Kallas äv. undantag.

Födoämnesc kontroll, kontroll som utövas av hälsoförvaltningsnämnden över saluförda födoämnen.

Fögderi', underavdelning av ett län. Inom varje fögderi finnes en häradskrivare samt ett antal landsfiskaler. Före 1918 fanns jämväl en kronofogde.

Föhn [fön], vind, som blåser utför en bergslutning. Genom s. k. adiabatisk tillståndsförändring blir den varm o. följaktligen relativt torr.

Föhr, ö bland Nordfrisiska öarna, n.v. Tyskland, prov. Schleswig-Holstein. 82 kvkm, 6,000 inv. Fiske. Huvudort: Wyk.

Földesy [-ijl], Arnold (1882—1940), ungersk violoncellist, konserterade äf. i Sverige.

Fölene, kommun i mell. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Herrljunga); Kullings landsf.-distr., Vättle, Ale o. Kullings doms. 308 inv. (1947).

Föl'jetong [-äng] (av fr. *feuilleton*, egentl. litet blad), urspr. ett mindre blad, som medföljde en tidning o. innehöll kåserier, teater- o. litteraturkritik o. dyl., senare namn på avdelningen »under strecket», dit dessa artiklar flyttades, o. slutl. namn på roman el. dyl., som meddelas stycke efter stycke i ett större antal nummer av en tidning.

Föllinge, kommun i n. Jämtland, Jämtl. 1.; Föllinge landsf.distr., Jämtl. n. doms. 2,458 inv. (1947).

Fölsjuka el. föllamhet, dödlig infektionssjukdom, som uppträder hos föl o. kalvar o. ytttrar sig i varbildning i naveltrakten, svullnad i ledgångarna, stark avmagring m. m. Förebygges genom skyddssympning.

Fön (ty. *Föhn*), elektrisk hetluftsduch. Jfr Föhn.

För, främre delen av ett fartyg; i vissa samsamställningar = till fockmasten hörande.

Föra, kommun på n. Öland, Kalm. 1.; Åkerbo landsf.distr., Ölands doms. 684 inv. (1947).

Förargelseväckande beteende, oljud, oväsen o. dyl. å allmän plats. Straffbelagt med böter (högst 100 kr.) enl. n. kap. 15 § strafflagen.

Förband. 1. Milit. Benämning på militär enhet, t. ex. division, kompani och flottilj. — 2. Med. Få bestämt sätt anlagd betäckning å

sår, avsedd att skydda såret från yttre skadliga inverknings (infektion med bakterier osv.).

Förbening el. ossifikation, bildning av benvävad ur brosk el. bindväv. Hos fostret anläggas benen som broskstavar el. bindvävsplattor, vilka på ett senare stadium omvandlas i benvävad. Denna omvandling är vanl. avslutad vid 17—20-årsåldern.

Förberedelse, i nya rättegångsbalken stadgad förberedande utredning av ett mål med syfte att möjliggöra målets slutförande i ett sammanhang vid huvudförhandlingen inför rätten.

Förbindelseofficer, officer, som under fartygschefen är ansvarig för fartygets signaltjänst.

Förbudna led, släktskap el. svägarlag av sådan närhet, att äktenskap mellan parterna är förbjudet.

Förbudna orter kallades på 1500- o. 1600-t. sådana orter, inom vilka kronans gods o. räntor ejingo bortförätlans el. eljest avhöndas.

Förblad, de små högblad, som sitta på blomskäften, hos de enhjörtbladiga 1 o. hos de tvåhjärtbladiga 2.

Förblommelse (av fsv. *förblomma*, mltv. *vorblāmen*, smycka med blommor), förtäckt, omskriven.

Förblödning, förlust av så stort mängd blod (mer än 1/2—2 liter) utåt (yttre förblödning) el. inåt i en kroppshålighet (inre förblödning), att tillräckligt högt blodtryck icke kan upprätthållas, varvid döden följer.

Förbrassar, rep, varmed fockkastens rår kunna svängas i sidled.

Förbränning, en under värmetveckling skeende kemisk förenig mellan syre o. andra ämnen. Jfr Flogiston, Lavoisier.

Förbränningsmotor, en kraftmaskin, vars rörelse åstadkommes därigenom, att en blandning av luft o. gasformigt bränsle förbränns i en cylinder o. därvid genom det alstrade höga gastrycket driva en med vexel förbunden kolv fram o. tillbaka. Vid tvåtaktsmotorer är varje gång av kolven i en riktning ett arbetskylag (expansion), o. förbränningsgaserna utspolas med friskluft, som sammantryckes vid kolvens återgång (kompression). Vid fyrtakt sker utblåsning under återgången, varpå en ytterligare ett varv av axeln följer ett luftinsugnings- o. ett kompressionslag. För gasare motorer ha tandning med tändstift, fyrtakt o. bränsle tillförsel med luften. Brännoljemotorer indelas i tändkulemotorer (tvåtakt, fotogen, bränsleinsprutning mot glödkropp efter kompression), hesselmanmotorer (fyrtakt, tändstift, bränsleinsprutning efter kompression) samt dieselmotorer (två- el. fyrtakt, bränsleinsprutning med el. utan luft efter kompression, som är så hög, att självantändning sker). Första användbara förbränningsmotorn konstruerades av belgaren Lenoir 1860, första fyrtaktsmotorn av tyskarna N. A. Otto o. E. Langen 1875. Jfr Förgasare, Tandning, Tändkula, Varmluftmotor.

Förbränningssturbin, turbin, vid vilken skovelhulet bringas i rotation av förbränningsgaserna från flytande el. gasformigt bränsle.

Förbränningsvärme, dets. som värmvärde. Förbundskansler, under Nordtyska förbundets tid (1867—71) benämning på förbundets enda ansvarige minister o. regeringschef. Från Tyska rikets bildande 1871 har motsvarande ämbete benämnts rikskansler. — F. är äv. titel för regeringschefen i Österrike.

Fördel av bo och skifto, en ekonomisk förmån att vid makes död ur det odelade boet taga »det han el. hon helst vill av lösören» intill visst belopp, vilken enl. äldre giftermålsbalken tillkom efterlevande make el. maka. Omtalas ej i nya giftermålsbalken, som dock innehåller viss

rätt att vid bodelning taga personliga tillhörigheter ur boet.

Fördelningsbok, för varje svenskt örlogsfartyg fastställd bok, som innehåller uppgift å besättningsens fördelning i olika fall, t. ex. strid, eldsläckning o. rengöring.

Fördelningssjukhus, rörligt sjukhus, som under krig upprättas i närheten av stridslinjerna av fördelningssjukhuskompanier. Deras uppgift är att omhänderta sådana stridsskadade o. sjuka, som med hänsyn till sitt tillstånd icke böra överföras till etappsjukhus utan snarast möjligt komma under behandling.

Fördevind, akterlig vind.

Fördrag, överenskommelse mellan stater-Kallas äv. traktat el. konvention.

Fördragshamn, dets. som traktathamn.

Fördröjare, inrättning å brisangranats brandrör för att krevaden skall inträffa först då granaten inträngt till visst djup.

Fördragande, person med uppgift att in- för beslutande myndighet föredraga mål el. ärende. Deltager stundom i besluten.

Fördragningslista, förteckning över ärenden, som skola förekomma till behandling vid visst tillfälle (konsej, plenum, sammanträde).

Fördragsbeteckningar, i notskriften ut- satta anvisningar till ledning för utförandet av ett musikstycke. De avse antingen tempot, tonstyrkan, stämmingsuttrycket el. det tekniska behandlingssättet.

Förenade provinserna Agra och Oudh, eng. United Provinces of Agra and Oudh [jonaj'tid präv'vinsis ävv a'gra send a'd], provins i n. Indien, kring fl. Jumna o. Ganges. 275,292 kvkm (med de tre furste- staterna Rampur, Garhwal, Benares), 55 mill. inv. (1941). I norr höjer sig Himalaya med toppar över 7,000 m, s. därom utbreder sig ett slättland, osunt, torrt, hett, med storartat bevattningsystem. Utförsel av vete, bomull, socker, indigo, te, opium, tobak m. va. Huvud- stad: Allahabad.

AB. Förenade Superfosfatfabrikerna, Hålsjöborg, grund. 1882, nuv. namn 1932. Aktie- kap. 18,3 mill. kr. (1948). Omfattar all superfos- fattillverkn. i Sverige. Fabriker i Landskrona, Limhamn o. Malmö samt (arrenderar Kooperati- va Superfosfatfabriks AB:s fabrik) vid Gädd- viken, Sthlm. Verkst. dir. H. Francke (sed. 1947).

Förenings för svensk kulturhistoria, stiftad 1918 för att befrämja vetenskaplig forsk- ning inom sv. kulturhistoria o. dess samband m. europeisk o. allm. etnologi. Utger tidskr. *Rig*.

Förenings- och församlingsfrihet el. as- sociationsfrihet, rätt att för lovliga ändamål bilda föreningar o. att försämla sig till överläggningar för att främja enskilt el. allmänt väl. Dylig rätt förutsattes i Sverige given, ehuru densamma icke är omtalad i grundlagarna.

Förenings- och säkerhetsakten, ett 1789 av Gustav III, med stöd av de ofrälse stånden i strid med adeln genomdrivet tillgång till rege- ringsformen av 1772, enl. vilket konungen erhöi nästan oinskränkt makt. Upphävdes 1809.

Föreningsregister föres hos K. B. över eko- nomiska föreningar, som enl. lag skola inre- gistras. Bestämmelser i kungl. kungörelse av 17/12 1911 ned senare ändringar.

Föreningsrätt. Genom lag «I, 1936 har skydd lämnats för arbetsgivare o. arbetstagare att bilda förening för tillvaratagande av sina intressen rörande förhållandet dem emellan. Sker kränkning av föreningsrätten genom avtalsuppsägning el. annan dylig rättshandling el. genom bestämmelse i kollektivavtal el. annat avtal, är rättshandlingen el. bestämmelsen ogill.

Föreanta nationerna, förk. FN, benämning på den världsorganisation, som bildades i San

Francisco ^{26/} 1945 i enlighet med de 1 Dumbarton Oaks 1944 utarbetade planerna för det interna- tionella samarbetet efter Andra världskrigets slut. FN:s uppgift är att söka vidmakthålla freden, lösa ekonomiska, sociala o. kulturella problem av internat. betydelse samt trygga mänskliga rättigheter för alla utan hänsyn till ras, kön, språk el. religion. FN:s arbete är för- delat på sex h u v u d o r g a n o. ett flertal spe- cialorgan. *Generalförsamlingen*, i huvudsak ett forum för den internationella debatten, har olika utskott för politiska, ekonomiska, sociala, juri- diska o. förvaltarskapsfrågor samt budgetfrågor o. utser de icke permanenta medl. i säkerhetsrådet. För beslut i viktiga frågor fordras 2/3 majoritet. Församlingen sammanträder årligen i september; extra sessioner kunna dock kallallas när så på- fordras. *Säkerhetsrådet* består av För. Stat., Stor- britannien, Ryssland, Frankrike o. Kina ss. per- manenta medl. samt sex för två år valda medl. o. har det egentliga ansvaret för freden o. säker- heten. Varje permanent medl. kan med sin röst motsätta sig beslut i sakfrågor (veto- rätten). Under säkerhetsrådet sorterar den militära stabsskommittén. *Ekonomiska och sociala rådet* har till uppgift att handlägga de problem, som sammanhånga med världens åter- uppbyggnad o. ekonomiska o. sociala utveckling. Det står i nära kontakt med olika specialor- gan (ss. FAO, Europakommissionen, ICAO, Internationella arbetsorganisationen, Interna- tionella banken o. valutafonden, IRO, UNESCO, Världshandelsorganisationen, Världs postförening- en o. Världshälsövärdssorganisationen, jfr d. o.). *Förvaltar skap* sr ådet övervakar förvaltningen av kolonialområden, som ställts under FN:s överin- seende. *Internationella domstolen*, uppbyggd på grundvalarna av den 1920 bildade permanenta internationella domstolen i Haag (jfr d. o.), avgör dit hänskjutna tvister mellan stater. *Sekretariatet* är FN:s administrativa organ med en generalsekreterare som chef jämte åtta bi- trädande generalsekr. som avdelningschefer. — FN har i samband med det under 1947 och 1948 åtstramade världspolitiska läget haft att kämpa med betydande svårigheter. Säkerhetsrådets makt har förlamats genom vetoinstitutet. I all synnerhet har Sovjetunionen genom sitt miss- bruk av vetot bidragit till förtroendekrisen inom FN. En all starkare opinion bland de mindre nationerna kräver en revision av vetobestämmelserna. Olika förslag ha lagts fram, bl. a. av Australien, Cuba o. Argentina o. äv. vid utrikes- ministerrådets möten ha röster höjts för en modi- fiering av vetot, men alla försök ha strandat på Rysslands orubbliga motstånd. Motsättningen mellan västerns demokratier o. de kommuni- stiska regimerna i Östeuropa har varit en bidra- gande orsak till säkerhetsrådets oförmåga att fatta beslut i viktiga internat. frågor (ss. Span- ienproblemet, den grekiska gränskonflikten, nedrustningen, atomenergikontrollen). Jfr Dumbarton Oaks, Lake Success, San Francisco- konferensen o. UNRRA.

Föreanta Staterna, gängse förkortning för *Amerikas Föreanta Stater*.

Föreståndarkörteln, dets. som prostata.

Föreställare, framvägen till ett avbröst- ningsfordon, t. ex. en kanon.

Företagsdemokrati innebär, att de anställda kunna utöva inflytande på ett företags ledning. F. har reglerats genom 1946 års avtal mellan Arbetsgivareföreningen samt LO o. TCO.

Företagsekonomi, studiet av de ekonomiska företelserna, sedda ur det enskilda företags synpunkt.

Företagsnämnd, organ för samarbete mellan arbetsgivare o. arbetstagare med uppgift att verka för goda produktions- o. arbetsförhållan- den inom ett företag. Jfr Företagsombud.

Företagsombud utses av arbetstagarna o. ersätter i mindre företag företagsnämnd (se d. o.).

Förfall, hinder att fullgöra skyldighet inom därför bestämd tid. De hinder, som godkännas av lagen, kallas laga förfall.

Förfallobok, handelsbok, vari införas fordringar o. skulder med bestämda förfallotider.

Förfallodag el. förfallotid, den tidpunkt, då fullgörandet av en betalning kan påkallas av borgenären.

Förfalskning. *Jur.* Eftergörande el. sviktigt ändrande av föremål, som i rättslivet tjäna som bevismedel (handlingar, stämpel, märken, mynt o. sedlar). Straffas enl. 22 kap. strafflagen.

Författarrätt, avdelning av den immateriella för mögenhetsrätten, innebärande rätt för författare, dvs. upphovsman till skrift, musikalliskt verk, balett, film m. m., att med andras uteslutande mångfaldiga, offentligen föredraga, medelst kineatografi offentligen framföra el. genom radio utsända sitt verk. Denna rätt varar i flertalet Hinder under författarens livstid samt visst antal år efter hans död. I Sverige är författarrätten enl. lag av 20/5 1919 (med ändr. 24/4 1931) gällande intill utgången av 30:e året efter det, under vilket författaren avlidit. Verk, som utgivits före 1 jan. 1920, är skyddade mot mångfaldigande under 50 år efter författarens dödsår. Genom lag 2/5 1946 har bestämts, att om 30-årsskyddet upphör något av åren 1942—51 detsamma tillfälligt förlänges intill utgången av år 1952. — Då författarrätten överläts till förläggare, brukar den i regel ej innefatta rätten till översättning, omarbeting i annan diktart el. offentligt framförande. Jfr Förlagsrätt o. Bernkonventionen.

Författning. 1. Ett till allmän efterättelse av vederbörande utfärdat påbud om skedd lagstiftning. — 2. Dets. som statsförfattning.

Författningssamling, samling lagar o. förordningar. Jfr Svensk författningssamling.

Förfogandelagar el. förfoganderättslagar, benämning på under kristider utfärdade lagar, som berättiga K. Mt att förfoga över enskild egendom under vissa förutsättningar. Den första förfogandelagen utfärdades 9/7 1914. Allni. förfogandelagen av **/ 1939 gäller ännu.

Förfrysning, genom avkylning uppkommen vävnadsskada. I 1:a graden: blåröd missfärgning av huden, 2:a graden: dessutom blåsblåddning, 3:e graden: brand genom upphörd blodcirkulation. Första symtom: vithet el. vita fläckar, omgivna av en rodnad zon, känslöshet, kyla. Allmän förfrysning: allmän sänkning av kroppstemperaturen genom kyla. Understiger kroppstemperaturen ej +23° är räddning möjlig. Förfrysning behandlas med uppvärmning, försiktig gnidning (ej med snö!) med undvikande att genom för kraftig uppvärmning till kylskada föga en brännskada o. att genom våldsam gnidning åstadkomma mekanisk äverkan på huden (infektionsrisk).

Förföljelsemani, sjukligt stegrad misstänksamhet, förknippad med grundlösa föreställningar om förföljelse; förekommer vid sinnessjukdom men kan äv. vara ett övergående symptom av neurasteni.

Förgasare, el. karburator, anordning för det flytande bränslets förgasning o. inbländning i luften till vissa förbränningsmotorer, består av en behållare med två rum, flottörhuset o. förgasarhuset. I det förra hålles bränslet på bestämd nivå medelst en flottör, som påverkar en nålventil o. därigenom reglerar tillflödet från bränsletanken. Vätskan i flottörhuset står i förbindelse med spridaren, ett tint munstycke, som i förgasarhuset ompolas av den luft, motorn suger in. Härvid uppstår ett undertryck, som iredför att bränsle: sprutar ut i finfördelat form o. blandas med luft.

Förgrening sker hos växterna antingen genom klyvning av grenspetsarnas växtpunkter (jfr Dikotomi), såsom hos ett stort antal kryptogamer, el. ock genom utveckling av sidknoppar. Om i senare fallet huvudaxelns växtpunkt bibehålles i verksamhet, är förgreningen racemo's o. den genomgående huvudstammen är ett monopo'dium (ex. en gran); om växtpunkterna i grenspetsarna inställa sin verksamhet (på grund av blombildning el. skottspetsens avdöende), är förgreningen cym o's o., om även i detta fall en genomgående huvudstam uppkommer, är denna ett sympo'dium (ex. rotstocken av *Polygonatum officinale*; en alinstam).

Förgrodd el. prothallium, den könliga generationen hos ormbunksväxterna.

Förgyllning av metallföremål sker numera vanl. på galvanisk väg; för användes brännförgyllning, varvid metallen ingeds med guldamalgal, varefter genom upphettning kvicksilvret avdunstades. Träföremål förses först med ett väl slipat överdrag av krita o. lim, varefter vid mattförgyllning kritgrunden först behandlas med schlack o. därpå med guldgrund, varpå gullet pålägges i form av guldblad. Vid blankförgyllning behandlas kritgrunden med poliment, på vilket guldbladen direkt påläggas o. inarbetas genom polering med agat.

Förgätmigej, arter av örsläktet *Myosotis*.

Förhala. *Sjöv.* Förflytta fartyg kortare sträcka medelst trossar.

Förhandlingsmetod kallas i processrätten sådan anordning av rättegången, att åt parterna överlämnas att själva utreda saken (förhandla) inför domaren. Motsats: under-sökningsmetod.

Förhandlingsrätt, rätt att påkalla förhandling rörande reglering av anställningsvillkoren ävensom rörande förhållandet i övrigt mellan arbetsgivare o. arbetstagare. Förhandlingsrätt tillkommer å ena sidan arbetsgivaren, för ening av arbetsgivare, vari han är medlem, samt å andra sidan förening av arbetstagare. Förhandlingsrätt för en part medför skyldighet för den andra parten att träda i förhandling. I vissa fall skola förhandlingarna leda av opartisk ordförande. Överträdelse av lagstadda gendena kan medföra skadestånd. Lagstiftningen är av 2/8 1936 med sen. ändr. Särskild förhandlingsrätt för statens tjänstemän genomfördes 1937, för kommunala tjänstemän 1940.

Förhud, det hudveck, som täcker den yttersta delen av manslemmen, ollonet; borttages vid judarnas omskärelse.

Förhyda, beklåda fartygs botten med någon metall som skydd mot sjögräs o. skaldjur.

Förhydningspapp, tunn papp för skydd o. isolering vid husbyggnad.

Förhyrd personal, sjömän, maskinister, eldare o. hantverkare, som för marinen räknas förhyras till tjänstgöring å krigsmaktens fartyg o. minpositionerna. Hänföres straffrättsligt till krigsmän.

Förhyrning, anställande av besättning å fartyg. Bestämmelser härom finnas i sjölagen o. i sjömanslagen.

Förhållning. *Mus.* Kvarliggande av en el. flera stämmer från ett ackord i ett efterföljande, bildande en dissonans, som upplöses i det sistnämnda ackordet.

Förhållningsbok, betygsbok för svenska flottans manskap.

Förkalkning, avlagring av kalksalter i vävnader. Förekommer dels normalt vid vävnad av benvävad, dels vid vissa kroniska sjukdomar, ex. tuberkulos. Jfr Aderförkalkning.

Förkastning, en längs lodräta el. sneda sprickor i berggrunden uppkommen förskjutning av dess olika partier, varvid vanl. partiet på

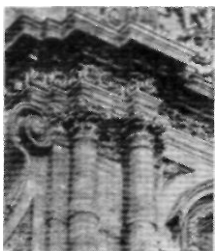
ena sidan sjunkit till större el. mindre djup (från några mm till tusentals m).

Förklassisk kallas dels Greklands kultur o. historia före Perserkrigen (490-t. f.Kr.), dels Greklands sten-, brons- o. tidigaste järnålder.

Förkopplingsmotstånd, elektriskt ledningsmotstånd (reglerbart cl. avpassat), inkopplat i serie med elapparat, så att dennas strömstyrka blir lämplig. Det förbrukar elenergi. Jfr Pådragsmotstånd.

Förkromning, utfällning på galvanisk väg av tunn kromhinna på metallföremål, ss. järn el. mässing, utförd som blankförkromning för att få en vacker o. hållbar yta el. som hårdförkromning (på stål) för att giva slitstyrka åt t. ex. mät- o. pressverktyg.

Förkroppning, rätvinkligt utskjutande murparti med gesims cl. listverk på byggnader, inredningar, möbler m. m., varigenom ljus- o. skuggverkan ökas. (Se bild.)

Förkylning, i allm. en med feber förbunden katarr i luftvägarna, uppkommen efter avkylning. Härvid är en infektion det väsentliga, avkylningen är möjligen en bidragande orsak, därigenom att den nedsätter vävnadernas motståndskraft o. bereder väg för infektionen.

Förkärla, kommun i s.ö. Blekinge. Blek. 1. (past.adr. Listerby); Nätra landsf.distr., Östra o. Medelsta doms. 515 inv. (1947).

Förköpsrätt, rätt att vid försäljning lösa till det försälda för samma pris som köparen utfäst. Tillkommer enl. lag s. 76 1947 i vissa fall kronan vid försäljning av jordbruksfastighet samt enl. lag ²²/₁₂ 1943 arrendator i vissa fall vid försäljning av arrenderad jord.

Förladdning, ämne, som vid framladdningsvapen lägges mellan krutladdningen o. kulän.

Förlag. 1. Kapital för drivande av en affär, oftast i form av lån (förlagslån) till affärens innehavare av annan person (förlagsman, förläggare). — 2. En bokförläggares firma. — 3. Fys. Det vanl. avkylda kärn, vari man vid destination uppsamlar de kondenserade ångorna.

Förlagsbevis, skuldförbindelse, som utställts av bank o. som medför rätt till betalning ur bankens tillgångar först efter övriga borgenärer men före utdelning till aktieägarna.

Förlagsinteckning, inteckning till säkerhet för lån cl. kredit till industriell rörelse, hotellrörelse ni. m. Beviljas i för rörelsen avsedda lösa inventarier o. råvaror samt frainbragda alster o. medför förmånsrätt till betalning ur den intecknade egendomen. Best. i förordning av ¹³/₄ 1883 med sen. ändr.

Förlagsrätt, förläggares rätt enl. förlagsavtal att med andras uteslutande utgiva författare verk i det antal upplagor, varom överenskommelse slutits.

Förlagssystem, hantverks- el. industrirörelse, som drives i hemmen av arbetare, till vilka företagarna utlämna material, verktyg samt vanl. kapitalförskott (förlag). Var vanligt i industrialismens begynnelse.

Förlämnning, delvis (par'e's) el. fullständig (para'l y's) upphävd verksamhetsförmåga hos en muskel. Orsaken kan ligga i en sjukdom el. skada i muskeln själv el. dess rörelsenerv (perifer förlämnning) el. i centrala nervsystemet (central förlämnning).

Förlanda, kommun i n. Halland, Hall. 1.

(past.adr. Fjärås); Viske landsf.distr., Hallands n. doms. 619 inv. (1947).

Förlig, belägen i riktning föröver. — Förlig vind, felaktigt uttryck för fördevind.

Förlikning, avtal, varigenom parter själva avgöra rättstvist. Sker förlikning, skall den på begäran av parterna stadfästas av rätten genom dom.

Förlikningskommission, särsk. tillsatt kommission för medling i tvister av större omfattning mellan arbetsgivare o. arbetare.

Förlikningsman skall enl. lagen om medling i arbetstvister av 28/5 1930 finnas i vart och ett av de 7 distrikt, i vilka riket för sådant ändamål är delat för medling i arbetstvister. Förordnas av K. Mt.

Förlösning, födelse (lat. partus), den akt, genom vilken det fullgångna fostret lämnar moderorganismen o. börjar sitt självständiga liv. Förlösningen inträder omkr. 280 dagar efter sista regleringens början o. börjar med sammandragningar av livmodern, förvärkar, som först äro svaga o. komma med långa mellanrum men småningom bliva starkare o. tätare. Händerna vidgas modermunnen o. inställes fostret i bäckenet, öppningssstadiet. Sedan detta skett, bliva värkarna ytterst kraftiga, täta o. förbundna med krystningar, krystvärkar. Genom dessa utdrives fostret genom födselödelarna, utdrivningsstadiet. Härefter inträder en paus på omkr. 1/2 tim., varefter nya värkar, eftervärkar, inställa sig o. leda till efterbördens utdrivande, efterbördsstadiet. Förlösningen är något svårare för en förstföderska än för en omföderska o. varar för den förra i genomsnitt 15, för den senare 10 timmar.

Förlövade landet, Palestina.

Förlust av medborgerligt förtroende, straffpåföljd, som tidigare ådömdes i samband med straff för vissa brott. Sedan 1918 får dyl. påföljd ej ådömas.

Förlängda mårnen, den del av hjärnan, som är belägen närmast ryggmärgen, i vilken den övergår utan skarpare gräns. Den innehåller ursprungskärnor för hjärnnervver samt livsviktiga centra, som reglera andningen etc.

Förläning el. län, landområden, som en länsherre utdelade till sina vasaller att brukas med länsrätt mot fullgörande av viss krigstjänst. Jfr Feodal.

Förlösa, kommun i ö. Småland, Kalm. 1.; Norra Möre landsf.distr., N. Möre o. Stranda doms. 1,150 inv. (1947).

Förman, person, som i tjänsteutövning äger giva befallning åt annan person. Krigsman, som inom samma militäravdelning (regemente o. dyl.) innehar högre tjänstegrad än annan, samt envar annan i förhållande till den, över vilken han har ständigt el. tillfällig befälsrätt.

Förmedling. Kam. Nedsättning i ett hemmans ränta o. mantal el. i endera.

Förmiddagsvakt, tiden ombord kl. 8—12.

Förmildrande omständigheter, omständigheter vid ett brotts begående, som verka mildrande vid straffets utmätande. Jfr Latitudsystem.

Förmultning, sönderdelning av döda växtämnen under påverkan av bakterier. Om förmultningen sker vid lufttillförsel, uppstå jordens humusämnen; är lufttillförseln otillräcklig, bildas torv o. stenkol.

Förmyndare, person, som på grund av lag el. domstols förordnande omhänderhåller värden av omyndigas angelägenheter.

Förmyndarekammaren, inrättning i Sthlm, som åren 1667—1924 omhänderhade omyndigas samt frånvarande o. okända arvingars tillgångar. Fungerar nu såsom överförmyndare i Sthlm.

Förmyndarregering, den styrelse, som utövar regeringsmakten i st. f. omyndig konung.

Den utgöres i Sverige av 3—5 personer, vilka utses av riksdagen.

Förmyndarräkning, förmyndares redovisning för förvaltningen av den omyndiges egendom. Skall årl. ingivas till överförmyndaren.

Förmynderskap, vård av omyndigs angelägenheter.

Förmynderskapsbok föres vid domstol för inskrivning av förmynderskap.

Förmynderskapsprotokoll föres vid domstol rör förmynderskap o. godmanskap.

Förmänsrätt, borgenärs rätt framför andra till gäldbunden egendom. De borgenärer, vilkas fordringar äro förmänsberättigade, benämnas prioriterade, de övriga oprioriterade.

Förvägenhetsrätt, huvudavdelning av civilrätten, omfattande sakrätt o. obligationsrätt (stundom räknas äv. immateriell förvägenhetsrätt dit).

Förvägenhetsskatt, statlig skatt, som enl. kungl. förordn. 26/ 1947 (i kraft 1/1 1948) pålägges fysiska personer, oskifta dödsbon, utländska bolag o. vissa familjefästelser för beskattningsbar förvägenhet över 30,000 kr. samt vissa föreningar o. samfund för beskattningsbar förvägenhet över 5,000 kr. För de förra är skatten 6 promille för belopp mellan 30,000 o. 100,000 kr. o. stiger därefter progressivt. För de senare är skatten i %, promille för belopp över 5,000 kr. Minsta skattebelopp är dock 1 kr.

Förnickling, metallföremåls (järn el. mäsing) överdragnad med tunn nickelhinna i avsikt att ådetsamma ge en beständig yta. Utföres galvaniskt.

Förord, det yttrande, som vissa myndigheter äga afgiva med avseende å sökandena till ledigförklarad tjänst till förmån för någon av de på förslag uppförda. Jfr Aktenskapsförord.

Förordning, i allm. av K. M:t med riksdagens samtycke utfärdad påbud, till skillnad från lag (som förutsätter granskning i lagrådet el. enl. grundlagsbestämmelse bär denna beteckning) samt från stadgar, reglementen o. instruktioner.

Förpaktning, bortrendering. Enl. regeeringsformen är det konungen förbjudet att förpakta statens inkomster.

Förpanta, upplåta panträtt i egendom.

Förpassningsbeslut. Utlänningskommissionens beslut, att utlänning, oförförjlig el. inom viss tid, skall avresa från riket vid äventyr att han annars genom länsstyrelsens försorg förpassas ur landet. Äsver utlänning, som saknar vederbörlig legitimationshandling, visering el. uppehållstillstånd.

Förpik, rummet mellan förstäven o. kollisionsskottet på ett fartyg.

Förpuffning, en snabbt försiggående förbränning, varvid förbränningsgaserna obehindrat kunna utvidga sig.

Förpuppning, utvecklingsstadium hos insekterna, varvid larven förvandlas till puppa. I överförd bemärkelse användes ordet om förlängning av en riksdags ordinarie samlingstid o. om journering av ett ärende. I denna betydelse användes ordet första gången 1916 av dåv. statsminister H. Hammarskjöld.

Förрутtnelse, sönderdelning av äggviteämnen (särsk. djursubstans) under bakteriers inverkan. Därvid utvecklas gaser, såsom ammoniak, svavelväte, väte o. kolsyra, samt bildas illaluktande el. giftiga ämnen, såsom skatol, indol (i ekstremer) o. likgift.

Förryckthet, förr använd beteckning på sinnessjukdom i allm., numera på paranoia.

Förräderi. I strafflagen 8:e kap. stadgas straff för förräderi o. andra för rikets säkerhet menliga brott. Med högförräderi menas bl. a. försök att med våldssamma medel lägga riket el. del därav under främmande makt el. omstöta statsskicket. Med krigsförräde-

r i förstås brott bestående däri, att någon vid krig el. krigsfara begår gärning, varigenom krigsmaktens ställning kan försämras (ex. understödande av fienden, sabotage m. m.). Spioneri är obehörigt anskaffande av upplysning om hemliga förhållanden för att gå främmande makt till hända el. obehörigt utlämnande av sådana, varav man är i besittning m. m. dyl. Till samma brottsgrupp hänföres även utspionande av falska rykten, tagande av understöd från främmande makt för politisk agitation, simulation för att undandraga sig krigstjänsten m. m. Ny lagstiftning genomfördes 1940.

Församling, dels ideell benämning på ett religiöst samfund, dels vedertaget namn på socken i svenska kyrkan.

Församlingsbok, kyrkobok, som föres å pastorsexpeditionen. Jfr Folkbokföring.

Församlingsfrihet, församlingsrätt, rätt att församla sig till överläggning för främjande av enskilt el. allmänt väl.

Försilvring, metall- o. träföremåls överdragande med en silverhinna. Metaller, t. ex. nysilver, försilvrats genom elektrolyt (galvaniskt), glas medelst en lösning av silversalt + reduktionsmedel (vid framställning av speglar). F. av trä utföres på samma sätt som förgyllning.

Förskingring innebär, att gärningsmannen för egen vinning o. till annans skada sviker givet förtroende genom att tillgodogöra sig egendom han innehar för annan. Straffas enl. 22 kap. strafflagen.

Förskott å arv, gåva, som arvlåtaren i livstiden givit arvinge o. som skall avräknas på arvet. Best. i 6 kap. arvslagen.

Förskrivning, dets. som skuldebrev.

Förslag, bi-not, som ej ingår som beståndsdel i harmonien utan blott tjänar till prydnad. Tecknas med ett mindre nottecken o. sättes framför huvudnoten. Kan äv. bestå av två el. flera bi-noter.

Förslagsanslag kallas sådana anslag, som avse utgifter, vilkas belopp ej kan på förhand beräknas. De få överskridas, om de för dem beräknade summorna ej visa sig tillräckliga. Uppkommen besparing får ej användas. Jfr Fast anslag o. Reservationsanslag.

Förslov, kommun i n.v. Skåne, Kristianst. l. (past. adr. Förslovsholm); Bästads landsf. distr., S. Åsbo o. Bjäre doms. 1,968 inv. (1947).

Försnillning, dets. som förskingring.

Försöningsdagen, judisk högtid (reningsfest) vid kyrkoårets början (3 Mos. 16; 23: 26 ff.). Första kammaren, benämning på den ena av folkrepresentationens (riksdagens) båda avdelningar i Sverige o. i Nederländerna.

Första vakt, tiden ombord kl. 20—24.

Första världskriget, se Världskrig 2.

Första öppet vatten, förk. / . ö. v., handels-term, som innebär, att godeset skall expedieras, så snart den ordinarie sjöfarten begynner.

Försteningar, benämning för fossil (jfr d. o.).

Förstoftning el. d i s p c r g e r i n g, finfördelning av ett fast el. flytande ämne i en vätska el. gas. I vissa fall bildas kolloida lösningar, oftast dock större partiklar. Metaller förstoftas t. ex. genom elektriska urladdningar (jfr Katod-förstoftning), vätskor genom utspinning i kraftig luftström (med spray el. rafrachisseur). Vid oljeledning måste brännolja förstoftas (missvisande kallat »atomisering») i särskilda brännare.

Förstopning el. obstopning, förlängsamt tarmuttomning o. fastare konsistens på avföringen, ett symptom vid sjukdomar i mag- o. tarmkanalen.

Förstoringsglas, dets. som lupp.

Försträckning. Jur. Avtal om överlåtelse av penningar el. andra till förbrukning avsedda

föremål, under villkor att lika mycket av samma slag o. godhet sedermera återfås. Oftast användes, ehuru oegentligt, ordet lån i st. f. försträckning. — Med. I dagligt tal benämning på muskelbristning, ledskador m. m.

Förstäng el. förstängstagsegel, ett snedsegel för om fockmasten, akter om klyvaren.

Förstäv, främsta delen av ett fartygs skrov.

Bilden visar från vänster räknat s. k. fallande stäv el. klipperstäv, rak stäv el. kutterstäv samt utspringande el. rammformad stäv.

Försumpning av skogsmark med åtföljande torvbildning förorsakas av översilningsvatten (från källor), genom höjning av grundvattensståndet på grund av närliggande mossars tillväxt o. genom kvarstannande nederbörd.

Försvarets civilförvaltning utövar under K. M:t högsta ledningen av och uppsikten över avlönings-, kassa- och räkningsväsendet vid försvaret. Ämbetsverket är organiserat på en kansli-, en kameral- o. en revisionsbyrå. Chefskap över byrå utövas av ett krigsråd samt över ämbetsverket i dess helhet av en generaldirektör. Instruktion av 17/12 1943 med sen. ändr.

Försvarets fabriksstyrelse utövar under K. M:t i administrativt, tekniskt o. ekonomiskt hänseende ledningen över vissa statliga fabriker o. anstalter. F. är uppdelad på 3 byråer (fabriks-, administrativa o. anläggningsbyråerna) med var sin byråchef. Chef är en generaldirektör, vid vars sida finnes ett Försvarets fabriksstyrelses råd. F. inrättades 1943. Instruktion av 10 1944. Jfr Försvarets fabriksverk.

Försvarets **fabriksverk** omfattar Försvarets fabriksstyrelse jämte de statliga fabriker o. anstalter, som tillverka krigsmateriel m. m. Inrättat 1/1 1943.

Försvarets **forskningsanstalt**, inrättad 1945 o. uppdelad på 3 avdelningar, en kemisk, en fysisk o. en teleteknisk. Chef är en överdirektör. Styrelsen består av 9 medl.

Försvarets läroverk, central skola i Uppsala för samtliga försvarsgrenar. Skolan har till uppgift att bibringa fast anställt manskap o. vissa värnpliktiga undervisning i allmänbildande ämnen för vinnande av kompetens för fortsatt utbildning till underofficer eller till officer. F. är i förvaltningshänseende anknutet till Arméns underofficersskola. Eleverna vid F. äro i militärt hänseende underställda chefen för sistsnämnda skola. Inrättades genom 1942 års försvarsbeslut.

Försvarets sjukvårdsförvaltning utövar under K. M:t i tekniskt o. ekonomiskt avseende högsta ledningen av o. uppsikten över försvarets hälso- o. sjukvård. Ämbetsverket är organiserat på en hälso- o. sjukvårdsbyrå, en sjukhusbyrå, en materierbyrå, ett kansli. Chefskapet utövas av generalläkaren. Instruktion av 3/1 1943. Förslag till omorganisation föreligger.

Försvarets socialbyrå har till uppgift att främja manskaprekryteringen till försvaret, verka för beredande av civilanställning åt avvägnet manskap, att vara tillsynsmyndighet i fråga om familjebidrag åt värnpliktiga m. m. Instruktion av 28/6 1946.

Försvarsarbete, beteckning för det minsta arbete, som, enligt den numera upphävida gruvestadgan 11/5 1884, innehavare av mutsedel å fyndighet ärl. måste utföra för att bevara rätten till fyndigheten.

Försvarsavgift, årlig avgift (10 kr. för varje hektar el. Överskjutande del av hektar av utmälets areal), som gruvinnehavare skall betala o. som delas mellan kronan o. jordägaren, enligt gruvlagen 9/8 1938.

Försvarsdepartementet, statsdepartement för ärenden rörande det militära försvarets alla

grenar (men ej rörande civilförsvaret). Departementschefen benämnes i dagl. tal försvarsminister. Till dep. hör Försvarets kommandoexpedition. Departementet bildades 1920 genom sammanslagning av lantförvars- o. sjöförvarsdepartementen.

Försvarsfrågan. Under äldsta tid fanns i vårt land liksom i de flesta andra länder ej någon bestående försvarsorganisation. Krigsmakten till lands utgjordes av en i ofred uppbådad folkhät. Först under Gustav Vasa påbörjades bildandet av en stående krigsmakt. Man begagnade sig härvid av värning, utskrivning o. adelns rusttjänst. Under Gustav II Adolf upprättades en rad landskapsregementen o. gjordes början till ett slags indelningsverk. Karl XI återupprättade o. fulländade indelningsverket genom inrättande av ett ständigt knektehåll för hela landet. De indelta trupperna skulle i viss omfattning utgöra ersättningsmanskap för de alltjämt bestående värvade trupperna. Under 1808–09 års krig togs ett första steg mot ett värnpliktsystem, lantvärnet. 1812 tillkom allmänna bevärningen vid sidan av den indelta »stammen». Övnings tiden i fred bestämdes vid 1816 o. 1820 års riksdagar till 22 dagar, vid 1856–58 års riksdag till 30 dagar. 1885 utökades tiden till 42 dagar o. i 1892 års »förbättrade härordning» till 90 dagar. Indelningsverket bibehölls i princip, men värnpliktsiden trängde alltmer igenom. 1892 års härordning medförde äv. en ökad reda i organisationen med 6 arméfördelningar i fred förutom Gotlands stridskrafter. 1901 beslöt indelningsverkets avlösnad med en av volontärerna bildad fast manskapstyrka. Rekryteringen grundades helt på värning. Ny, förstärkt försvarsordning beslöt 1914. sedan Första världskriget utbrutt. Utbildningstiden utsträcktes till 340 dagar för huvuddelen av de värnpliktiga. Efter krigets slut genomfördes år 1920 en provisorisk minskning av övnings tiden till 165 dagar för flertalet vapenföra. Ny härordning antogs 1925. Arméfördelningarnas antal nedskrevs till 4 o. ett stort antal regementen o. kårer slopades. Ett självständigt flygvapen inrättades genom sammanslagning av arméns o. marinens flygväsen, övnings tiden sänktes ytterligare till 140 dagar för huvuddelen av de värnpliktiga. 1930 tillsattes en kommission för allsidig utredning av vår försvarsfråga. På grundval av dess 1935 framlagda betänkande beslöt 1936 en omorganisation av försvaret. Övnings tiden utsträcktes för huvuddelen av de värnpliktiga till 175 dagar förutom landstormsovning. Nya förband tillkommo o. högsta ledningen omorganiserades. Andra världskris utbrött 1939 föranledde en avsevärd förstärkning av försvaret, särskilt betr. materiel, o. vid 1941 års riksdag utsträcktes övnings tiden först provisoriskt till 360 dagar, repetitionsövningar oberoende, o. senare till sammanlagt 450 dagar. 1941 års försvarsutredning ledde till en 1942 beslutad omorganisation under en femårsperiod. Den innebar bl. a. ny territoriell indelning av landet i sju militärområden, genomförande av försvarsområdesorganisationen redan i fredstid, tillkomsten av nya truppslag samt förstärkning av andra. Ny försvarsutredning tillsattes 1945. Sedan dess arbete slutförts, ha vissa förslag beträffande försvarets organisation (avseende bl. a. en utbyggnad av flygvapnet) förelagts 1948 års riksdag.

Försvarskarl kallades fordom den, som av ståndsperson blev tagen i tjänst o. laga försvär. Försvarskyrka, benämning på medeltida befäst kyrka, som utgjorde befolkningens tillflyktsplats vid fientliga anfall. Hit höra i synnerhet rundkvor (jfr bild till Hagby) o.

klövsadelkyrkor. De gotiska kyrkorna ägde ofta ett fristående försvarstorn (kastal).

Försvarslös kallades förr person, som icke hade laga försvar o. således behandlades som lösdrivare. Jfr Laga försvar.

Försvarsrådet (*Fo*) är ett militärterritoriellt område, utgörande del av ett militärömråde. Planläggningen av fs försvar med tillgängliga trupper o. frivilliga försvarskrafter samt övrig verksamhet inom ett försvarsområde ledes av en försvarsområdesbefälhavare, som till sitt förfogande har en försvarsområdesstab. I staben ingår personal för operativ ledning av trupp o. hemvärn, för tyg-, intendentur- o. kassatjänst samt sjukvård m. m. Permanent indelning i försvarsområden med försvarsområdesbefälhavare o. försvarsområdesstab organiserade redan i fredstid fastställdes genom 1942 års försvarsbeslut.

Försvarsrevisionen, kommission av riksdagsmän, som 1919–23 verkställde utredning för revision av Sveriges försvarskrafter. Resulterade i ny försvarsorganisation 1925.

Försvarsstaben, militär stab, som närmast under överbefälhavaren handhar det operativa krigsförberedelsearbetet m. m. samt annan för försvarsgrenarna gemensam verksamhet. F. skall jämväl eljest verka för åstadkommande av enhetlighet o. samverkan de olika försvarsgrenarna (armén, marinen o. flyget) emellan. Chef är en generalmajor, flaggmän, överste el. kommandör. F. arbetar på tre sektioner, sektion I med armé-, marin-, flyg- o. luftförsvarsvärd., kvartertnästar-, kommunikations- o. signal-tjänstvärd., sektion II med inrikes- o. inriksavd. samt fotoanstalt, sektion III med press- o. filmavd., personalvårds- o. krigshistorisk avd. Utom sektionerna stå chefexpedition, kassaförvaltning m. m. F. inrättades 1937. Gällande instruktion av $\frac{5}{9}$ 1942 med ändr. $\frac{25}{6}$ 1946. Till F. höra Försvarsväsendets radioanstalt o. Krigsarkivet.

Försvarstjänstemän, civilmilitära tjänstemän vid försvarsväsendet såsom apotekare, arméförvaltningens civila personal, personalvårdsassistenter, elektromekaniker, fältartister, jurister, läkare, postpersonal, präster, stabsfotografer, stabspolispersonal, stabsredaktörer, tandläkare o. telegrafpersonal. F. bära särskilda s. k. tjänstetecken, placerade på en oval matta av orangegul färg på uniformens kragsnibbar.

Försäkring, avtal, varigenom försäkringsgivaren mot viss avgift (premie) förbinder sig ersätta ekonomisk förlust, som drabbar försäkringstagaren genom omständigheter, som icke äro beroende av denne. Skriftligt avtal om försäkring kallas försäkringsbrev. Man skiljer mellan personförsäkring o. sakförsäkring. Inom dessa huvudformer finnes ett stort antal olika grenar, såsom liv-, livränte-, sjuk-, invaliditets-, olycksfalls-, garanti-, brand-, transport-, skogs-, husdjurs-, inbrotts-, vatten-skade-, automobil- o. arbetslöshetsförsäkring m. fl. Försäkringsgivare är i regel staten el. ett (aktie)bolag.

Försäkringsinspektionen, ett under Handelsdepartementet lydande centralt ämbetsverk för tillsyn över försäkringsbolagen, uppdelat på 3 byråer. Chef är en överdirektör. Gällande instruktion av $\frac{1}{10}$ 1942 med ändr. $\frac{1}{10}$ 1946. Hos Försäkringsinspektionen föres försäkringsregistret.

Försäkringskontrakt. Vid transportförsäkring skiljer man mellan den enkla polisen, som avser en enda bestämd transport, o. generalpolisen el. försäkringskontraktet, som omfattar samtliga däri närmare angivna varor, vilka under viss tid skeppas för försäkringstagarens räkning.

Försäkringspolis, försäkringsbrev.

Försäkringsrådet, institution (domstol), som är högsta o. enda instans i vissa försäkrings-tvister. Upprättat enl. lag av n./., 1917, arbetsordn. $\frac{1}{a}$ 1947- Rådet består av en chef o. 9 led. (2 repr. för arbetsgivarna o. 2 för arbetarna samt 5 lagkunniga med titel försäkringsråd). Har äv. extra ordinarie försäkringsråd, assessorer o. tillfälliga ledamöter.

Försäkringsstock, en försäkringsanstalts sammanlagda försäkringsbelopp.

Försänkning, *Krigsv.* En fast stängsellinje, helst av sten el. grus, under vattnet tvärs över en farled för att hindra fiendtliga fartyg.

Försättningsteoken el. förtecken anbringas före en not o. angiva, att denna skall höjas (sänkas) kromatiskt el. återställas efter en höjning (sänkning). Ett kors, * höjer tonen ett halvt, dubbelkors, x, två halva tonsteg, be, b, Sänker tonen ett halvt, dubbel-be, bb, två halva tonsteg. § är återställningstecken.

Försättsapper, pappersblad, som i en inbunden bok befinner sig närmast pärnarna o. genom att vara fastlimmat vid dessa fasthåller dem vid boken.

Försöksarbete, arbete, som inmutare av miue-ralfyndighet äger rätt att göra å annans mark för fyndighetens undersökning o. blottande.

Försök till brott, uppsatligt företagande av handling, som innefattar åtminstone början av ett brott utförande men icke fullständigt utförande av brottet. Strafbart endast i fall så uttryckl. stadgas i lagen.

Förtecken, det. som försättsningstecken.

Förtäning, metallföremåls överdragande med tenn, utföres ant. på galvanisk väg el. genom att doppa den väl rengjorda metallen i smält tenn.

Förtida arv, äldre benämning på förskott å arv.

Förtidsbörd, framfödande av foster högst 2 å 2 $\frac{1}{8}$ mån. före den normala tiden. Räknas som missfall o. faller ej under anmälningsplikt.

Förtimring, samtliga timmer, vilka bilda ett träfartygs stomme el. skelett.

Förtöning, *Sjöv.* Avbildning av kustparti på långt håll utifrån sjön, avsedd som vägledning vid navigering.

Förtroenderåd, styrelse för riksdagsparti.

Förtroendevotum, en folkförsamlings uttalande förtroende till sin ledning.

Förtroendeämbete, ämbete, vars innehavare kan av konungen entledigas, när sådant provas för riket erforderligt. Förtroendeämbetena äro uppräknade i § 35 regeringsformen.

Förtvålning, försäpning el. saponifikation innebär, att fett sönderdelas till glycerin o. fettsyroras natrium- el. kaliumsalter (tvål o. såpa) genom kokning med natron- el. kalilut. I vidsträckt betydelse avses ofta sönderdelning (hydrolys) av godtyckliga estrar i motsv. alkohol o. fri syra, ex. framställning av palmitin- o. stearinsyra ur fett (jfr Fettsyror).

Förvaltare, högsta underofficersgraden inom försvaret, ant. i föräds- el. i kassorsbefattning.

Förvalterskapsområde, icke självständigt område, vars förvaltning står under FN:s överinseende.

Förvalterskapsrådet, ett av FN:s huvudorgan. Jfr Förenta nationerna.

Förvaltningsrätt innehåller rättsreglerna rörande den offentliga förvaltningen.

Förvandlingsstraff, fängelsestraff, som träder i stället för obetalda böter.

Förvanska, vanställa, fördärva.

Förväring, frihetsberövande under relativt obestämd tid i säckringsanstalt (se d. o.) för vissa abnorma o. straffoemottagliga farliga förbrytare.

Försvarsarrest, ett i krigslagstiftningen förekommande frihetsberövande straff av uteslutande skyddskaraktär. Rätt att ålägga dyl.

arrest tillkommer förman samt överordnad av officers o. underofficers grad.

Förvedning, inlagring av vedämne (lignin) i ursprungl. av cellulosa bestående cellväggar hos växterna. Förekommer i ved- o. en del bastvävnader, i stenceller osv.

Förvirring el. k o n f u s i o'n, psykisk rubbning, uppträdande bl. a. i samb. med akuta febersjukdomar, antingen då dessa äro på sin höjdpunkt el. i anslutning till temperaturfallet (krisen vid en lunginflammation). Tankeverksamheten spränges, talet saknar sammanhang, allt ter sig underligt för patienten, vilket återspeglas i hans rådvilla blick. I regel spontan tillbakagång ganska snabbt.

Förvittring, den sönderdelning, som mineral o. bergarter undergå vid jordytan genom luftens, vattnets, frostens o. växtlighetens (särsk. växt-rötternas) inverkan.

Förvälla, låta fasta födoämnen några minuter sjuda i kokande vatten.

Förökning inom växtriket kan försiggå dels på könlig, dels på könlös väg. Inom trädgårds-skötseln utnyttjas båda dessa möjligheter. Individförökning ävägabringas här genom frö-sådd, sticklingar (sättkvistar), avläggare, rot-skott, delning av rotstockar, rotstycken (ex. för pepparrot), okulering, ympning samt avsugning (ablaktering). Jfr Fortplantning.

F. ö. v., förkortning för första öppet vatten.